

MASARYKOVA UNIVERZITA

PRÁVNICKÁ FAKULTA

Právní dějiny a římské právo

Katedra dějin státu a práva

III. ČESKO-SLOVENSKÉ
PRÁVNĚHISTORICKÉ SETKÁNÍ
DOKTORANDŮ A POSTDOKTORANDŮ
SBORNÍK Z KONFERENCE

Ladislav Vojáček, Jaromír Tauchen (eds.)

**III. ČESKO-SLOVENSKÉ
PRÁVNĚHISTORICKÉ SETKÁNÍ
DOKTORANDŮ A POSTDOKTORANDŮ**
(Sborník z konference)

Ladislav Vojáček, Jaromír Tauchen (eds.)

Masarykova univerzita
Brno 2015

Vzor citace:

VOJÁČEK, Ladislav ; TAUCHEN, Jaromír. III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů : sborník z konference. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015. 366 s. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, řada teoretická, Edice Scientia ; sv. č. 529. ISBN 978-80-210-7938-0.

Katalogizace v knize – Národní knihovna ČR

III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů : (sborník z konference) / Ladislav Vojáček, Jaromír Tauchen (eds.). – 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2015. - 366 stran. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, řada teoretická, Edice Scientia ; svazek č. 529. ISBN 978-80-210-7938-0 (brož.)

34(091)*

- právní dějiny

- sborníky konferencí

34 – Právo [16]

Tento sborník představuje publikační výstup z konference „*III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů*“, která se konala dne 10. června 2015 v budově Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Tato konference, jakož i vydání sborníku byly financovány z prostředků specifického výzkumu MUNI/B/1090/2014 (Investor: Masarykova univerzita; Programový rámec: Podpora studentských projektů na MU /specifický výzkum, program rektora/; Podprogram: Kategorie B - Projekty organizace studentských vědeckých konferencí).

Recenzenti:

doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

JUDr. Ondřej Horák, Ph.D.

© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-7938-0

OBSAH

Legislativní pravidla v době tzv. Právnické dvouletky11 Ivana Bláhová	
Směry bádání o falcidiánské kvartě26 Radek Černocho	
Zásada <i>superficies solo cedit</i> v Rímskom práve a v perspektíve zajtrajška38 Ľuboš Dobrovič	
Výkonná moc v ústavách niektorých autoritatívnych štátov v medzivojnovovej Európe44 Ján Drgo	
Procesná spôsobilosť žien v kontexte rímskeho práva57 Eva Dudášová	
Analýza vývoja verejnej správy v rámci vedy o verejnej správe67 Ladislav Hrtánek	
Hospodárske reformy Márie Terézie77 Tomáš Chovanec	
Trestnoprávna ochrana Československej republiky (1918-1938)89 Zuzana Illýová	
Obchodní aktivity institora v antickém Římě100 Robert Jakubíček	
Vojenská zrada v zákoně č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky105 Jan Kazda	
Najzaujímavejšie momenty veľkomoravského zákonníka „Zakon sudnyj ljudem“117 Igor Kišš	
Zemské věstníky a vznik republiky131 Lukáš Králík	

Kontinuita spolkov na Slovensku: prípad YMCA	143
Alexandra Letková	
Československý ústavný vývoj v rokoch 1918 až 1938	157
Ivan Liška	
Nemeckí poslanci snemu Slovenskej republiky pred národným súdom	169
Michal Malatinský	
K niektorým metodologickým aspektom skúmania recepcie rímskeho práva	182
Matej Mlkvý	
Německé pracovní tábory a střediska, aneb budování poválečného Československa	195
Veronika Mojžišová	
Retribuce ve spisech mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi	205
Daniela Němečková	
<i>Praescriptio longi temporis</i>	214
Marek Novák	
Trestné činy korupcie v historicko-právnom kontexte na území Čiech a Slovenska	224
Stanislav Pavol - Martin Skaloš	
Transformácia inštitútu prokuratúry na Slovensku v rokoch 1990 až 1992	236
Michal Považan	
Demokratická transformácia Španielska (1975–1978) a inštitúcia vlády	252
Ján Puchovský	
Věrní Přemyslovci a barbarští Čechové. Česko-říšské vztahy v letopise Lamperta z Hersfeldu	263
Jakub Razim	

Ohliadnutie za 70 rokmi existencie OSN (historické a právne aspekty)	276
Martin Skaloš	
Nedielne gazdovstvo a roľnícke dedičné hospodárstvo – vlastníctvo pôdy v kontexte dvoch pozemkových reforiem	289
Ján Sombati	
Vzťah rodičů a dětí ve starověkém Římě	303
Kamila Stloukalová	
Právní režim naplaveniny a strže v současném českém právu	318
Lenka Šmídová Malárová	
Priebeh, osobitosti a výsledky retribučného trestného konania na Slovensku	325
Ján Štefanica	
Rakouský správní soud (z. č. 36/1876 ř. z.)	335
Pavel Vetešník	
Trestnoprávne ustanovenia v Žilinskej mestskej knihe	344
Alica Virdzeková	
Nespravodlivé a spravodlivé tituly španielskej <i>conquisty</i> Nového sveta podľa Francisca de Vitoriu	356
Peter Vyšný	

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Když jsem před dvěma lety – v létě 2013 – psal úvod k prvnímu sborníku z podobné konference, začal jsem slovy: „*Sborník, který dostáváte do rukou, vznikl v návaznosti na I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva. S projektovou podporou je 19. června 2013 uspořádala Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Tíha organizační práce spojené s celým projektem ležela především na bedrech JUDr. Jaromíra Tauchena.*“ Dnes mohu začít téměř stejně, stačí zaměnit římskou číslici I. číslicí III. a datum 19. června 2013 nahradit datem 10. června 2015. A mohu, resp. musím, podobně jako předloni připomenout, že česko-slovenské doktorandské a postdoktorandské setkání nevzniklo na zelené louce, ale plynule navázalo na setkávání našich brněnských interních a externích doktorandů, které z iniciativy doc. Karla Schelleho Katedra dějin státu a práva už několik semestrů organizovala.

Postkonferenční sborníky jsou důležitým a svým způsobem nenahraditelným pokračováním a završením konferenčních jednání. Při časově limitovaném ústním přednesu příspěvku na konferenci zpravidla zazní jen jeho zhuštěná trest' nebo dílčí část a autor nemá dost času rozvést všechny své myšlenky a přednést potřebné argumenty. A ani v diskusi příliš času a příležitosti nebývá. Až vydaný sborník tedy ve většině případů umožní proniknout do problémů, které jednotlivé účastníky konference zaujaly a které se rozhodli zprostředkovat ostatním.

Jednu, a často možná nejdůležitější, stránku konferenčních jednání však sebelepší sborník postihnout nedokáže. Všechny konference jsou důležité – a u doktorandských je to ještě umocněné tím, že pro mnohé je to první podobná příležitost – i jako místo a doba pro setkávání, seznamování a poznávání s kolegy z jiných fakult, případně pro rozvíjení dříve navázaných odborných kontaktů s nimi, v ideálním případě i k získání dlouholetých osobních přátel. Snad takto zafungovala i naše letošní konference. Příležitosti se pro mladé kolegy z pražské, brněnské, bratislavské, trnavské, banskobystrické a košické právnické fakulty a z bratislavské Fakulty práva soukromé PEVŠ nabízely nejen v průběhu vlastního jednání, ale též při hojně navštíveném příjemném společenském posezení v předvečer vlastního jednání.

Ohlédnutím za úvodem předloňského konferenčního sborníku jsem začal a také jím skončím. V jeho závěru jsem tehdy vyslovil naději, že akce, jejímž výsledkem se sborník stal, není poslední, že se i v následujících letech najdou organizátoři, kteří budou ochotní přiložit ruku k dílu, získají potřebné prostředky a dostane se jim podpory jejich okolí, a zároveň víru, že neopadne zájem těch, k nimž veškeré naše úsilí směřuje – „*nastupující generace právních vědců, kteří si uvědomují, že k vědeckému zkoumání práva, ale i k jeho odpovědné tvorbě a uvážlivé aplikaci, nedílně patří povědomí o právní historii*“. To, že po dvou letech držíte v rukou poměrně objemný sborník z konference s pořadovým číslem tři a čtete tyto řádky, je dokladem, že se má naděje a víra naplnily. Zájem o podobná setkání neopadl a našli se také další organizátoři. V minulém roce se organizace doktorandského setkání a vydání sborníku z něj ujali kolegové z Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. A nedávno přišla potěšitelná zpráva z pražské Právnické fakulty. Její vedení se pozitivně vyjádřilo k projektu česko-slovenských právněhistorických konferencí doktorandů a postdoktorandů a předběžně podpořilo organizaci příštího ročníku. Takže v roce 2016 by se mohli naši doktorandi a postdoktorandi, případně i jejich školitelé, které na setkání též zveme, setkat na naší nejstarší právnické fakultě na vltavském nábřeží.

Ladislav Vojáček¹

¹ Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc. - vedoucí Katedry dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

LEGISLATIVNÍ PRAVIDLA V DOBĚ TZV. PRÁVNICKÉ DVOULETKY

*Ivana Bláhová**

1 Právnícká dvouletka

Právnícká dvouletka označuje období let 1948–1950, které znamenalo pro československý právní řád zásadní změnu v trojím smyslu. V rámci tohoto legislativního projektu došlo jednak ke sjednocení nejdůležitějších právních předpisů na celém území Československa, jednak byla stěžejní právní odvětví kodifikována a v neposlední řadě byly jejich normy přizpůsobeny poválečným a především pouornovým politickým, hospodářským a sociálním podmínkám. Právníckou dvouletku proto charakterizuje přijetí právních předpisů souladných s politickými, ideovými a třídními zájmy nového režimu.¹

Nutnost zavedení nového právního řádu zdůraznil ve svém projevu na zasedání ÚV KSČ dne 9. června 1948 také Klement Gottwald, předseda vlády Československé republiky. „*Nová ústava má celou řadu ustanovení, kde se odvolává na zákony. Je proto třeba tyto zákony, jimiž se bude ústava prakticky provádět, skutečně vytvořit, zavést nový právní řád. [...] Nyní před námi bude stát úkol, abychom již jednou zlikvidovali nemožný stav, že u nás platí zákony z doby Marie Terezie.*“²

Usnesením vlády ze 7. a 14. července 1948 bylo ministerstvo spravedlnosti pověřeno předložit do 1. září 1950 návrhy nových zákonů spadajících do jeho působnosti. Nové právo mělo být především jasné a lidové, tj. lidu srozumitelné, což nevyhnutelně vedlo ke zjednodušování právní úpravy. Inspiračním zdrojem při tvorbě přístupného a lidového práva byly často sovětské předpisy a předpisy dalších lidově demokratických států.

* JUDr. Ivana Bláhová, Katedra právních dějin, Právnícká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

1 KUKLÍK J. et al., *Vývoj československého práva 1945–1989*. Praha: Linde, 2008, s. 128.

2 GOTTWALD, K., *Za socialistický stát, za socialistické právo*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1950, s. 126.

Na ministerstvu spravedlnosti byl následně ke dni 1. září 1948 zřízen kodifikační odbor (označovaný též jako V. odbor), jehož struktura odpovídala rozdělení kodifikačních prací mezi odborné komise. Dále bylo v rámci kodifikačního odboru ustaveno administrativně organizační oddělení a studijní oddělení. Na ministerstvu spravedlnosti působila politická komise a koordinační komise, která zajišťovala spolupráci s ministerstvem vnitra. Z hlediska věcného zaměření právnické dvouletky byly ustaveny dvě základní odborné komise, které se měly zabývat kodifikací práva občanského a trestního. Odborné komise pro civilní a trestní právo vytvořily subkomise pro dílčí otázky, které zpracovávaly základní návrhy nových předpisů (tzv. elaboráty). Přípravu nových kodexů pojalo Ministerstvo spravedlnosti jako svůj socialistický závazek v lednu 1949. Tehdy také bylo zavedeno podrobné plánování přípravných prací, které zahrnovalo týdenní plány i měsíční hodnocení plnění čtvrtletního i ročního plánu.

Výsledkem právnické dvouletky byl zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, který nabyl účinnosti dne 1. ledna 1950, zákon č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních, a později zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, a zákon č. 142/1950 Sb., zákon o konání v občianskych súdnych veciach (občiansky súdny poriadok). V oblasti trestního práva byly přijaty zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon, a zákon č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), které byly doplněny zákony č. 88/1950 Sb., trestním zákonem správním, a č. 89/1950 Sb., o trestním řízení správním (trestní řád správný). Dále byl přijat zákon č. 243/1949 Sb., o akciových společnostech, zákon č. 100/1950 Sb., o podnikovém rejstříku, zákon č. 189/1950 Sb., o smlouvě pojistné, nebo zákon č. 191/1950 Sb., zákon směnečný a šekový.

2 Legislativní pravidla a jejich význam při tvorbě právních předpisů

Legislativní pravidla jsou stěžejním předpisem, který upravuje postup exekutivy při vytváření návrhů právních předpisů, ať už jde o normotvorbu vlastní nebo o návrhy, které následně schvaluje parlament jako reprezentant moci

zákonodárné. Jejich smyslem je sjednocení postupu ministerstev a jiných ústředních orgánů při přípravě právních předpisů a zvýšení úrovně tvorby právního řádu.

V polovině právníké dvouletky, v listopadu 1949 došlo ke změně legislativních pravidel. Lze se domnívat, že nová legislativní pravidla v mnohém navazovala na dřívější úpravu, vycházela však i ze zkušeností s kodifikačními pracemi na ministerstvu spravedlnosti a dalších ministerstvech z let 1948 a 1949. Publikace legislativních pravidel³ obsahovala jako přílohu i podrobnější předpisy k legislativním pravidlům. Legislativní pravidla schválená usnesením vlády ze dne 2. listopadu 1949 byla v publikaci doplněna o vysvětlivky k jednotlivým ustanovením, které vydal úřad předsednictva vlády svým výnosem dne 29. listopadu 1949, a rejstřík.⁴

Legislativní pravidla stanovila hlavní zásady tvorby právních předpisů bez ohledu na jejich věcné zaměření, a proto je lze považovat za zásadní dokument stanovující proces vzniku nových norem. Legislativní pravidla byla používána nejen v případě přípravy osnov zákonů nebo jiných právních předpisů, které vydávaly ústřední úřady, ale rovněž při přípravě předpisů vydávaných ostatními úřady a veřejnými orgány. Zákony jako právní předpisy nejvyšší právní síly měly upravovat co nejširší okruh skutečností, což mělo umožnit urychlenou výstavbu nového lidově demokratického právního řádu.

3 Všeobecné zásady legislativních pravidel

První oddíl legislativních pravidel obsahoval všeobecné zásady, které měl mít každý tvůrce právního předpisu na zřeteli během své práce. Byť jsou zásady členěny do paragrafů, jde spíše o popis vhodné praxe než o normativní text. První z všeobecných zásad proklamuje základní funkci právních předpisů.⁵ Jejich osnovy mají být vypracovány tak, aby svým obsahem a formou sloužily potřebám a funkci lidově demokratického státu a byly jasným

³ Legislativní pravidla vlády a podrobnější předpisy k legislativním pravidlům. Vydal pro úřední potřebu úřad předsednictva vlády. Praha 1949.

⁴ Usnesení, jímž se schvalují legislativní pravidla, intimát úřadu předsednictva vlády, č. j. 303.560/1949, příloha B, bod 9. Výnos úřadu předsednictva vlády nese č. j. 303.941/49.

⁵ Právní předpisy jsou definovány jako zákony, resp. opatření předsednictva Národního shromáždění, dále vládní nařízení, nařízení ministrů i ostatní obecné právní předpisy.

výrazem proměn hospodářské, politické a třídní struktury společnosti.⁶ Právě touto svojí funkcí se podle doplňujících vysvětlivek odlišují právní předpisy lidově demokratického státu od právních předpisů označovaných za měšťácké. Jinými slovy, právní předpisy mají být připraveny tak, aby byly „jasným projevem vůle pracujícího lidu vedeného dělnickou třídou a výrazem skutečností vytvářených lidově demokratickým zřízením.“⁷

Další všeobecnou zásadou je stanovení hlavních zřetelů, jež mají mít tvůrci právních předpisů vždy na paměti. Prvním z nich je, že právní předpisy jsou nástrojem aktivně působícím při výstavbě socialismu. Právní předpisy měly k budování socialismu přispívat především svým obsahem tak, aby se dostalo podpory dalšímu vývoji a zároveň aby bylo pružně zajišťováno vše, čeho bylo na cestě k socialismu dosaženo. Vláda se tím otevřeně přihlásila k tzv. instrumentálnímu pojetí práva, které se promítlo nejen v oblasti legislativy, ale rovněž v aplikaci právních předpisů.⁸

Druhým ústředním motivem tvorby právních předpisů mělo být využití zkušeností československého lidu, ale i ostatních lidových demokracií, zejména však měly být využívány zkušenosti Sovětského svazu. Z praxe v době právnícké dvouletky lze soudit, že tato zásada byla dodržována. Studijní oddělení a Právnícký ústav ministerstva spravedlnosti připravily více než 500 překladů právních předpisů a odborných publikací nejen ze Sovětského svazu, ale i z ostatních států tzv. východního bloku. Z těchto podkladů pak vycházeli členové politické komise i členové odborných komisí a subkomisí při přípravě jednotlivých osnov právních předpisů.

Každý tvůrce právních předpisů měl mít také neustále na zřeteli, že jedine jasnými formulacemi lze zabránit třídnímu nepříteli ve zneužití právních předpisů. I přes tuto zásadu například připravovaný kodex trestního práva hmotného přebíral široké a často neurčité skutkové podstaty ze zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. V tomto případě by jasné formulace zabránily potrestání nepřátel režimu, a proto zde požadavek jasnosti ustoupil do pozadí.

⁶ Ustanovení § 1 legislativních pravidel.

⁷ Vysvětlivka k ustanovení § 1 legislativních pravidel.

⁸ Více k instrumentálnímu pojetí práva např. KÜHN, Z., *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Analýza příčin postkomunistické právní krize*. Praha: C. H. Beck, 2005.

Mezi všeobecné zásady tvorby právních předpisů byla řazena rovněž zásada decentralizace. Jejím smyslem bylo přenechání co nejširšího okruhu vztahů normám nižšího řádu, tj. podzákonným předpisům. Cílem bylo, aby pomocí právních předpisů mohl režim včas reagovat na změněné poměry. Pokud právní předpis nepůsobil jako nástroj změny, měl se snadno přizpůsobit novým společenským nebo hospodářským jevům. Právě proto se zákony měly omezit pouze na obecnou úpravu a detailní nebo dílčí normy měly být obsahem až podzákonných předpisů, které je možno rychle a jednoduše změnit. Jedině tak mohlo být dosaženo stavu, kdy právní předpisy nebyly brzdou vývoje, tedy nebránily rozvoji lidově demokratického zřízení, a zároveň nebyly v rozporu s vůlí pracujícího lidu uskutečňujícího socialismus.⁹

Protože ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky (tzv. Ústava 9. května), zakotvil jednotu lidové moci, neměl dále nastat žádný rozpor mezi exekutivou a legislativou při tvorbě právních předpisů. Decentralizace tak byla současně snahou o pružnou a účelnou dělbu normotvorných funkcí. Především oblasti, v nichž docházelo k nejčastějším a nejrychlejším změnám, měly být upraveny prováděcími předpisy. To umožnilo, aby Národní shromáždění nebylo „*zatěžováno zákony s technickými podrobnostmi*“.¹⁰ Lze tedy hovořit o jednoznačném upřednostňování podzákonné úrovně oproti zákonné úrovni, o tendenci, která je ve srovnání se současnou normotvorbou opačná. Nelze však zapomínat na skutečnost, že dle Ústavy 9. května byl soudce vázán celým právním řádem, nikoliv pouze zákonem.

Jednou ze všeobecných zásad byla rovněž zásada účasti slovenských úřadů. Protože Československo bylo státem dvou bratrských národů, jimž ústava 9. května zaručovala právo na stejně příznivé podmínky pro hospodářský, kulturní i sociální život, měly být právní předpisy ve všech stádiích připravovány v úzké součinnosti s příslušnými slovenskými úřady¹¹. Legislativní pravidla sice hovoří o stálém, plynulém, ustavičném, pružném a dle potřeby i neformálním styku českých a slovenských úřadů, ve skutečnosti však

⁹ Vysvětlivka k ustanovení § 3 legislativních pravidel.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Těmito úřady rozuměly se ty, v jejichž čele stál pověřenec.

neposkytují téměř žádná další vodítka nebo záruky takové spolupráce.¹² Pouze k zajištění plynulosti vzájemného styku výslovně umožňují využití telefonu, dálnopisu nebo obdobných zařízení.

Poslední všeobecnou zásadou byla účast lidu na přípravě právních předpisů. Podle této zásady nemohou právní předpisy plnit svůj úkol, pokud jsou dílem omezeného okruhu odborníků, a proto je třeba využít při přípravě nových právních předpisů zkušeností a námětů širokého okruhu pracujícího lidu. Významnější návrhy osnov měly být projednány s krajskými, případně i okresními nebo místními národními výbory a soudy, ale také „s *dotčenými masovými a zájmovými organizacemi pracujícího lidu, orgány podniků socialistického sektoru a orgány lidových družstev, vynikajícími pracovníky, úderníky a odborníky*.“¹³ Tyto všechny subjekty měly na vyžádání poskytnout ústředním úřadům vyjádření, a to především ve stadiu formulace zásad nové právní úpravy, resp. v řízení o zásadách. Další pravidla účasti lidu však legislativní pravidla neobsahovala, neboť forma zapojení „laického prvku“ do normotvorby se měla odvíjet od obsahu zamýšleného právního předpisu, ale od toho, zda věc měla být projednána urychleně nebo např. důvěrně. Členy pracovních skupin v ústředních úřadech měli být jako zástupci lidu především poslanci Národního shromáždění, členové národních výborů nebo soudci z lidu. Například na ministerstvu spravedlnosti byli členy politické komise již od počátku nejméně čtyři dělníci a po IX. sjezdu KSČ byla komise rozšířena o poslance Národního shromáždění.¹⁴ Vysvětlivka k této zásadě doporučuje využití anket s přesně formulovanými dotazy.¹⁵

¹² Výjimkou je např. ustanovení § 8 odst. 1 legislativních pravidel, podle něhož měly ústřední úřady vypracovat návrh dílčího legislativního plánu po slyšení příslušného úřadu slovenského.

¹³ Ustanovení § 5 legislativních pravidel. Podle vysvětlivky k tomuto ustanovení se masovými a zájmovými organizacemi pracujícího lidu rozuměly především organizace politické, odborové, družstevní, kulturní, organizace žen a mládeže, organizace tělovýchovy (tedy např. Jednotná odborová organizace, jednotné svazy zemědělců, Ústřední rada družstev, Rada československých žen, Československý svaz mládeže či Československá obec sokolská).

¹⁴ Blíže viz FRANTALOVÁ, A., Činnost politické komise v době tzv. právníké dvouletky. Praha, 2015. 109 s. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc. (nepublikováno).

¹⁵ V praxi bylo využíváno i vyvěšení navrhovaného znění právní normy ve výloze obchodu. Tak tomu bylo např. u trestného činu vraždy, jehož text byl vyvěšen ve výloze na Václavském náměstí v Praze.

4 Plánování některých legislativních prací

Druhý oddíl legislativních pravidel je věnován otázkám plánování legislativních prací. Vláda podle něj stanoví tzv. legislativní plán, který umožní organizaci výstavby lidově demokratického právního řádu, časovou koordinaci, vytvoření větších legislativních celků z jednotlivých dílčích úprav a použití nových pracovních metod. Legislativní plán má zároveň soustředit legislativní práce na nejdůležitější úkoly, zajistit důkladné a včasné projednání závažných osnov a poskytnout podklad pro politicky závažnou účast co nejširšího okruhu zástupců pracujícího lidu již při přípravě osnov. Poněkud překvapivě má legislativní plán přispět i k socialistické soutěži jednotlivců a kolektivů a k rozvoji součinnosti mezi ústředními úřady navzájem i ve vztahu ke slovenským úřadům. Podle vysvětlivky k tomuto ustanovení je legislativní plán „výrazem toho, že v lidově demokratickém zřízení pracuje vláda jako celek vedený jediným cílem, že úzké resortní zájmy se koordinují a podřizují celku.“¹⁶

Přestože má být legislativní činnost výsledkem vzájemné spolupráce všech zúčastněných činitelů, vysvětlivka výslovně omezuje povinnost stanovení legislativního plánu pouze na osnovy zákonů a vládních nařízení. Příprava nařízení ministrů a ostatních obecných právních předpisů vydávaných ústředními úřady však mohla být součástí resortních legislativních plánů.

Vláda stanovila legislativní plán vždy na kalendářní pololetí. Vzhledem k tomu, že práce na kodexech právníkové dvouletky byly naplánovány na celé dva roky s poměrně přesnými termíny, jeví se toto ustanovení legislativních pravidel spíše jako kontrolní mechanismus přezkumu přípravných prací. Je však třeba mít na zřeteli, že současně s pracemi na kodexech právníkové dvouletky na ministerstvu spravedlnosti probíhaly, jak naznačeno výše, legislativní práce i v ostatních resortech. Upevňování postavení nového režimu vyžadovalo změny právních předpisů nebo přijetí nových téměř ve všech oblastech. Taková změna vyžadovala plánování, koordinaci a kontrolu plnění, což měl umožnit právě institut legislativního plánu. Krátké plánovací období je tak rovněž výrazem snahy o rychlou a plánovitou přeměnu právního řádu.

¹⁶ Vysvětlivka k ustanovení § 6 legislativních pravidel.

Legislativní plán vypracovávaly ústřední úřady po slyšení příslušných slovenských úřadů na dané plánovací období. Návrh plánu každého úřadu přitom vycházel z pracovního programu úřadu a měl navazovat na úkoly vyplývající z vládního programu a politické linie vlády. Návrh plánu měl zahrnovat jen konkrétní právní úpravy, jejichž potřeba vycházela z politických úkolů, avšak s přihlédnutím k pravděpodobnosti zvládnutí přípravných prací v daném termínu. V návrhu plánu měl každý úřad uvést stručný nástin obsahu zamýšlené právní úpravy, včetně skutečností rozhodných pro posouzení její naléhavosti, vhodnosti a dosahu nebo nákladů.¹⁷

Návrh plánů jednotlivých ústředních úřadů obsahoval také lhůty pro jednotlivé fáze legislativních prací. Šlo o lhůty pro stanovení zásad a řízení o zásadách, dále pro připomínkové řízení a předložení osnovy vládě. Jednotlivé fáze nemusely spadat do téhož kalendářního pololetí, což mělo být v plánu zohledněno tak, že obsahoval jen některé lhůty, které spadaly do příslušného plánovacího období. Takto připravený návrh měl být dva měsíce před začátkem dalšího plánovacího období rozeslán ostatním ústředním úřadům, slovenským úřadům a předsednictvem vlády určeným činitelům spolu s podněty k legislativní činnosti pro ostatní úřady. O zaslaném návrhu dílčího plánu a podnětech pak probíhalo jakési připomínkové řízení, během něhož měly všechny ústřední úřady zhodnotit návrhy ostatních úřadů jak z hlediska vlastních úkolů, celkové vládní politiky tak i z hlediska toho, zda zásady navrhovaných předpisů „*nepřinášejí podněty pro zdokonalení návrhu jeho vlastního plánu, zejména též, jak by bylo možno zamýšlená legislativní opatření koordinovat nebo spojit v účelné celky.*“¹⁸ Stanoviska k dílčím návrhům měly jednotlivé ústřední úřady a další zúčastnění činitelé sdělit vždy do 21. listopadu a 21. května. O způsobu vypořádání, případně úpravy jednotlivých dílčích plánů se však legislativní pravidla blíže nezmiňují. Z vysvětlivky však vyplývá, že vypořádání bylo úkolem úřadu předsednictva vlády při sestavování návrhu legislativního plánu. Vysvětlující text předpokládá, že úřad předsednictva vlády bude stanoviska jednotlivých ústředních úřadů koordinovat, případně bude iniciovat dílčí vzájemné porady dotčených úřadů, případně i meziministerské porady všech účastníků. Přesný postup nebyl stanoven, protože „*bude*

¹⁷ Jde o posouzení obdobných skutečností jako v současném přehledu dopadů návrhu právního předpisu.

¹⁸ Ustanovení § 10 odst. 2 legislativních pravidel.

jej [postup] zapotřebí pružně přizpůsobovat získaným zkušenostem a okolnostem případu.“¹⁹ Úřad předsednictva vlády mohl rovněž jednotlivé ústřední úřady vyzvat k zaslání doplněného nebo přizpůsobeného dílčího plánu.

Pokud by se vyskytly obtíže při plnění legislativního plánu, které by mohly ohrozit jeho splnění, stanoví § 11 legislativních pravidel, že o tom má člen vlády stojící v čele ústředního úřadu informovat předsedu vlády a navrhnout potřebná opatření. Smyslem tohoto ustanovení byla opět zvýšená kontrola plnění legislativního plánu, a to i během plánovacího období.

Legislativní pravidla umožňovala rovněž projednávání osnov mimo legislativní plán. Osnovy zákonů i vládních nařízení nezařazené do legislativního plánu mohly být do řízení o zásadách, resp. do připomínkového řízení zaslány pouze se souhlasem předsedy vlády. Podle vysvětlujícího textu mělo jít o předpisy, s nimiž se v době vypracování legislativního plánu ještě nemohlo počítat, nebo jejichž příprava měla být v zájmu obrany státu nebo jiného důležitého státního zájmu utajena.

5 Vlastní legislativní pravidla

Legislativní pravidla se v oddílech III. až IX. věnovala přípravě právních předpisů od zahájení jejich tvorby až po řízení v Národním shromáždění a hodnocení uplatnění přijaté právní úpravy v praxi. Jde o 27 ustanovení, která jsou pak blíže rozvedena v podrobnějších předpisech k legislativním pravidlům v části věnované technickému postupu při legislativních pracích.

První fází přípravy právních předpisů bylo stanovení jejich zásad, které mělo spočívat „*především ve vypracování podrobného hospodářského a třídního rozboru jak dosavadních právních předpisů, tak i skutečných poměrů hospodářských, politických, třídních, jak se v oblasti chystané úpravy jeví s hlediska potřeb a funkce lidově demokratického státu.*“²⁰ Kromě rozsáhlých podkladů vyžadovala příprava takového rozboru také získání informací o zkušenostech z ostatních lidově demokratických států, zejména Sovětského svazu, ale také námětů a stížností z řad pracujících. Součástí zpracovaných zásad měl být také odhad finanční, materiální a osobní potřeby, která z plánované právní úpravy vyplyne. Totéž se týkalo zamýšlených prováděcích předpisů. Pouze úplné zhodnocení na začátku

¹⁹ Vysvětlivka k ustanovení § 10 legislativních pravidel.

²⁰ Ustanovení § 13 legislativních pravidel.

legislativního procesu mohlo zajistit, že budou včas rozpoznány všechny důsledky připravované právní úpravy, ale též že bude postaveno na jisto, zda půjde o právní úpravu trvalou či jen přechodnou, která bude pružně přizpůsobována novým poměrům.²¹

Zásady měly být projednány s ostatními ústředními úřady v tzv. řízení o zásadách, jehož výsledkem měla být shoda na zamýšlené právní úpravě tak, aby tato mohla splnit „*po obsahové stránce co nejúčelněji svůj úkol a aby se připomínkové řízení zjednodušilo a omezilo pokud možno na technické zpracování osnovy a důvodové zprávy.*“²² Pro řízení o zásadách platila přiměřeně ustanovení o připomínkovém řízení a v případě rozporu měla být věc předložena vládě k rozhodnutí.

Na základě projednaných zásad měla být připravena osnova zamýšleného právního předpisu. Osnova měla podle legislativních pravidel vyjadřovat důvod svého vydání, označovat úkoly, které mají být splněny, a určovat právní prostředky, jejichž pomocí má být stanovených cílů dosaženo. Osnova měla rovněž v celém textu vyjadřovat politický smysl a účel právní úpravy, neboť „*politickými formulacemi dovolává se právní předpis politického a třídního uvědomění pracujících a mobilisuje je k boji za uskutečnění socialismu, k odstraňování překážek a k zneškodňování třídního nepřítel.*“²³

Legislativní pravidla stanovila v dalších ustanoveních požadavek obecnosti, tj. že právní předpis nemá řešit jednotlivé případy, které by snad mohly nastat, dále požadavek závažnosti, tedy že právní úprava proměnlivých vztahů, které budou vyžadovat brzkou změnu právní úpravy, bude svěřena prováděcím předpisům, nebo požadavek funkčního skloubení nových organizačních forem, které vyplývaly z nových výrobních vztahů a nového politického uspořádání.

Z formálního hlediska měla být osnova členěna podle systematického vymezení stanoveného zásadami. Osnova měla být rozdělena do logicky souvisejících celků, tedy částí, hlav, dílů, oddílů. Přednost měla mít krátká ustanovení, jednotlivé paragrafy neměly obsahovat příliš mnoho odstavců. Všechny části právního předpisu počínaje paragrafy měly nést stručné a výstižné nadpisy.

21 Vysvětlivka k ustanovení § 13 legislativních pravidel.

22 Ustanovení § 14 legislativních pravidel.

23 Ustanovení § 16 legislativních pravidel.

Ustanovení § 24 legislativních pravidel poskytuje návod, jak postupovat v případě nutnosti změny právního předpisu. Nevyhovující právní předpisy neměly být novelizovány, ale přepracovány a přizpůsobeny zásadám lidově demokratického právního řádu a nově vydány. V případě novelizace bylo doporučeno vydat nové znění celého ustanovení nebo části předpisu. Při rozsáhlejších nebo opakovaných novelizacích měl být právní předpis znovu vyhlášen.

Při tvorbě právního předpisu měly být omezeny citace a odkazy, a to jak v rámci téhož právního předpisu, tak na jiné právní předpisy. Z této zásady patrně vycházeli i tvůrci nového trestního řádu, když chtěli do každé části tohoto procesního předpisu začlenit obecná ustanovení týkající se např. doručování nebo běhu lhůt.²⁴ V případě nutnosti převzetí nebo opakování ustanovení měla být citace vyjádřena v závorce. Velmi důležitou složkou tvorby právního předpisu je rovněž jeho jazyková stránka. Právní předpisy měly být jasné a stručné, terminologie měla být přísně dodržována a měla být vždy v souladu s obecným významem použitých slov. Připouštěla-li to přesnost právního názvosloví, měly být používány pojmy marx-leninské nauky, zejména z oboru názvosloví národohospodářského a politického.²⁵ Také cizí slova měla být pokud možno nahrazena domácími výrazy, což se dle vysvětlivky netýkalo zdomácnělých termínů jako např. *citace, funkce, konfiskace, kontrola, mechanisace* nebo *novelisace*.

Důvodová zpráva měla být vypracována tak, aby podala odborný i politický rozbor skutečností, které odůvodňují vydání právního předpisu i jeho obsah. U závažnějších předpisů měla být rozdělena na všeobecnou a zvláštní část, jejichž obsah odpovídal i dnešnímu členění důvodové zprávy. V případě, že nebyla zpracována všeobecná část, měly být na konci důvodové zprávy uvedeny údaje o finančním, hospodářském a materiálovém zajištění a způsobu úhrady nákladů právní úpravy.

Připomínkové řízení bylo upraveno v oddílu V. legislativních pravidel a pojednávalo o postupu prací po skončení řízení o zásadách. Na podkladě jeho výsledku měla být zpracována osnova, která měla být rozeslána

²⁴ Systematika trestního řádu byla v rámci řízení o zásadách změněna na základě připomínek ministerstva vnitra.

²⁵ Ustanovení § 26 legislativních pravidel.

do připomínkového řízení. Rozdělovník adres, na něž bylo třeba osnovu rozeslat, stanovil svým oběžníkem úřad předsednictva vlády. Účelem připomínkového řízení bylo dosažení toho, *aby osnova a důvodová zpráva plně vyjadřovaly politický smysl stanovených zásad a aby jejich znění bylo po všech stránkách zdokonaleno* [...].²⁶ Osnova měla být do připomínkového řízení odeslána spolu s průvodní zprávou, v níž měl být uveden politický účel osnovy (pokud nebyl již uveden v důvodové zprávě), popis průběhu přípravných prací i výsledek řízení o zásadách. Lhůta pro sdělení připomínek měla být nejméně 14 dní a uplatněné připomínky měly být projednány pokud možno ústně.

Po připomínkovém řízení měl ústřední úřad předložit osnovu s důvodovou a předkládací zprávou úřadu předsednictva vlády se žádostí o zařazení na pořad jednání vlády. Pokud došlo po připomínkovém řízení k zásadním změnám, měla být předkládací zpráva rozeslána ostatním ústředním úřadům, a to včetně konečného znění osnovy a důvodové zprávy.

Po schválení vládou předložil předseda vlády osnovu spolu s důvodovou zprávou jako vládní návrh zákona Národnímu shromáždění. Při sněmovním projednávání měla být vládním návrhům věnována od počátku bedlivá pozornost, projednávání v předsednictvu Národního shromáždění i v jednotlivých výborech se mělo dít za účasti zástupců ústředních úřadů, které návrh předložily. V případě nutnosti změn v návrhu měl úřad předsednictva vlády učinit taková opatření, aby předkládající ústřední úřad zjednal ihned nápravu. K doplňovacím a pozměňovacím návrhům legislativně technického charakteru se měl okamžitě vyjádřit zástupce předkládajícího úřadu. K větším změnám mohl zástupce uplatnit výhradu rozhodnutí vlády. K vlastním věcným návrhům musel mít zástupce předkládajícího úřadu zmocnění nebo příkaz vlády.

Podrobnější předpisy k legislativním pravidlům obsahovaly jednak část týkající se formální úpravy osnov, jednak část týkající se technického postupu při legislativních pracích. Ustanovení části o formální úpravě osnov pojednávala o úpravě nadpisu a úvodní věty právního předpisu, o jeho členění a změnách (tj. zrušovací doložky a doložky o zachování účinnosti). Dále upravovala zmocňovací ustanovení pro republikaci novelizovaných předpisů nebo

²⁶ Ustanovení § 29 legislativních pravidel.

doložky o účinnosti a provedení. Součástí pokynů pro formální úpravu osnov byla též podrobná citační pravidla a uvedení značek pro úřední sbírky právních předpisů.

V části věnované technickému postupu při legislativních pracích jsou stanovena pravidla vnější úpravy osnov právních předpisů, pro vyznačování změn obsažených v přepracovaných osnovách a pro změny důvodové zprávy. Dále jsou zde stanoveny konkrétní postupy např. pro označování osnovy určené pro připomínkové řízení, pro formální úpravu připomínek, pro postup při jejich vyřizování a vypořádání nebo pro následné rozeslání přepracované osnovy. Obdobně jsou rozpracována pravidla v řízení před vládou nebo v Národním shromáždění a upraven je i postup ověřování podpisů a péče o bezvadnost textu právních předpisů.

6 Závěr

Právnická dvouletka přinesla kodifikaci a unifikaci právních předpisů v Československu. Proběhlé legislativní práce zhodnotil Jan Moural na školení legislativních právníků v roce 1951 parafrází úvodních ustanovení legislativních pravidel, když konstatoval, že bylo vytvořeno právo, které „*svým obsahem i formou sloužilo potřebám a funkci lidově demokratického státu a byly jasným výrazem proměn hospodářské, politické a třídní struktury společnosti, nástrojem, který aktivně působí při výstavbě socialismu, který svým obsahem podporuje další vývoj a umožňuje jej svou pružností a zajišťuje vše, čeho bylo již na cestě k socialismu dosaženo*“.²⁷

Legislativní pravidla z roku 1949 byla poměrně stručným dokumentem, který do legislativního procesu pevně zakotvil politické úvahy a jasně vymezil účel i pojetí nových právních předpisů. Spíše než o normativní text jde v mnoha ustanoveních o proklamaci, jež by měla být spíše součástí preambule nebo jiného uvozovacího textu. Naopak ustanovení přísně procesní ukazují, že jádro legislativního procesu se ani po desetiletích nezměnilo. Připojený technický postup při legislativních pracích je sice vhodnou pracovní pomůckou, avšak jeho oddělení od vlastních legislativních pravidel

²⁷ MOURAL, J., *Legislativní zkušenosti za rok 1950*. In: O právu a jeho tvorbě: přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách předn. Zdeňkem Fierlingerem, Janem Bartuškou, Karlem Králem, Viktorem Knappem, Karlem Petrželkou, Otakarem Adamcem, Janem Mouralem a Jaroslavem Kokešem ve dnech 8.–13. ledna 1951. Praha: Orbis, 1951, s. 121–122.

se zdá být neopodstatněné. Legislativní pravidla na tento postup sama často ve vysvětlivkách odkazují, čímž porušují vlastní zásadu, podle níž mají být citace co nejvíce omezeny.

Byť politicky jasně orientována, nepřináší legislativní pravidla bližší informace o tom, kdy a za jakých okolností zasahovaly do tvorby právních předpisů stranické orgány. V době, kdy byla pravidla vydána, sice již v ústředních úřadech působili povětšinou pouze lidé z hlediska nového režimu spolehliví, avšak z výzkumu přípravy jednotlivých kodexů právnícké dvouletky vyplývá, že i přímo v ústředních úřadech působily politicky sestavené orgány (např. politická komise na ministerstvu spravedlnosti) a že ÚV KSČ projednával jednotlivé osnovy v obdobných termínech jako vláda.

Legislativní pravidla z roku 1949 jsou důležitým dokumentem, který spolu s dobovou literaturou²⁸ umožňuje nahlédnout za oponu tvorby právních předpisů před téměř 70 lety a spolu s dalšími materiály umožňuje rovněž posoudit průběh legislativního procesu jednotlivých právních předpisů vydaných v době právnícké dvouletky.

Summary

Legislative Rules in the Period of the so Called Legal Biennial

The legal biennial brought codification and unification of the legal laws in Czechoslovakia. The legislative rules, issued in 1949, was a relatively brief document which firmly embedded political thoughts into the legislative process and clearly defined the purpose and the conception of new legal rules. It is rather a proclamation than a normative text and should be a part of preamble or another introduction. On the other hand, strictly procedural provisions show that core of the legislative process has not changed for decades. However, the attached technical guidelines are an appropriate aid for the legislative work.

²⁸ Srov. např. PALEČKOVÁ, D., Úkoly právníků při plnění dvouletky. In I. konference právníků-komunistů. 7. a 8. prosince 1946. Praha: ÚV KSČ, 1947 s. 51–66; PETRŽELKA, K., KIZLINKOVÁ, V., O kodifikaci občanského práva. In: Tři studie o právu občanském. Praha: Orbis, 1950, s. 55–104, PETRŽELKA, K., *O kodifikaci*. In: O právu a jeho tvorbě. Praha: Orbis, 1951, s. 80–110 nebo FIERLINEGER, Z., *Dnešní naše legislativní praxe*. In: Právník, 1950, s. 3–7.

Although clearly oriented, the legislative rules do not bring any further information on when and under what circumstances the partial organs have interfered into the creation of legal rules. When the rules were published, mostly people reliable for the regime were working in central offices. However, as apparent from the research focused on a preparation of the legal biennial codes, there were organs built directly for political purposes at the central offices (e. g. political committee at the ministry of justice) and the Central Committee of KSČ was discussing every outline at the same time as government.

SMĚRY BĀDÁNÍ O FALCIDIĀNSKÉ KVARTĚ

Radek ĀernoĀ*

1 Ūvodem

FalcidiĀnskĀ kvarta pŕedstavuje Ātvrtinu pozŕstalosti, kterĀ je vyhrazena dĕdici pŕi vyĀerpĀnĀ pozŕstalosti odkazy. Jde o řĀmskopŕavnĀ institut, kterĀ se po zĀnĀku ŘĀmskĕ řĀše stal v rŕznĕch obdobĀch souĀstĀ prĀvnĀch ŕprav mnoha evropskĕch stĀtŕ, coŕ platĀ i pro souĀasnou prĀvnĀ ŕpravu Āeskĕ republiky. CĀlem tohoto pŕĀspĕvku¹ je nastŕnit zĀkladnĀ problĕmy a vĕvojovĕ linie, s nimiŕ se lze pŕi bĀdĀnĀi o FalcidiĀnskĕ kvartĕ setkat. Postupnĕ se tak zamĕrĀme na jeĀĀ vĕvoj v řĀmskĕm prĀvu a na jeĀĀ dalšĀ osudy v Evropĕ i na našem ŕzemĀi.

2 FalcidiĀnskĀ kvarta v antickĕm ŘĀmĕ

ŘĀmskĕ prĀvo dĕdickĕ je vystavĕno na respektovĀnĀi vŕle zŕstavitele. To se nejsilnĕji projevuje v oblasti universĀlnĀi sukcese na pomĕrnĕ brzkĕm umoŕnĕnĀi testamentĀrnĀi posloupnosti, majĀcĀ pŕednost pŕed posloupnosti zĀkonnou. DĀle pak mŕŕe zŕstavitel prostŕednictvĀm zejmĕna odkazŕ coby nĀstroje singulĀrnĀi sukcese naklĀdat i s jednotlivĕmi vĕcmĀi, aniŕ by pŕi tom zasahoval do dĕdickĕ posloupnosti.

ZpoĀtĀtku vĕvoje řĀmskĕho prĀva nebyl dĕdic nikterak chrĀnĕn proti pŕetĀŕenĀi pozŕstalosti odkazy. Nic tedy nebrĀnilo tomu, aby na dĕdice coby universĀlnĀho sukcesora zŕstavitele pŕešly veškerĕ pozŕstalostnĀi dluhy, a to i pŕevyšovaly-li by hodnotu pozŕstalosti, zatĀmco vŕšechna aktiva by byla

* JUDr. Bc. Radek ĀernoĀ, Katedra dĕjin stĀtu a prĀva, PrĀvnĀckĀ fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ Tento pŕĀspĕvek vychĀzĀi z tezĀi disertaĀnĀi pŕĀce, kterĕ jsou internĀm dokumentem PrĀf MU odevzdĀvanĕm po 6. semestru doktorskĕho studia (viz *Tezĕ disertaĀnĀi pŕĀce* [online]. [cit. 2015-06-20]. Dostupnĕ z: <<http://www.law.muni.cz/dokumenty/1577>>). Pro ŕĕely tohoto pŕĀspĕvku vŕak došlo k jejich zkrĀcenĀi a pŕepŕacovĀnĀi. NamĀsto zde absentujĀcĀho seznamu literatury lze odkĀzat na pŕĀsluŕnou ĀĀst samotnĕ disertaĀnĀi pŕĀce: ĀERNOĀH, R., *Quarta Falcidia a jeĀĀ odraz v pozdĕjšĀm prĀvu*. Brno, 2015, s. 126–142. DisertaĀnĀi pŕĀce. Masarykova univerzita, PrĀvnĀckĀ fakulta. VedoucĀ pŕĀce Pavel SalĀk jr. [online]. [cit. 2015-06-01]. Dostupnĕ z: <http://is.muni.cz/th/210631/pravf_d/>.

odkázána odkazovníkům.² Dědic, odhlédneme-li od nikoliv ryze majetkové povahy římského dědictví,³ tedy neměl racionálního důvodu odkazy přetíženu pozůstalost přijmout – jejím odmítnutím se však testament stával opuštěným (*testamentum destitutum*),⁴ což nejenže nepřineslo žádný prospěch odmítnuvšímu dědici a poškodilo jméno zůstavitele, nýbrž v konečném důsledku neprospělo ani odkazovníkům, neboť realizace odkazů (*dies veniens*) byla vázána na realizaci dědické posloupnosti.⁵

K omezení přílišné štedrosti zůstavitele vůči odkazovníkům byly přijaty *leges Furia*⁶ a následně *Voconia*.⁷ Jejich efektivnost, jak uvádí Gaius, byla však

2 Gai Inst. 2, 224 (AD LEGEM FALCIDIAM)

Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere videbatur, qua cavetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis: UVTI LEGASSIT SUAE REI, ITA IUS ESTO. Quare qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. (zvýraznění autor).

(K ZÁKONU FALCIDIOU)

Kdysi bývalo však možné, aby (zůstavitel) vyčerpal všechn svůj majetek odkazy a propouštěním otroků a nezanechal dědici nic jiného, než prázdné jméno dědice. To také, jak se zdá, povoloval zákon 12 desek, který stanoví, že jakkoli by kdo testoval o svém majetku, má být právoplatné. (Zákon to říká) těmito slovy: JAK BÝ KDO TESTOVAL O SVĚM MAJĚTKU, TAK BUDÍZ PŘÁVEM! Proto se ti, kdo byli zapsáni jako dědicové, pozůstalostí odříkali a mnozí (testátoři) tak umírali jako „intestati“ (tj. jakoby bez testamentu).

Gai Inst. citovány dle: GAIUS. *Institutionum commentarii quatuor*. Přeložil Jaromír Kincl. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přetisk prvního vyd. Brno: MU, 1999, 276 s.

3 VÁŽNÝ, J., Pojem práva dědického a účelnost jeho dnešní struktury. In: *Právní obzor*, 1923, č. 6, s. 98.

4 SOMMER, O., *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Reprint pův. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, s. 297.

5 *Ibidem*, s. 327.

6 Gai Inst. 2, 225

Itaque lata est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisve causa capere permissum non est. Sed et haec lex non perfecit quod voluit; qui enim verbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses legando totum patrimonium erogare. (zvýraznění autor).

Proto byl vydán zákon Furiův, který nedovolil, aby s výjimkou některých osob nabýval někdo z titulu odkazů či (vůbec) na případ smrti více jak tisíc assů. Ale ani tento zákon nedosáhl toho, co chtěl. Měl-li totiž někdo majetek dejme tomu pět tisíc assů, mohl celý majetek vyčerpát tím, že pětí lidem odkázal po tisíci assech.

7 Gai Inst. 2, 226

Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisve causa capere liceret, quam heredes caperent. Ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere videbantur; sed tamen fere vitium simile nascebatur; nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio poterat testator adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. (zvýraznění autor).

Proto byl později vydán zákon Vokoniův, který stanovil, že nikdo nemá z titulu odkazů či na případ smrti nabyt více, než kolik by nabyli dědicové. Zdálo se, že podle tohoto zákona dědicové jistě v každém případě něco dostanou, přesto se však objevily potíže skoro stejné. Neboť testátor, který rozdělil majetek osobám početných odkazovníků, mohl zanechat dědici tak málo, že se dědici nevyplácelo, aby pro tento (nepatrný) zisk převzal břemena celé pozůstalosti.

jen zanedbatelná. K těmto dvěma zákonům lze přiřadit ještě *legem Fufiam Caniniam*, omezující testamentární propouštění otroků, ta ovšem byla přijata až roku 2 př. n. l., tedy *post legem Falcidiam latam*.⁸ *Leges Furia, Voconia* a *Falcidia* představují poměrně úzce provázanou problematiku, pročež o nich mnohdy pojednáváno společně.⁹

Skutečným přelomem je tak teprve *lex Falcidia de legatis* z roku 40 př. n. l. Pravidlo jí stanovené je ve své podstatě velmi prosté – dědici musí zůstat alespoň jedna čtvrtina nezatížena odkazy. Je-li stanovená míra odkazů překročena, dochází k jejich poměrnému krácení tak, aby byla čtvrtina zachována.¹⁰ Dědic má za účelem zachování kvarty retenční právo, v případě soudního sporu (i. e. je-li žalován odkazovníkem na vydání odkazu) pak může uplatnit *exceptionem legis Falcidiae*. Zvláště v případě nedělitelného plnění lze využít *cautionem ex lege Falcidia*, označovanou též dle svého obsahu jako *satisfatio quanto*

⁸ BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha: Academia, 1994, s. 161.

⁹ BAUDOUIN, F. (Franciscus Balduinus), GUNDLING, N. H., *Ad leges de iure civili, Voconiam, Falcidiam, Iuliam Papiam Poppaeam, Rhodiam, Aquiliam, commentarii. Accesserunt eiusdem disputationes duae de iure civili ex Papiniano, quibus praemissa est vita Papiniani. Cum praefatione Nicol. Hieron. Gundlingii icti*. Editio nova. Cum indice rerum & verborum. Halae: apud E. G. Crugium, bibliopolam Academiae Fridericianae, 1730, 360 s. SCHMIDT, HERTEL, J. F., *Exercit. ad leges voconiam et falcidiam... subiicit Schmidt*. Jenae, 1743, 40 s.

WESEL, U., Über den Zusammenhang der lex Furia, Voconia und Falcidia. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*. 1964, Bd. 81, s. 308–316.

¹⁰ Gai Inst. 2, 227

Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus ei legare liceat quam dodrantem. Itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat. Et hoc nunc iure utimur. (zvýraznění autor). A tak byl (nakonec) vydán zákon Falcidiův, kterým bylo stanoveno, že (testátorovi) není dovoleno vyčerpat odkazy více, jak tři čtvrtiny (pozůstalosti). Jedna čtvrtina pozůstalosti zůstává proto nutně dědici. A tohoto práva užíváme dodnes.

D 35, 2, 1pr. Paulus l. S. ad l. falcid.

Lex Falcidia lata est, quae primo capite liberam legandi facultatem dedit usque ad dodrantem his verbis: „Qui civis Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, ut eam pecuniam easque res quibusque dare legare volet, ius potestasque esto, ut hac lege sequenti licebit“. Secundo capite modum legatorum constituit his verbis: „Quicumque civis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique civi Romano pecuniam iure publico dare legare volet, ius potestasque esto, dum ita detur legatum, ne minus quam partem quartam hereditatis eo testamento heredes capiant, eis, quibus quid ita datum legatumve erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto isque heres, qui eam pecuniam dare iussus damnatus erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est“. (zvýraznění autor).

amplius.¹¹ Zůstavitel však může nařídít, že některý z odkazů krácen být nemá, v důsledku čehož dochází k vyšší míře krácení odkazů ostatních vždy tak, aby i poté byla *quarta* zachována.¹²

U Falcidiánské kvarty, jak byla vymezena v předchozím odstavci, mohou být z praktického hlediska zajímavé dva okruhy problémů. Prvním z nich je výpočet čtvrtiny, potažmo čistého dědictví, z něhož se kvarta počítá. Čistým dědictvím je tudíž nutno rozumět pozůstalost po odečtení pozůstalostních dluhů, musí jít tedy o čtvrtinu majetkového prospěchu, kterého se skutečně dostane dědici. Od hodnoty pozůstalosti je tak nutno odečíst mimo jiné i cenu závětí propouštěných otroků, nákladů pohřbu či výloh spojených s převzetím dědictví. Naproti tomu dědici se do čtvrtiny počítá vše, co získá jako dědic, a to včetně odkazů, které nemusel vyplatit a části *praelegati* neplatné *iure legati*, nikoliv však odkazy v jeho prospěch zanechané.¹³

Druhým okruhem problémů jsou případy, kdy si několik Falcidiánských kvart konkuruje, k čemuž dochází v případech, kdy se u jednoho z dědiců sejde více částí téže pozůstalosti. K tomu dochází v případech, kdy jeden ze spoludědiců již přijal svůj podíl pozůstalosti a následně mu po odpadnutí některého ze spoludědiců připadne (například adkrescencí či náhradnictvím) další část pozůstalosti. Uvedená situace nepředstavuje žádný problém, je-li v obou (či všech) částech pozůstalosti případně jedné osobě

Byl dán Falcidiův zákon, který v první kapitole ponechal možnost svobody zanechávání odkazů až do výše tří čtvrtin dědictví těmito slovy: „Ti z římských občanů, kteří chtějí po vydání učinit testament, mají mít právo a moc odkázat komukoliv své peníze a svůj majetek, učiní-li tak v souladu s tímto zákonem.“ Ve druhé kapitole ustanovil způsob (činění) odkazů těmito slovy: „Kterýkoli římský občan, který bude po vydání tohoto zákona činit testament, budiž jeho mocí a právem odkázat tolik peněz a dobytka kolik chce, v souladu s veřejným právem, ale pouze pokud, jestliže bude tak odkázáno, aby z tohoto testamentu dědicové obdrželi ne méně než jednu čtvrtinu. Těm, kterým bylo takto odkázáno, musí dědic odkázané vydat beze všeho podvodu. A ti, kteří byli v testamentu zavázáni, aby vydali peněžitou sumu ve prospěch odkazovníka, musí vydat tolik peněz, kolik jim bylo přikázáno.“

Překlad citován dle: DOSTALÍK, P., Zákon jako prostředek omezení vůle zůstavitele při odkazech v římském právu. In: BLAHO, P., ŠVECOVÁ, A. (Eds.), *Právo v evropské perspektíve*. II. díl. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011, s. 659.

Digesta v tomto příspěvku citována dle: MOMMSEN, T. (recogn.), KRUEGER, P. (retract.). *Digesta seu Pandectae Iustiniani Augusti*. Vol. II. *Aecedunt tabulae decem*. Berolini: Apud Weidmanos, 1870. 972+72 s. [online]. [cit. 2014-08-31]. Dostupné z: <<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/digest.htm>>.

¹¹ BARTOŠEK, M., *Encyklopedie... Op. cit.*, s. 55.

¹² SOMMER, O., *Op. cit.*, s. 332.

¹³ SOMMER, O., *Op. cit.*, s. 332.

quarta zachována. Však není-li tomu tak, vyvstává otázka, zda má být *quarta* počítána a odkazy kráceny v každé části zvlášť, což může vést k neproporcionálnímu krácení jednotlivých odkazů, případně i k tomu, že některé odkazy kráceny budou a jiné nikoliv, či zda má být *quarta* počítána z celku, který jedinec ve výsledku získal, což však s sebou nese jiné problémy, kupříkladu adkrescenci odkazy značně přetížené části by se pak mohla podstatně snížit dědicem oprávněně očekávaná výnosnost dědictví, problematickou by se stala i časová rovina, neboť konečně vyčíslit kvartu by nebylo možno dříve, nežli bude vyloučeno odpadnutí některého ze spoludědiců. Pro řešení daných problémů je tedy zapotřebí zkoumat důvody, proč se sešlo u jedné osoby více částí pozůstalosti. Došlo-li k tomu naplněním primární myšlenky zůstavitele (typicky je-li dědic ustanoven k části pozůstalosti podmíněně a k části bezpodmínečně), vypočítává se *quarta* vůči celku. Proti tomu došlo-li ke spojení částí pozůstalosti u jedné osoby jinak, než jak bylo primárně zamýšleno zůstavitelem (například adkrescencí, substitucí či děděním jednoho ze spoludědiců po druhém, obecně tedy za jiného), vypočítává se *quarta* vůči každé části zvlášť. Tímto odděleným počítáním tak bude zabráněno tomu, aby část pozůstalosti, nabyvaná za jiného, snížila prospěch z primárně nabyté (i. e. vlastní) části dědice. Je-li však přetížena jen vlastní část, připočte se k ní přebytek z části nabyté za jiného.¹⁴

Podobně jako v jiných oblastech, i v úpravě Falcidiánské kvarty dochází za Iustiniana ke změnám. Zůstaviteli je dána možnost nařídít, aby Falcidiánská kvarta nemusela být zachována. Zdánlivě se taková situace může jevit jako návrat před rok 40 př. n. l., ovšem není tomu tak. *Quartam Falcidiam* lze

¹⁴ *Ibidem*, s. 333.

AMANN, J., *Die Berechnung der Falcidia bei Vereinigung mehrerer Erbtheile durch Accrescenz oder Potestas, sowie bei der Vulgar- und Pupillarsubstitution*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, vi+408 s.

BERNSTORFF, J. B. Nobilis Bannerii dominus et S. R. I. liber baro de, *Dissertatio inauguralis de ratione legis Falcidiae in singulis heredibus maxime substitutis ponenda*. Göttingae: Typis Antonii Henrici Schulzii, 1754, 190 s.

GORDAN, O. B., *De legis Falcidiae ratione in duplicibus testamentis ponenda*. Bonnae: Formis Caroli Georgi, 1856, vi+66 s.

SCHANBACHER, D., *Ratio legis falcidiae. Die falzidische Rechnung bei Zusammentreffen mehrerer Erbschaften in einer Hand*. Berlin: Duncker & Humblot, 1995, 253 s.

SIGMUND, J. H., *Ueber die Berechnung der Quarta Falcidia, wenn eine und dieselbe Person mehrere Theile derselben Erbschaft erhält*. München: Königliche Hofbuchdruckerei von Jos. Rösl., 1846, 48 s.

TAUBER, I. C., *Dissertatio juridica de eo quod justum est circa detractioem quartae Falcidiae*. Lipsiae: Literis Zeidlerianis, 1727, 38 s.

vnímat jako ochranu před přílišnou štedrostí zůstavitele, způsobenou patrně jeho nerozvážeností či neočekávanou změnou hodnoty pozůstalostních věcí (častěji patrně pokles hodnoty hlavních částí pozůstalostí, vůči kterým v době zřízení nebyla hodnota předmětu odkazu nepřiměřená, může však jít i o případy, kdy se právě hodnota odkázané věci značně zvýšila). Iustinianus tedy umožňuje zůstaviteli zvážít všechny okolnosti i hodnotu odkazovaných předmětů v poměru k části pozůstalosti připadající na dědice. Kromě toho se *quarta* nezachovává ve své podstatě jako sankce v případech, kdy si dědic nevyžádá *beneficium inventarii*, stejně tak se pokládá za vzdání se kvarty, jsou-li některé odkazy vyplaceny beze srážky.¹⁵

Lex Falcidia se vztahovala pouze na *legata*, ovšem problémy, jimž čelila, se v at' už větší či menší míře vyskytovaly i v případě ostatních institutů sukcese *mortis causa*. Jelikož ponechání alespoň jedné čtvrtiny pro dědice se jevílo jako vhodné v případě *legatorum*, bylo uplatnění obdobného principu nasnadě i na jiné ostatní instituty. Zde je třeba zdůraznit, že jsou to především *fideicommissa*, jejichž neformální ráz spolu s možností universálního fideikomisu a fideikomisární substituce mohl mít při absenci omezení v praxi na dědice horší dopad, než tomu bylo v případě civilních odkazů. Třebaže se pro odlišení užívá též zvláštních pojmenování (e. g. *quarta legitima*, *Pegasiana*, *Trebelliana*), ve své podstatě jde o tentýž institut jako je *quarta Falcidia*,¹⁶ proto bude v tomto kontextu hovořeno o Falcidiánské kvartě

¹⁵ SOMMER, O., *Op. cit.*, s. 332.

¹⁶ ABEGG, I. C., *Disputatio de tribus quartis, Legitima, Falcidia et Trebellianica*. Ingolstadii: Typis Ederianis apud Andream Angermanium, 1613, iv+18 s.

HOTOMANUS, F., *Variarum disputationum volumen primum. De Quarta Falcidiana. De Quarta Legitimaria. De Quarta Pegasiana. De Spuris. De Donationibus. De Dotibus. De Pactis. De eo quod interest. De Mora. De Usuris. De Gradibus cognationis*. Lugduni: Apud Antonium Gryphium, 1569, xii+182 s.

LINDELOF, v., Interpretation der L. 86. Titia D. ad Leg. Falcid. (35. 2). L. 24. Filium C. fam. erisc. (3. 36.) und der L. 91. In quartam D. ad Leg. Falcid. (35. 2.), oder Erörterung der Controverse: „ob die s. g. Quarta Trebellianica etwas anders ist, als die Falcidia, angewandt auf Universal-Fideicommissen?“ In: *Archiv für die civilistische Praxis*, 1821, 4. Bd., H. 3, s. 436–455. Citováno dle: JSTOR [online]. [cit. 2013-08-15]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/41003498>>.

MOORS, J. J., *Theses inaugurales, de differentiis Falcidiae et Trebellianicae*. Moeno-Francof, 1707, 8 s.

SCHWAHN, HARPPRECHT, F. C., *Tractatio de jure deducendi 2quartas exhibet Schwahn*. Tubingae, 1687, 184 s.

ČERNOCH, R., Falcidiánská kvarta (§ 1598 NOZ) ve vztahu ke svěřenskému nástupnictví (§ 1512 NOZ). In: SALÁK, P. (Ed.), *Právo a jeho inspirační zdroje v proměnách věků. Sborník příspěvků z Letní školy Katedry dějin státu a práva*. Brno: MU, 2014, s. 47–56.

v širším smyslu. To je ostatně podpořeno i téměř úplným sjednocením institutů singulární sukcese *mortis causa* za Iustiniana.¹⁷

K prvnímu rozšíření aplikace čtvrtiny došlo roku 75 n. l., kdy *senatus consultum Pegasianum*¹⁸ vztahuje *quartam* na *fideicommissa*, která se coby právní institut počala formovat poměrně nedávno v souvislosti s Augustovskou obnovou římské rodiny a morálky (zde tedy především morálky), přičemž právní závaznost nabývají v souvislosti se vznikem kogničního procesu. Následně za Antonina Pia je *quarta* rozšířena i na *fideicommissa ab intestato*.¹⁹

Na tomto místě je třeba zmínit, že *fideicommissa* nelze chápat jen jako neformální variantu civilních odkazů, nýbrž díky existenci institutu univerzálního fideikomisu i jako neformální variantu testamentární posloupnosti, jelikož *fideicommissum hereditatis* je postupem doby považováno za dědickou

17 D 30, 1 Ulpianus 67 ad ed.

Per omnia exaequata sunt legata fideicommissis.

Ve všech aspektech jsou civilní odkazy (legata) vyrovnány s fideikomisy. (překlad zvýraznění autor).

I 2, 7, 1

Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitas ei contigisset, haberet is qui accepit: sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenitisset aut prior decesserit is cui donatum sit. hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahabant: a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donatur, magisque eum cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Peiraeo. (zvýraznění autor).

Darování pro případ smrti je takovým darováním, které se uzavírá v očekávání smrti. U něho je darováno takovým způsobem, že pokud někoho překvapí lidský osud, může si příjemce předmět daru ponechat, dárcce ho má dostat nazpět v případě, pokud přežije anebo jestli ho mrzí, že darování uskutečnil, nebo když obdarovaný zemřel dříve než on. Tato darování na případ smrti byla upravena zcela po vzoru odkazů. Protože však právní znalci pochybovali, zda jsou povahou stejná jako darování nebo odkazy, a protože obsahovaly rysy obou právních vztahů a jedni je přiřazovali k tomu a druzí zase k onomu, stanovili jsme, že se budou téměř ve všech ohledech řadit k odkazům a uskutečňují se tak, jak to stanovila naše konstituce. Shrnutí, o darování na případ smrti se jedná tehdy, když by někdo něco měl raději u sebe než u obdarovaného a zároveň raději u obdarovaného než u svého dědice. Tak také daruje Telemachos Peiraeovi u Homéra.

Citováno dle: BLAHO, P., SKŘEJPEK, M., *Iustiniani institutiones: Justinánské instituce*. Praha: Karolinum, 2010, s. 123.

18 HEINDEL, C. G., *Disputatio inris civilis de his quae imputantur in quartam fiduciarii*. Lipsiae: Ex Officina Stopffelia, 1756, 32 s.

MANTHE, U., *Das senatus consultum Pegasianum*. Berlin: Duncker & Humblot, 1989, 228 s.

19 BÉRIER, F. L. de. *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011, s. 142.

posloupnost *sui generis*.²⁰ Velký význam ve vztahu k universálnímu fideikomisu má *senatus consultum Trebellianum* nahrazující v zásadní míře *stipulationes partis et pro parte* a z něj vyvozená *quarta Trebelliana*.²¹

Septimius Severus svojí konstitucí rozšiřuje *quartam* i na *mortis causa donationes*.²² Za Iustiniana se již *quarta* vztahuje v obecné rovině na vše, co bylo dědici uloženo.²³ Kromě toho je třeba mít na paměti, že přibližně od konce 1. století n. l. slouží díky Falcidiánská kvarta i jako povinný díl,²⁴ a to díky terminologické a funkční blízkosti obou institutů.

3 Další osudy Falcidiánské kvarty v Evropě

V období recepcce římského práva dochází i k recepci *quartae Falcidiae* do právních řádů mnohých nově vzniklých státních útvarů. Z recipovaného římského práva následně vycházejí moderní občanské zákoníky, ve kterých nacházíme ne-li přímo *quartam Falcidiam*, pak alespoň některé konstrukce sloužící k ochraně dědice před nemírnými odkazy, vyznačující se podobnou konstrukcí jako *quarta Falcidia*.

Musíme začít v Říši východořímské/byzantské, která i po pádu západořímského panství zažívala relativně nerušený a kontinuální ekonomický i právní vývoj. Právě zde můžeme poprvé pozorovat situaci, kdy *quarta Falcidia* změnila podobně jako později ve Středním kodexu²⁵ svoji velikost a stala

²⁰ URFUS, V., *Historické základy novodobého práva soukromého. Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. Praha: C. H. Beck, 1994, s. 48.

²¹ BARTOŠEK, M., *Senatusconsultum Trebellianum. Příspěvek k vývoji universálních fideikomisů a zásady zůstavitelovy dispoziční volnosti*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1945, viii+233 s.

BRANDT, O., *Kritische Erläuterung des fr. 31 (30) § 4 D. ad. Sc. Trebellianum 36, 1. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Pegasianisch-Trebellianischen Quart*. Kassel: Verlag von Theodor Kay, Königl. Hof-, Buch- und Kunsthändler, 1879, vii+135 s.

CLAVERUS, C. S., *Dissertatio juridica de fructibus in Trebellianicam imputandis*. Vitebergae: Ex Officina viduae Gerdesianae, 1716, 40 s.

MOLL, M., *De regulis imputationis in quarta, quam vocant, Trebelliana*. Berolini: Typis expressit Gustavus Lange, 1863, 91 s.

²² BÉRIER, F. L. de., *Op. cit.*, s. 142.

²³ KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M., *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 310.

²⁴ PAULY, A. F., WISSOWA, G. et al., *Pauly's Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Zwölfter Band. Kynestoi-Libanon*. Neue Bearbeitung. Hrsg. von Wilhelm Kroll. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1925, s. 2351.

²⁵ Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Střední kodex“).

se z ní Falcidiánská třetina (το φαλκιδιον τρίτον, zkráceně uváděno též jen φαλκιδιον), plníci navíc již roli povinného dílu.²⁶

Vzhledem k provázanosti historického vývoje má hlavní dopad na vývoj práva v našich zemích právní vývoj v německy mluvících oblastech – ostatně v některých dějinných obdobích (Svatá říše římská, Hlučínsko krátce po vzniku Československa,²⁷ druhá světová válka) je nejisté, zda lze o německém právním vývoji hovořit coby o zahraničním.²⁸ V každém případě dochází ve Svaté říši římské k recepci římského práva a tím i Falcidiánské kvarty, kdy milníkem je rok 1495.²⁹ Falcidiánská kvarta se však dostává jen do některých nově vznikajících občanských zákoníků, přičemž absentuje zejména v návrhu pruského zákoníku z roku 1951 (*Corpus iuris Fridericiani*), což přispělo k jejímu nezahrnutí do ALR (*Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*)³⁰ a následně i BGB.³¹ Přesto se již od samého přijetí BGB objevují hlasy, volající po jejím zavedení,³² neboť její absence může vést k zásahu do práv nepominutelných dědiců.³³ Podobná situace panuje i ve Švýcarsku, kde se ustanovení obdobné kvartě nachází například ještě v Curyšském zákoníku z roku 1855 (byť s omezením ze čtvrtiny na desetinou), ovšem v ZGB³⁴ již takové ustanovení nenalzáme.³⁵

²⁶ TRIANTAPHYLLOPOULOS, K. D., *Ho Falcidios nomos en to Byzantinó dikaió*. Athénai: Diethnes Bibliopóleion Eleftheriáki kai Bart, 1912, s. 68.

²⁷ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., TAUCHEN, J. (Hrsg.), *Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno: MU, 2011, s. 99.

²⁸ K Falcidiánské kvartě v Německu obsáhle HENNIG, M., *Die lex Falcidia und das Erbrecht des BGB. Eine kritische Würdigung der Entscheidung des historischen Gesetzgebers, das Rechtsinstitut der falcidischen Quart aufzugeben*. Berlin: Duncker & Humblot; 1999, 201 s.

Stručněji pak ČERNOCH, R., Falcidiánská kvarta a BGB. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J. (Eds.), *I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva*. Brno: MU, 2013, s. 57–67.

²⁹ ČERNOCH, R., Reichskammergericht a jeho role při recepci římského práva. In: VOJÁČEK, L., SALÁK, P., VALDHANS, J. (Eds.), *Dny práva 2013 – Days of Law 2013. Část VII. Soudy a soudnictví v historickém kontextu* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 39–46 [cit. 2014-05-24]. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2013/07_Soudy_a_soudnictvi_v_historickem_kontextu.pdf>.

³⁰ HENNIG, M., *Op. cit.*, s. 38.

³¹ Zákon č. 21/1896 RGBL, Bürgerliches Gesetzbuch, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „BGB“).

³² HENNIG, M., *Op. cit.*, s. 190.

³³ *Ibidem*, s. 189.

³⁴ Zákon č. BBl. 1907 VI 589, Schweizerisches Zivilgesetzbuch, ve znění pozdějších předpisů.

³⁵ HENNIG, M., *Op. cit.*, s. 41.

Jiná řešení nežli pouhé nepřevzetí (implicitní zrušení) *quartae Falcidiae* pozorujeme v anglo-saském právním systému, kdy je právo vytvářeno či dotvářeno činností soudů. V Anglii tak můžeme konstatovat absenci *quartae* ve vztahu k *mortis causa donationi*, plynoucí implicitně ze soudního rozhodnutí.³⁶

Již bylo zmíněno, že Falcidiánská kvarta mnohdy plní funkci povinného dílu, takže se rozdíl mezi oběma instituty stírá. Právě takovému pojetí se blíží institut Falcidiánské kvarty v Katalánsku.³⁷

Konečně je nutno poukázat i na fakt, že v dědickém právu se setkáváme se čtvrtinou i u dalších institutů, u nichž lze inspiraci Falcidiovým zákonem rovněž předpokládat (viz např. čtvrtinu pozůstalosti coby maximální míru nároku nezaopatřené vdovy za Iustiniana³⁸ či čtvrtinu, která musí zůstat volná pro jiná porřízení při uzavírání dědické smlouvy v ABGB³⁹ či NOZ).⁴⁰

4 Osudy Falcidiánské kvarty na našem území

Do našeho právního řádu se *quarta Falcidia* dostává v důsledku recepce římského práva ve Svaté říši římské.⁴¹ Při přípravě ABGB se sice *quarta* dostala do nepřijatého návrhu zákoníku z roku 1767 (*Codex Theresianus*), v jehož ustanoveních se římskoprávní aspekty značně odrážely,⁴² součástí finálního

³⁶ Rozsudek *England and Wales Court of Appeal (Civil Division)* ze dne 28. 2. 1991, sp. zn. *Sen v Headley* [1991] EWCA Civ 13 (28 February 1991).

BÉRIER, F. L. de, *Op. cit.*, s. 226.

BORKOWSKI, A., *The Law of Donatio Mortis Causa*. Reprinted. Oxford: Oxford University Press, 2005, xiv+181 s.

ČERNOCH, R., Sen v Headley z hlediska romanistického. In: *Acta Iuridica Olomucensia*, 2014, Vol. 9, Supplementum 3: Recepce římského práva v Evropě, s. 51–57.

³⁷ JIMÉNEZ, V. E., La prohibició de la quarta falcidia: exigència de manifestació expressa per part del testador. Comentari a la sentència del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya núm. 36/2010 de 23 de setembre. In: *InDret. Revista para el Análisis del Derecho*. 2011, N° 1, s. 1–12. Citováno dle: *Social Science Research Network* [online]. [cit. 2014-06-23]. Dostupné z: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1762807>.

³⁸ SOMMER, O., *Op. cit.*, s. 305.

³⁹ § 1253 zákon č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „ABGB“).

⁴⁰ § 1585 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. (dále jen „NOZ“). Není-li uvedeno jinak, jsou české (československé) právní předpisy citovány dle: *ASPI* [databáze]. Verze 2014. Wolters Kluwer, 2014.

⁴¹ HENNIG, M., *Op. cit.*, s. 35.

⁴² *Ibidem*, s. 40.

textu se však *quarta* nestala, patrně je jen několik drobnějších podobností, ovšem může dojít k situaci, kdy odkazy pozůstalost zcela vyčerpají. Na uvedeném stavu by nic nezměnilo ani případné přijetí osnovy z roku 1937.⁴³

Jako velmi překvapivé se může jevit zakotvení institutu nápadně podobného *quartae* ve Středním kodexu,⁴⁴ uvážíme-li dobu jeho vzniku a s tím související snahu odpoutat se od římskoprávního dědictví. V daném případě jde však spíše o izolované využití římskoprávního institutu, který právě vyhovoval dobovým tendencím.⁴⁵ Na rozdíl od práva římského jde o poměr převrácený, kdy je čtvrtina maximální možnou mírou odkazů (předmětem odkazu navíc nemůže být nemovitost), takže by snad byl namíste pojem „Falcidiánská třičtvrtina“. Kromě toho nedochází při překročení čtvrtiny ke krácení odkazů, nýbrž se na odkazovníky hledí⁴⁶ jako na dědice.⁴⁷

Donedávna platný OZ⁴⁸ *quartam Falcidiam* neobsahoval a ani nemohl, neboť odkazy neznal⁴⁹ a darování pro případ smrti zakazoval.⁵⁰ Proti tomu

43 *Tisk č. 844. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník* [online]. [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0844_01.htm>

44 § 537 Středního kodexu

Byla-li někomu zůstavena peněžitá částka nebo jiná movitá věc jako odkaz, platí o odkazu a o odkazovníkovi průměrně ustanovení o dědictví a o dědici. Odkazovník však neodpovídá za závazky zůstavitelovy, ani za náklady jeho pohřbu, byla-li odkazovníkovi zůstavena věc, jejíž cena je v poměru ke ceně zanechaného majetku jen nepatrná, a jestliže souhrn odkazů nečiní více než čtvrtinu toho, co zůstane ze zanechaného majetku po odečtení dluhů. (zvýraznění autor).

45 ČERNOCH, R., Dědické právo ve Středním kodexu aneb vytačování práva římského právem římským. In: FRÝDEK, M., TAUCHEN, J. (Eds.), *Posta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 215–217.

46 Cf. za Augusta nabývání majetku odkazovníky-manžely s dětmi, chybí-li další dědicové. SKŘEJPEK, M., *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 235.

47 SALÁK, P., Odkaz – římskoprávní institut ve světle českého práva 20. stol. In: DÁVID, R., SEHNÁLEK, D., VALDHANS, J., *Dny práva – 2010 – Days of Law* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 1629. [cit. 2011-12-04]. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>

48 Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „OZ“).

49 ČERNOCH, R., Falcidiánská kvarta v Římě a domácím právním vývoji. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J. (Eds.), *Sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 2 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 13–21.

Idem, Odkaz v Římě a domácím právním vývoji. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2012, roč. XX, č. 3, s. 287–291.

50 § 628 odst. 3 OZ.

kontrastně působí NOZ, *quartam Falcidiam* znající v podobě odpovídající právu římskému⁵¹ a výslovně se k římskoprávním kořenům hlásící.⁵²

5 Závěr

Falcidiánská kvarta prošla od svého zavedení pozoruhodným vývojem, přičemž bádání o ní lze zaměřit do několika směrů. V první řadě jde o římskoprávní kasuistiku, kdy je zapotřebí věnovat se samotnému výpočtu kvarty a tedy problematice určení čisté hodnoty dědictví a odkazů, a to i v komplikovanějších případech, jako jsou kupříkladu situace, kdy dochází k adkrescenci či jsou odkazy zůstaveny pod podmínkou. Dalším okruhem je vztah falcidiánské kvarty k dalším institutům dědického práva (*fideicommissa*, *mortis causa donationes* a jiné *mortis causa capiones*, povinný díl). Konečně jde i o zkoumání recepcí či vlivu Falcidiánské kvarty na pozdější právní řády, a to od říše byzantské až po NOZ.

Summary

Directions of Research on Falcidian Portion

Present article gives an overview of directions of research on Falcidian portion (*quarta Falcidia*). First, it gives insight into legal regulation in ancient Rome (*lex Falcidia de legatis*, calculation of Falcidian portion, its further development and application on other institutes of succession *mortis causa*). Subsequently it deals with reception of Falcidian portion after the end of Western Roman Empire (Byzantine Empire, Germany, Switzerland, England, Catalonia), including the territories of present-day Czech Republic (Austrian ABGB and its drafts, civil codes from years 1950, 1964 and 2012). Structure of the text reflects requirements on preliminary theses of dissertation thesis.

51 § 1598 NOZ

Každému z dědiců musí zůstat z hodnoty dědictví alespoň čtvrtina odkazy nezatížená. Zatíží-li zůstavitel dědice více, má dědic právo na poměrné zkrácení odkazu. (zvýraznění autor).

52 ČERNOCH, R., Falcidiánská kvarta (§ 1598 NOZ) ve vztahu ke svěřenskému nástupnictví... *Op. cit.*, s. 47–56.

Důvodová zpráva – konsolidovaná verze. [online]. [cit. 2013-02-24]. s. 398. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>>.

ZÁSADA SUPERFICIES SOLO CEDIT V RÍMSKOM PRÁVE A V PERSPEKTÍVE ZAJTRAJŠKA

*Ľuboš Dobrovič**

1 Namiesto úvodu

Potrebnosť skúmania rímsko-právnej zásady *superficies solo cedit* v dnešnej dobe je nespochybniteľná. Táto typická rímska zásada poukazujúca na silné postavenie vlastníka pozemku bola v našom právnom poriadku opustená s príchodom socialistickej moci a jej ideologickej právnej regulácie. Jej navrátenie do platného právneho poriadku Slovenskej republiky je potrebné vzhľadom na doteraz stále máajúce právne vzťahy medzi vlastníkom pozemku a vlastníkom budovy. Tento ekonomický, sociálny, právny a praktický nonsens trvajúci už niekoľko desaťročí by mala zmeniť pripravovaná veľká rekodifikácia civilného práva, ktorá sa môže inšpirovať od susednej Českej republiky, kde navrátenie zásady *superficies solo cedit* do ich právneho poriadku nastalo opustením právnej normy § 120 ods. 2 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákoník a nahradením daného paragrafu novým znením právnej normy § 506 zákona č. 89/2012 Sb. Občianský zákonník.

2 Základné aspekty rímsko-právnej zásady *superficies solo cedit*

Zásada *superficies solo cedit*¹ v doslovnom znení znamená povrch ustupuje spodku t.j. veci nachádzajúce sa na určitej pôde, pozemku s ním pevne

* JUDr. Ľuboš Dobrovič, Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice.

¹ Gai. II, 73 *Praetra id quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamvis ille suo nomine aedificaverit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit* – Okrem toho sa podľa prirodzeného práva stáva našim vlastníctvom to, čo niekto postaví na našej pôde, aj keby staval pre seba: pretože povrch ustupuje spodku. KINCL, J., *Gaius: Učebnice práve ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 79.

spojené prislúchajú tejto pôde nerozlučne². Toto ponímanie zodpovedá rímskej reguly³ *dominus est dominus voeli et infernorum*, ktorá znamená, že vlastník pôdy je vlastníkom neba a podsvetia t.j. vlastní priestor nad zemou a pod zemou, ktorý je vymedzený kolmicami nad a pod povrchom pozemku. Medzi takéto spodku ustupujúce objekty môžeme zaradiť rôzne stavby, domy, *insulae*⁴, ale taktiež všetky rastliny, stromy a iné objekty, ktoré sú pevne spojené s konkrétnou pôdou. Z vyššie uvedeného výkladu vyplýva, že vlastník pôdy bol absolútnym pánom svojho majetku a zásada bola vyjadrením reálneho a priameho vlastníctva. Dôležité je premietnutie zásady *superficies solo cedit* do právnej úpravy originárneho nadobúdania vlastníctva akcesiou t.j. prírastkom. Ak dochádzalo k spojeniu nehnuteľnej veci s hnuteľnou vždy sa za hlavnú vec pokladala vec nehnuteľná. Všetko, čo bolo s povrchom pozemku pevne spojené, bolo súčasťou pozemku a preto aj vlastníctvom vlastníka pozemku. Osiatím pozemku, zasadéním stromu alebo rastliny, ktoré v novej pôde zapustili korene, rovnako tak postavením domu sa stával vlastník pozemku vlastníkom týchto vecí. Už v Zákone XII tabúl, v tabuli VI., sa zásada *superficies solo cedit* uvádza v obmenenej forme: *TIGNUM IUUNCTUM AEDIBUS VINEAVE ET CONCAPIT NE SOLVITO* - Drevo vstavané do budov alebo ako opora pre vinice nech sa nevytrháva⁵, čo Ulpian v Digestách rozvádza: *Lex XXI tabularum neque solvere permittit tignum furtivum aedibus vel vineis iunctum neque vindicare...sed in eum qui convictus est iunxisse, in duplum dat actionem.* - Zákon XII tabúl ani nedovoľuje vytrhávať ukradnuté drevo vstavané do budov alebo ako opora pre vinicu, ani ho vindikovať...ale proti tomu, kto bol usvedčený zo vstavania, dáva žalobu na dvojnásobok. Majetok spojený s pozemkom sa nemohol vindikovať, no po oddelení už áno. Vlastník tyčí resp. dreva, ktoré boli spojené s pozemkom (vinicou) nemohol vindikovať svoj hmotný majetok, ale ani nemohol žiadať jeho oddelenie. Z uvedených právnych viet vyplýva,

2 BERGER, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, s. 725.

3 Paul. D. 50, 17, 1. - *regulae* (REGULA EST QUAE REM, QUAE EST, BREVITER ENNARAT. NON EX REGULA IUS SUMATUR, SED EX IURE QUOD EST, REGULA FIAT - Pravidlo (regula) je krátke vyjadrenie toho, čo platí. Pritom sa právo nevyvodzuje z pravidla, ale pravidlo sa vytvorí z práva, ktoré platí.)

4 BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva*. Praha: Svoboda, 1981, s. 175.

5 Lex XXII. tab. VI. - SKŘEJPEK, M., *Prameny římského práva - Fontes Iuris Romani*. Praha: LexisNexis CZ, s. r. o., 2004, s. 35.

že aj najstaršie pramene rímskeho práva priznávali vlastníctvu absolútnu moc, aj napriek skutočnosti, že drevo vstavané do pozemku malo nelegálny pôvod a nedovoľovalo ho z pozemku odstrániť, iba ponúkalo náhradu vo výške dvojnásobku.

3 Superficies, právo stavby a otázka vzniku zásady superficies solo cedit

Justiniánske Digesta inštitútu *superficies* venujú v 43. knihe osemnásty titul *De superficiesbus*. Ak by sme chceli *superficies* systematicky zaradiť v spleti rímskoprávných inštitútov, je potrebné jeho vznik širšie preskúmať. Právna romanistika zaraďuje tento inštitút tesne za služobnosti, z dôvodu ich vecnoprávneho charakteru konkrétne k vecným právam k cudzím veciam. Služobnosti - pozemkové, majú svoj odkaz už v *Lex duodecim tabularum*⁶, no *superficies* k služobnostiam zaradiť nemôžeme. *Superficies* (superficiálne právo k mestským pozemkom) a *emphyteusis* (emphyteutické právo k vidieckym pozemkom) sú vývojovo mladšie a obsahovo blízke samotnému vlastníckemu právu, vzhľadom na právnu ochranu⁷, ktorá im bola poskytnutá.

Ako je všeobecne známe, inštitúty v rímskom práve vznikali z aktuálnej a konkrétnej potreby, ktorú priniesla prax. Pôvod inštitútu *superficies* má zrejme verejnoprávny charakter. Vznikol ako odpoveď na otázku tzv. bytovej krízy, ktorá nastala po tragédii požiaru za vlády Neróna. Množstvo obyvateľstva bez domova a pôdy tvorilo nebezpečný aspekt rímskej spoločnosti, ktorú bolo potrebné urýchlene riešiť. Tento problém vyriešili magistráti, ktorí súkromným osobám umožnili na štátnych pozemkoch vystavať budovy k vlastnému užívaniu.⁸ Za užívanie takéhoto štátneho majetku na účely bývania platila súkromná osoba poplatok – *solarium*⁹, kde neskôr pribudlo oprávnenie pokračovať v *superficies* aj dedičom oprávneného. Tento verejnoprávny pôvod inštitútu prispel k vzniku jeho súkromnoprávnej formy

⁶ Lex XXII. Tab. VII, 6 – SKŘEJPEK, M., *Prameny římského práva – Fontes Iuris Romani*. Praha: LexisNexis CZ, s. r. o., 2004, s. 50.

⁷ Superficiára pri užívaní stavby chránil interdikt *de superficiesbus*, ktorý bol odvodený od držobného interdiktu *uti possidetis*. Taktiež ochrana vo forme žaloby *in factum* (podobná revidikačnej žalobe).

⁸ VANČURA, J., *Úvod do studia soukromého práva římského*, Praha: Typus, 1923, s. 226.

⁹ BERGER, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, s. 725.

a zmluvy sa začali uzatvárať už aj medzi konkrétnymi súkromnými osobami. Obsahom takýchto zmlúv bolo oprávnenie superficienta po určitú alebo neurčitú dobu výhradne a úplne užívať pozemok za účelom zriadenia stavby a prenajímateľovi pozemku za takýto nájom patril ročný poplatok *solarium*. Otázkou, na ktorú je potrebné nájsť odpoveď znie, či inštitút *superficies* budeme považovať za verejnoprávny, vzhľadom na jeho pôvod alebo súkromnoprávny, vzhľadom na jeho neskoršiu súkromnoprávno-obligačnú povahu. Šalamúnskou odpoveďou je, že tento inštitút si prešiel vývojovými štádiami, pri ktorých možno pozorovať jeho transformáciu z verejnoprávnej formy na súkromnoprávnu.

4 Krátky exkurz do českej právnej úpravy *superficies solo cedit*

Česká právna úprava rímsko-právnu zásadu *superficies solo cedit* znovu zaviedla zákonom č. 82/2012 Sb. – občanský zákoník a tak sa zaradila medzi štáty, ktoré sa aj takouto formou vysporiadali s komunistickou minulosťou. Zásada *superficies solo cedit* nebola právnomu poriadku absolútne cudzia. Zásada sa uplatňovala vo vzťahu k stromom, rastlinám, ale nie k stavbám. Zavedenie zásady je nepochybne potrebné, pretože reflektuje sociálnu realitu. Jej základný cieľ je ochrana hospodársko-jednotných celkov a odzrkadľuje aj potreby a požiadavky právneho styku. Právna realita, v ktorej vlastník pozemku nemôže využiť ekonomický potenciál svojho pozemku, pretože na ňom stojí cudzia stavba je absurdná. Budova a pozemok by mali tvoriť jednotný celok a právo ako normatívny systém by takéto celky malo chrániť a rešpektovať a nie ich umelo izolovať ako je tomu dosiaľ v Slovenskej republike.

Vzhľadom na fakt, že nová kodifikácia súkromného práva na Slovensku je zatiaľ v nedohľadne, môže sa slovenská právna veda tešiť aspoň z faktu, že sa vyhne mnohým problémom, s ktorými sa česká veda a prax bude musieť stretnúť. Inšpiráciou slovenskej právnej vede môže byť aj spôsob, akým sa česká veda vysporiadala so znovuzavedením zásady *superficies solo cedit* v prípade už stojacich pozemkov cez prechodné ustanovenia nového občianskeho zákonníka. Konštrukcia právneho spojenia pozemku a stavieb na nich stojacich, v prípade ak ich vlastní jeden totožný vlastník je správna

a zdá sa aj jediná možná. Taktiež tomu je aj v prípade, ak budova a pozemkom majú rôznych vlastníkov. Právna konštrukcia, kde k naplneniu zásady *superficies solo cedit* dôjde až v prípade dispozície s budovou alebo pozemkom niektorým z vlastníkov cez inštitút predkupného práva. Vlastník, ktorý chce scudziť budovu alebo pozemok podľa českého práva musí najprv v písomnej forme predložiť ponuku na odpredaj pozemku alebo budovy a až následne môže ponúknuť svoj majetok ďalšiemu záujemcovi. V tomto prípade vlastníkovi pozemku príp. budovy predkupné právo zostáva zachované aj proti novému vlastníkovi. V prípade ak sa predkupné právo uplatní, dochádza k naplneniu zásady *superficies solo cedit*. Tieto formy spojenia budov a pozemkov nie sú problematické.

Otázky skôr vyvolávajú prípady, ak sa pri prevode na pozemku nachádzajú cudzie stavby, ktoré nepodliehajú zápisu do katastra nehnuteľností, poprípade vtedy, ak zápis v katastri nebude zodpovedať realite. Dobromyseľný nadobúdateľ za uplatnenia zásady *superficies solo cedit* bude považovať tieto stavby za súčasť pozemku. Podľa prechodných ustanovení (§ 3058 ods. 2) prestanú byť stavby v okamihu prevodu samostatnými vecami a stanú sa súčasťou pozemku. Pôvodný vlastník stavby má však voči predávajúcemu právo na náhradu vo výške ceny stavby ku dňu zániku svojho vlastníckeho práva. Toto ustanovenie výrazne znevýhodňuje vlastníka stavby, pretože v závislosti od konania tretej osoby bez jeho akéhokoľvek pričinenia bude nehnuteľnosť prevedená z jeho vlastníctva a vlastník bude mať iba nárok na náhradu voči tomu vlastníkovi, ktorý pozemok previedol, pričom vymáhateľnosť či zaistenie tejto pohľadávky sa v právnej úprave vôbec nerieši. Nový občiansky zákonník chráni nadobúdateľa v dobrej viere, avšak zabúda na ochranu práv bývalého vlastníka stavby.

Summary

The Principle of *superficies solo cedit* in Roman Law and in the Perspective of Tomorrow

The principle „*superficies solo cedit*“ in translation means that the surface is giving way to the land. Everything what is linked to be fixed in the land and land (with plants, trees, also house foundations and whole houses, buildings, etc.) belongs to the owner of the land. This principle was a reflection

of Roman law understanding the property as the actual and direct dominion over things. The article examines the principle of superficies solo cedit from roman legal point of view. It also examines the institute superficies as alienable and hereditary building rights, which has undergone its development. The second part is devoted to a return of the principle superficies solo cedit into the Czech legal order. That legislation should be an inspiration for the Slovak legal scholars in the process of amendment of Slovak civil law.

VÝKONNÁ MOC V ÚSTAVÁCH NIEKTORÝCH AUTORITATÍVNYCH ŠTÁTOV V MEDZIVOJNOVEJ EURÓPE

Ján Drgo*

1 Úvod

Článok** sa zameriava na vykreslenie a porovnanie konceptu postavenia a právomocí exekutívy (hlava štátu a vláda) v ústavách niektorých autoritatívnych štátov v období medzi dvoma svetovými vojnami v Európe.

Zdá sa, že popularita totalitných a autoritatívnych systémov v medzivojnovom období pramenila z niektorých nedostatkov fungovania európskych parlamentných demokracií. Totalitný i autoritatívny štát reagujúc na častú nestabilitu týchto demokracií a nesúhlas s niektorými demokratickými ideálmi sa tak zreteľne vyhranili proti politickému liberalizmu usilujúc sa o presadenie celkovej spoločenskej stability prostredníctvom posilnenia exekutívy v štáte. Ideológovia autoritatívneho štátu sa však od totalitných štátov národno-socialistického či sovietskeho typu radi dištancovali, pričom im vyčítali ničím neobmedzenú moc, potláčanie prirodzených práv jednotlivca, či potieranie konzervatívnych, predovšetkým kresťanských hodnôt.¹ Totalitný štát ako produkt revolučných myšlienok v úmysle stvoriť nového človeka, totiž vytrhol jedinca z tradičných spoločenských štruktúr, akými boli

* JUDr. Ján Drgo, PhD., Katedra právnych dejín, Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave.

** Článok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0549/15 Právne postavenie Židov na území Slovenskej republiky v rokoch 1939-1942 so zreteľom na niektoré vybrané oblasti právnej úpravy v stredoeurópskom kontexte.

¹ Okrem Portugalska a Slovenska sú podobné tendencie zrejme aj v rakúskej ústave z roku 1934. K tomu pozri: MERKL, A., *Die ständisch-autoritäre Verfassung Österreichs*. Wien: Julius Springer, 1935, s. 152.

rodina, obec, či cirkev a podriadil jeho osud všemocnému štátu.² Naopak, autoritatívne štáty vo svojej ideológii nadväzovali skôr na konzervatívne, tradicionalistické hodnoty. Hoci autoritatívny štát sa stavia odmietavo k individualizmu, prirodzené práva človeka nespochybňuje. Za základnú bunku spoločnosti však pokladá najmä rodinu a zdôrazňuje aj význam ďalších spoločenských jednotiek (obec, cirkev) až po národné spoločenstvo. Štát nemá mať absolútne práva, ale je iba rámcom, v ktorom sa rozvíja národné spoločenstvo, pričom politický vplyv na jeho chod majú namiesto „umelých“ politických či triednych útvarov vykonávať „prirodzenejšie“ korporatívne jednotky. V autoritatívnom štáte má exekutíva vystupovať ako prirodzená, rešpektovaná moc, stmelujúca národné spoločenstvo a vedúca ho k dosiahnutiu vytýčených cieľov bez toho, aby sa spoločnosť vyčerpávala v triednych, stranických či parlamentných bojoch.

O takomto štáte sa zvyklo hovoriť ako o akejsi tretej ceste, či východisku z konfliktu medzi totalitným štátom na strane jednej a parlamentnou demokraciou na strane druhej. V skutočnosti však, ako to naznačil František Weyr, mohlo ísť iba o prejav postupného nahradzovania demokracie autokratickými formami vlády, tak ako sme toho v dejinách svedkami od počiatku politickej histórie.³ To, či autoritatívne štáty nevykazovali sklon prekračovať tenkú líniu deliacu ich od diktatúry či totality sa dá dobre ilustrovať práve na citlivej požiadavke posilnenia exekutívy v ústavách týchto štátov.

Našu pozornosť pritom aj s využitím porovnávacej metódy zameriame na myšlienkovú jednotnú text portugalskej ústavy z roku 1933 a na viac rámcovú a ideologicky menej komplexnú ústavu Slovenskej republiky z roku 1939.

² Pri popise fašizmu dospel k obdobnému záveru Noël O'Sullivan. Fašizmus chápal ako prejav „*aktivistického politického štýlu*“ vzniknútšieho v 18. storočí. Jeho zdroje možno vidieť v štyroch základných myšlienkach, ktoré podľa O'Sullivana postupne nahradili dovtedajší „*obmedzený politický štýl*“. Malo ísť o novú teóriu o pôvode a povahe zla, novú teóriu politickej legitimity spočívajúcu v ľudovej zvrchovanosti, nové poňatie slobody v zmysle sebarealizácie človeka a napokon o absolutizovanie ľudskej vôle, ktorá mohla priblížiť politické a spoločenské usporiadanie ľudským snom. Možno povedať, že tieto myšlienky otvorili európsku politickú tradíciu utopistickým politickými interpretáciami. K tomu bližšie: O'SULLIVAN, N., *Fašizmus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 45-47 a nasl.

³ Pozri: WEYR, F., Mrtvý obsah moderních demokratických ústav. In: *Pocta k sedmdesiatým narodeninám prof. Dr. Cyrila Horáčka*. Praha, 1932, s. 831 – 832.

2 Exekutíva v ústave portugalského Nového štátu

Koncepcia postavenia exekutívy v ústave Portugalskej republiky z roku 1933⁴ bola determinovaná myšlienkovými východiskami, ktoré formuloval dlhoročný portugalský premiér a zároveň minister financií António de Oliveira Salazar v projekte takzvaného Nového štátu (*Estado Novo*). Salazar, hoci neodmietol prirodzené práva jednotlivca, zavrhol na rozdiel od politického liberalizmu individualizmus a zdôraznil spoločnosť človeka. Za základnú jednotku modernej spoločnosti tak nepokladal občana v liberálnom slova zmysle, ale rodinu (*família*). V jeho chápaní bola rodina „prvým organickým politickým elementom ústavného štátu.“⁵ Za najprirodzenejšie formy združovania nepovažoval politické strany, ale korporácie v morálnom a ekonomickom zmysle, ktoré sa ako také mali podieľať na konštituovaní najvyšších orgánov štátu. Všetky tieto entity mali tvoriť integrálnu súčasť národa. Salazar chápal národ ako etickú hodnotu pozostávajúcu z kultúrnych a historických tradícií, ktorú treba viesť a ubrániť pred straníckym alebo triednym rozdelením. „*Naše motto... bude: „Všetko pre národ, nič proti národu“.*“⁶ To je aj dôvod prečo Salazar proklamoval konsolidáciu štátu ako silného útvaru determinovaného však princípmi morálky, právami ľudí a individuálnymi slobodami, ktoré mali byť hlavnými predpokladmi fungujúcej sociálnej komunity.⁷

„*Žiadny štát nemôže byť silný, pokiaľ je slabá exekutíva. Slabosť exekutívy je obvykle charakteristická pre režimy, ktoré...trpia výstrelkami a neporiadkami parlamentného systému.*“⁸ Podľa Salazara sa demokracia mení na nadvládu strán, pričom ich

⁴ V článku používame text portugalskej ústavy uverejnený v nemeckom jazyku v časopise *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* v roku 1942.

⁵ SALAZAR, A. O., The fundamental principles of the revolution. In: *Contemporary Portugues History Online*. Dostupné na: <<http://www.cphrc.org/index.php/documents/militarydictatorship/143-1930-06-30-the-fundamental-principles-of-the-revolution>>.

⁶ “*Our motto then shall be: All for the nation, nothing against the nation.*“ Cit. podľa: JONES, S. L., Portugal and Salazar. In *Contemporary Portugues History Online*. Dostupné na: <<http://www.cphrc.org/index.php/essays/eswopa/339-portugal-and-salazar>>.

⁷ “...state that is a strong, but moderated by principles of morality, by the rights of the people, and by individual guarantees and liberties, which are the principal requirements of social community.” In: SALAZAR, A. O., The fundamental principles of the revolution.

⁸ “*There is no state, that can be considered strong where the power of the executive authority is weak. The weakness of the executive is usually the characteristic of regimes... that suffer from the excesses and disorders of the parliamentary system.*” In: SALAZAR, A. O., The fundamental principles of the revolution. Porovnaj aj s tožným nemeckým prekladom: MAYER, A., *Portugal und sein Weg zum autoritären Staat*. Leipzig: Wilhelm Goldmann, 1939, s. 55.

cieľom je iba získanie moci, čo vedie k nevyhnutnej špekulácii na štáte.⁹ Politické krízy a neustále zmeny vlád potom maria administratívnu prácu a znemožňujú uskutočnenie akejkoľvek myšlienky a koncepcie. Výkonná moc by preto podľa Salazara mala získať potrebnú nezávislosť konania bez zásahov zo strany parlamentu, ktorý by sa mal sústrediť iba na výkon svojich povinností.¹⁰

Autori republikánskej ústavy z roku 1911 mali voči výkonnej moci hlbokú nedôveru. Zastávali totiž názor, že stupeň politickej slobody sa meria podľa slabosti výkonnej moci, čo viedlo okrem iného aj k silnému, no konania často neschopnému parlamentu.¹¹ Ústava Nového štátu z roku 1933 však v zmysle Salazarových teoretických východísk naopak dbala predovšetkým na zmenu zloženia najvyššieho reprezentatívneho orgánu a na obmedzenie jeho v minulosti rozsiahlych kompetencií v prospech exekutívy. Ústava tak Národnému zhromaždeniu, v ktorom spočiatku absentovala opozícia, nezverovala zákonodarnú právomoc ako takú, ale vypočítavala iba oblasti, ktoré mali byť nevyhnutne upravené zákonom, pričom zároveň dbala na delegáciu zákonodarnej moci na vládu. Národnému zhromaždeniu ústava napríklad ukladala povinnosť zmocniť vládu vyberať príjmy štátu a vyúčtovať verejné výdavky na ďalšie funkčné obdobie, pričom na vládu mohlo Národné zhromaždenie delegovať aj ďalšie zákonodarné oprávnenia. Parlament mal dokonca obmedzený vplyv na zmenu ústavy, keďže ju mohol realizovať iba na základe osobitného zmocnenia hlavou štátu, čiže orgánom exekutívy.

Exekutíva Nového štátu pozostávala z hlavy štátu (*Chefe do Estado*), štátnej rady (*Conselho do Estado*) a vlády (*Governo*). Hlavou štátu bol priamo volený prezident republiky, ktorý mal v zmysle jednotlivých odsekov článku 81 ústavy okrem iného napríklad právo menovať a odvolať prezidenta ministerskej rady (premiéra) a jednotlivých ministrov, zvolávať mimoriadne rokovanie Národného zhromaždenia v stave krajnej núdze za účelom prerokovania určitých otázok, rozpúšťať Národné zhromaždenie, keď to vyžadovali,

⁹ BANKOWICZ, M., *Demokraté a diktátori*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 354.

¹⁰ JONES, S. L., *Portugal and Salazar*.

¹¹ KÜHNEN, H. J., *Das Regierungssystem Oliveira Salazars*. Inauguraldissertation. Köln, 1967, s. 52.

ako sa dost' neurčito uvádzalo v čl. 81 ods. 6 ústavy „*vyššie záujmy národa*“.¹² Prezidentovi ústava dávala i právo veta, ktoré ale bolo iba relatívne, keďže Národné zhromaždenie ho mohlo prehlasovať dvoma tretinami zákonom stanoveného počtu svojich členov. Takáto väčšina sa však dala sotva dosiahnuť, keďže v Národnom zhromaždení zasadali iba spoľahliví prívrženci režimu a prezident mohol prípadne pohroziť jeho rozpustením.¹³ Prezident ďalej v zmysle čl. 81 ods. 4 a čl. 135 ods. 1 a 2 ústavy mohol udeľovať Národnému zhromaždeniu v prípade, že to vyžadovalo verejné blaho a po vypočutí štátnej rady formou dekrétu, ktorý bol podpísaný všetkými ministrami, plné moci na revidovanie ústavy.

Hoci by sa teda mohlo zdať, že právomoci prezidenta portugalskej republiky boli pomerne rozsiahle, v skutočnosti sa moc koncentrovala v rukách ministerského predsedu, ktorým bol až do roku 1968 práve Salazar. Pri bližšom rozbere textu ústavy je totiž zrejmé, že o udelení právomocí na zmenu ústavy síce rozhodoval prezident, ale dekrét, ktorým tak urobil mohol byť vydaný až po vypočutí štátnej rady a podpísaný všetkými ministrami. Takmer všetky akty prezidenta štátu až na niekoľko výnimiek museli byť kontrasignované prezidentom ministerskej rady a príslušným alebo príslušnými ministrami. Štátna rada, ktorej tradícia spadala ešte do čias monarchie predstavovala síce iba poradný orgán prezidenta, no mala sa vypočuť napríklad v prípadoch, keď prezident chcel udeliť Národnému zhromaždeniu ústavodarné právomoci alebo v prípade, že chcel Národné zhromaždenie rozpustiť ako aj v ďalších krízových situáciách, v ktorých sa štát ocitol. Keďže členom štátnej rady bol aj prezident ministerskej rady, Salazar prostredníctvom nej mohol účinne kontrolovať politiku prezidenta.¹⁴ Na praktické fungovanie ústavného systému vplývala aj sila Salazarovej osobnosti. Hlava štátu síce mohla prezidenta ministerskej rady odvolať, ale keď v roku 1934 generalita vyvinula tlak na prezidenta Antónia Óscara de Fragosa Carmonu (1928-1951), aby obmedzil Salazarov vplyv alebo ho prípadne odvolal, Salazar zasiahol a Carmonu donútil verejne manifestovať svoju lojalnosť. Keď sa časom

¹² „*Dem Präsidenten der Republik steht zu... die Nationalversammlung aufzulösen, wenn dies die höheren Interessen der Nation verlangen.*“

¹³ KÜHNEN, H. J., *Das Regierungssystem Oliveira Salazars*, s. 53.

¹⁴ Porovnaj: KÜHNEN, H. J., *Der Regierungssystem Oliveira Salazars*, s. 54.

stala opozícia relatívne nebezpečnou a prezidenti chceli viac využívať svoje ústavné právomoci, v roku 1959 sa zmenou ústavy namiesto priamej voľby prezidenta zaviedla voľba prostredníctvom volebného grémia.¹⁵

Úprava postavenia vlády sa v ústave síce nachádzala až za Národným zhromaždením, nezodpovedalo to však jej reálnemu významu. Vláda pozostávala z prezidenta ministerskej rady a ministrov. Prezident ministerskej rady, ktorý mohol prevziať aj rezort jedného alebo viacerých ministrov bol menovaný a prepúšťaný na základe voľného uváženia hlavou štátu. Ostatných ministrov potom vymenovala hlava štátu na návrh prezidenta ministerskej rady. Na vládu bola v zmysle zámerov o posilňovaní výkonnej moci prenesená časť zákonodarnej moci, takže získala právo vydávať dekréty s mocou zákona a to buď na základe zákonného zmocnenia parlamentom alebo bez zmocnenia v naliehavých prípadoch a v stave núdze a za rovnakých predpokladov aj schvaľovať medzinárodné dohovory a zmluvy. Ústava síce zakotvovala určitú ústavnú brzdu, keďže predpokladala predkladanie niektorých nariadení s mocou zákona Národnému zhromaždeniu, no táto kontrola bola iba teoretická, keďže členovia Národného zhromaždenia boli prívržencami vlády. Nedôvera autorov novej portugalskej ústavy k parlamentnej demokracii sa napokon výrazne prejavila predovšetkým v tom smere, že Národné zhromaždenie stratilo kontrolné prostriedky nad vládou. Už na základe analýzy článku 108 ústavy možno dospieť k záveru, že vláda naďalej nebola zodpovedná Národnému zhromaždeniu, ale jednotliví ministri zodpovedali za svoju činnosť prezidentovi ministerskej rady, ktorý sa zase za „*všeobecnú politiku vlády*“ zodpovedal prezidentovi republiky. Vylúčenie zodpovednosti vlády Národnému zhromaždeniu bolo potom výslovne zakotvené v článku 112 ústavy, ktorý stanovoval, že vláda vyžaduje bezpodmienečnú dôveru prezidenta republiky a jej zotrvanie pri moci „*nezávisí od osudu jej návrhu zákona alebo od akéhokoľvek odsúhlasenia Národného zhromaždenia.*“

3 Exekutíva v ústave Slovenskej republiky

Zdá sa, že viacerí politici z prostredia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany boli Salazarovým názorom blízky, čomu by nasvedčovala aj skutočnosť,

¹⁵ KLÍMA, J., *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 378, KÜHNEN, H. J., *Der Regierungssystem Oliveira Salazars*, s. 57 a KAY, H., *Die Zeit steht still in Portugal. Hintergrund eines politischen Systems*. Bergisch Gladbach: Gustav Lube Verlag, 1971, s. 71.

že si slovenský ústavodarca v roku 1939 portugalskú ústavu zvolil ako jeden zo svojich vzorov. V myšlienkach slovenského premiéra a neskoršieho prezidenta Jozefa Tisu je napríklad zrejmé odmietanie liberálneho individualizmu za predpokladu rešpektovania prirodzených práv jednotlivca a presadzovanie podobnej postupnosti ako u Salazara: jednotlivec – rodina – národ – štát. Tiso, vedený názorom o spoločenskej povahe človeka, pokladal rodinu za prvý a najdôležitejší spoločenský útvar, pričom národ chápal ako najvyššie prirodzené spoločenstvo organickej povahy schopné dať jednotlivcovi to, čo mu rodina dať nemôže.¹⁶ Všetka autorita štátu sa tak mala odvodzovať od národa ako zdroja moci a štát zodpovedal svojmu zmyslu, iba ak moc vykonával v službe národu a jeho jednotlivým členom. Z toho potom ale vyplývalo aj zavrnutie každého typu triedneho štátu.¹⁷ Vedenie štátu preto malo patriť do rúk tým, ktorý sú po technickej a morálnej stránke pripravení ho viesť a z jeho vedenia mali byť naopak vylúčené tie osoby, ktoré sa vyznačovali „*hmotárskym egoizmom*“ a „*úžľaprosou straníckosťou*“.¹⁸ Hoci Jozef Tiso proklamoval akúsi teóriu elity odklon od tradičnej parlamentnej demokracie je badateľnejší v názoroch niektorých členov komisie, ktorá pripravovala slovenskú ústavu. Podľa jej predsedu, Vojtecha Tuku rokovania parlamentu mali v demokracii vlastne iba manifestačný charakter a skutočné rozhodovanie sa dialo na medzistraníckych poradách.¹⁹ Vláda „*vlastne pozostávala z delegátov jednotlivých strán, takže často vyzerala ako nejaký dôvernícky sbor*...“ „Národ si však „*trúfa zveriť veľkú, takmer neobmedzenú moc na jednotlivcov, lebo národ si je toho vedomý, že disponuje tak veľkým mravným kapitálom a mravne tak dobre vychovanými občanmi, že na nich môže zveriť tú veľkú moc*“.²⁰ K podobnému záveru dospel i ďalší člen komisie, bývalý československý senátor, Karol Mederly, ktorý odkazujúc na Mussoliniho zdôraznil, „*aby uvedomenie a vôľa ľudu prejavovala sa uvedomením a vôľou niekoľkých, za istých okolností i jediného*

¹⁶ „Národ je jedinou živou organickou jednotkou a prirodzeným nositeľom všetkých práv.“ In: ĎURICA, M. S., *Jozef Tiso. Životopisný profil*. Bratislava: Lúč, 2006, s. 163.

¹⁷ ĎURICA, M. S., *Jozef Tiso. Životopisný profil*, s. 168.

¹⁸ ĎURICA, M. S., *Jozef Tiso. Životopisný profil*, s. 169-172. Tieto myšlienky potom zopakoval aj 21. februára 1939, keď v Sneme Slovenskej krajiny predniesol programové vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny.

¹⁹ TUKA, V., *Právne systavy. Náčrt právnej filozofie*. Bratislava: Slovenská univerzita v Bratislave, 1942, s. 156.

²⁰ Tesnopisecká správa o 6. zasadnutí Slovenského snemu v Bratislave dňa 21. júla 1939. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154>>.

človeka. Takýmto vedením... všetci ľudia tvoriaci etnickej celok národa, budú vedení jedným smerom jednotne. V tomto sa javí autoritatívne postavenie vlády, ktoré je charakteristickou známkou štátu v autoritatívnom poňatí“.²¹

Napriek týmto vyjadreniam však ústava bola skôr výsledkom kompromisu²² a jej tvorcovia sa tak celkom nevzdali ani demokratického odkazu československej ústavy. Naznačuje to už samotná systematika ústavy, ktorá na rozdiel od portugalského vzoru nekládla na prvé miesto hlavu štátu, ale naopak zákonodarný orgán – Snem, čo zodpovedalo systematike ústavy I. ČSR.²³ Hoci ústava zákonodarnú moc Snemu výpočtom jeho výlučných kompetencií v § 24 značne obmedzila, ústavodarca sa v porovnaní s portugalskou ústavou predsa len neuchýlil k tak výraznému obmedzeniu kompetencií parlamentu. Postačí poukázať na fakt, že Snem mal aj ústavodarnú právomoc, zatiaľ čo portugalské Národné zhromaždenie záviselo v tomto smere od exekutívy. Podstatným rozdielom bola napokon aj skutočnosť, že portugalský parlament nemohol vládu brať na zodpovednosť, zatiaľ čo slovenská ústava v § 48 zakotvovala zodpovednosť vlády a jej jednotlivých členov Snemu. Vyslovenie nedôvery však pre vládu nemalo žiadne následky, pričom praktickú aplikáciu tohto ustanovenia obmedzovala aj neexistencia politickej opozície v Sneme.

Úprava postavenia prezidenta republiky v slovenskej ústave sa od portugalskej odlišovala. Zdá sa totiž, že ustanovenia dotýkajúce sa postavenia prezidenta boli vytvárané podľa vzoru ústavy I. ČSR, s ktorou sú si z hľadiska systematiky a obsahu podobné. Právomoci prezidenta Slovenskej republiky upravené v § 38 tak zodpovedali právomociam prezidenta v zmysle § 64 československej ústavy. Hoci spočiatku sa objavili úvahy o spojení

²¹ Tesnopisecká správa o 6. zasadnutí Slovenského snemu v Bratislave dňa 21. júla 1939.

²² Jasne to vyjadril práve Tuka, ktorý zdôraznil, že „ústava nie je ani demokratická, ani autoritatívna, ani stavovská, ani völkisch, pretože osnovatelia návrhu počítali s terajšou nosnosťou slovenského ducha.“ In BIANCHI, L., *Dejiny štátu a práva v Československu v období kapitalizmu. 1918-1945*. Bratislava: SAV, 1973, s. 489.

²³ V návrhu ústavy, ktorý bol predložený na rokovanie ústavnoprávneho výboru bola však úprava postavenia snemu zaradená až v piatej hlave, za prezidenta, vládu a štátnu radu. K zmene pôvodného konceptu ústavy došlo až potom čo bola ústava prerokovaná v ústavnoprávnom výbore. Pozri: Vládny návrh ústavy Slovenskej republiky a správu ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=21>> <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=28>>.

funkcie prezidenta s funkciou predsedu vlády, prezident mal byť napokon chápaný ako strážca a vyrovnávateľ najvyšších záujmov štátu a národnej pospolitosti, ktorý nemal byť zat'ahovaný do činnosti vlády.²⁴ Napriek tomu však prezident mal právo zúčastňovať sa na zasadnutí vlády, štátnej rady, žiadať o ich zvolanie a predsedat' im. Prezident bol kreovaný na rozdiel od Portugalska nepriamo voľbou v Sneme, aj keď napríklad Karol Mederly ako jeden z autorov ústavného textu sa prikláňal k priamej voľbe respektíve voľbe zákonodarným orgánom, ktorý by vzišiel zo slobodných parlamentných volieb. Avšak zákonodarný zbor, ktorý je v autoritatívnych štátoch kreovaný na základe jednotnej kandidátky, aby sa predišlo politickým bojom nemôže podľa Mederlyho dať prezidentovi potrebnú autoritu, keďže by bola prejavom vôle iba kandidujúceho kolégia a nie prejavom vôle ľudu.²⁵ Tento názor však ústava nerefletovala a Mederlyho argumentácia tak pri porovnaní s konečným textom ústavy (§ 31 ods. 1) paradoxne spochybňuje autoritu hlavy štátu. Určitú mieru podobnosti s portugalskou ústavou azda možno vidieť najmä v postavení štátnej rady, ktorá podobne ako v portugalskej ústave okrem iného poskytovala prezidentovi dobrozdania vo veciach politických, kultúrnych a hospodárskych. Reálny vplyv prezidenta na fungovanie štátu bol však v dôsledku značnej autority Jozefa Tisu oveľa vyšší ako to predpokladala ústava, pričom zavedenie vodcovského systému v HSES, ktorej predsedom bol práve Tiso v roku 1942 túto skutočnosť ešte zvýraznilo.²⁶ Samotný pojem vodca v spojitosti s Jozefom Tisom sa však objavil už skôr. Napríklad filozof Štefan Polakovič už v roku 1939 vykreslil ako vodcu toho, kto stelesňuje ducha národa, vyrastá z národných tradícií, pozná zmysel národného poslania a cíti, čo národu prospieva a čo mu škodí. Vodca tak akoby stelesňoval vôľu národa a ten vlastne neposlúcha osobu vodcu, ale prostredníctvom neho sám seba a svoj národný záujem. „*Národ používa ústa vodcov, aby prejavil svoju vôľu.*“

²⁴ MEDERLY, K., Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice. II. vydanie. Bratislava: [vydavateľstvo neuvedené], s. 13.

²⁵ *Slovák*, vydanie zo 7. júna 1939, s. 3-4.

²⁶ Príkazy Vodcu HSES, ktorým bol Jozef Tiso potom zaväzovali všetkých členov strany, čo však boli zároveň všetci vedúci predstavitelia štátu, takže vodca mohol sám riadiť činnosť celého štátneho aparátu. In: BIANCHI, L., *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu. 1848- 1945.*, s. 497. Samotný Jozef Tiso však reálnu aplikáciu vodcovského systému pred Národným súdom poprel. In: POLAKOVIČ, Š., *Pohľady do minulosti a do nového svitania.* Trenčín: Ivan Štelcer, 1999, s. 47.

Nástupcom A. Hlinku a akýmsi dedičom Hlinkovej autority a vodcovstva mal byť podľa Š. Polakoviča práve Jozef Tiso.²⁷

Vláde, ktorá mala byť popri Sneme subsidiárnym nositeľom časti zákonodarnej moci,²⁸ ústava v § 44 poskytovala širokú právomoc vydávať nariadenia s mocou zákona. Uvedené zmocnenie sa nemuselo javiť nevyhnutne ako bezprecedentný akt a to dokonca ani v širšej európskej perspektíve. S podobnými zmocneniami odôvodňovanými napríklad finančnými, vojnovými, či hospodárskymi potrebami sa totiž stretávame vo Veľkej Británii (Defence of the Realm Act z roku 1914 alebo Emergency Power Act z roku 1920) či vo Francúzsku (zmocnenie pre vládu Raymonda Poincarého či Pierra Lavalu v dvadsiatych a tridsiatych rokoch). Zmocneniam sa nevyhla ani I. ČSR pričom najmä v priebehu tridsiatych rokov sa začalo vydávať viacero zmocňovacích zákonov, ktorými sa štát snažil efektívnejšie bojovať proti hospodárskej kríze. Posledná zmocňovacia norma bola prijatá už ako ústavný zákon o zmocnení k zmenám ústavnej listiny a ústavných zákonov republiky Československej a mimoriadnej moci nariaďovacej č. 330/1938 Sb. z. a n v decembri 1938 počas II. Česko-Slovenskej republiky. Delegácia zákonodarnej moci na vládu tak mala dlhodobejšiu tendenciu odôvodňovanú potrebou okamžitej a dostatočne flexibilnej reakcie. Domnievame sa, že ju možno spájať aj s celkovou krízou parlamentných demokracií poznamenaných postupným nárastom významu vlády, ktorej parlament viazaný straníckou disciplínou často sekundoval.²⁹ Zatiaľ čo však v parlamentných demokraciách boli zmocnenia skôr výnimočným javom, často podrobovaným kritike s poukazom na ich protiústavnosť,³⁰ v autoritatívnych štátoch sa delegácia zákonodarnej moci na vládu stala riadnou súčasťou ústavného systému.

²⁷ Pozri k tomu napríklad: POLAKOVIČ, Š., K základom slovenského štátu. Filozofické eseje. Matica Slovenská, 1939, s. 110-114 a 127- 128. Tento svoj krok označil Polakovič neskôr za: „omyl mojej mladosti“. Pozri: POLAKOVIČ, Š., *Pohľady do minulosti a do nového svitania.*, s. 46-47.

²⁸ GALBAVÝ, T., Naša ústava a legislatívna prax. In: *Právnny obzor*, roč. 22, 1939, s. 229.

²⁹ Pozri: WEYR, F., Mrtvý obsah moderných demokratických ústav., s. 827-829.

³⁰ K tomu pozri napr. VÝŠNÝ, P., PUCHOVSKÝ, J., ŠOŠKOVA, I., *Svetové dejiny štátu a práva*. Trnava: TYPI, 2013, s. 153. Z dobovej literatúry napr.: SCHMITT, C., Vergleichender Überblick über die neuste Entwicklung des Problems der gesetzgebenden Ermächtigungen (Legislative Delegationen). In *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. Heidelberg: Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1936, s. 252 a nasl.

Paragraf 44 ústavy dost' neurčito uvádzal, že ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia, vláda ich môže vydat' nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci Snemu (§ 24), alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon (značný počet ustanovení ústavy pritom odkazoval na zákonnú úpravu). Takéto nariadenie platilo iba vtedy, pokiaľ ho podpísala väčšina členov vlády a prezident. Nariadenie po jeho schválení musel súčasne s jeho vyhlásením predložiť predseda vlády Snemu, ktorý s ním mohol vysloviť svoj nesúhlas do troch mesiacov s dôsledkom, že nariadenie stratilo platnosť respektíve ho Snem mohol zmeniť a vydat' ho ako zákon. Hoci s zdá, že pri formulácii zmocnenia sa slovenský ústavodarca inšpiroval najmä rakúskou predlohou, uvedené zmocnenie zakotvené v § 44 slovenskej ústavy slovenskú ústavu značne približovalo portugalskej ústave a podobne ako v Portugalsku demonštrovalo nové autoritatívne postavenie vlády, ktoré malo prispieť k väčšej stabilite štátu ako rámca národnej emancipácie.³¹ Hoci sa zdôrazňovalo uvážlivé nakladanie s nariadeniami s mocou zákona a medzi niektorými právnikmi sa objavili spory o výklad veľmi flexibilného § 44 v súvislosti s otázkou kedy možno vydat' nariadenie s mocou zákona,³² prax sa uberala vlastným vývojom. V skutočnosti bolo totiž zrejmé, že nariadenia s mocou zákona nielenže narážali na ústavné limity, ale boli prijímané v oveľa väčšom rozsahu ako to právna teória predpokladala. Do konca roku 1939 bolo v Slovenskom zákonníku vyhlásených 33 zákonov a takmer dvojnásobok, teda 61 nariadení s mocou zákona (často nesprávne označovaných ako vládne nariadenia) a iba 15 obyčajných vládnych nariadení v zmysle § 43 ústavy. Okrem toho vláda si v legislatívnej praxi osvojila aj zvyklosť zrušiť nariadenia s mocou zákona, hoci ústava

³¹ Nasvedčovalo by tomu čiastočne podobné znenie § 147 rakúskej ústavy, ktorý poskytoval široké zákonodarné zmocnenie (takzvané núdzové právo spolkovvej vlády). Uvedené ustanovenie uvádzalo, že „*ak je na zachovanie verejnej bezpečnosti, poriadku, na zabezpečenie dôležitých hospodárskych záujmov obyvateľstva alebo finančných záujmov spolku, obzvlášť na zabezpečenie spolkového rozpočtu potrebné vydanie neodkladných opatrení, ktoré podľa ústavy vyžadujú uznesenie spolkového snemu, ale vzhľadom na existujúce pomery ich nemožno očakávať, môže vláda uskutočniť tieto opatrenia na vlastnú zodpovednosť prechodnými nariadeniami s mocou zákona (gesetzändernde Verordnungen).*“

³² K týmto diskusiám pozri: MARTINKA, J., Niekoľko poznámok k nariadeniam s mocou zákona podľa § 44 Ústavy. In: *Verejné právo*, roč. 2, 1940, s. 10-11 a GALBAVÝ, T., Glossy k zákonu o Ústave Slovenskej republiky. In: *Verejné právo*, roč. 2, 1940, s. 72-77.

o takomto oprávnení vlády nič nehovorila.³³ Za pozornosť napokon stojí aj skutočnosť, že radikálna časť politického spektra (Vojtech Tuka) sa s uvedeným riešením neuspokojila a po Salzburgských rokovaníach sa neúspešne usilovala o zmenu ústavy, ktorá by už ďalej exekutívu nezaväzovala bezpodmienečne rešpektovať práva jednotlivcov a formálne znenie zákona, čím by sa jej dostala takmer absolútna voľnosť konania.³⁴

4 Záver

Z rozboru textu oboch autoritatívnych ústav a ich vzájomného porovnania je zrejmé, že k proklamovanému posilneniu výkonnej moci skutočne došlo. Z tohto uhla pohľadu tvoria jadro oboch ústav ustanovenia o delegácii časti zákonodarnej moci na vládu. Celkové posilňovanie výkonnej moci pritom nebolo výtvorom autoritatívneho štátu, ale nadväzovalo na niektoré tendencie súvisiace s krízou parlamentných demokracií medzivojnovnej Európy. Zatiaľ čo však v demokratických štátoch na kontinente mali podobné zmocnenia iba prechodný a zväčša aj tak protiústavný charakter, v autoritatívnych štátoch získali cestou ich zakotvenia do ústavy trvalú podobu. Systém brzd a protiváh, do určitej miery zakotvený v oboch ústavách pritom nemohol zabezpečiť účinnú parlamentnú kontrolu výkonnej moci, keďže v zákonodarnom telese, zbavenom niektorých právomocí, absentovala opozícia a ústavný orgán buď úplne odstránil zodpovednosť vlády parlamentu (Portugalsko) alebo vyslovenie nedôvery neviazal na žiadne následky (Slovensko). Hoci autori slovenskej ústavy pri posilňovaní významu vlády nezašli tak ďaleko ako portugalská ústava a v právnej i politickej rovine sa dokonca viedli diskusie o legitímnom rozsahu využívania zákonodarnej delegácie, počet nariadení s mocou zákona po vzniku Slovenskej republiky výrazne prevažoval nad zákonodarnou činnosťou Snemu. Pritom najmä z radikálnejšej časti politického spektra sa ozývali námietky pokladajúce aj takéto ústavné riešenie za nedostatočné. Postavenie portugalskej hlavy štátu sa síce navonok javilo ako silné, no výkon väčšiny právomocí prezidenta závisel od ministerského predsedu, ktorý vo vzťahu k hlave štátu využíval aj svoj rozsiahly politický vplyv. Portugalská ústava totiž sofistikovane koncentrovala moc v rukách

³³ GALBAVÝ, T., Ešte o ústave a legislatívnej praxi. In: *Právny obzor*, roč. 23, 1940, s. 129-132.

³⁴ BIANCHI, L., *Dejiny štátu a práva v Československu v období kapitalizmu, 1918-1945.*, s. 491.

ministerského predsedu a ministra financií Antónia de Oliveiru Salazara, čo štát približovalo k diktatúre. Naproti tomu slabšie ústavné postavenie slovenskej hlavy štátu, ktoré nasledovalo československú predlohu z roku 1920 bolo do určitej miery kompenzované veľkou autoritou prezidenta Tisu, ktorý bol už od vzniku slovenskej štátnosti označovaný za vodcu slovenského národa a pokračovateľa odkazu A. Hlinku, čo bolo neskôr zakotvené aj na legislatívnej úrovni.

Zdá sa preto, že obe ústavy vykazovali zrejmu tendenciu koncentrovania moci do rúk ministerského predsedu či vlády, čomu nezabránilo ani predstierané či skutočné úsilie o zabezpečenie určitej rovnováhy mocí. Celkový pomer medzi jednotlivými štátnymi orgánmi pritom vo faktickej rovine ovplyvňovala veľká autorita vedúcich osobností politického života.

Summary

Executive Branch in the Constitutions of Some Authoritarian States in the Interwar Europe

The article focuses on describing and comparison of position and powers of the executive branch in the Constitution of the Portuguese New State of 1933 and the Constitution of the Slovak Republic of 1939, including an outline of some ideological basis justifying the authoritative position of the executive. The main attention is devoted to weakening of Parliament powers especially in Portugal and strengthening the position of Head of State and Government through so-called legislative delegations. Author demonstrates the fact that despite the feigned or genuine effort, both constitutions did not create sufficient guarantees a balance of powers, but rather deflect it dangerously in favor of the executive.

PROCESNÁ SPÔSOBILOSŤ ŽIEN V KONTEXTE RÍMSKEHO PRÁVA

*Eva Dudášová**

1 Úvod**

Pre lepšie pochopenie problematikosti úpravy procesnej spôsobilosti a poskytnutie detailnejšieho vysvetlenia, si výskum zameraný na skúmanie procesnej spôsobilosti vyžaduje venovať pozornosť viacerým aspektom, ktoré sú vzájomne prepojené, a s prihliadnutím na vývojové tendencie sú od seba aj v podstatnej miere závislé. Za takéto aspekty považujeme sociálnu, ekonomickú, politickú situáciu a aktuálny stav rozvoja práva, ktoré v závislosti od jednotlivých vývojových období Rímskej ríše pôsobili navzájom ako limitujúce či podporné faktory. Z dôvodu imanentného významu uvedených aspektov pre výklad venovaný problému procesnej spôsobilosti v rímskom práve sa tie v ďalšom texte prelínajú s informáciami týkajúcimi sa procesných inštitútov v rímskom práve.

2 Všeobecný pohľad na procesnú spôsobilosť v kontexte rímskeho práva

Rímsky civilný proces tvoril súbor noriem predpisujúcich postup pri vybavení súkromnoprávných sporov príslušnými orgánmi.¹ Jedným z jeho charakteristických znakov bola nerovnosť ľudí pred zákonom. V súčasnosti sa vyskytujú mnohé štúdie venujúce pozornosť otázke spravodlivosti takéhoto stavu s prihliadnutím na historický kontext. Rímske právo nezabezpečovalo rovnakú možnosť prístupu k spravodlivosti všetkým osobám, čím nebolo zaručené právo každého na súdnu ochranu. Na základe bližších poznatkov o rímskom práve, ako aj o prevládajúcich spoločenských

* Mgr. Eva Dudášová, Katedra rímskeho práva, cirkevného a kánonického práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave.

** Tento príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/1006/15 s názvom *Koncept prirodzeného práva a jeho princípov vo vývoji práva so zameraním na procesnoprávne princípy a procesnú spôsobilosť v rímskom a v kánonickom práve.*

¹ SOMMER, O., *Učebnice soukromého práva římského: Obecné nauky. 1. díl.* Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 111.

pomeroch v Rímskej ríši možno skonštatovať, že nebola dodržaná v súčasnosti uplatňovaná požiadavka na prístup k spravodlivosti, ktorá má za účel eliminovať akúkoľvek diskrimináciu a zabezpečiť rovnosť každého pred zákonom. Aj v tomto smere výrazne akcentovala diferenciácia rímskej spoločnosti podľa rozdielneho rozsahu práv, ktoré rímsky právny poriadok priznával jednotlivým skupinám osôb. Zostáva však otázne, či je vôbec vhodné uskutočniť komparáciu aktuálne platných právnych princípov, nakoľko fungovanie rímskej spoločnosti a rímskeho štátu bolo založené na odlišných princípoch ako v súčasnosti. Diferenciácia spoločnosti a najmä snaha o udržanie otrokárskeho systému bola predovšetkým prostriedkom pre zabezpečenie prosperujúceho hospodárskeho života v Ríme, a to aj napriek tomu, že tento stav sa časom ukázal byť neudržateľným. V rímskom procesnom práve platila zásada *deus non habet partem, nec auctoritatem*, avšak to, že kto, a v akej miere mohol vystupovať ako procesná strana, podliehalo prísnyh kritériám, ktoré sa historickým vývojom rímskej spoločnosti a rozvojom práva podstatným spôsobom menili.

V zmysle uvedených kritérií je možné pristúpiť k detailnejšiemu vymedzeniu výrazu procesná spôsobilosť, čím sa má vo všeobecnosti vyjadriť spôsobilosť osôb priznaná autoritou štátu k tomu, aby svojím konaním mohli ovplyvniť rozhodovaciu činnosť súdu. V zmysle teórie rímskeho práva sa dnes môžeme stretnúť s delením procesnej spôsobilosti na tri zložky:

- spôsobilosť byť účastníkom civilného sporu,
- spôsobilosť na procesné úkony,
- spôsobilosť robiť návrhy pred súdom.²

Na základe uvedenej klasifikácie možno tvrdiť, že obsah výrazu procesná spôsobilosť sa v plnej miere nestotožňuje s obsahom spôsobilosti byť účastníkom civilného sporu t. j. sporovou stranou. Heyrovský rozlišuje medzi spôsobilosťou byť procesnou stranou, procesnou spôsobilosťou a postulacnou spôsobilosťou. V zmysle jeho obsahového vymedzenia uvedených pojmov mal spôsobilosť byť procesnou stranou len ten, kto bol spôsobilý byť subjektom práv a povinností, a to len do tej miery, do akej

² REBRO, K., BLAHO, P., *Rímske právo. 2. dopl. vydanie*. Bratislava: Manz, 1997, s. 100.

mal túto spôsobilosť. Nespôsobilými zastávať pozíciu procesnej strany boli otroci, osoby pod *patria potestas*, peregríni, vrchní magistráti, ženy, nedospelí a nečestní.³

Od spôsobilosti byť procesnou stranou Heyrovský odlišuje procesnú spôsobilosť, t. j. spôsobilosť robiť právne úkony s právnymi účinkami. Ďalej uvádza, že procesná spôsobilosť bola súčasťou právnej spôsobilosti k činom. V plnej miere chýbala tým, ktorí vôbec neboli spôsobilí k právnenému jednaniu, napríklad právnickým osobám, duševne chorým či deťom. Čiastočne chýbala ženám, ktorým bol ustanovený poručník. Rovnako boli obmedzení aj *impuberes infantia maiores*, ktorí v prípade, že sa stali osobami *sui iuris* mohli vo vlastnom mene žalovať a byť žalovanými, ale len za súčinnosti poručníka.⁴

Heyrovský opisuje aj tzv. *ius postulandi*, t. j. právo navrhopovať, aby súd vykonal nejaké opatrenie. Bolo umožnené, aby za procesnú stranu vykonával postuláciu niekto iný, kto mohol byť činný pred súdom popri prítomnej strane či jej zástupcovi.⁵ *Ius postulandi* neprislúchalo každému, kto mal procesnú spôsobilosť. S prihliadnutím na mieru, v akej mohol niekto robiť návrhy pred súdom, možno rozlišovať tri skupiny osôb:

1. v plnej miere ju postrádali osoby, ktoré nedovršili 17. rok života a hluchí; týmto osobám neprislúchalo postulovať ani pre seba ani pre iného,
2. pre seba mohli postulovať ženy, slepí, osoby, ktoré postihla infámia hodná zvláštného opovrhnutia,
3. niektoré osoby postihnuté infámiou a osoby osobitne zákonom vylúčené boli obmedzené v postulačnej spôsobilosti len do takej miery, že mohli postulovať za seba a za niektoré im najbližšie osoby.⁶

Prostredníctvom prétorského ediktu boli vytvorené tri skupiny osôb za účelom zachovania poriadku, udržania dôstojnosti a zabránenia náhodným

³ HEYROVSKÝ, L., *Římsky civilní proces*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1925, s. 95-96.

⁴ HEYROVSKÝ, L., *Římsky civilní proces*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1925, s. 98.

⁵ Bližšie pozri: KASER, M., *Das römische Zivilprozessrecht*. München: C.H.Beck, 1996, s. 207.

⁶ HEYROVSKÝ, L., *Římsky civilní proces*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1925, s. 99.

podaniam od ktorejkoľvek osoby. Zadenie do jednotlivých skupín nastalo podľa kritéria, či niekto mal v plnej miere zakázané doručiť prétorovi žiadosť, alebo ju mohol doručiť len vo vlastnom mene, alebo aj vo vlastnom mene aj v mene iného.⁷ V edikte sa na primárnom mieste uvádzajú tí, ktorí boli úplne vylúčení z možnosti adresovať svoju žiadosť prétorovi. Takýto postup bol odôvodnený nízkym vekom osoby alebo dôsledkom úrazu. Veková hranica pre doručenie žiadosti prétorovi bola stanovená nad 17. rok veku, nakoľko nižší vek ten mal predstavovať vek príliš nízky k tomu, aby osoba mohla vystupovať na verejnosti. Bola však zaznamenaná situácia, keď Nerva vyjadroval svoj názor verejne v otázkach týkajúcich sa práva, a to aj v tak nízkom veku. Prétor tiež zakázal, aby sa pred ním objavovali osoby s následkami nehody, napr. hluchí. V mene iných sa nemohli objavovať tí, ktorí boli nespôsobilí z dôvodu pohlavia, nehody alebo osoby postihnuté infamiou.

Kvôli pohlaviu sa zakazovalo ženám, aby vystupovali v mene iného. Táto skutočnosť bola odôvodnená tým, že ženám malo byť zabránené v tom, aby zasahovali do prípadov iných. Akékoľvek zásahy by boli v rozpore s požiadavkou na skromnosť ženy a bolo neprijateľné, aby vykonávali úlohy, ktoré prislúchali mužom. Spomína sa, že zavedenie takýchto reštrikcií vo vzťahu k ženám bolo podmienené konaním Carfanie. Jej odvážne výstupy sa považovali za prejav nehanebnosti a drzosti a kvalifikovali sa ako obťažovanie magistrátov. Ďalšie obmedzenia uvedené v edikte sa vzťahovali na tých, ktorí nemohli vidieť insígnie magistrátov. Osoby slepé im tak nemohli preukazovať patričnú úctu.⁸ Prétor zakázal, aby pred ním vystupovali osoby, ktoré strpeli, aby sa s ich telom nakladalo ako s telom ženy. Ak však niekto bol napadnutý lupičmi alebo nepriateľmi, tak nemal byť postihnutý infamiou. Pomponius ďalej uvádza, že osoba, ktorá bola odsúdená za hrdelný zločin, nemala vystupovať v mene iného. Pred sudcom nižšej jurisdikcie bolo zakázané vystupovať tomu, kto bol odsúdený za krivé obvinenie iného. Zákaz vystupovať pred prétorom sa vzťahoval aj na tých, ktorí dávali sami seba do prenájmu pre boje s divými zvieratami.⁹

⁷ D. 3.1.1 pr., D. 3.1.1.1, D. 3.1.1.7.

⁸ D. 3.1.1.5.

⁹ D. 3.1.1.6.

Na označenie sporových strán, či už jednej alebo druhej, sa stal zaužívaným výraz *litigator*, *litigans*, *adversarius*. Osoba, ktorá iniciovala konanie sa označovala ako *actor*, *petitor*, *is qui agit*, kým osoba, proti ktorej sa viedol spor, sa označovala ako *reus*, *conventus*, *pars fugiens*, *possessor*, *is cum quo agitur*, *is a quo petitur*. Spôsobilosť vystupovať v pozícii sporovej strany tvorila jeden zo súčastí procesnej spôsobilosti ako celku. Predmetná spôsobilosť prislúchala len tým osobám, ktoré mali spôsobilosť byť subjektom práv a povinností. Súčasne bol rozhodujúci aj rozsah takejto spôsobilosti. S prihliadnutím na rodovú nerovnosť v rímskej spoločnosti mali spôsobilosť vystupovať ako účastníci konania bez akýchkoľvek obmedzení len muži. Ďalším zo základných predpokladov bolo, aby takáto osoba bola slobodná, v ideálnom prípade aj rímskym občanom s čelným postavením v rodine. Ale s prihliadnutím na ktorýkoľvek z týchto prerekvizít môžeme tvrdiť, že sa v priebehu historického vývoja rímskeho civilného procesu vytvorili výnimky.¹⁰

V legisakčnom procese strany, žalobca a žalovaný, vystupovali v kontradiktórnom postavení s tvrdením jeden proti druhému. Z hľadiska obsahu tohto tvrdenia je nevyhnutné rozlišovať medzi *legis actio in rem* a *legis actio in personam*. Obsah požadovaného sa mal v konečnom dôsledku odzrkadliť tiež v rozhodnutí sporu. Legisakčný proces sa vyznačoval vysokou mierou formálnosti a rigidnosti. Bol prístupný len rímskym občanom. Možno však predpokladať, že na základe *commercium* sa na ňom podieľali aj *latini*.¹¹ Ako procesné strany v legisakčnom procese mohli vystupovať len osoby *sui iuris*. Vystupovanie v mene iného (*alieno nomine*) bolo v predmetnom procese vylúčené avšak aj v tomto prípade sú známe niektoré výnimky.¹² Počas formulového procesu boli stranami žalobca, ktorý dával popud na začatie konania, a žalovaný, ktorý sa bránil tvrdeniu žalobcu. Žalobca a žalovaný opätovne vystupovali v kontradiktórnom postavení okrem niektorých výnimiek ako

¹⁰ Bližšie pozri: BERTOLINI, C., *Apunti didattici di diritto romano. Serie seconda. Il Processo civile II*. 1914, Torino: Unione tipografico – editrice torinese, s. 248-249. REIN, W., *Das Privatrecht und der Zivilprozess der Römer von der ältesten Zeit bis auf Justinianus: ein Hilfsbuch zur Erklärung der Classiker und der Rechtsquellen für Philologen und angehende Juristen*. Leipzig: Friedrich Fleischer, 1858, s. 877. GUGINO, G., *Trattato storico della procedura civile romana*. Palermo: Luigi Pedone Lauriel, 1873, s. 217-219. BUONAMICI, F., *La storia della procedura civile romana 1*. Pisa: L'Erma di Bretschneider, 1886, s. 535-540.

¹¹ KASER, M., *Das römische Zivilprozessrecht*. München: C. H. Beck, 1996, s. 61.

¹² Inst. 4.10 pr.; G. 4.82; D.50. 17. 123 pr. *Nemo alieno nomine lege agere potest*.

napr. *actiones familiae erciscundae, communi dividundo, actio finium regendorum*. Aj v prípade formulového procesu je nevyhnutné uviesť, že niektoré osoby postrádali spôsobilosť vystupovať v procese ako sporová strana. K podstatným zmenám v procesnom práve došlo v prípade kogničného procesu. Isté zmeny boli badateľné aj v prípade procesnej spôsobilosti, nakoľko sa právo prispôbovalo potrebám súdnictva a spoločnosti.¹³

Spôsobilosť na procesné úkony v sebe zahŕňala spôsobilosť vystupovať s procesnými účinkami. Chýbala otrokom, ženám, nedospelým, duševne chorým. Rigidnosť legisakčného procesu bránila vystupovaniu s procesnými účinkami peregrínom a latinom. Avšak aj v tomto smere bol badateľný vývoj s liberálnejšími tendenciami. Ženy nadobudli spôsobilosť vystupovať s procesnými účinkami až v 3. st. n. l. a deti pod otcovskou mocou z časti až za čias cisár Justiniana. Otrokom chýbala až do poklasického obdobia. O spôsobilosti robiť návrhy pred súdom sme sa už podrobnejšie zmienili v úvodnej časti tejto kapitoly. Rovnako ako to bolo uvedené aj v prípade predchádzajúcich zložiek procesnej spôsobilosti, aj táto spôsobilosť chýbala niektorým skupinám osôb napr. ženám, hluchonemým, slepým či nečestným.¹⁴

3 Procesná spôsobilosť žien

S prihliadnutím na spoločenské pomery v Rímskej ríši a na postavenie žien v nej, ktoré sa mali strániť politického a právneho života, možno skonštatovať, že bolo nežiaduce, aby ženy vystupovali pred súdom. Ženy nemohli vystupovať pred súdom pre tzv. *propter levitatem animi*.¹⁵ Avšak postupným vývojom spoločenských vzťahov sa takéto konanie stalo nevyhnutným, o čom sa možno presvedčiť aj z početných právnych a literárnych prameňoch poskytujúcich informácie o prípadoch, keď žena vystupovala v postavení žalobkyne či žalovanej. Nemožno však opomenúť, že pre ženy aj v tomto smere naďalej platili mnohé obmedzenia ako v civilnom, tak aj v trestnom práve. Jane Garden uvádza, že takéto reštrikcie sú odôvodnené

¹³ KASER, M., *Das römische Zivilprozessrecht*. München: C. H. Beck, 1996, s. 485.

¹⁴ REBRO, K., BLAHO, P., *Rímske právo. 2. dopl. vydanie*. Bratislava: Manz, 1997, s. 100.

¹⁵ D. 3.3.54; D. 47.23.6.

najmä vysoko patriarchálnou povahou skoršej rímskej spoločnosti, keď dominantné postavenie prislúchalo *pater familias*, ktorý mal za povinnosť svojich podriadených aj reprezentovať.¹⁶

Leanne Bablitz v *Actors and Audience in the Roman Courtroom* spomína prípady, v ktorých súhrnne vystupovalo 114 sporových strán. Z toho 92 mužov a 22 žien. Pri svojich štatistických údajoch vychádza z viacerých prameňov napr. Plíniových listov¹⁷, Quintiliových prác¹⁸, Suetoniových písomností a ďalších.¹⁹ Ženy v porovnaní s mužmi najčastejšie vystupovali v sporoch týkajúcich sa vraždy, dedenia, cudzoložstva a pôžičky. Prípady mužov sa vzťahovali najmä na vraždu, velezradu, napadnutie, pôžičku, dedenie, falšovanie, urážku, cudzoložstvo a kresťanstvo.²⁰ V histórii Rímskej ríše sa vyskytovalo mnoho žien, ktoré sa stali známymi kvôli svojej odvahe vystupovať na verejnosti. A to aj napriek tomu, že takýto čin sa často stretol s nepochopením a s odsúdením. Metzger spomína ženu menom Petronia Iusta, ktorá bojovala za svoj status ako dcéra prepustenca.²¹ Avšak k takémuto konaniu sa uchýlili aj mnohé ženy s vyšším spoločenským statusom ako napríklad Archelaus z Cappadocia či Berenice, sestra Agrippu II. Judit Evans Grubbs odkazuje na dielo *Facta et Dicta Memorabilia* od autora Valeria Maxima a upozorňuje na ženu menom Carfania, ktorá bola príkladom ženy pravidelne vystupujúcej pred súdom. Stala sa príkladom ženy *calumnia* a jej meno sa stalo zaužívaným pre označenie ženy nehanebných spôsobov. Ulpián a Valerius Maximus sa neuchyľujú k tvrdeniu, že Carfania konala právne v mene niekoho iného, avšak vyzdvihujú fakt, že sa správala nevhodným a neženským spôsobom, tým že podnikala právne kroky vo svojom mene.²² Gardner sa však v súvislosti s týmto prípadom domnieva, že Carfania nebola reálnou príčinou pre

¹⁶ GARDNER, F. J., *Women in Roman Law and Society*. Bloomington: Indiana University Press, 1991, s. 85-109.

¹⁷ Plin. Ep. 4.17.1-4.

¹⁸ Quint. Inst. 4.2.106, 6.1.20., 10.1.22, 6.1.40, 8.5.16, 9.4.31, 8.5.17, 9.2.34.

¹⁹ Tac. Ann. 2.34.3, 3.36.2-3, 4.22.4; Juv. 6.638-640; G. 31.4-6, 6.33.2-6.

²⁰ BABLITZ, L., *Actors and Audience in the Roman Courtroom*. New York: Routledge, 2007, s. 73.

²¹ METZGER, E., *Litigation in Roman Law*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 155.

²² GRUBBS, E. J., *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. New York: Routledge, 2005, s. 61; Valerius Maximus 8.3.2.

zavedenie výslovného zákazu žien vystupovať v mene ostatných.²³ Valerius Maximus spomína tiež ženu Maesia, ktorá samostatne vystupovala pred pretorom. Možno sa domnievať, že Maesia žila v období po návrate Sullu, ktoré bolo charakterizované bezprávím. V čase, keď muži boli na úteku, bolo nevyhnutné, aby ženy obhajovali samé seba a svoj majetok pred fyzickými a právnymi útokmi.²⁴

Ženy mohli právne konať vo veciach týkajúcich sa ich vlastného majetku alebo osoby. V papyrusoch sa vyskytujú mnohé dôkazy o tom, že ženy mohli vystupovať pred súdom vo svojom vlastnom mene alebo aj v mene člena rodiny, hoci boli často zastúpené mužským príbuzným alebo profesionálnym zástupcom. Paulus uvádza, že žene nebolo zakázané, aby vystupovala ako právny zástupca vo vzťahu k vlastným záležitostiam.²⁵ Vydaná žena *sui iuris* mohla žalovať v prípade týkajúcom sa iniurie. Ak by však žena bola pod *tutela mulierum*, nemohla iniciovať žiadne súdne konanie bez povolenia tútora.²⁶ Avšak mohla byť zastupovaná prokurátorom, a to aj bez povolenia tútora.²⁷

Ženám nebolo umožnené, aby zastupovali iné osoby, alebo ako zástupcovia robili návrhy za iných. Avšak aj v tomto smere sa vytvorili viaceré výnimky podmienené spoločenskými potrebami a záujmami. Ženám bolo zakázané, aby obhajovali iných pred súdom.²⁸ V inom prameni sa konkretizuje, že žene nebolo umožnené, aby obhajovala pred súdom záujem svojho manžela, syna či otca.²⁹ V prípade, že manžela postihla *iniuria*, žena nemala konať v jeho záujme. Síce bolo prípustné, aby manžel obhajoval svoju manželku, ale nie naopak.³⁰ V prípade, že *iniuria* postihla manželku, v súlade so zaužívanými ideami čestnosti a reputácie bola hanba ženy aj hanbou muža. Hájiť si svoju vlastnú česť prislúchalo mužovi. Akákoľvek žaloba v tejto veci zo strany

23 GARDNER, F. J., *Women in Roman Law and Society*. Bloomington: Indiana University Press, 1991, s. 263.

24 FANTHAM, E. a kol., *Women in the Classical World: Image and Text*. Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 273.

25 P. 1.2.2.

26 U. 11.27.

27 Frag. Vat. 325.

28 P. 2.11.1.

29 D. 16.1.2.5.

30 D 47.10.2.

ženy, by sa považovala za nevhodnú a neženskú.³¹ Ak by ale žena konala namiesto svojho muža a ten by spor prehral, mal dôvod na odvolanie.³² Ovdovelé matky, ktoré mali v úmysle zastupovať svoje deti, nachádzali obmedzenia v reskriptách. Takéto konanie by nebolo v súlade s rozsahom ich zodpovednosti.³³ Výnimku mohla predstavovať situácia, keď sa matka odvolala proti rozhodnutiu týkajúceho sa jej diet'at'a.³⁴ Niekedy však obhajoba vlastného diet'at'a mohla byť skonštruovaná aj ako sebaobhajoba.³⁵

4 Záver

V závere je možné skonštatovať, že procesná spôsobilosť žien sa časom vyvíjala a menila. Z toho dôvodu sa generálne tvrdenie, že ženy v kontexte rímskeho práva nemali procesnú spôsobilosť, javí byť nesprávne. Je nevyhnutné zohľadniť historický vývoj a potreby súdnictva, ale tiež potreby spoločnosti k tomu, aby sme mohli dospieť k platným tvrdeniam v tejto problematike. V počiatočných obdobiach vývoja rímskeho práva ženy skutočne nemali procesnú spôsobilosť, avšak čoraz viac žien začalo vystupovať pred súdom a s rozširujúcou sa emancipáciou dochádzalo k podstatným zmenám v ich postavení, ktoré sa odzrkadlili predovšetkým v reálnom priebehu života. Pri zohľadnení zachovaných prameňov sa môžeme dopracovať k zaujímavým zisteniam pri komparácii žien patriacich do vyššej spoločenskej vrstvy s ostatnými ženami. Na základe toho môžeme dospieť k záveru, že prvá z uvedených skupín žien pomerne často vystupovala na verejnosti na rozdiel od žien pochádzajúcich z nižších spoločenských vrstiev. Ku komplikovanosti problematiky z geografického hľadiska prispieva aj odlišná prax vo viacerých provinciách. Zo zachovaných papyrusov sa často dozvedáme o ženách, ktoré vystupovali pred súdom v postavení žalobkyne.

³¹ GRUBBS, E. J., *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. New York: Routledge, 2005, s. 62; GARDNER, F. J., *Women in Roman Law and Society*. Bloomington: Indiana University Press, 1991, s. 388-389.

³² C. 2.12.4.

³³ C. 2.12.18.

³⁴ D. 49.5.1.

³⁵ D. 16.1.3, GRUBBS, E. J., *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. New York: Routledge, 2005, s. 62.

Summary

Procedural Capacity of Women in Context of Roman Law

Women did not have any procedural capacity in context of Roman law. However, the statement that they did not appear in courts seems to be incorrect and misleading. Despite the fact that their appearance in public was undesirable, in historical context there were many of them who had violated such a rule. The presented paper briefly deals with this small group of exemptions. Every research relating to this issue has to take into consideration that the position of women in the Roman society was changed and it can be stated that it was also improved. Thus the focus on their procedural capacity in every unique period of the development of Roman law can lead to interesting findings which make invalid the statement that women were absolutely cut off from public life.

ANALÝZA VÝVOJA VEREJNEJ SPRÁVY V RÁMCI VEDY O VEREJNEJ SPRÁVE

*Ladislav Hrtánek**

Úvodom

V rámci úvodu tohto článku považujeme za potrebné uviesť jednotlivé myšlienkové línie, ktoré sú podstatné pre jeho obsahovú štruktúru.

Správna veda alebo inak povedané veda o verejnej správe je moderná vedná disciplína, ktorej stredobodom záujmu je fungovanie a organizácia verejnej správy v záujme jej optimalizácie a efektívnosti. Správna veda formuluje alternatívy a perspektívy vývoja verejnej správy na základe analýzy trendových súvislostí.

Cieľom správnej vedy je teda optimalizácia verejnej správy z procesného aj organizačného hľadiska, pričom podstatným aspektom je, akým spôsobom môže verejná správa napredovať v kontexte jestvujúceho právneho poriadku.

Prvotným cieľom predloženého článku je teda poskytnutie všeobecnej charakteristiky pojmu a predmetu skúmania vedy o verejnej správe, ktorá sa zaoberá tendenciami vývoja verejnej správy a v spolupráci s vedou správneho práva určuje aj možné návrhy na legislatívne zmeny platného právneho poriadku.

Podstatným cieľom článku je taktiež poskytnutie vývoja verejnej správy, ide však o akýsi moderný vývoj verejnej správy po roku 1989, nakoľko až od tohto obdobia je možné zaznamenať rozvoj správnej vedy, pričom je tu možné rozlišovať niekoľko podstatných reforiem verejnej správy. Reforma verejnej správy v Slovenskej republike z roku 1990 znamenala konštituovanie samosprávy, teda jednotlivých obcí a miest, čím verejná správa nadobudla exaktný rozmer. V prípade reformy verejnej správy z roku 1996 išlo predovšetkým o reformu miestnej štátnej správy v podobe vzniku

* JUDr. Ing. Ladislav Hrtánek, PhD., Katedra pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

8 krajských úradov všeobecnej miestnej štátnej správy, pričom sa zamýšľalo aj nad ustanovením regionálnej samosprávy, táto otázka však ostala v tomto období rozpracovaná.

Podstatnou reformou bola decentralizácia verejnej správy, ktorá znamenala podstatný zásah do fungovania verejnej správy v komplexnej súvislosti. Predovšetkým miestna samospráva získala podstatné kompetenčné okruhy, ktoré však neboli spájané s fiškálnou decentralizáciou a je možné konštatovať finančnú nedocenenie úloh miestnej samosprávy.

Aktuálna reforma verejnej správy je reformou predovšetkým organizačnou, postihuje miestnu štátnu správu, a to aj napriek tomu, že Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky počíta aj s reformou ústrednej štátnej správy, ktorá je z pohľadu jej potrebnej optimalizácie taktiež potrebnou.

V neposlednom rade je potrebné poznamenať, že sa pokúsime o synergický efekt nadobudnutých poznatkov, teda o to, aby tieto poznatky mali aj potrebný praktický dosah pre fungovanie verejnej správy, prípadne boli určitými námetmi pre možné pozmenenie aktuálneho právneho stavu.

1 Všeobecná analýza vedy o verejnej správe

Správna veda je vedná disciplína, ktorá má interdisciplinárny charakter a prelína sa s rôznymi inými vedami, nielen právnymi alebo spoločenskými vedami, ale taktiež s prírodnými vedami. Interdisciplinárny charakter správnej vedy súvisí s tým, že predmetom jej skúmania je verejná správa, pričom správna veda skúma nasledovné oblasti:

Procesnú stránku výkonu verejnej správy. Procesné prejavy výkonu verejnej správy sú pritom rozmanité a súvisia s funkciami verejnej správy. Funkcie verejnej správy sú vonkajšie prejavy, ktoré súvisia s napĺňaním úloh verejnej správy, ktoré sú ustanovené právnym poriadkom štátu. Určite je náročné diferencovať členenia funkcií verejnej správy, nakoľko výkon verejnej správy je širokozameraný proces, platí však, že je možné rozlišovať určité funkcie čiastkových procesov, napríklad funkcie v súvislosti s decentralizáciou verejnej správy,

- Organizačnú stránku výkonu verejnej správy. Reformy verejnej správy značným rozsahom zmenili organizáciu výkonu verejnej správy, tak napríklad aktuálna reforma verejnej správy zrušila celú špecializovanú

miestnu štátnu správu, teda zostala len všeobecná miestna štátna správa v podobe okresných úradov. Správna veda skúma v tejto rovine rôzne úrovne: jednak vnútorno-organizačnú rovinu, ktorú predstavuje vzťah jednotlivých organizačných súčastí vo vnútri inštitúcie verejnej správy¹ a taktiež organizačný interakčný vzťah navonok verejnej správy, napríklad vzťah okresného úradu k ústrednej štátnej správe – k Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky,

- Vzťah verejnej správy k správnomu právu a právnemu poriadku vôbec. V tomto prípade ide o analýzu vplyvov zmien v správnom práve na fungovanie a organizáciu verejnej správy. Správna veda však neostáva len pri analýze aktuálneho právneho stavu, ale formuluje aj návrhy na zlepšenie platnej právnej úpravy. Tak napríklad po aktuálnej reforme verejnej správy je ustanovená možnosť, že v rámci 1. stupňa štátnej správy môže rozhodovať organizačný útvar okresného úradu, ktorý nemôže byť správnym orgánom a nemá právnu subjektivitu. Tento právny stav spôsobuje, že vznikajú nejasnosti ohľadne právnej relevancie rozhodovacej aktivity tohto organizačného útvaru okresného úradu, ktorý nemá vlastnú právnu subjektivitu, odvolacou inšinciou je samotný okresný úrad, ktorý nemá nadradené postavenie nad vlastným organizačným útvarom. Tým, že došlo podľa platnej právnej úpravy k zániku krajských úradov, tak neexistuje možnosť, aby v 1. stupni štátnej správy rozhodovali okresné úrady a odvolacou inšinciou boli krajské úrady všeobecnej miestnej štátnej správy. Správna veda by mala byť akceptovaná aj zákonodarným systémom, ktorý by mal preberať návrhy odbornej verejnosti týkajúce sa zlepšenia platnej právnej úpravy.
- Voľbu vhodných metód verejnej správy pri jej výkone. Pritom vo všeobecnej rovine platí, že každá metóda verejnej správy musí byť zameraná na principiálneho cieľa, ktorým je dosiahnutie súladu správania sa subjektu verejnej správy s platným právnym poriadkom ustanoveným v norme správneho práva. Samozrejme pritom existuje nespočetné množstvo využiteľných metód verejnej správy, správna veda pritom navrhuje ich možnú kombináciu. Kombinácia metód verejnej

¹ Napríklad môže ísť o právny vzťah riaditeľov odborov obce k starostovi obce a podobne. Ide pritom o právne vzťahy rôzneho významu, napríklad personálne právne vzťahy so správnym prvkom, ale aj o právne vzťahy správneho práva, napríklad pri správe školsťa, decentralizovanom na samosprávu.

správy závisí napríklad od subjektu verejnej správy, iná metódy budú používané pri štátnom občanovi, ktorý podáva návrh na vydanie kolaudačného rozhodnutia a iné metódy pri daňovom dlžníkovi, ktorý neuhradil svoj daňový nedoplatok po doručení daňovej exekučnej výzvy. Voľba zodpovedajúcej metódy verejnej správy bude závisieť aj od princípov, ktoré sú všeobecne platné v rámci správneho práva. Tak napríklad pokiaľ sa uplatňuje princíp subordinácie, tam budú prevládať metódy administratívno-právneho pôsobenia, kým pri princípe spolupráce sa uplatnia metódy spoločensko-organizátorského pôsobenia.

- Správna veda sa zaoberá trendmi vývoja verejnej správy v celospoločenskom kontexte. Určítym takýmto, dlhotrvajúcim trendom je napríklad trend pretrvávajúcej politizácie štátnej správy, ktorý sa žiaľ prejavuje aj v prípade miestnej štátnej správy. Tým, že prednostov okresných úradov vymenúva a odvoláva vláda Slovenskej republiky, tak zostáva aj po aktuálnej reforme verejnej správy zachovaný aspekt politického vplyvu na výkon miestnej štátnej správy. Preto je možné diferencovať želané a neželané trendy vývoja verejnej správy, pričom správna veda musí naznačiť možnosti podpory želaných trendov.
- Správna veda sa zaoberá možnosťami docielenia modernej verejnej správy, ktorá musí byť spôsobilá veľmi efektívne naplňať úlohy verejnej správy, ktoré jej ustanovuje platný právny poriadok v danom rozsahu.
- Pojem moderná verejná správa je pritom podstatným pojmom vedy o verejnej správe, ktorá hľadá možnosti a postupy akými je možné docieľiť pružne fungujúcu verejnú správu.

2 Vývoj verejnej správy s dôrazom na decentralizáciu a aktuálnu reformu verejnej správy

Verejná správa prešla po roku 1989 výraznými zmenami, pričom je v rámci tohto vývoja možné zaznamenať určité štádiá, etapy, ktoré by bolo možné označiť za reformy verejnej správy.

Prvou podstatnou a určite aj systémovou reformou je reforma verejnej správy z roku 1990, ktorá znamenala zmenu v štruktúre hlavných foriem verejnej správy, kde dovtedy zohrávala podstatnú úlohu štátna správa cez systém národných výborov.

Podstatným bol predovšetkým zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, ktorý ustanovil základy pre výkon a organizáciu miestnej samosprávy, teda obcí a miest. V úvodnej fáze samospráva nebola celkom pripravená na výkon komplikovaných kompetenčných okruhov a preto podstatnú úlohu stále zohrávala miestna štátna správa, samospráva však bola pozitívnym doplnením verejnej správy, ale už bolo možné hovoriť o verejnej moci neštátneho charakteru, kedy aj iné neštátne subjekty mohli rozhodovať o právach, právom chránených záujmoch a právnych povinnostiach subjektov, ktoré stoja mimo verejnú správu.

Systém dvojstupňovej miestnej štátnej správy, ktorý bol založený na obvodných úradoch, ktoré boli konštituované ako prvostupňové orgány špecializovanej miestnej štátnej správy a sídlili v určených obciach a mestách a okresných úradoch, ktoré boli druhostupňovými orgánmi miestnej štátnej správy a správu vecí verejných vykonávali v územných obvodech bývalých okresných národných výborov sa ukázal ako veľmi ťažkopádny. „Odvetvovými záujmami štátnych orgánov vznikli dva od seba oddelené a nedostatočne previazané systémy vzťahov (všeobecné okresné a obvodné úrady a špecializované okresné a obvodné úrady), ktoré mali zabezpečovať jednotnú štátnu správu na miestnej úrovni. Správa bola neprehľadná, komplikovaná a ťažko koordinovateľná.“²

Reforma verejnej správy po roku 1990 síce znamenala konštituovanie miestnej verejnej moci, kompetencie však boli značne neujasnené a preto bolo potrebné pristúpiť k ďalšej reforme územno-správneho členenie Slovenskej republiky, predovšetkým sa ukázalo nevyhnutným vytvoriť krajskú úroveň miestnej štátnej správy.

„Územné usporiadanie v roku 1996 sa upravilo novým spôsobom, ktorý je výsledkom kritického hodnotenia troch pracovných modelov vtedajšej reformy v SR, a to:

- stabilizačného,
- integračného,
- reštitučného.

² KOSORÍN, F., *Verejná správa (konceptia, reformy, organizácia)*. Bratislava: Ekonóm, 2003, s. 54.

2.1 Stabilizačný model reformy verejnej správy

Stabilizačný model mal tri úrovne. Predpokladal vytvoriť 3 až 4 vyššie štátne správne celky, 32 až 45 nižších správnych celkov miestnej štátnej správy a 110 až 150 miestnych správnych jednotiek územnej samosprávy. Obce by boli organizované na istej úrovni spádových, strediskových obcí čiže viac obcí by tvorilo miestnu správnu jednotku.

2.2 Integračný model reformy verejnej správy

Integračný model mal rovnako tri úrovne. Navrhoval vytvoriť 7 až 8 vyšších správnych celkov a rovnaký počet vyšších územných celkov. Na druhom stupni by bolo 110 až 150 nižších správnych celkov. Na nižšie správne celky by nadväzoval rovnaký počet miestnych správnych celkov, ktoré by vykonávali spoločne a jednotne miestnu štátnu správu i územnú samosprávu.

2.3 Reštitučný model reformy verejnej správy

Reštitučný model predstavoval v návrhu čiastočné obnovenie správy územia Slovenska z povojnového obdobia II. ČSR, resp. tiež rokov 1939 až 1945. Reštitučný model navrhoval ustanoviť 7 až 8 vyšších správnych celkov, okolo 75 až 90 nižších správnych celkov miestnej štátnej správy. Na miestnu štátnu správu by nadväzovalo ďalej 15 až 16 vyšších územných celkov (župný systém) samosprávy a okolo 250 až 300 miestnych jednotiek územnej samosprávy. Asi 10 a viac obcí by tvorilo jednu územnú správnu jednotku.³

V kontexte uvedeného sa v intenciách reformy verejnej správy z roku 1996 dospelo k modifikovanému reštitučnému modelu, nakoľko vzniklo 8 vyšších správnych celkov – krajov a 79 nižších správnych celkov – okresov, pričom systém vyšších a nižších samosprávnych celkov sa nepodarilo vytvoriť (nevznikli vyššie územné celky ako vyššie samosprávne jednotky) a taktiež sa nevytvárali tzv. municípiá.

Postupom času sa však ukázalo, že konštituovanie krajskej úrovne všeobecnej miestnej štátnej správy nepostačuje pre efektívne fungovanie verejnej správy a preto bolo potrebné zriadiť regionálnu samosprávu a preniesť časť kompetencií na samosprávu. Tento proces bol možný vďaka čl. 71 Ústavy

³ KOSORÍN, F., *Verejná správa (konceptia, reformy, organizácia)*. Bratislava: Ekonóm, 2003, s. 56.

Slovenskej republiky, ktorý kontrolu celého procesu preniesol na vládu Slovenskej republiky a umožnil z ústavnoprávneho hľadiska decentralizáciu verejnej správy.

Popri Ústave Slovenskej republiky bol prijatý aj zákon o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky v znení neskorších predpisov. Tento zákon však len stanovil konkrétny okruh pôsobností, ktoré sa v chronologickom rade v zákone uvedenom presúvali z orgánov miestnej štátnej správy na obce, mestá a vyššie územné celky.

Vzhľadom na rozsiahly okruh kompetenčných okruhov, ktoré prešli na samosprávu⁴ vládna moc nebola spôsobilá prijať dostatočný počet vykonávacích právnych predpisov, v dôsledku čoho predovšetkým samospráva bola nútená prijímať vnútorné predpisy, normatívne interné inštrukcie, ktoré upravovali procesný postup výkonu prenesených kompetencií. Týmito vnútornými predpismi boli napríklad organizačné poriadky spoločných obecných úradov, registratúrne poriadky spoločných obecných úradov, v ktorých však bolo potrebné upraviť aj právnu pozíciu subjektov stojacich mimo verejnú správu – napríklad žiadateľa o stavebné povolenie, žiadateľa o poskytnutie verejnej opatrovateľskej služby alebo na úseku správy školstva. Vzhľadom na to, že podľa Ústavy Slovenskej republiky je možné ukladať právne povinnosti zákonom, na základe zákona, medzinárodnými zmluvami a aproximačnými nariadeniami vlády Slovenskej republiky, boli tieto vykonávanie právne predpisy často na hrane ústavnosti.

Preto je možné konštatovať, že aj po decentralizácii verejnej správy vznikli určité problémy, z ktorých najvypuklejší je problém s nedoriešenou fiškálnou decentralizáciou, kedy je potrebné aj s odstupom času konštatovať, že samosprávy nemajú efektívny ústavnoprávny nástroj voči štátu, keď tento neposkytuje finančné prostriedky samospráve na zabezpečenie finančného chodu a výkonu delegovaných kompetencií.

V podmienkach Slovenskej republiky prevláda ako spôsob riešenia problémových okruhov v súvislosti s decentralizáciou verejnej správy model spoločných obecných úradov. Uvedený model je v popredí z toho dôvodu, že v porovnaní so zlučováním obcí nepredstavuje právny zánik obce, nemení

⁴ Napríklad išlo o kompetenčné okruhy na úrovni stavebného konania, sociálnych záležitostí a školstva.

jej právnou subjektivitu ako subjektu súkromného a verejného práva. Miestna samospráva – obec sa tak len stáva zmluvnou stranou zmluvy o zriadení spoločného obecného úradu, ktorá je správnu dohodou, teda špecifickou formou verejnej správy, kde subjekty, zúčastnené zmluvné strany majú rovnaké právne postavenie. Spoločný obecný úrad nemá vlastnú právnú subjektivitu, teda je len akýmsi „kancelárskym servisom“ pre jednotlivé obce, ako zúčastnené strany spoločného obecného úradu. Spoločný obecný úrad vzniká na základe „Zmluvy o zriadení spoločného obecného úradu“, ktorej materiálnoprávne a predpoklady určuje zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov. Úlohy spoločného obecného úradu vykonáva obec, ktorá je poverená vykonávaním týchto úloh, pričom ale procesným subjektom práva je obec, s činnosťou ktorej konkrétna procesná záležitosť súvisí.

Pokiaľ teda subjekt podá žiadosť o vydanie kolaudačného rozhodnutia, tak žiadosť môže fakticky podať na obec, ktorá je sídlom spoločného obecného úradu, ktorá aj z pohľadu administratívneho pripraví príslušné podklady, stavebným úradom je však obec, do ktorej pôsobnosti uvedená záležitosť patrí, teda starosta tejto obce podpíše predmetné kolaudačné rozhodnutie. Určítym možným riešením by teda mohlo byť, že by spoločné obecné úrady mali vlastnú právnou subjektivitu, uvedená myšlienka však nenašla svoje legislatívne zakotvenie a je stredobodom záujmu vedy o verejnej správe.

Poslednou reformou verejnej správy je reforma verejnej správy, ktorá organizačne zmenila štruktúru predovšetkým štátnej správy, tejto hlavnej formy verejnej správy sa reforma dotkla podstatným spôsobom. Tento aktuálny proces reformy štátnej správy bol evokovaný predovšetkým potrebou konsolidácie verejných financií vďaka reštrukturalizácii štátnej správy, pričom táto reforma kompletne zrušila špecializovanú miestnu štátnu správu.

V tejto časti sa aspoň rámcovo budeme zaoberať nasledujúcimi právnymi dokumentmi, schválenými vládou Slovenskej republiky:

- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2012 – 2016, v kontexte zmien v štátnej správe,
- Program ESO (Efektívna, Spoľahlivá a Otvorená štátna správa), č. materiálu: UV-14892/2012 schválený uznesením vlády Slovenskej republiky č. 164/2012.

V rámci programového vyhlásenia vlády je možné zaznamenať principiálne deklaratórne ustanovenia, ktoré však určujú ciele vlády Slovenskej republiky v oblasti verejnej správy a sú podstatnými pre každú aktivitu v rámci verejnej správy, pričom ide napríklad o toto ustanovenie: „Globálnym cieľom vlády pri riadení verejnej správy je skvalitnenie činnosti subjektov verejnej správy a verejných služieb na podporu sociálno-ekonomického rastu SR a zvýšenie kvalitatívnych parametrov života občanov. Piliermi tohto cieľa budú ekonomizácia, informatizácia a personálny rozvoj vo všetkých štruktúrach verejnej správy.“

Uvedený koncept zmien v miestnej štátnej správe našiel svoje vyjadrenie aj v Programe ESO, kde je uvedená koncepcia centier verejnej správy, ktorých sieť však má vzniknúť predovšetkým integráciou špecializovanej miestnej štátnej správy do jednotnej štruktúry všeobecnej miestnej štátnej správy. Aktuálne tvoria okresné úrady sieť týchto notifikačných centier. Určitou reformou aktuálne prešli aj matričné úrady, ktoré popri svojich doterajších kompetenciách budú mať taktiež možnosť vybavovať podnety občanov, ktoré sa týkajú registra trestov a iných relevantných podnetov v záujme toho, aby štátni občania nemuseli cestovať do vzdialených okresov.⁵ Taktiež do určitej miery postúpila aj informatizácia a elektronizácia verejnej správy v podobe čipových občianskych preukazov, prostredníctvom ktorých si štátni občania môžu v pohodlí domova so zaručeným elektronickým podpisom vybaviť niektoré podania štátnej správy, pričom gestorom tohto informačného systému je Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Taktiež elektronické kolky znamenajú určitý posun vpred, aj napriek tomu, že v tomto ohľade je možné zaznamenať určité problémové okruhy.

V kontexte uvedeného je teda možné konštatovať, že aktuálna reforma verejnej správy sa do určitej miery splnila nielen cieľ konsolidácie verejných financií, ale aj cieľ priblíženia sa verejnej správy štátnemu občanovi, čoho dôkazom sú napríklad matričné úrady, ktoré umožňujú efektívne vybavovanie úloh verejnej správy.

V rámci záveru predloženého článku považujeme za potrebné aspoň rámcovou formou uviesť jeho možné prínosy, ktoré sú zároveň aj naplnením

⁵ Napríklad register trestov sa na počkanie vybavoval v Bratislave, neskôr aj na pobočkách slovenskej pošty.

v úvode vytýčených cieľov v ustanovenom rozsahu. Správna veda je formujúcou sa vednou disciplínou a preto veríme, že jej náhľady ovplyvnia tvorbu platného práva a aj napredovanie verejnej správy, ktorá by sa mohla priblížiť cieľu modernej verejnej správy. V tomto článku došlo k naznačeniu doterajších reforiem verejnej správy, pričom dôraz bol kladený na decentralizáciu verejnej správy a aktuálnu reformu verejnej správy.

Summary

The Analysis of the Public Administration in the Frame of the Science of the Public Administration

The aim of this article is the analysis of the development of the public administration after year 1989 in the context of the individual reforms. The public administration is the object of the interesting of the science of the public administration, because this science is exploring the development of the public administration in the context of the actual cognitions. The science of the public administration is the modern science, because her object is the material and formal aspect of the public administration. There is the comprehensive analysis of the science of the public administration and the individual reforms of the public administration in the context of the modern development of the public administration. The very important is for example the decentralization of the public administration, because this reform is the alternation of the competition from the Civil Service to the self government in the frame of quality increasing of the public administration.

The abstractions: The public administration, the Civil Service, the self government, the science of the public administration, the decentralisation of the public administration, the reform of the public administration, the development of the public administration, the material aspect of the public administration.

HOSPODÁRSKE REFORMY MÁRIE TERÉZIE

*Tomáš Chovanec**

1 Úvod

Mária Terézia bola významnou panovníčkou Habsburskej ríše, ktorá počas vojen o svoje dedičstvo získala politické skúsenosti, ale aj sebavedomie panovníčky, avšak uvedomovala si nevyhnutnosť reforiem. Mária Terézia si za korunovačné mesto zvolila Bratislavu preto, aby získala podporu uhorskej šľachty proti odporcom pragmatickej sankcie, ktorá mala prvej žene zabezpečiť právo na kráľovskú korunu. Bratislavský hrad sa stal kráľovskou rezidenciou a mesto dosiahlo za dvesto rokov, čo bolo metropolou uhorského kráľovstva, najväčší honor.¹ Panovníčka zbavená možnosti rozvíjať svoju pozíciu na sneme bola odkázaná na stoličné zhromaždenia. Šľachta, až na pár sťažností na kráľovské nariadenia, ktoré sa týkali najmä jej hmotných záujmov, sa bez odporu podriaďovala novým reformám v oblasti správy a riadenia. Pokojný priebeh reforiem a zavedenie absolutistického spôsobu vlády bol nepochybne umožnený aj veľkou politickou a taktickou schopnosťou panovníčky. Pri ich uplatňovaní jej pomáhala veľa vzdelaných a oddaných poradcov. V Uhorsku azda nebolo oblastí, ktorá by si nebola vyžadovala reformu. „Reformnou činnosťou Márie Terézie sa malo prekonať hospodárske a mocenské zaostávanie Habsburskej ríše.“² Ekonomická, politická, ale i kultúrna nesúrodosť jednotlivých častí ríše spôsobila, že škála reformnej činnosti bola veľmi široká a nemala vo všetkých častiach rovnomerný priebeh. Vcelku mala však charakter reformnej činnosti osvieteniského absolutizmu a hlavný dôraz sa od jej začiatku kládol na centralizáciu a zjednotenie štátnej správy. Zahraničná ani vnútorná situácia nedovolila Márii Terézii pristúpiť hneď na začiatku vlády v Uhorsku k rozhodnejším

* JUDr. Tomáš Chovanec, Ústav teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín, Fakulta práva, Paneurópska vysoká škola, Bratislava.

1 RUŽBÁRSKA, M., Mária Terézia – Panovníčka reforiem. In: *Historická revue*, roč. 14, č. 11, 2003, s.16.

2 MATULA, V., *Dejiny Slovenska II*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987, s. 334.

reformám. Na sneme v roku 1741 bola prinútená k vážnym ústupkom a v záujme záchranu monarchie musela obetovať aj to, čo dosiahol jej otec na konci svojej vlády. Skúsenosti z vojny o rakúske dedičstvo, v ktorej mala možnosť presvedčiť sa o prevahe jednotne organizovaného štátneho celku, ale aj o nedostatkoch a slabostiach vlastnej ríše urýchlili jej rozhodnutie vykonať potrebné reformy. K zavádzaniu reforiem v Uhorsku mohla konečne pristúpiť v 60. rokoch. Panovníčka bola nútená uskutočňovať reformy v oboch častiach monarchie osobitne, aj keď sledovala rovnaké ciele, smerujúce k obmedzeniu politickej moci stavov, k upevneniu panovníkovej suverenity a k dosiahnutiu centralizácie štátnej správy. Hlavným cieľom správnych reforiem, ktoré boli nevyhnutné pre ďalšie reformné snahy panovníčky bolo predovšetkým zvýšenie daní, ustanovenie nových poplatkov a pôžičiek a taktiež presná evidencia štátnych príjmov.³ Východiskom reformných snáh v monarchii sa stal panovníčkin nový poradný orgán, štátna rada, pozostávajúca zo šiestich členov, zriadená v roku 1760. Štátnej rade predsedala Mária Terézia a zasadali v nej štátni ministri zahraničia, vnútra a vojenstva a ďalší traja radcovia, ktorí sa vyjadrovali k všetkým najvýznamnejším reformným návrhom. Kompetencia štátnej rady sa mala podľa pôvodného návrhu vzťahovať na všetky krajiny monarchie. Neskôr bol však návrh zmenený a to tak, že štátna rada sa mala zaoberať reformami v Habsburskej ríši s výnimkou uhorských záležitostí, aj napriek obmedzenej právomoci sa však zaoberala aj uhorskými záležitosťami a na jej zasadnutiach sa predkladali a prerokúvali všetky reformné návrhy týkajúce sa Uhorska, aj keď štátoprávna a správna samostatnosť Uhorska sa uznávala aj naďalej.

2 Urbárska reforma

Na pôde štátnej rady vznikol návrh najdôležitejšej reformy v Uhorsku, urbárskej regulácie, pod ktorou sa rozumela jednotná úprava poddanských pomerov v celokrajinskom meradle. Zo všetkých reforiem mala najväčší dosah na obyvateľstvo Uhorska práve urbárska regulácia, pretože prevažná väčšina obyvateľstva sa zaoberala poľnohospodárstvom a to nielen na dedine ale aj v zemepanských mestách. Prípravou krajinského urbára

³ BĚLINA, P., Česká města v 18. století a osvícenské reformy. Praha: Academia, 1985, s. 48.

bol poverený podpredseda, komorný gróf Pavel Festetich. Základný návrh reformy vypracoval štátny radca Egid Borié, ktorý sa stal referentom pre jej realizáciu. Reforma si kládla za cieľ iba ochranu poddaných, nie ich oslobodenie, ale i to znamenalo obrovský pokrok vzhľadom na zmätky a nezriadenosť, ktoré vládli v poddanskej otázke. Jej cieľom bolo predovšetkým zvýšiť daneschopnosť poddanského obyvateľstva, chrániť ho pred nadmerným vykorisťovaním zemepánov a dosiahnuť, aby nepoklesla produktivita jeho práce, pretože poľnohospodárstvo malo stále rozhodujúci význam v celkovom objeme spoločenskej výroby. V roku 1765 sa začal najskôr v Lombardii a následne po celej krajine⁴ zbierať súpisový materiál potrebný k zisteniu skutkovej podstaty vlastníckych vzťahov v rámci, ktorého sa spísali pozemky každého poddaného vo všetkých obciach spolu s ťarchami a úžitkami, ktoré užívali. Prieskum vykonávali poverení kráľovskí komisári, ktorí následne takto zozbieraný materiál na stolici spracovali do prehľadných evidencií, ktoré predstavovali relatívne presný a podrobný obraz o stave v jednotlivých obciach v každej stolici a tiež o hmotnej situácii obyvateľstva, ktorý odhaľoval v akých ťažkých podmienkach obyvateľstvo žilo.⁵ Urbárska regulácia bola zložitým procesom, ktorý sa začal v roku 1767 vydaním urbárskeho patentu a ukončil sa v rokoch 1770 až 1772 postupným zavedením celokrajinského urbára, ktorý predstavoval základnú právnu normu vo vzťahoch medzi zemepánmi a poddanými. Jeho základnou črtou bolo úsilie dostať do súladu povinnosti poddaného s rozsahom pôdy, ktorú užíval. Rozsah poddanskej usadlosti sa však ani teraz neurčil v celej krajine jednotne, ale v rámci jednotlivých stolíc podľa miestnych podmienok, množstva a akosti pôdy.

Tereziánsky urbár predstavoval konkrétnu právnu platformu úpravy vzájomného pomeru zemepána a poddaných vo všetkých prípadoch, kde nezostala v platnosti úprava privilegálna alebo kontraktuálna alebo dokonca úprava na základe staršieho urbára. Prvým materiálnym krokom regulačnej akcie bol tzv. prieskum na deväť otázok (*examen at novem puncta interrogatria*). Zmyslom tohto prieskumu bolo zistiť a do evidencie zachytiť skutočný stav vzájomného pomeru povinností medzi zemepánmi a ich poddanými.

⁴ HERRE, F., *Maria Theresia: Die grosse Habsburgerin*. Praha: Brána, 1996, s. 198.

⁵ JANUSOVÁ, J., KÁŇA, O., *Její veličenstvo Marie Terezie*. Praha: Mladá fronta, 1987, s. 141.

Základom tohto prieskumu bolo deväť bodov (otázok), zodpovedaním ktorých sa dostal obraz o skutočnom stave každej poddanskej obce. Prieskum robili poverení stoliční úradníci. Konkrétne prieskum prebiehal tak, že k stanoveným deviatim otázkam sa vyjadrili zástupcovia obce, spravidla richtár, prísažní, prípadne starší a váženejší obyvatelia a okrem nich, pravda aj zemeptani alebo ich úradníci. Tereziánska konskripcia podáva obraz o rozvrstvení roľníckeho obyvateľstva z hľadiska ich osobného poddanskeho postavenia i z hľadiska poddanskej pozemkovej držby. Dokonca podáva obraz o národnostnom rozvrstvení. Z hľadiska osobného postavenia sa delilo poddanské roľnícke obyvateľstvo na: večných poddaných (*perpetuae obligationis*) a na poddaných s právom voľného sťahovania (*liberae migrationis*). Konskripcionálny materiál z obcí dnešného slovenského územia ukazuje, že najväčšia časť obyvateľstva sa nachádzala v dobe tereziánskej urbárskej regulácie v postavení večných poddaných, v postavení večných roľníkov. Podľa pozemkovej držby sa delili poddaní na tri kategórie: na sedliakov, želiarov s domom a želiarov bez domu (podželiarov). Najvyhranenejšou skupinou boli podželiari, pretože ani v predurbárskom stave nedržali poddanskú pôdu, nemali vlastný dom. Boli v skutočnosti nádenníci u zemepána alebo u sedliakov, prípadne u želiarov, u ktorých bývali. Zásadný rozdiel medzi sedliakmi a želiarmi spočíval v rozsahu užíwanej poddanskej pôdy. Toto kritérium celkom nestačí na odlišenie sedliaka od želiara, pretože neraz predurársky želiar užíval toľko poddanskej pôdy ako malý zlomkový sedliak ba i viac. Rozdiel medzi nimi bol skôr v tom, či užíval pôdu pojatú do kontribučného súpisu alebo nie. Sedliaka i želiara odlišovalo v značnej miere platenie kontribúcie. Iba sedliaci boli kontribuentmi. Želiari často platili len domácu daň. Tereziánska urbárska regulácia postavila presnejšie hranice medzi jednotlivými skupinami poddaných, ktorým dávala i určité oprávnenia, medzi inými: „Po vyrovaní svojich povinností sa môže poddaný sťahovať, keď včas oznámi svoj úmysel.“⁶ Sedliak (*colonus*) bol v zásade držiteľom určitého rozsahu sedliackej usadlosti so zreteľom na svoju majetkovú schopnosť, preto aj kontribuentom. Želiar (*inguilinus*) neužíval usadlosť, maximálne mohol užívať kus poddanskej pôdy avšak v intraviláne a vlastnil dom,

⁶ MALÝ, K., *Dejiny štátu a práva v Československu do roku 1918*. Bratislava: Obzor, 1992, s. 293.

podželiar (subinguilinus) neužíval poddanskú pôdu, nevlastnil dom a býval v nájme. Zásada proporcionality povinností odlišila nevyhnutne všetky tri skupiny poddaných, najmä želiarov a podželiarov od sedliakov. Prieskum mal zistiť aj stav poddanskej pôdy (concriptio fundorum sessionalium). Mala sa spísať všetka poddanská pôda bez ohľadu na to či ju užíval kontribuent alebo nie. Zároveň sa mala poznačiť kvalita - klasifikácia pôdy podľa troch tried so zreteľom na jej úrodnosť a na jej polohu. Pokiaľ ide o vlastný súpis majetkovej podstaty poddaných, u sedliakov sa zapísala kvalita usadlosti a u všetkých poddaných skutočný rozsah užívaných pozemkov. Pod kvalitou usadlosti sa rozumela pomernosť užívanej usadlosti k jednotke, teda či v danom prípade išlo o celú alebo zlomkovú usadlosť a konkrétne o aký jej zlomok. V mnohých obciach bola kvalita usadlostí vedľajšou pre poddanské povinnosti a preto sa ani nevyjadrovala. Zmyslom zaznačenia kvality užívaných usadlostí bolo, že urbárskou reguláciou sa nemal počet usadlostí znížiť, ale mohol sa zvýšiť. Do súpisu mali byť pojaté i usadlosti opustené bez údajov o konkrétnom poddanom, ďalej pozemky dané poddanými do zálohu, pôda vysadená stromami, kopanice, pokiaľ boli včlenené do usadlosti, v prípade, ak boli viazané poddanskými a kontribučnými bremenami. Ďalej sa mala spísať pôda kuriálna, ktorú zemepáni pripojili k usadlostiam v snahe zabezpečiť existenciu poddaných s podmienkou, že si ju kedykoľvek môžu vziať späť. Spravidla sa takáto pôda rovnala poddanskej lebo poddaní z nej platili zemepanské dávky, stoličnú daň i kontribúciu. Rozsah pozemkov intravilánu a extravilánu sa vyjadroval v bratislavských mericiach, pri lúkach v koscoch na základe vyjadrenia poddaných a zemepána, prípadne obhliadkou na mieste samom. Zaznačenie rozsahu poddanskej pôdy malo veľký význam pre prípadné rozpory medzi zemepánom a poddanými. Súčasne pri tom mali konskriptori oklasifikovať bonitu pôdy jednotlivých parciel usadlosti. To malo význam jednak pre vyrovnávanie kvality pôdy rozsahom, jednak pri výmene pozemkov. Kvalita pôdy bola určovaná jej úrodnosťou a polohou v rámci obce. V každej obci sa nachádzali pôdy menej a viac úrodné, k obci bližšie položené a od nej vzdialenejšie, na kopcoch a na rovine. So zreteľom na tieto momenty bolo treba klasifikovať pôdu v jednotlivých obciach do troch tried. Rozdiel v kvalite pôdy sa potom vyrovnával rôznym rozsahom jutra v jednotlivých kvalitných

triedach pôdy. Konkrétne jutro prvotriednej pôdy meralo 1100 štvorcových siah, druhotriednej pôdy 1200 siah a tret'otriednej pôdy 1300 siah. Rovnako do troch tried sa klasifikovali aj lúky a to aj podľa toho, ako často sa do roka kosili. Kritérium pre určenie kvality pôdy bolo relatívne v dôsledku toho, že pôda sa hodnotila len v rámci chotára. Tým sa stalo, že spravidla najlepšia poddanská pôda v chotári bola zaradená do prvej triedy a ostatná pôda do druhej a tretej triedy. Kvalita pôdy porovnávaná medzi rôznymi obcami toho istého komitátu a ešte viac medzi obcami rôznych komitátov vykazovala značné nezrovnalosti a rozdiely. Pôda ohodnotená v neúrodnejších obciach za prvotriednu bola v iných úrodnejších obciach zaradená do druhej, resp. tretej triedy. Kvalita obcí vyjadrovala výnosnosť hospodárenia v jednotlivých obciach stolice v porovnaní medzi sebou. Pre výnosnosť boli rozhodujúce tzv. výhody a nevýhody obce, totiž okolnosti v dôsledku existencie, ktorých hospodárenie v jednotlivých obciach bolo výnosnejšie alebo menej výnosné ako v iných obciach. So zreteľom na tieto výhody a nevýhody boli obce klasifikované do tried. Tieto výhody a nevýhody pre každú obec sa tiež mali zistiť v prieskume na deväť otázok. Za tým účelom bol k uvedenému dotazníku vydaný exemplifikatívny prehľad výhod a nevýhod. Táto klasifikácia obce podľa výnosnosti bola zrealizovaná tým, že sa klasifikovala výnosnosť v rámci stolice a nie v celouhorskom rámci.

Zemepanské prechmaty sa mali stíhať ex offio prostredníctvom komitátneho fiškála a urbariálne spory sa riešili spravidla administratívnou cestou. Spory začaté pred zemepanským súdom a riešené v druhej inštitúcii na sedrii sa mohli od roku 1767 napadnúť i odvolaním u kráľovskej tabuly. To však nepomohlo roľníkom, ktorí sa mohli márne sťažovať,⁷ pretože na každom súde rozhodovali šľachtici. Urbár zreformoval tento inštančný postup tak, že namiesto tabuly určil za druhostupňovú odvoláciu inštanciu miestodržiteľskú radu, kde mala župná šľachta menší vplyv. Riešenie poddanskej otázky v Uhorsku narážalo na veľké ťažkosti a predsa hlbší zásah do poddanskej otázky bol z dôvodov kontribučných, politických a hospodárskych taký naliehavý, že viedenská vláda ho nemohla ďalej nijako odkladať. Rozhodla sa preto presadiť svoje záujmy, pokiaľ to len bolo možné,

⁷ FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.: (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005, s. 115.

bez vážnejšieho narušenia zákonom zabezpečených zemepanských práv. Najnaliehavejšou potrebou z hľadiska kontribučného a politického sa ukázalo presadiť primerané a pomerné zaťaženie poddaných a zabezpečiť kontribučný pozemok. Tieto dva prvky boli hlavným predmetom dvorského záujmu už od začiatku 18. storočia a veľmi zreteľne vynikali aj vo všetkých novších návrhoch. Primeranosť a pomernosť poddanského zaťaženia mali v zásade dve stránky, totiž zaťaženie kontribúciou a zaťaženie panskými bremenami. Rozvrhnutie kontribučného bremena zďaleka nebolo vždy pomerné a v mnohých prípadoch ani primerané platobným schopnostiam kontribuentov. Kontribučnú schopnosť poddaných podstatne ovplyvňovali ich povinnosti voči zemepánom, avšak toto zaťaženie bolo nejednotné, neproporcionálne, a teda aj v konkrétnych prípadoch neprimerané, najmä na Slovensku vykazovalo obrovskú pestrosť, čo do výšky i druhu povinností. Výška a druh poddanských povinností značne kolísala nielen v rámci stolíc, ale aj obcí a panstiev, z toho dôvodu tereziánska urbárska regulácia jednotne a presne upravila a vymedzila poddanské povinnosti voči zemepánom v celom Uhorsku. Vedúcou zásadou pritom bola alebo mala byť primeranosť poddanských povinností k hospodárskym možnostiam poddaných. „Mnohdy svou malou úrodu zrní spotřebovali už do jara a na osev si museli koupit nebo vypůjčit od panstva za přemrštěné ceny, museli povinně odebírat panské pivo a mlít obilí pouze v panských mlýnech, museli platit za všemožná povolení: jestliže se chtěli oženit, přestěhovat, postavit dům nebo dát děti vyučit řemeslu. Zcela svévolně jim panstvo diktovalo také nej-různější pokuty. Je jasné, že lidé živořící ze dne na den mohli za to vše platit jen jedinou měnou, kterou ještě měli – další fyzickou prací nad výměr požadované roboty.“⁸ Sedliacka usadlosť sa stala jednotkou pre odstupňovanie poddanských povinností voči zemepánom, ale v konečnom dôsledku viac-menej aj kritériom pre rozvrh kontribučného zaťaženia. Sedliacka usadlosť, vymedzená a ponímaná v týchto súvislostiach v uhorských pomeroch bola nesporne novotou d'alekosiahleho významu. Preto aj otázka rozsahu a kvality sedliackej usadlosti dosiahla v tereziánskej regulácii prvoradé miesto.

⁸ FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.: (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005, s. 105-106.

V Uhorsku ako v iných krajinách sa pomerne skoro vyvinul rozvetvený systém poddanských zaviazaností voči zemepánom, tvoriaci konkrétny obsah feudálnej renty. V súvislosti so stálym vojskom a stálou kontribúciou si začal súdny dvor viac všímať postavenie kontribučného ľudu a začal ho brať do ochrany proti zemepánom a proti ich protizákonným požiadavkám. V tom bol prvoradý zmysel celej tereziánskej urbárskej regulácie. Tereziánska urbárska regulácia nevyslovila absolútne zníženie poddanských povinností, dokonca otázku zníženia ani nenastavovala. Pri rešpektovaní dovtedajšej zákonnej úpravy a pri rešpektovaní zemepanských záujmov na feudálnej rente sa malo zemepánom zabrániť vykonávať kadejaké prechmaty práve tým, že tereziánska urbárska regulácia postavila poddanské povinnosti na nový a presnejší právny základ.

Medzi najvýznamnejšie poddanské povinnosti zaraďujeme poddanskú robotu, ktorá predstavovala prácu, ktorú bol poddaný povinný týždenne vykonať so záprahom alebo osobne v prospech svojho zemepána v dôsledku svojej osobnej závislosti od neho a so zreteľom na užívanie poddanskej pôdy alebo urbárskych úžitkov. Záprahovú robotu vykonávali sedliaci a želiari, ktorí užívali poddanskú pôdu. Kvartalista vykonával spravidla týždenne jeden deň záprahovej roboty, polovičný sedliak dva dni a celý sedliak spravidla vykonával len tri dni, u niektorých zemepánov sa jednalo o každodennú prácu. Ručnú robotu vykonávali poddaní namiesto roboty záprahovej alebo bez ohľadu na záprahovú robotu. Záprahový deň predstavoval dva až tri dni ručnej roboty. Podľa toho kvartalista vykonával ručnú 2-3 dni týždenne, polovičný sedliak 4 až 6 dní a celý sedliak miesto záprahu dával denne jedného až dvoch manualistov. Želiari s poddanskou pôdou často vykonávali ručnú robotu každodenne, želiari bez pôdy a podželiari spravidla vykonávali ručnú robotu jeden deň v týždni. Avšak tereziánska regulácia nešpecifikovala a neregulovala evidenciu a počítanie vykonanej roboty, čo sa prejavilo ako značný nedostatok, ktorý sa prejavoval najmä na zvyšovaní robotovej povinnosti.

Tereziánsky urbár v rámci záprahového zaťaženia sedliakov ako osobitný druh roboty zavádzal tzv. dlhé furmanky. Pri vtedajšej zaostalosti dopravného systému v Uhorsku používali zemepáni práve poddanské záprahy na dopravu svojich výrobkov na vzdialené odbytišťa, ako aj na dovoz

spotrebných tovarov len pre seba. Poddaní pri vykonávaní dlhej furmanky vo vzdialených mestách si nesmeli nič kúpiť pre svoje potreby.⁹ Vzdialenosť furmanky nemala byť väčšia, než sa dalo prejsť so záprahom za dva dni z východiskového miesta až po miesto určenia. Podľa urbára nebolo možné povinnosť dlhej furmanky proti vôli poddaných ani za peňažnú náhradu vykúpiť, zmeniť na inú robotu alebo naturálne dávky, musela byť vykonaná v tom istom roku, na ktorý pripadla.

Ako ďalší samostatnými druh poddanských služieb ukladal tereziánsky urbár povinnosť poddaných narúbať a dovieť drevo pre domáce potreby zemepána. Táto povinnosť zaťažovala všetkých poddaných avšak v princípe sa povinnosť vzťahovala na narúbanie a dovoz jednej objemovej siahly dreva, pričom povinnosť sa delila na povinnosť narúbať a pripraviť na odvoz alebo pripravené drevo dovieť zemepánovi na dvor, alebo do majera, alebo na určené miesto v obci.

Medzi inými povinnosťami poddaných voči zemepánom bola tiež i povinnosť odovzdať deviatu časť z dosiahnutej úrody. Táto povinnosť nebola novotou, urbárska regulácia nadviazala na predchádzajúci zákonný a faktický stav, ktorý len novoupravila. Deviatok sa mal odovzdávať zo všetkých poľných plodín a vína, nie však z oviec a včiel. Aj na deviatok platil princíp proporcionality ku kvalite usadlosti. Pokiaľ sa deviatok dával in natura, tento princíp neprinášal poddaným nijakú úľavu, pretože deviatok in natura bol nevyhnutne pomerný k úrode. Zásada pomernosti mala však význam, ak sa deviatok dával v robotovom alebo peňažnom ekvivalente. Ekvivalent deviatku, in natura, bol stanovený na 4 zlatky v hotových peniazoch alebo 12 dní záprahovej roboty, prípadne 24 dní manuálnej práce. S touto povinnosťou bola spojená i ďalšia povinnosť v podobe dovieť zemepánovi patriaci deviatok, ale len v prípade, ak ho odvádzal vo forme in natura.

3 Hospodárske reformy

Hospodárske reformy boli inšpirované merkantilistickým systémom.¹⁰ Reformy Márie Terézie upravovali oblasť poľnohospodárstva, ktorej cieľom

⁹ FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.: (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005, s. 105.

¹⁰ FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.: (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005, s. 56.

bolo zlepšenie poľnohospodárskej výroby, avšak výsledkom bolo pretrvávajúce agrárneho systému a feudalizmu v Uhorsku.¹¹ Propagovalo sa pestovanie nových poľnohospodárskych plodín a krmovín ako zemiakov, kukurice, tabaku, ďateliny a iných. Odporúčal sa chov nových plemien koní, dobytky a oviec. Vychádzali aj nariadenia o ochrane lesov a pestovaní rýchloraštúcich drevín. Zakladali sa prvé hospodárske spolky a začala vychádzať aj populačnizačná poľnohospodárska literatúra.

Reformná činnosť panovníčky upravovala i remeselnú výrobu a to najmä cechovú organizáciu. Cechy v snahe zabezpečiť rovnaké výrobné a tým i existenčné podmienky pre svojich členov obmedzovali počet samostatných majstrov, rozsah výroby jednotlivých dielní. Za prijímanie nových majstrov do cechov stanovili vysoké poplatky, čím znemožňovali technický a ekonomický rozvoj výroby aj v takých odvetviach, kde existovali preň priaznivé predpoklady. Tieto obmedzenia boli zakotvené predovšetkým v cechových štatútoch. V roku 1761 vydala panovníčka mandát, ktorým sa znížil a jednotne upravil poplatok za prijatie nových majstrov do cechov, zakázali sa nákladné cechové hostiny, odstraňovala sa diskriminácia cudzích remeselníkov na mestských trhoch a všeobecne sa uľahčili podmienky pre vykonávanie remesiel. Mária Terézia podporovala aj rozvoj domácej výroby, a to najmä plátenníctva, preto zakázala v roku 1766 dovážať do Uhorska poľské plátno. Súčasťou reformných snáh Márie Terézie bol i pokus o trvalé usadenie Rómov v krajine a ich premena na roľníkov a remeselníkov.

Komplikovanejšia bola situácia pri budovaní uhorského priemyslu. Na zasadnutí štátnej rady roku 1766 sa zdôrazňovalo, že Uhorsko sa nemá industrializovať a v rámci jednotnej hospodárskej politiky monarchie má zostať prevažne agrárnou krajinou, ktorá bude zásobovať rakúske a české krajiny poľnohospodárskymi produktmi a surovinami a zároveň bude odberateľom iba do takej miery, aby neohrozoval záujem rakúskych a českých krajín. Preto sa v Uhorsku mala povoliť len výroba menej kvalitnejších druhov textilu, čo bolo vyhlásené aj kráľovským patentom z roku 1770. Od roku 1771 nebolo možné založiť v Uhorsku žiadnu manufaktúru bez výslovného kráľovského povolenia. Na podporu uhorského priemyslu v západných

¹¹ URFUS, V., *Pragmatická sankce: 19. 4. 1713: rodný list podunajské monarchie*. Praha: Havran, 2002, s. 100.

časťach monarchie bola zameraná aj obchodná politika viedenského dvora. Významné boli najmä colné úpravy, ktoré uľahčovali vývoz rakúskych výrobkov do Uhorska, čo sa prejavilo zvýšeným exportom¹² a na druhej strane sťažovali vývoz z Uhorska do cudziny. Usmerňovali najmä vývoz poľnohospodárskych produktov do rakúskej časti monarchie. Bolo vytvorené jednotné colné územie v západnej časti monarchie v roku 1775 pri ponechaní colnej hranice voči Uhorsku, čo nepriaznivo pôsobilo na uhorské hospodárstvo, pretože výška poplatkov, ktoré sa na ňom vyberali, bola upravená v prospech rakúskych a českých výrobcov. Už v rokoch 1754-1755 bola vydaná colná tarifa pre Uhorsko, podľa ktorej sa pri dovoze zahraničných výrobkov platilo až 30 % clo, od výrobkov zo západných častí monarchie však iba 3 % clo. Dovoz niektorých druhov zahraničných výrobkov bol na prechodný čas úplne zakázaný, neskôr boli však tieto nariadenia upravené alebo celkom zrušené.

4 Záver

Mária Terézia sedela na uhorskom tróne štyri decéniá, jej pričinením sa počas tohto obdobia zaviedli do života také zmeny, akými sa nemôže pochváliť žiaden z plejády predchádzajúcich panovníkov. Roky jej panovania znamenali dobu, keď sa myšlienka zmenila na čin. Panovníčka tvorivo a všestranne zasiahla do života svojich poddaných. Svojimi reformami položila pevný základ moderného Uhorska. Reformnou činnosťou Márie Terézie sa malo prekonať hospodárske a mocenské zaostávanie Habsburskej ríše. Ekonomická, politická ale i kultúrna nesúrodosť jednotlivých častí ríše spôsobila, že škála reformnej činnosti bola veľmi široká a nemala vo všetkých časťach rovnaký priebeh. Rozsah týchto reformných snáh a nariadení bol v období osvietenského absolutizmu omnoho širší, zahrňoval takmer všetky oblasti materiálnej i duchovnej kultúry vidieckeho i mestského obyvateľstva. Mnohé z nich s rozvojom vzdelanosti prekonal skôr sám život než vrchnostenské zákazy.

¹² JANUSOVÁ, J., KÁŇA, O., *Její Veličenstvo Marie Terezie*. Praha: Mladá Fronta, 1987, s. 111.

Summary

Economic Reform Maria Theresa

The article entitled Economic reforms Maria Theresa briefly characterizes the historical and legal aspects in the context of mutual economic reforms monarch Maria Theresa. Analyzes Urbar reform focusing on obligations subjects. Monarch creatively and versatile affected the life of their peasants. Their reforms laid a solid foundation of modern Hungary. Economic, political but also cultural inconsistency of individual parts of the monarchy caused the range of reform activity was very wide.

TRESTNOPRÁVNÁ OCHRANA ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY (1918-1938)

Zuzana Illýová*

1 Úvod

V príspevku** sa budeme venovať analýze trestnoprávnej ochrany republiky v podmienkach medzivojnovnej Československej republiky. Termín ochrana republiky považujeme za dôležité analyzovať s ohľadom na prijatie zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky. Tento zákon nahradil a doplnil právnu úpravu ochrany štátu, ktorá bola upravená v ustanoveniach prvej až tretej hlavy zákonného článku V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch (§ 126 až 151).

2 Ochrana štátu podľa uhorskej právnej úpravy

V uhorskom zákonnom článku V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch bol v § 126 a 127 upravený trestný čin o urážke veličenstva (o velezrade) nasledovne¹:

Podľa § 126 zločin velezrady (urážky veličenstva) spácha:

- 1. Kto kráľa zavraždí alebo zúmyselne zabiť alebo o vykonanie niektorého z týchto účinkov sa pokúsi;*
- 2. Kto telesnú celistvosť kráľovny urazí alebo jeho k panovaniu nespôsobným učiní;*
- 3. Kto kráľa do moci nepriateľa vydá; alebo jemu vo výkonoch panovania prekáža, alebo jeho osobnej slobody násilím alebo hrozbou ho pozbuví;*
- 4. Kto sa o vykonanie daktorého zo skutkov v predešlých dvoch puntách označených pokúsi.*

* Mgr. Zuzana Illýová, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

** Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave realizuje projekt spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Vzdelávanie. Názov projektu: Cudzojazyčný magisterský študijný program „Law of European Integration and Globalization“, ITMS kód Projektu: 26140230010. - Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov Európskej únie.

¹ Zák. čl. V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch, citovaný zo Zbierky Uhorských zákonov 1878.

Podľa § 127 sa zločinom velezrady stáva aj ten čin, čo bezprostredne smeruje k tomu:

1. *Aby sa trúno-dedičná zákonná postupnosť násilím zmenila;*
2. *Aby ústava uhorského štátu, alebo jestvujúca štátna vzájomnosť (obecnosť) medzi krajinami uhorský štát činiacimi alebo spona medzi uhorským štátom a medzi druhým štátom rakúsko-uhorského mocnárstva jestvujúca násilím prelomená bola;*
3. *Aby sa územie uhorského štátu alebo uhorsko-rakúskeho mocnárstva, alebo nejaká časť týchto pod cudzím panovaním násilím dostala, alebo aby od tohto štátu k nemužto prisluchá, násilím odtrhnutá bola.*

Z uvedeného môžeme určiť nasledovné znaky skutkovej podstaty trestného činu velezrady podľa zák. čl. V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch:

Subjekt – všeobecný (páchateľom mohol byť ktokoľvek, t.j. štátny občan ale aj príslušník cudzieho štátu)

Objekt – (1) v užšom zmysle život, zdravie a telesná integrita panovníka a v širšom zmysle ochrana Rakúsko-uhorskej monarchie, štátu, ktorý v tejto dobe síce už nie je personifikovaný v osobe panovníka ale napriek tomu je panovník symbolom suverenity a celistvosti monarchie

(2) nástupnícky poriadok, ústava, ústavnosť, štátne územie

Subjektívna stránka – vyžaduje sa úmyselné zavinenie

Objektívna stránka – konanie páchatel'a smerujúce: (1) k zavraždeniu panovníka, jeho zabitiu, ohrozenie jeho telesnej integrity, vydanie panovníka do cudzej moci alebo zbavenie osobnej slobody panovníka, pričom už pokus sa pri uvedených konaniach považuje za dokonaný trestný čin. (2) k násilnej zmene nástupníckeho poriadku, násilnej zmene ústavy, násilnej zmene štátneho územia.

V § 130 až 132 podľa zák. čl. V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch je upravené spolčenie sa za účelom spáchania trestného činu velezrady. Spolčením sa rozumie v zmysle tohto zákona situácia, keď trestný čin velezrady spáchajú dve alebo viaceré osoby.

Trestný čin, ktorý bol konaním proti štátu podľa uhorského trestného zákona, sa nazýval velezrada. Takéto označenie malo svoje historické korene. Počas

stredoveku bolo zaužívané chápanie zločinu velezrady výlučne ako útok na osobu panovníka, vládcu, a tiež zrada panovníka. Tento trestný čin bol teda bytostne spojený s osobou panovníka. Postupným vývojom bolo takéto ponímanie trestného činu velezrady čím ďalej menej udržateľné. Dokonca aj v Anglicku, kde bola velezrada vymedzená zákonom o velezrade z roku 1352, ktorý tento zločin definoval ako osnovanie kráľovej smrti či úsilie o kráľov život, začali sudy velezradu vykladať čoraz širšie. Približne od 16. storočia sa postupne prešlo k nám bežnému chápaniu velezrady ako zločinu nielen proti panovníkovi ale aj proti štátu v širšom zmysle slova². Napriek tomu, že uhorská právna úprava používala pojem „velezrada“ a trestný čin velezrady ochraňoval život, zdravie a telesnú integritu panovníka, išlo *de facto* o ochranu monarchie ako takej, ktorá bola personifikovaná v osobe panovníka, monarchu.

3 Ochrana Československej republiky

Zákonom č. 11/1918 Sb. z. a n. došlo k recepcii uhorského a rakúskeho právneho poriadku. Konkrétnym ustanovením, ktoré recepciu upravovalo, bol článok II. zák. č. 11/1918 Zb. z. a n., ktorý znel: *Všetky doterajšie zemské i říšské zákony a nariadenia ostávají na ten čas v platnosti*.³ Pokiaľ išlo o trestnoprávnu ochranu štátu⁴, tak sa súčasťou československého právneho poriadku stali zák. č. 117/1852 r. z. o zločinoch, prečinoch a priestupkoch (rakúsky trestný zákon) a zákonný článok V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch (uhorský trestný zákon). Tieto zákony teda nadobudli prijatím ústavnoprávnej normy s recepčným ustanovením znaky zákonov suverénneho štátu a stali sa právnymi normami československého štátu⁵. Z hľadiska posúdenia kontinuity trestnoprávnej úpravy ochrany štátu išlo o formálnu diskontinuitu (nešlo už o trestnoprávne ustanovenia uhorského a rakúskeho trestného zákona, pretože sa tieto normy stali československými

² Pozri bližšie: SKINNER, Q., O stáť. Praha: OIKOYMENH, 2012.

³ BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 18.

⁴ V tejto stati budeme jednotne uvádzať „ochrana republiky“, aj napriek tomu, že tieto ustanovenia boli prevzaté z uhorského a rakúskeho trestného zákona, kde poskytovali ochranu monarchii a nie republike.

⁵ BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 20.

právnymi normami) a materiálnu kontinuitu (zachovanie obsahovej identity)⁶. Recepčná norma mala povahu univerzálnej a bezvýhradnej recepcie a absentovala tu derogačná časť. Derogáciu priniesol až článok IX. Uvádzacieho zákona k Ústavnej listine č. 121/1920 Sb. z. a n., ktorý znel: *V deň určený v I. odseku článku VIII⁷ strácajú platnosť⁸ všetky ustanovenia, ktoré odporujú tejto ústavnej listine a republikánskej forme štátu, a ďalej všetky predchádzajúce ústavné zákony, i keď by ich jednotlivé ustanovenia neboli v priamom rozpore s ústavnými zákonmi Československej republiky.*⁹

Otázkou je, či ustanovenia, ktoré svojím výslovným obsahom ochraňujú monarchiu a život, zdravie a telesnú integritu panovníka, môžu byť považované za ustanovenia slúžiace na ochranu štátu (alebo dokonca republiky) po vzniku ČSR a následne, či nedošlo k ich derogácii v zmysle citovanej derogačnej klauzuly uvádzacieho zákona k československej ústavnej listine ako ustanovení, ktoré odporujú republikánskej forme štátu. Bol zločin velezrady zlučiteľný s ústavným, demokratickým a republikánskym štátom? Zaujímavým by teda bolo zistiť, ako sa s týmto „konfliktom záujmov“¹⁰ vysporiadali súdy v prípade stíhania trestnej činnosti, ktorá bola namierená

⁶ Pozri bližšie: BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 21.

⁷ Ku dňu účinnosti Ústavnej listiny z roku 1920, t.j. 6. marca 1920.

⁸ V teórii práva sa aj v medzivojnovom Československu rozlišovalo medzi platnosťou a účinnosťou právnych noriem, avšak tieto pojmy mali čiastočne odlišný význam ako v súčasnosti. Platnosťou sa rozumela „*normatívni existence předmětu normativního poznávání*“. Tu ide o rovnaký prístup ako v súčasnej teórii práva, kedy platnosť právnej normy znamená, že táto norma je súčasťou právneho poriadku. Rozdielna je definícia účinnosti. Podľa Weyra sú „*účinné pouze představy norem v lidském mozku. Tyto představy mohou po případě působit jako motivy lidského jednání a přivodit tudíž změny v lidském mozku*.“ Z uvedeného vyplýva, že v teórii práva Weyr nerozlišoval medzi platnosťou a účinnosťou tým spôsobom, akým tento rozdiel chápe súčasná teória práva, teda, že platné sú právne normy, ak sú súčasťou právneho poriadku ale k tomu, aby boli právne záväznými musia byť účinné. V medzivojnovom období v Československu právna teória považovala za účinné (v našom ponímaní) všetky právne platné normy. Účinnosť bola definovaná skôr filozoficky ako právne a rozumelo sa ňou vytvorenie predstavy danej normy v ľudskom mozgu, t.j. porozumenie obsahu právnej normy, pričom toto porozumenie následne ovplyvňovalo ľudské konanie. Pozri bližšie: WEYR, F., *Teorie práva*. Praha; Brno: Orbis, 1936, s. 39 – 41.

⁹ BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 22.

¹⁰ Záujem na tom, aby bolo v právnom poriadku ustanovenie, ktoré poskytuje ochranu republiky vs. záujem na tom, aby platný právny poriadok neodporoval republikánskej forme štátu.

proti republike. Budeme vychádzať z premisy, že ustanovenia § 126 až 151 zákonného článku V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch boli v platnosti aj po vzniku ČSR, resp. po nadobudnutí účinnosti derogačnej klauzuly uvádzacieho zákona československej ústavnej listiny z roku 1920. Následne sa pokúsime našu premisu verifikovať, resp. falzifikovať tým, že zistíme, či bol na území Slovenska niekto trestne stíhaný podľa ustanovení prvej až tretej hlavy zákonného článku V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch (§ 126 až 151), jednak po vzniku Československa, a tiež po nadobudnutí účinnosti derogačnej klauzuly uvádzacieho zákona československej ústavnej listiny.

K vyššie uvedenej otázke je ešte potrebné uviesť, že zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky obsahuje v § 41 č. 3 ods. II. ustanovenie, ktoré výslovne zrušuje ustanovenia § 126 až 152 uhorského trestného zákona. To, že zákon na ochranu republiky výslovne derogoval prechádzajúcu právnu úpravu podľa uhorského si môžeme vysvetliť nasledovne:

1. Išlo o preventívne opatrenie zákonodarcu, ktorý zrušil „už zrušené“ ustanovenia, ktoré stratili právnu silu buď už tým, že poskytovali ochranu monarchii a preto ich nebolo možné v podmienkach republiky aplikovať, lebo boli derogované príslušným článkom uvádzacieho zákona československej listiny.
2. Zákonodarca zrušil stále platné a účinné ustanovenia československého právneho poriadku a nahradil tak trestnoprávnu úpravu ochrany republiky zákonom, ktorý bol vhodnejší pre podmienky Československej republiky.

Predbežne sa prikláňame k druhej z uvedených možností. Túto hypotézu v ďalšom výskume verifikujeme alebo falzifikujeme. Podporne k našej hypotéze by mohli slúžiť nasledovné skutočnosti:

1. V komentári k zákonu na ochranu republiky od A. Milotu¹¹ sa uvádza, že ustanovenie § 1 tohto zákona nahradilo § 126 a 127 uhorského trestného zákona, čo by eventuálne mohlo nasvedčovať tomu, že boli tieto ustanovenia stále v platnosti.
2. V článku profesora A. Mířičku *Poznámky k zákonu na ochranu republiky* uverejnenom v časopise Právnik v roku 1923 autor uvádza, že „potřeba

¹¹ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*. Kroměříž: nakl. J. Gusek, 1923, s. 3.

*nového zákona je pocitována právě proto, že dosavadní ustanovení se objevila nedostatečnými.*¹²“ Tento výrok autora nadväzuje na jeho predchádzajúci text, v ktorom píše o recepcii právneho poriadku dňa 28. októbra 1918. V článku ďalej hodnotí, prečo považuje za nedostatočný (pre potreby ochrany republiky) rakúsky trestný zákon z roku 1852. O uhorskom trestnom zákone z roku 1878 sa síce A. Mířička v tomto článku nezmiňuje ale ani neuvádza, že by ustanovenia trestného činu velezrady podľa tohto zákona už neboli platnými.

3. V Slovníku veřejného práva československého sa pri definovaní pojmu „ochrana republiky“ uvádza, že „z těchto důvodů [v prechádzajúcom texte boli uvedené dôvody, pre ktoré bola právna úprava ochrany republiky, ktorá predchádzala prijatiu zákona č. 50/1912 Zb. z. a n. nevyhovujúca - pozn. Z. I.] zrušilo Národní shromáždění uvedená ustanovení obou trestních zákonů¹³ a vydalo místo nich zákon ze dne 19. III. 1923 č. 50 Sb., nazvaný zákonem na ochranu republiky.¹⁴“
4. V dôvodovej správe k zákonu na ochranu republiky z roku 1923 sa uvádza, že je uhorský trestný zákon prekonaný novým bádáním trestnej vedy¹⁵. V prípade, že by išlo o už zrušenú právnu úpravu, sa nám javí zbytočné, aby zákonodarca v dôvodovej správe úpravu podľa uhorského trestného zákona tak ostro kritizoval a označoval za prekonanú.
5. V materiáloch k príprave zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. sa nachádza správa ústavno-právneho výboru o uznesení poslaneckej snemovni o vládnom návrhu zákona na ochranu republiky, v ktorej sa dôsledne analyzuje trestný čin velezrady v podmienkach Československého štátu, čo by nasvedčovalo tomu, že ustanovenia trestného činu velezrady boli stále platnými¹⁶.

¹² MÍŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky. In: *Právník*, Praha: Právnická jednota, 1923, s. 163.

¹³ Rakúskeho trestného zákona z roku 1852 a uhorského trestného zákona z roku 1878.

¹⁴ HÁCHA, E. a kol., *Slovník veřejného práva československého*. Svazek II (I až O). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 67.

¹⁵ Dôvodová správa k zákonu č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky. Archiv Poslanecké snemovny, fond Národní shromáždění ČSR - Poslanecká sněmovna - I. volební období, tisk 3996.

¹⁶ Dôvodová správa k zákonu č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky. Archiv Poslanecké snemovny, fond Národní shromáždění ČSR - Poslanecká sněmovna - I. volební období, tisk 3996.

6. Na verifikáciu vyššie načrtnutej hypotézy by slúži skutočnosť, na návrh štátneho zastupiteľstva Bratislava zo dňa 24. mája 1920 bolo voči Dr. Vojtechovi Tukovi zahájené trestné stíhanie zo zločinu velezrady že podľa § 127 ods. 3 zák. čl. V/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch (uhorský trestný zákon), pretože bol dôvodne podozrivý, že sa aktívne zúčastnil akcie smerujúcej k odtrhnutiu Slovenska od ČSR. Uznesením zo dňa 10. júna 1920 však bolo trestné stíhanie proti nemu zastavené, pretože podľa názoru štátneho zastupiteľstva zo dňa 9. júna 1920 s ohľadom na amnestiu udelenú 27. mája 1920 neboli dôvody pre ďalšie stíhanie obvineného. Trestné stíhanie bolo zahájené už v čase, kedy bola v platnosti Ústavná listina č. 121/1920 Zb. z a n. spolu s jej derogáčnou klauzulou.

Zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky bol prvou trestnoprávnou úpravou, ktorá výslovne regulovala otázku ochrany republiky – ako novej formy vlády. Preto sa zákonodarca musel so zadefinovaním obsahu tejto trestnoprávnej ochrany vysporiadať. Z dôvodovej správy k zákonu č. 50/1923 Zb. z. a n. vyplýva, že boli na trestnú ochranu republiky kladené dve základné požiadavky, a to (1) aby bola „*represe účinná a dôsledná a útoky na bezpečnosť štátu musí byť odráženy silne a mužne*“¹⁷, a preto musí štát pri najnebezpečnejších útokoch na bezpečnosť republiky stanoviť najprisrnejšie tresty; (2) aby súčasne nebolo trestná represia prehnaná, preto musí byť dodržaná zásada, že „*stíhati a trestati možno jen takovou činnost, ze které vyplýva skutečně nebezpečí pro stát.*“¹⁸ „Zákon na ochranu republiky musí byť čo najurčitejší a najjasnejší, aby každý občan vedel, kam až môže v zájst’ v politickom zápase bez obavy, že sa dostane do konfliktu s trestným zákonom, tj. „*aby bylo vyloučeno zneužití trestní represe proti přípustným formám politického boje.*“¹⁹

V písomnom odôvodnení, ktoré spolu s návrhom zákona na ochranu republiky preložila vláda na prejednanie a schválenie Národným zhromaždením sa uvádza, že je povinnosťou štátu čeliť všetkým snahám, ktoré sú namierené proti jeho samostatnosti založenej na mierových zmluvách a má tiež povinnosť čo najrozhodnejšie zasahovať proti všetkým živlom, ktoré sa snažia rozvrátiť republiku a ohroziť jej demokraticko-republikánsku formu štátu.

17 Tamže.

18 Tamže.

19 Tamže.

Zvláštnu ochranu je tiež treba proti útokom na život ústavných činiteľov²⁰ a tiež je potrebné chrániť brannú moc republiky pred rozkladnými snahami vnútorných a vonkajších nepriateľov²¹.

Podstatu toho, čo sa rozumie pod ochranou republiky ozrejmujú aj stenoprotokoly z rokovaní poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia v dňoch 6. a 8. marca 1923²². V rámci predkladania vládneho návrhu zákona na ochranu republiky spravodajca K. Medvecký uvádza, že v záujme pokojného života štátu, „*sa nesmie zabúdať na zabezpečenie štátneho organizmu, na ochranu svojich vedúcich činiteľov a svojich obranných prostriedkov, ako aj na chránenie pokojnej nálady svojho obyvateľstva.*“²³ „Na udržanie vyššie uvedených hodnôt mal slúžiť zákon na ochranu republiky. Poslanec Medvecký ďalej upozorňuje na to, že po vojne došlo k zásadným zmenám teritórií, keďže sa staré štáty rozpadli a z ich častí sa utvorili štáty nové, čo zapríčinilo „*zmenu štátnej príslušnosti celých skupín občianstva, ktoré nevediac sa vymaniť zo starých rozpomienok, nepretrhli ešte všetky rodinné a citové sväzky staré a nechcú prilnúť ku sväzkom novým.*“. S touto novou situáciou sú spojené hrozby novej kvality. „*Válka sama a za ňou nasledujúce revolučné hnutie v susedných zemiach pôsobili príkladom a preniesli ideu týchto hnutí cez hranice aj do nášho štátu. Tieto tri momenty majú za následok, že je protištátna činnosť v tomto čase nielen nabodilá, ideová, ako bývala predtým, ale že má v uvedených okolnostiach takých živateľov, na základe ktorých ľudia, čo domnelí vodcovia svojho národa, zrovna za povinnosť ukladajú protištátnu činnosť. Táto systematicky pripravovaná a špecializovaná protištátna činnosť ukázala potrebu obnovenia, presnejšieho označenia dosavadných zákonných predpisov, ba ukázala potrebu*

²⁰ Tu sa odkazuje na atentát spáchaný na ministra financií A. Rašina, ktorý sa udial 5. januára 1923. Atentátnikom bol mladý člen komunistickej strany Josef Šoupal, ktorý sám seba označil za anarchokomunistu a prehlásil, že svojím činom chcel prispieť proletariátu. Atentát na Rašina nebol ojedinelým, nakoľko Európou otriasli tiež atentát na nemeckého ministra zahraničných vecí Rathenaua, či atentát na poľského prezidenta Narutowicza.

²¹ „Odůvodnění“ vlády zo dňa 12. februára 1923 k zákonu č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky. Archiv Poslanecké sněmovny, fond Národní shromáždění ČSR - Poslanecká sněmovna - I. volební období, tisk 3996.

²² Stenoprotokoly zo 194. a 195. schôdze Národného zhromaždenia zo dňa 6.3.1923 a 8.3.1923. [online] Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/index.htm>.

²³ Stenoprotokol zo 194. schôdze Národného zhromaždenia zo dňa 6.3.1923. [online] Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/194schuz/s194001.htm>.

*špecializovať aj prostriedky obrany proti tejto protištátnej činnosti a zločinom s tým súvisiacim. Stačí poukázať na účinok revolučnej činnosti istých skupín v Rusku, na hnutie spartakovcov v Nemecku a na červený teror v Maďarsku.*²⁴“ Všetky uvedené vnútorné ako aj vonkajšie hrozby vytvorili urgentnú potrebu pre prijatie novej právnej úpravy poskytujúcej ochranu republike. Pre ilustráciu toho, v koľkých prípadoch bol zákon na ochranu republiky aplikovaný uvádzame štatistiku²⁵ odsúdených z roku 1938²⁶:

Väzenie	Počet odsúdených podľa zákona č. 50/1923 Zb. z. a n.
Trestnica pre mužov v Ilave	8 odsúdených
Trestnice pro muže v Plzni	248 odsúdených
Trestnice pro ženy v Řepích	17 odsúdených

4 Záver

Na základe uvedeného môžeme o ochrane republiky v podmienkach medzivojnovej Československej republiky konštatovať, že:

1. Ochranou republiky sa rozumie prijatie takých trestnoprávných ustanovení, ktoré budú zabezpečovať jednak dôslednú a účinnú trestnú represiu pre konanie, ktoré ohrozuje bezpečnosť republiky, no súčasne budú dostatočne určité a jasné, aby nemohlo dôjsť k ich zneužitiu v podmienkach politického boja.
2. Ochrana republiky si vyžadovala modernejšiu zákonnú úpravu, nakoľko povojnové obdobie prinieslo hrozby novej kvality. Zákonodarca bral do úvahy a poukazoval jednak na neustálu hrozbu maďarského revizionizmu, no tiež na nezabezpečené vplyvy nových ideológií šíriacich sa vo svete (revolúcia v Rusku, červený teror v Maďarsku, revolučné hnutie spartakovcov v Nemecku). Aktuálnou bola teda hrozba svetovej proletárskej revolúcie. V kontexte presadzovania socialistickej tézy o tom, že „proletár nemá vlasť“ bola na mieste obava z úsilia o vytvorenie „Svetovej sovietskej socialistickej republiky“.

²⁴ Tamže.

²⁵ Státní ústřední archiv v Praze, fond MS 1919-1923.

²⁶ Ide výlučne o počet odsúdených, t.j. z hľadiska aplikácie tohto zákona ide len o prípady, kedy došlo k odsúdeniu páchateľa na trest odňatia slobody.

3. Súčasne mala ochrana republiky v sebe imanentne zahŕňať aj ochranu jej ústavných činiteľov.
4. Zákonom č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky došlo k unifikácii trestnoprávnej úpravy ochrany republiky v československom právnom poriadku.

Pre úplnosť je potrebné ešte uviesť, že v medzivojnovvej ČSR bol prijatý ešte jeden zákon, ktorý mal poskytovať „ochranu“ novovzniknutej republike. Bol to zák. č. 449/1919 Sb. z. a n. o zákonnej ochrane republiky Československej zo dňa 23. júla 1919²⁷. Tento zákon však nemal slúžiť na ochranu pred žiadnymi protištátnymi aktivitami ako by jeho názov mohol v prvom momente naznačovať. Išlo v podstate len o doplnenie recepčnej normy obsiahnutej v zákone č. 11/1918 Sb. z. a n., pretože ustanovil, aby sa vo všetkých zákonoch a nariadeniach, v ktorých sa vyskytujú výrazy „rakúsky“, „uhorský“, „rakúsko-uhorský“, „cisársky“, „kráľovský“, „cisársky kráľovský“ alebo im obdobné tvary slov rovnakého významu, tieto nahradili slovami „československý“ a „Československá republika“²⁸.

Summary

Criminal Law Protection of the Czechoslovak Republic (1918-1938)

The paper deals with the criminal law protection of the newly formed Czechoslovak republic. Furthermore it analyzes the term “protection of the republic” in the context of the adoption of the Act No. 50/1923 Coll. on the Protection of the Republic, which represented the very first unified legal provision of this kind. On the basis of Act No. 11/1918 Coll. the reception of the legal order of the Austrian – Hungarian Empire guaranteed the continuity of the previous legal system after the formation of the Czechoslovak state. In this context the paper deals also with the legal protection of the state according to the previous Hungarian Act of 1878 on Criminal Code, Article V. The criminal act against the state was called treason and it protected both the sovereign (the monarch) as well as the constitutional system of the state. This approach combines the previous

²⁷ Zákon č. 449/1919 Sb. z. a n. o zákonnej ochrane republiky Československej. [online] Dostupné na internete: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/093-1919.pdf>

²⁸ Zákon č. 449/1919 Sb. z. a n. o zákonnej ochrane republiky Československej. [online] Dostupné na internete: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/093-1919.pdf>

absolutistic concept of the state with the new constitutional features. A curious situation arose after the reception of the provisions of treason in to the newly formed Czechoslovak state, mainly after it was clear that the form of the government will be republican. Thus a legitimate question arose: can the legal order of the republic contain the provision that provides for the protection of a non-existing sovereign?

OBCHODNÍ AKTIVITY INSTITORA V ANTICKÉM ŘÍMĚ

Robert Jakubiček*

O skutečnosti, že v antickém Římě existoval čilý obchodní život netřeba pochybovat, neboť o tom svědčí kromě právních pramenů¹, také literární a epigrafické prameny²; v neposlední řadě pak archeologické nálezy³. Velmi plastický obrázek každodenního obchodování nám zprostředkovává pasáž v publikaci Starověký Řím (Roma antica)⁴:

„Velký počet krámů (tabernae) způsoboval, že se město podobalo obrovskému bazaru. K jeho živému vzhledu ještě přispívala přítomnost četných podomních obchodníků, kteří se mísili v davu a hledali případné zákazníky. V tabernách se prodávalo všechno, od potravin až po látky, nádobí, šperky i knihy. Vedle prádelen, barvíren purpuru, jírcháren a pekáren zde byly dílny, kde pracovali kováři, hrnčíři, truhláři, sklenáři a kameníci. Tabernae argentariae byly „banky“, které fungovaly hlavně jako směnárný. Obchodní jednání všech těchto obchodníků probíhalo hlavně venku, a jejich stánky překážely na ulicích a v kolonádách a ztěžovaly dopravní problém.“

Dříve než se zaměříme na jednotlivé obchodní činnosti, považujeme za vhodné alespoň okrajově připomenout klíčové pojmy, které determinují veškeré obchodní aktivity institora – jedná se o „actio institoria“ a „taberna“ resp. „taberna instructa“. Actio institoria je jednou z tzv. adjektických žalob, která byla do „římského právního řádu“ zavedena ediktální činností préтора

* Mgr. et Mgr. Robert Jakubiček, Ústavní soud České republiky; Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

1 Ex plurimis Digesta, Liber XIV, XV.

2 Ex plurimis Plinius Secundus, Epistulae 3, 19, 8; Petronius, Satyricon 76; Seneca Minor, Epistulae 41, 7, 87.

3 Ex plurimis archeologické nálezy z let 1974 – 1985, které v oblasti ager Cosanus vedl známý italský archeolog Andrea Carandini, a který se na základě svého nálezu římské usedlosti „villa Settefinestre“ pokusil o rekonstrukci tehdejší zemědělské výroby vykonávané otroky (blíže k tomu DI PORTO, A., *Impresa collettiva e schiavo manager in Roma antica*. Milano: Giuffrè, 1984, s. 77).

4 LIBERATI, A. M., BOURBON, F., *Starověký Řím*. 4. vydání. Čestlice: Rebo Productions, 2008, s. 60.

někdy na počátku 1. stol. před n. l.⁵ jako právní reakce na socioekonomické změny v tehdejší Římě, zejména pak rozvoj obchodních vztahů a obchodu vůbec. Osobu *alieni iuris*, která byla nositelem moci (*dominem* či *paterfamilias*) pověřena k vedení podniku (živnostenského závodu, krámu) či přesněji obchodního závodu pak nazýváme institorem, o čemž svědčí zejména definice, které nám podávají římstí právníci Gaius, Paulus či Ulpiánus. Gaius ve svých Institucích uvádí, že: „[I]deo autem institoria vocatur, quia qui tabernae preponitur institor appellatur.“⁶, Paulus institora definuje takovýmto způsobem: „Institor est, qui tabernae locove ad emendum vendendumve praeponitur quique sine loco ad eundem actum praeponitur.“⁷ a Ulpiánova definice je následující: „Institor apellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernae sit praepositus an cuilibet alii negotiatio- ni.“⁸ – eventuálně jeho další definice institora je: „Cuicumque igitur negotio praepositus sit, institor recte appellabitur.“⁹

Je velmi zajímavé z výše uvedených pramenů vysledovat rozmanitost těchto definic, což zřejmě souvisí také s vývojem obchodních činností. Zatímco Gaius ve svých Institucích užívá v souvislosti s institorem pouze termín *taberna*, Paulus již hovoří o *empito - venditio* a Ulpiánus dokonce o „*cuicumque negotio*“, tedy jakékoli obchodní (podnikatelské) činnosti, ke které byl institor pověřen a nemusela být nutně vykonávána v taberně, ale prakticky kdekoliv, tj. *sine loco*. Za závazky vzniklé na základě pověření (*praepositio*) osoby *alieni iuris* pak *dominus* odpovídal *in solidum*.

Dalším klíčovým pojmem je již zmiňovaná „*taberna*“, resp. „*taberna instructa*“, jejíž „legální“ definici od Ulpiána nacházíme v padesáté knize Digest, šestnáctém titulu označeném kompilátory *De verborum significati- one*, a která zní „*instructam autem tabernam sic accipiemus, quae et rebus*

5 Ohledně datace a chronologizaci jednotlivých adjektivických žalob existuje poměrně rozsáhlá a ne vždy uniformní literatura, nicméně většinou je akceptována chronologizace, kterou sestavil Emilio Valiño z Universidad de La Rioja ve Valencii (blíže k tomu VALIÑO, E. *Las acciones adiecticiae qualitatis y sus relaciones basicas en derecho romano*. In VANDOLINI, L., *Acciones adiecticiae qualitatis: categoria dogmatica o nomen iuris?* Università di Macerata: eum edizioni, 2008, s. 8.

6 Gai. Inst. 4, 71.

7 D. 14, 3, 18.

8 D. 14, 3, 3.

9 D. 14, 3, 5 pr.

et hominibus ad negotiationem paratis constat¹⁰, tj. že závodem se rozumí souhrn věcí a lidí, kteří jsou uspořádáni (organizováni) za účelem podnikání. Vzhledem k tomu, že institutem obchodního závodu jsme se podrobněji zabývali již na jiném místě¹¹, lze se nyní plně věnovat jednotlivým obchodním aktivitám, které spadají do pole působnosti institora, a jsou tedy zcela v režimu actio institoria. Vycházejme přitom z fragmentu D. 14, 3, 5, ve kterém nám Ulpianus zprostředkovává názory Servia a Labeona. Tato „debata“ na téma aplikace institorní žaloby (actio institoria) nám zpřesňuje také osobu institora:

„Nam et Servius libro primo ad Brutum ait, si quid cum insulario gestum sit vel eo, quem quis aedificio praeposuit vel frumento coemendo, in solidum eum teneri.“¹²

„Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis redempturisque faciendis praeposuerit, in solidum eum teneri.“¹³

Od Servia se tedy z výše uvedeného fragmentu dozvídáme, že pokud bylo něco uzavřeno se správcem činžovního domu nebo s tím, kdo byl někým pověřen k vedení takové budovy nebo nákupu obilí, pak ten, jenž ho pověřil, je zavázán in solidum. Od Labeona se dozvídáme, že pokud někdo pověřil (institora) půjčovat peníze na úrok, obdělávat půdu nebo uzavírat obchodní jednání či smlouvy, pak je zavázán in solidum.

Amplituda obchodních činností, které spadaly pod actio institoria, respektive kterou vykonával institor je však daleko rozsáhlejší, než pouze ty činnosti, které jsou zmíněny ve výše citovaném fragmentu D. 14, 3, 5. Při detailním rozboru jednotlivých fragmentů, resp. na základě exegeze fragmentů v Digestech jsme schopni sestavit relativně ucelený přehled obchodních

¹⁰ D. 50, 16, 185.

¹¹ JAKUBÍČEK, R., Obchodní závod aneb taberna (instructa). In: *Acta Iuridica Olomucensia*. Vol. 9 Supplementum 3: Recepce římského práva v Evropě. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014, s. 77-82.

¹² D. 14, 3, 5, 1.

¹³ D. 14, 3, 5, 2.

aktivit vykonávaných institorem. Jednalo se zejména o následující obchodní činnosti:

1. institor jako praepositus tabernae a obchodní činnosti vykonávané in taberna, zejména pak emptio - venditio¹⁴, tj. oběh zboží a v širším slova smyslu pak obchod (tj. commercium)¹⁵;
2. aktivity institora spojené se zprostředkováním a oběhem peněz, resp. půjčováním peněz, tj. institor jako praepositus in mensa nebo apud mensam pecuniis accipiendis¹⁶ nebo pecuniis faenerandis¹⁷, resp. jeho aktivity v tabernae argentariae¹⁸;
3. činnosti z oblasti poskytování služeb, kam patří zejména ubytovací a hostinské činnosti (negotiationes cauponiae, resp. tabernae cauponiae)¹⁹, provozování stabula²⁰ a další činnosti jako např. poháněčů mezků (muliones)²¹, valchářů (fullones)²², krejčích a správkařů oděvů (sarcinatores)²³, provozovatelů lázní (negotiatio balnearia)²⁴ nebo činnost funebráků, resp. pohřební služby (libitinarii)²⁵;

¹⁴ O takovýchto činnostech nám především referuje Ulipánus v D. 14, 3, 5, 12-15, kde se mluví o institorovi jako o „praepositus ad mercium distractionem et ad emendum; praepositus ad emendas merces; praepositus ad vendendumve oleum“ nebo „praepositus ad oleum vendendum“.

¹⁵ Výraz commercium vznikl spojením slov „cum“ a „merx“ a znamená ve svém nejširším pojetí obchod se zbožím; cfr. např. Lexicon totius Latinitatis, který pod heslem commercium uvádí: „Commercium est actus emendi merces et vendendi invicem.“ Ostatně koupě a prodej jakožto obchodní aktivita připadala v úvahu inter vivos nejen mezi římskými občany, ale také mezi římskými občany a cizinci – cfr. Tituli ex Corpore Ulpiani 19, 4-5: „Mancipatio locum habet inter cives Romanos et Latinos coloniarios Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est. Commercium est emendi vendendique invicem ius.“ Obdobně také BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. 2. přepracované vydání. Praha: Academia, 1994, s. 67. Blíže k tomu také CERAMI, P., DI PORTO, A., PETRUCCI, A., *Diritto commerciale romano*. 2. edizione. Torino: Giappichelli, 2004, s. 15.

¹⁶ D. 14, 3, 5, 3 nebo D. 14, 3, 19, 1.

¹⁷ D. 14, 3, 5, 2

¹⁸ D. 18, 2, 32, kde osobou pověřenou v takovýchto „bankách“ byl filius nebo servus.

¹⁹ D. 33, 7, 13; D. 33, 7, 15; D. 33, 17, 2.

²⁰ D. 14, 3, 5, 6; D. 4, 9, 1, 5.

²¹ D. 14, 3, 5, 5.

²² D. 14, 3, 5, 6.

²³ D. 14, 3, 5, 6.

²⁴ D. 33, 7, 13, 1 nebo D. 33, 7, 17, 2 – institoři byli pověřeni k výkonu činností v rámci instrumentum balnearium, tedy obdoba dnešních lázní, přičemž označení balneator můžeme přeložit jako provozovatel soukromých nebo nájemce veřejných lázní či také jako plavčík.

²⁵ D. 14, 3, 5, 8.

4. činnosti spojené s nemovitostmi²⁶.

Nad rámec výše zmíněných činností detekovatelných v Digestech je třeba k těmto obchodním aktivitám přiřadit také rozsáhlý výrobní sektor – jako např. produkce amfor, keramiky, potrubí (tzv. fistulae) a jejich následný prodej, o čemž svědčí zejména rozsáhlé archeologické nálezy²⁷.

Jak je tedy patrné z výše uvedeného přehledu, pak aplikace institorní žaloby – na obchodní jednání uzavřená s institorem jakožto osobou pověřenou – postihovala prakticky veškeré obchodní činnosti každodenního života v antickém Římě, a to od banálního prodeje nádobí či knih, přes bankovníctví, realitní činnost a lázeňství až po pohřebnictví.

Summary

Business Activities of Institor in Ancient Rome

The conference paper deals with business activities of the institor or more precisely, with the use of *actio institoria*. The above-mentioned action affected virtually all business activities of everyday life in ancient Rome from a trivial sale of tableware or books through banking, real estate business and management of spa to provision of internment and funeral services.

²⁶ Do této kategorie spadají činnosti institora jako *aedificio praepositus* nebo *insularius*, o kterých diskutuje Servius, jak nám zprostředkovává Ulpianus v D. 14, 3, 5, 1.

²⁷ DI PORTO, A., *Impresa collettiva e schiavo manager in Roma antica*. Milano: Giuffrè, 1984, s. 71.

VOJENSKÁ ZRADA V ZÁKONĚ Č. 50/1923 SB., NA OCHRANU REPUBLIKY

*Jan Kazda**

1 Úvodem

Dne 23. března 1923 schválilo Národní shromáždění Československé republiky zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky. Tento zákon je mnohými dodnes považován za velice kontroverzní už vzhledem k faktu, že měl chránit republiku jak před Němci, Maďary a Poláky, kterým byla nově vzniklá Československá republika či spíše určení jejích hranic trnem v oku, ale taktéž i před komunistickou revolucí či fašistickým pučem.

Právní úprava vojenské zrady měla bránit především vojenským osobám vykonávat podvatrnou činnost pro nepřátele státu. Případy vojenské zrady jsou zajímavé právě tím, že šetřené období bylo pro nově vzniklou Československou republiku velice hektické a nebezpečné. Část obyvatel a příslušníků československé armády Československé republiky především nečeské národnosti se nikdy nesmířila se vznikem Československé republiky, a tak ke spáchání trestného činu vojenské zrady docházelo vcelku často. Zajímavostí jistě je, že za spáchání tohoto trestného činu byli tři občané československé republiky dokonce popraveni.

2 Právní rozbor trestného činu vojenské zrady

Zákon na ochranu republiky upravil skutkovou podstatu trestného činu vojenské zrady a v jistém ohledu ji i rozšířil oproti původním skutkovým podstatám trestných činů dle § 67 rakouského trestního zákoníku a § 143-148 a 455 uher-ského trestního zákoníku a § 321-329 vojenského trestního zákona. V analy-zovaném ustanovení byly shrnuty vcelku různé skutkové podstaty pod jedním

názvem „vojenská zrada“, které se de facto týkaly poškození branné moci republiky, resp. společným znakem těchto trestných činů bylo, že chráněným právním statkem byla ve všech případech branná moc republiky.¹

Vojenské zrady se dle § 6 odst. 1 zákona na ochranu republiky dopustil ten, kdo za války opatroval nepříteli prospěch nebo způsobil škodu branné moci nebo vojenským podnikům republiky nebo jejího spojence a příslušník republiky, který za války konal službu v nepřátelském vojsku. Za tento trestný čin mohl být pachatel potrestán těžkým žalářem od tří do pěti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od pěti do dvaceti let nebo na doživotí.

Skutková podstata uvedená v odst. 1 uváděla dva případy vojenské zrady, jejichž společným předpokladem bylo, že měly být spáchány za války.² Za nepřítel byl považován ten stát, se kterým je vedena válka nebo proti němuž byla vyhlášena mobilizace. Jak uvádí Albert Milota, nepřitelem však mohly být i jiné branné síly, kterými byla republika ozbrojeně napadena.³ Skutková podstata tohoto trestného činu byla dle Miloty značně široká, neboť toto bylo vyžadováno k účinné ochraně republiky. Prvním případem trestného činu bylo způsobení škody branné moci republiky a opatření prospěchu nepříteli. Tyto dvě skutečnosti však byly od sebe velice těžko rozeznatelné, neboť šlo de facto o dvě stránky téže věci. Způsobením škody branné moci republiky nebo jejího spojence se mohlo stát přímo, tj. vzdáním se obranných míst, poškozením skladišť, vojenských budov, zásob, nebo jejich vydání nepříteli, nebo i nepřímo např. poškozením dopravních cest, po kterých se mělo vojsko přepravovat, nebo třeba i dodáním vad-

* Mgr. Jan Kazda, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

1 LEPSÍK, J., *Zákon na ochranu republiky: s důvodovou zprávou*. Praha: Nakladatel Fr. Borový v Praze, 1923, s. 36.

2 Předpoklad spáchání vojenské zrady dle § 6 odst. 1 za doby války může být trochu zavádějící, neboť v § 39 odst. 3 byla definována „doba válečná“ jako doba, která počíná dnem, kdy byla vyhlášena mobilizace, a končí dnem, jímž mobilizace má být podle mobilizační vyhlášky ukončena. Pokud v mobilizační vyhlášce nebylo uvedeno datum ukončení mobilizace, pak nastupovala fikce, že mobilizace skončila uplynutím dvou měsíců ode dne této vyhlášky. Doba války ve smyslu zákona na ochranu republiky tedy pojmově splývá s dobou mobilizace s tím, že bylo nerozhodno, zda válce skutečně došlo či nikoli. K tomu např. i MÍŘIČKA, A., *Trestní právo hmotné: Část zvláštní*. 7. vyd. Praha: Spolek čes. právníků „VŠEHRD“, s. 7.

3 MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*. 2., přeprac. a judikaturou opatřené vyd. Kroměříž: J. Gusek, 1930, s. 26.

ného materiálu pro válečné potřeby. Opatřením prospěchu nepříteli se pak rozuměla každá činnost, kterou byla posílena pozice nepřátelské cizí moci. Takovýto prospěch pak opět mohl být přímý, např. zásobováním cizího vojska potravinami nebo jinými nevojenskými i vojenskými prostředky, nebo nepřímý, kupř. ukrýváním nepřátelských vojáků či pomoc v útěku vojenských zajatců.

Trestný čin dle § 6 odst. 1 byl dokonán, jakmile byl zjedнан prospěch nepříteli nebo byla způsobena škoda československé branné moci nebo jejímu spojenci. Výklad šel ovšem ještě dál, když měl za dostačující k dokonání trestného činu, pokud už byl pachatelem utvořen takový stav, který by vedl bez dalšího přičinění pachatele k vzniku škody nebo prospěchu. Mohlo tedy např. jít umožnění útěku válečného zajatce a to i v situaci, že by se zajatci útěk nezdařil.

Druhým případem trestného činu, který byl uveden v § 6 odst. 1, byl případ služby v nepřátelské cizí moci. Nebylo rozhodno, zda československý příslušník již v cizí branné moci sloužil, když se tato moc stala nepřátelskou a v této službě setrval nebo se do služby v cizí branné moci přihlásil až ve chvíli, kdy tato branná moc se stala nepřátelskou.⁴ Obecně by se tato skutková podstata, resp. tento případ dal nazvat zrádným přeběhlictvím. Velké rozpětí trestu tu bylo dáno dle Josefa Lepšíka proto, že byl zásadní rozdíl, zda zběhl vojin či vynikající vojevůdce. Z tohoto důvodu bylo nutno přizpůsobit rozpětí trestní sazby i rozpětí viny.⁵ K naplnění skutkové podstaty bylo nutno, aby pachatel sloužil ve vojsku, tj. teoreticky bylo možné, aby sloužil např. na úřednické pozici v nepřátelské branné moci a nemohl by být tento čin považován za tento druhý případ, neboť by zde šlo o případ první dle § 6 odst. 1.

V šetřeném období, kterým se v této práci zabírám, připadá v úvahu, aby byl tento trestný čin spáchán pouze v průběhu mobilizace v roce 1938. Žádný konkrétní případ se mi však nepodařilo dohledat.

Stejně jako pachatel trestného činu dle § 6 odst. 1 zákona na ochranu republiky, byl potrestán i pachatel, který vyzradil přímo nebo nepřímou cizí moci skutečnost, opatření nebo předmět, které měly zůstat utajeny pro obranu republiky, nebo který vyzvídal takovou skutečnost, opatření nebo předmět,

⁴ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*. 2., přeprac. a judikaturou opatřené vyd. Kroměříž: J. Gusek, 1930, s. 28.

⁵ LEPŠÍK, J., *Zákon na ochranu republiky: s důvodovou zprávou*. Praha: Nakladatel Fr. Borový v Praze, 1923, s. 37.

aby je vyzradil přímo nebo nepřímou cizí moci a také ten, kdo se za těmito účely s někým spolčí⁶ nebo vejde v přímý nebo nepřímý styk s cizí mocí nebo s cizími činiteli, zejména vojenskými nebo finančními.

Tato skutková podstata by mohla být zkráceně nazvána zrada vojenského tajemství. Vojenským tajemstvím se zde rozumělo vše, co se dotýkalo tak úzce vojenských schopností republiky za války, že by vyzrazení těchto skutečností mohlo republiku oslabit či znevýhodnit. Jak vychází z rozhodovací praxe nejvyššího soudu, nemusela být utajovaná skutečnost, opatření či předmět vojenského rázu, musela mít ale přímý vztah k vojenské obraně republiky.⁷ Vojenské tajemství však nebylo možno chápat pouze v užším, technickém slova smyslu, neboť pod pojem „vojenské tajemství“ spadaly i takové skutečnosti, opatření nebo předměty, které nebyly a mnohdy ani nemohly být přímo utajeny, avšak byly takové povahy, že ochrana republiky vyžadovala, aby se o nich nedozvěděla cizí moc.⁸

Pojem cizí moc je nutno chápat již ve smyslu dřívějšího výkladu, za trestné byl považován jak přímý, tak nepřímý styk s cizím státem např. prostřednictvím

⁶ Jakmile se pachatelé dohodli, že si opatří důvěrné a tajné listiny vojenské a jejich fotografické snímky prodají cizí moci, jest spolčení dokonáno. Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 21. dubna 1925, Zm III 271/25, převzato z ČERNÝ, J., *Zákon na ochranu republiky*. 2., přeprac. a rozmn. vyd. Praha: Svaz československých soudců, 1935.

⁷ Dle rozhodovací praxe Nejvyššího soudu Československé republiky nebylo nutno, aby bylo při soudním procesu prokázáno, které vojenské tajemství bylo cizí moci vyzrazeno, plně postačí, když bude prokázáno, že k vyzrazení došlo. „Je uznati, že lze usvědčiti někoho z vojenské zrady, třebaže nelze zjistiti..., které vojenské tajemství bylo prozrazeno, kdyžž vojenskou zradou nenastává lidskými smysly lebec poznatelný zánik určitého právního statku, jak to bývá u vraždy nebo jako např. u krádeže, kde dochází k lebec poznatelné změně v poměru určité věci k okolí, neboť tajný předmět zůstává přes prozrazení jak sám, tak i v poměru k okolí beze změny a nastala změna jen v tom, že o předmětech, skutečnostech neb opatřeních, tajných v tuzemsku v zájmu obrany státu, vědí další osoby, jež o nich nesměly zvědět... Vypátrání a zjištění, kterého konkrétního vojenského tajemství se zrada nebo vyzrazení týkala, ulebčuje usvědčení z vojenské zrady, není bo však nezbytné třeba.“ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 15. března 1933, Zm I 897/32. Publikováno pod číslem 4660. In: VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: JUDr. V. Tomsa - Právnícké nakladatelství v Praze, 1932, s. 149-161.

⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 21. dubna 1928, Zm II 4/28, publikováno in: publikováno pod číslem 3156. In: VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: JUDr. V. Tomsa - Právnícké nakladatelství v Praze, 1929, s. 289-294.

různých agentů.⁹ Albert Milota ve svém komentáři výklad tohoto ustanovení ještě rozšiřuje v tom smyslu, že za cizí činitele je potřeba považovat např. i cizí politické strany, nebo třeba i cizí žurnalisty, jež by mohli působit příznivě pro chystané činy pachatele. Za cizí moc bylo dle názoru nejvyššího soudu dokonce potřeba považovat i československé státní příslušníky, pokud tyto pracují v zahraničí ve prospěch cizí moci za hmotné i politické podpory cizí moci.¹⁰ Cizí mocí ve válce se pak rozuměli navíc i jednotliví činitelé nepřátelského vojska, a to i nepravidelného, kteří by v tomto případě jednali za nepřátelský stát. De facto tak jde o stejný výklad pojmu „cizí moc“, jaký jsem podal již a rozboru skutkové podstaty trestného činu přípravy úkladů o republiku. O výkladu pojmu „spolčení“ platí pak totéž.

Zákonem č. 130/1936 Sb. z. a n. ze dne 13. května 1936, jímž se mění a doplňuje zákon na ochranu republiky¹¹, byl však trest za spáchání trestného činu dle ustanovení § 6 odst. 2 zpřísněn. Pokud byl totiž pachatel podle svého veřejného postavení povinen uchovávat skutečnost, opatření nebo předmět, jež měly zůstat utajeny pro ochranu republiky, v tajnosti, nebo byla-li mu taková povinnost výslovně uložena, hledíc na jeho služební nebo smluvní poměr, nebo týkal-li se čin tajemství zvláště důležitého, nebo byl-li páchan po delší dobu nebo ve značném rozsahu nebo způsobem zvláště nebezpečným nebo za jiných okolností zvláště přitěžujících, pak mohl být pachateli uložen trest smrti.¹²

⁹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno pod číslem 2294. In: VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: JUDr. V. Tomsa - Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141.

¹⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 12. ledna 1937, Zm III 369/36, publikováno pod číslem 5789. In: VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: JUDr. V. Tomsa - Právnícké nakladatelství v Praze, 1938, s. 13-17.

¹¹ K novele se výrazně kriticky postavil Kupř. Václav Bernášek. Bernášek vyčítal zákonodárci zejména opětovnou zbrkllost a uspěchanost při přípravě novely a úpravy seznamu obhájců, kteří byli oprávněni obhajovat obžalovaného ve věcech vojenské zrada a nepřekážení a neoznámení vojenské zrada. K tomu blíže např. BERNÁŠEK, V., Poznámky k zamýšlené změně a doplnění zákona na ochranu republiky o vojenské zradě. In: *Soudcovské listy*, roč. 17, Praha: nákladem Svazu československých soudců v Praze, 1936, s. 157-159.

¹² K tomu blíže např. ŠLAPÁK, F., *Zákon ze dne 19. března 1923 Č. 50 Sbírky zák. a nař. na ochranu republiky*. Praha: Nákladem Sdružení justičních důstojníků, 1937.

O trestu smrti, který byl uložen za vojenskou zradu, platila ustanovení zákona č. 91/1934 Sb. z. a n., o ukládání trestu smrti a o doživotních trestech. Při stanovení trestu smrti sice není v novele řeč o trestu smrti provazem, leč dle Františka Šlapáka mohl být uložen jen tento trest smrti, protože platné právo jiný výkon trestu smrti při obecných deliktech neznalo.

K nové úpravě trestného činu vojenské zrady a k zavedení trestu smrti za tento trestný čin bylo nutné přistoupit z toho důvodu, že podobná opatření učinily i jiné státy, kupř. Polsko, Maďarsko, Jugoslávie, Německo, Rumunsko či Sovětský svaz. Dle Františka Šlapáka se mezinárodní špionáž přirozeně obracela vždy na místo nejmenšího odporu a rizika. Bez nové úpravy by tedy Československá republika byla v nevýhodě oproti státům, které boj proti vyzvědačství zosťřily.¹³

Dle § 6 odst. 3 zákona na ochranu republiky měl být potrestán ten, kdo vědomě ohrožoval obranu republiky tím, že vyzradil osobně nepovolané skutečnost, opatření nebo předmět, které měly zůstat utajeny pro obranu republiky, nebo tím, že vyzvídal takovou skutečnost, opatření nebo předmět, aby je vyzradil osobně nepovolané. Za tento čin mohl být pachatel potrestán žalářem od šesti měsíců do tří let, nebyl-li čin přísněji trestný.

V tomto případě šlo o speciální případ skutkové podstaty dle předchozího odstavce. Rozdíl tu byl pouze v tom, že pachatel nejednal oproti odst. 2 ve prospěch cizího státu, nýbrž pouze pro osobu nepovolanou.¹⁴ Nepovolanou osobou se pak rozuměla každá osoba, která nebyla dle povahy vojenského tajemství oprávněna, aby takovéto vojenské tajemství znala. Albert Milota uvádí jako příklad nepovolané osoby poslance, který nedoslat zvláštní zmocnění od vlády či Národního shromáždění, aby takovou skutečnost znal. Dalším rozdílem od skutkové podstaty dle odst. 2 je ten, že pachatel musel vědět, že sdělením vojenského tajemství osobě nepovolané mohl způsobit, že by obrana republiky byla ve válce nepříznivě dotčena. Taktéž

¹³ Tamtéž, s. xy.

¹⁴ Dle rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 15. října 1925, Zm II 37/25 bylo pod pojmem „osoba nepovolaná“ nutno rozumět pouze toho, kdo nebyl v žádném spojení s cizí mocí. Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 15. října 1925, Zm II 37/25, publikováno pod číslem 2137. In: VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: JUDr. V. Tomsa - Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 564-570.

si pachatel musel být vědom toho, že sdělené vojenské tajemství nebude u nepovoláné osoby uchováno tak, aby byla vyloučena možnost, že se toto vojenské tajemství byť nepřímou dozví cizí moc.

Zákonem č. 130/1936 Sb. byl trest za spáchání činu dle odst. 3 zpřísněn. Pachatel měl být nově potrestán těžkým žalářem od jednoho do pěti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od pěti do deseti let.

Poslední případ vojenské zrada upravoval § 6 odst. 4 zákona na ochranu republiky. Toto ustanovení stanovilo, že ten, kdo hrubou nedbalostí způsobil, že taková skutečnost, opatření nebo předmět se staly nebo se mohly stát známými cizí moci, ačkoli podle svého veřejného postavení byl povinen je uchovávat v tajnosti nebo ačkoli mu taková povinnost byla výslovně uložena vzhledem na jeho služební nebo smluvní poměr, byl potrestán vězením od osmi dnů do šesti měsíců. Novela č. 130/1936 Sb. zvýšila trest za spáchání tohoto trestného činu na tuhé vězení od tří měsíců do tří let.

Tato trestná činnost pak spočívala v hrubě nedbalém opomenutí takové opatrnosti, která byla nutná, aby zůstalo zachováno vojenského tajemství. Takováto činnost mohla být projevena jak činností aktivní, tak i opomenutím. Tato nedbalost však byla trestná pouze ze současného splnění dvou podmínek. Za prvé muselo být cizí moci umožněno, aby získala vědomosti o konkrétním státním tajemství a to i kupř. prostřednictvím třetí osoby, nebo když v souvislosti s opomenutím pachatele vzniklo nebezpečí, že se vojenské tajemství stane známým cizí moci. Pokud tedy osoba znalá vojenského tajemství toto tajemství osobě nepovoláné sdělila, avšak nevzniklo by zde nebezpečí, že se o tomto tajemství dozví cizí státní moc, nešlo o trestný čin dle tohoto ustanovení. Druhou podmínkou naplnění tohoto případu zrada vojenského tajemství byla povinnost pachatele zachovat náležitou opatrnost, aby se nepovoláné osoby o vojenském tajemství nedozvěděly.

Pachatelem této skupiny trestných činů mohl být i cizinec, a to i v případech, kdy se tohoto činu dopustil v cizině. Z tohoto pravidla však existovaly dvě výjimky. První výjimka byla dána přímo ustanovením § 6 odst. 1 zákona na ochranu republiky, když bylo stanoveno, že trestného činu služby v cizím vojsku se může dopustit pouze příslušník Československé republiky. Druhá výjimka byla pak stanovena v § 38 zákona na ochranu republiky a vycházela z I. haagské úmluvy o smírném vyřizování mezinárodních sporů

(18. října 1907), vyhlášené pod č. 177/1913 ř. z. apod č. 5/1930 Sb. z. a n. Dle uvedených ustanovení byl totiž cizinec beztrestný, ať se již dopustil činu v tuzemsku či cizině, vykonával-li tímto činem právo zaručené právem mezinárodním. Šlo zejména o případy, kdy cizinec podnikl čin v cizině ve prospěch své vlasti. Nešlo ovšem o případ, kdy se cizinec dopustil tohoto činu na území obsazeném brannou mocí Československé republiky. V rámci skutkové podstaty trestného činu vyzrazení vojenského tajemství byl takto chráněn zvěd (příslušník nepřátelského vojska v uniformě), i vyzvědač (příslušník nepřátelského vojska v přestrojení), pokud se tento vrátil ke svému vojsku.¹⁵

Příslušným byl u trestného činu dle § 6 odst. 1 porotní nebo sborový soud první stolice (divizní soud). U trestných činů dle odst. 2, 3 a 4 byl příslušný vždy sborový soud první stolice (divizní soud). Novela zákona na ochranu republiky č. 130/1936 Sb. z. a n. však přinesla rozsáhlé změny i do oblasti příslušnosti soudů ve věcech vojenské zrady.¹⁶ Vládním nařízením mělo být stanoveno, kterým krajským soudům náleželo rozhodovati o vojenské zradě a o nepřekažení nebo neoznámení vojenské zrady i pro obvody jiných krajských soudů podřízených témuž vrchnímu soudu. Působilo-li u takového krajského soudu několik senátů, mělo být rozhodování o těchto trestných činech soustředěno u jednoho z nich. Na místo jednoho člena tohoto senátu nastoupila při hlavním přelíčení vojenská osoba práva znalá. Tuto osobu a potřebný počet jejích náhradníků ustanovovalo ministerstvo národní obrany na rok předem. Vojenský člen senátu hlasoval před ostatními.¹⁷

¹⁵ Blíže problému pachatele trestného činu vojenské zrady kupř. DRBOHLAV, K., Jak trestati jest trestné činy příslušníků republiky v cizině spáchané? In: *Soudcovské listy*, roč. 8, Praha: nákladem Svazu československých soudců, 1927, s. 79.

¹⁶ Velice výstižný výklad k problematice procesních změn ve věcech vojenské zrady a důvodům těchto změn podal zpravodaj ústavně-právního výboru poslanec František Richter. Viz NS RČS 1935-1938. PS. 39. schůze, *Stenoprotokol ze dne 28. 4. 1936*, [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, [cit. dne 12. 6. 2015]. Dostupný z [www: < http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/039schuz/s039001.htm >](http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/039schuz/s039001.htm).

¹⁷ K tomu blíže např. ŠLAPÁK, F., *Zákon ze dne 19. března 1923 č. 50 Sbirky zák. a nař. na ochranu republiky*. Praha: Nákladem Sdružení justičních důstojníků, 1937, s. 50-60.

3 Případy vojenské zrazy

Případů vojenské zrazy se v šetřeném období událo nespočet. Tuto skutečnost si vysvětlují zejména způsobem vzniku Československé republiky, s níž se část příslušníků republiky neztotožnila a tato skutečnost se pak projevovala např. iredentou. Za nejzajímavější případy však považují případ štábního rotmistra Josefa Krejzy a případ kapitána generálního štábu Edmunda Kalmára.

Štábní rotmistr Josef Krejza byl československým občanem, který byl zároveň agentem maďarské výzvědné služby. Krejza spolupracoval s maďarskou výzvědnou službou již od druhé poloviny dvacátých let. Předávání zpráv probíhalo korespondenčně, přičemž Krejza byl za tuto činnost maďarskou stranou velice dobře placen. Jak uvádí Jiří Plachý, celkově si Krejza vydělal svou zrádnou činností na 40.000,- korun, což bylo vzhledem k tehdejšímu platům i cenám opravdu mnoho. Krejza, jak sám uvedl před soudem, pil hodně piva, jednou si mu prý dokonce povedlo od soboty od večera do neděle vypít sedmdesát piv. Tento jeho alkoholismus vedl tak k tomu, že skoro všechny finanční prostředky, které získal od maďarské výzvědné služby za spolupráci, propil. „Krejza byl zatčen dne 6. října 1936... Podle soudního spisu na Krejzovo podezřelé chování upozornili koncem srpna 1936 vojáci a poddůstojníci základní služby u 331. dělostřeleckého pluku, tedy jednotky, ke níž byl Krejza v té době přechodně přeřazen.“¹⁸ Krejza byl vyslýchán s krátkými přestávkami od svého zatčení až do 9. října 19 hodin.¹⁹ Krejza vypovídal dle protokolu o výsledku vcelku ochotně a v průběhu tří denního výsledku se přiznal nejen k vojenské zradě, nýbrž i k jejímu rozsahu. Mimo jiné přiznal, že maďarské výzvědné službě v letech 1926-1931 předal „1. / *Veškeré zprávy o dislokaci a organizaci čs. Armády a změnách, hlavně pokud se týče dělostřelectva* 2. / *Veškeré zprávy o výzbroji a materiálu používaném v čs. Armádě, hlavně o materiálu nově zavedeném* 3. / *Veškeré zprávy o nově zavedených útvech* 4. / *Zprávy o početních stavech, národnostním složení jednotek, materiální situaci důstojníků, rotmistrů a mužstva a o morálním*

¹⁸ KREISINGER, P., Životní osudy zpravodajského důstojníka brigádního generála Josefa Bartíka. Brno, 2011. 176 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce František Hanzlík, s. 35.

¹⁹ Protokol sepsaný s Josefem Krejzou. VÚA-VHA Praha, Divizní soud Praha, č. j. Dtr. 476/36 (Josef Krejza).

*stavu vojska.*²⁰ Dle svých slov Krejza tyto informace získal jednak z vlastní zkušenosti, ze svého služebního přidělení, vlastním pozorováním, z vojenských publikací či skrze dotazy u různých vojenských osob. Hlavní líčení bylo zahájeno dne 22. února 1937 u Divisního soudu v Praze.²¹ Rozsudek trestu smrti provazem²² byl vynesen ještě téhož dne. Poprava Josefa Krejzy byla vykonána dne 22. května 1937.²³

Případ kapitána generálního štábu Edmunda Kalmára se pak od případu štábního rotmistra Josefa Krejzy zásadně lišil, a to zejména v motivaci pachatele. Případy se od sebe lišily taktéž tím, které státní moci bylo vojenské tajemství vyzraženo. Zatímco Krejza vyzrazoval maďarské výzvědné službě mnoho vojenských tajemství za úplatu, Kalmár, byť maďarské národnosti, vyzrazoval bez nároku na úplatu vojenská tajemství nacistickému Německu. Kalmár navíc na rozdíl od Krejzy, který byl kontaktován příslušníkem cizí vojenské moci a umluven ke spolupráci s maďarskou výzvědnou službou, nikým kontaktován nebyl a důležité zpravodajské informace do Německa odesílal sám ze své vůle.

Ke své motivaci uvedl Kalmár následující: „*Při nastoupení služby u divize jsem neměl nejmenšího úmyslu prováděti tuto svou činnost. Tuto myšlenku jsem pojal v únoru 1937 nebo v lednu 1937, kdy vlivem přepracovanosti jsem byl podrážděn každým svým zásahem představeného natolik, že jsem si věci nerozvažil. Měl jsem za to, že se zde nikdy neuplatním a rozhodl jsem se proto k tomuto činu. Považoval jsem to také za svou povinnost, jakožto Maďara, abych pomohl svému národu, třeba prostřednictvím Německa, které jsem považoval za spojence. Tomu značně napomáhala též záliba moje k Němcům a dále výchova ve škole, která sice byla maďarská, ale byla germanofilská.*“²⁴

²⁰ Protokol sepsaný s Josefem Krejzou. VÚA-VHA Praha, Divizní soud Praha, č. j. Dtr. 476/36 (Josef Krejza), s. 12-13.

²¹ PLACHÝ, J., Hrdelní procesy u pražského Divisního soudu v letech 1937-1938. In: *Historica Pragensia: historický sborník Muzea hlavního města Prahy / eds. Pavla Státníková, Tomáš Dvořák*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy 2, 2005, s. 168-170.

²² Jak jsem již uvedl výše, jiný způsob výkonu trestu smrti nebyl ze zákona možný.

²³ LIŠKA, O., *Vykonané tresty smrti - Československo 1918-1989: (nezabrnije rozsudky německé justice)*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2000, 225 s., [76] s. příl. Sešity, č. 2.

²⁴ Protokol sepsaný s Edmudem Kalmárem. VÚA-VHA Praha, Divizní soud Praha, č. j. Dtr. 71/38 (Edmund Kalmár), s. 20.

Edmund Kalmár byl zadržen 2. února 1938. Od tohoto dne také trval výslech, přičemž Kalmár až do 5. února jakoukoli vinu popíral. Vše přiznal až 6. února 1938, neboť prý nechtěl kazit svému otci narozeniny, které měl dne 5. února 1938.

Vyšetřování ukázalo, že Kalmár předal nacistickému Německu zprávy celkem třikrát. Poprvé se tak stalo v únoru 1938, kdy na lyžích překročil hranice z české Olešnice do německé obce Reinerz (dnes Duszniki-Zdrój) a odeslal zde dopis s vojenskými informacemi německé moci. Poté se vrátil zpět do Československé republiky. Podruhé předal zpravodajské informace při své velikonoční cestě za rodiči do Solivaru. Tehdy využil toho, že vlak jel mezi Bohumínem a Hanušovicemi krátce skrze německé území, a vhodil další dokumenty do poštovní schránky na vlakovém nádraží v obci Ziegelhausen. Třetí dopis pak hodil v Chebu v září 1938 do otevřeného poštovního vagónu, který směřoval do Německa.²⁵

„Plukovník generálního štábu Josef Jirka, který před soudem vystoupil coby znalec, popsal způsobené škody jako nezměrné, prakticky nenapravitelné a odhadl, že jen finanční ztráta se pohybuje v řádu miliard: „Prozradil z nejdůležitějších vojenských tajemství tolik, že cizí stát (...) je nyní zasvěcen do velké části našich příprav pro brannou pobotovost státu. (...) Takový případ, jako je tento, nevyskytl se ještě za trvání republiky a vyskytuje se v dějinách špionáže vůbec jen za desetiletí.“²⁶

Divizní soud odsoudil za trestný čin vojenské zrada dle § 6 odst. 2 zákona na ochranu republiky, ve znění pozdějších předpisů, Edmunda Kalmára dne 25. února 1938 k trestu smrti provazem. Kalmár ještě před vynesením rozsudku žádal, aby byl zastřelen, neboť tento způsob popravy by lépe odpovídal jeho postavení, avšak jeho žádosti nebylo a ani nemohlo být vyhověno. Vzhledem k okolnostem, že Nejvyšší vojenský soud potvrdil Edmundu Kalmárovi trest smrti a prezident Edvard Beneš mu neudělil milost, byl Kalmár popraven dne 29. dubna 1938 popraven.²⁷

²⁵ Protokol o hlavním přelíčení ze dne 25. 2. 1938. VÚA-VHA Praha, Divizní soud Praha, č. j. Dtr. 71/38 (Edmund Kalmár), s. 19.

²⁶ DRCHAL, V., Viset nechci, radši mě zastřelte. In: *Lidové noviny* [online]. 23. 5. 2011, roč. 120, s. 29, [cit. dne 12. 6. 2015]. Dostupné na: <https://www.mesto-bohumin.cz/cz/zpravodajstvi/novinove-clanky/20539-viset-nechci-radsi-me-zastrele.html>.

²⁷ LIŠKA, O., *Vykonané tresty smrti - Československo 1918-1989: (nezahrnuje rozsudky německé justice)*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2000, 225 s., [76] s. příl. Sešity, č. 2.

O obou případech nebylo v médiích ani zmínky, neboť veškeré informace o vojenských záležitostech, vč. informací o soudních řízeních ve věcech vojenských trestných činů, byly utajovány a podléhaly přísnému zákazu uveřejňování. Z důvodu důkladného utajení, byl dokonce zřízen speciální seznam obhájců, kteří byli oprávněni obhajovat pachatele vojenské zrady.²⁸

4 Závěrem

Trestný čin vojenské zrady, resp. právní úpravu této skutkové podstaty nepovažuji za nijak kontroverzní. Stanovení trestnosti za opatrování prospěchu nepříteli, konání vojenské služby v nepřátelském vojsku či zrady státního tajemství nebylo ničím novým a zůstává to tak až do dnes. Spíše pro zajímavost jsou tedy v příslušné kapitole uvedeny nejmarkantnější případy vojenské zrady z třicátých let dvacátého století, tj. případy štábního rotmistra Josefa Krejzy a kapitána generálního štábu Edmunda Kalmára. Oba dva tito příslušníci československé armády byli za své činy popraveni, neboť svou činností vážně a nenapravitelně ohrozili bezpečnost československého státu.

Summary

Military Reason in Act no. 50/1923 Coll., for the Protection of the Republic

Each state system is by definition sustain its existence needs to defend against internal and external to this existence. First Czechoslovak Republic was supposed to protect the law to protect the republic from 1923. In this article, the author focuses on the protection of the republic before the military betrayal, because multiethnic composition of the country, as well as his army was at the relevant time of great risk and challenge. In particular, this claim proved to be true in the thirties of the twentieth century.

²⁸ ROJ/AR, K., Seznam obhájců ve věcech vojenské zrady. In: Česká advokacie, roč. 20, Praha: Jednota československých advokátů v Praze, 1937, s. 145-149.

NAJZAUJÍMAVEJŠIE MOMENTY VEĽKOMORAVSKÉHO ZÁKONNÍKA „ZAKON SUDNYJ LJUDEM“

Igor Kišš*

1 Podmienky vzniku zákonníka

Veľká Morava vznikla v 9. storočí spojením Moravského a Nitrianskeho kniežatstva, no kresťanstvo sa na území Veľkej Moravy šírilo už od 8. storočia. Dokazujú to nálezy pohrebísk a zvyškov kostolov z prvej polovice 9. storočia (Mikulčice, Staré Mesto a Sady pri Uherskom Hradišti, Nitra...) a tiež aj písomné záznamy franského kronikára o tom, že ešte pred rokom 814 Karol Veľký poveril šírením kresťanstva na Morave salzburgského arcibiskupa Arna. Dokazujú to aj záznamy v liste akvilejského patriarchu z roku 796 o misiách do podunajských krajín.¹

Slovania žijúci na Veľkej Morave, ktorí sa riadili obyčajovým právom a ktorí ani nemali vlastné písmo, potrebovali nutne vyriešiť tri základné otázky: 1. mať vlastné písmo, 2. mať vlastné písané zákony a 3. vymaniť sa spod svetského a cirkevného vplyvu Franskej ríše.

V roku 861 sa knieža Rastislav obrátil na rímskeho pápeža Mikuláša I.² so žiadosťou o vyslanie biskupa a zriadenia samostatného biskupstva na Morave. Keďže so svojou žiadosťou neuspel, napísali tri kniežatá Rastislav, Svätopluk a podľa *Nestorovej kroniky* aj Koceľ³ spoločný list cisárovi do Carihradu Michalovi III. Tento list sa nám bohužiaľ nezachoval⁴ a časť jeho textu bola nasledovná:

„Keďže náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží a nemáme učiteľa takeého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné kraje,

* JUDr. Igor Kišš, Ústav teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín, Fakulta práva, Paneurópska vysoká škola, Bratislava.

1 KIZLINK, K., Právo Veľkej Moravy. In: *Právnické studie*, roč. 17, č. 3, 1969, s. 433–490.

2 GRADOŠ, J., Nomokánon v preklade sv. Metoda, sírmijsko – moravského arcibiskupa. In: *Theologos*, roč. 4, č. 1, 2001, s. 94–101.

3 RATKOŠ, P., *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: SAV, 1968, s. 358.

4 KUČERA, M., Zo života Konštantína – sv. Cyrila, a sv. Metoda. In: FISCHEROVÁ, A. (ed.), *Proglas*, Bratislava: Perfekt, 2004, s. 52–59.

*keď to uvidia, nás napodobnili. Pošli nám teda biskupa a učiteľa takého. Lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza.*⁵

Moravské kniežatá vo svojom liste vyzdvihujú dobrý (byzantský) zákon, ktorý sa šíri do mnohých krajín. Je nepochybné, že išlo o byzantský zákoník „*Ekloga*“, ktorý bol v tej dobe platným zákonom v Byzancii. *Ekloga* bola zostavená v 8. storočí na podnet cisára Lea III. Isaurského a jeho syna Constantina Copronymosa⁶ a čerpala z ustanovení Corpus Juris Civilis s niektorými modifikáciami.⁷ Vyznačovala sa dôrazom, väčšou stručnosťou a jasnosťou právnych predpisov.⁸

2 Vzt'ah Eklogy a Zakona sudnyj ljudem

V roku 863 prišli na Veľkú Moravu solúnski bratia Konštantín a Metod (Konštantín bol filozof, patril k najväčším vzdelancom v celom východnom cisárstve a Metod bol právnik) a jedným z ich najvýznamnejších diel bola prvá písomná slovanská právna zbierka *Zakon sudnyj ljudem* (skrátene ZSL), ktorý obsahoval hmotnoprávne aj procesné ustanovenia civilného, trestného, správneho a čiastočne aj vojnového práva. Tento zákonník mal 32 článkov a ako predloha mu slúžila byzantská *Ekloga*. *Zakon sudnyj ljudem* čerpal najmä zo 17. kapitoly Eklogy, ale v štyroch ustanoveniach mu bola predlohou 2., 8., 14. a 18. kapitola. Prvé dva články zákona boli úplne nové, ktoré s *Eklogou* nesúviseli. V prevzatých kapitolách bolo oproti *Ekloge* dost' zmien a *Zakon sudnyj ljudem* nepreberal mechanicky normy byzantského práva, ale ich prispôboval konkrétnym domácim podmienkam. Tu je treba povedať veľmi dôležitý fakt, že v slovanskom zákonníku boli kruté tresty byzantskej *Eklogy* (odrezanie nosa, useknutie ruky, oslepenie, upálenie, s'atie a pod.) nahradené miernejšími a humánnejšími trestami s pridaním

⁵ RATKOŠ, P., *Veľkomoravské legendy a povesti*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 36.

⁶ HALSALL, P., *The Contract of Marriage, in the Ecloga of Leo III, (726)*. [online]. 2013, [cit: 2013-07-23] dostupné na <http://www.fordham.edu/halsall/source/byz-marr726.html>.

⁷ HALSALL, P., *The Ecloga on Sexual Crimes (8th Cent.)*. [online]. 2014, [cit: 2014-10-18] dostupné na <http://www.fordham.edu/halsall/source/ecloga1.asp>.

⁸ Законъ судныи ljudemъ. In: BARTONKOVÁ, D., HAVLÍK, L., MASAŘÍK, Z., VEČERKA, R. (ed.), *Magnae Moraviae Fontes Historici IV*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 147–198.

cirkevných epitemií (pôstov). Tu sa prejavila kresťanská humanita slovanského národa. Len veľmi výnimočne bol ponechaný tvrdý telesný trest pre páchatel'a.

Zaujímavosťou systematiky tohto zákonníka je, že autori zákona ako keby 17. kapitolu *Eklogy* rozdelili na dve časti (prvá časť 1. až 21. článok a druhá časť 22. až 41. článok) a v slovanskom zákonníku dali najskôr druhú časť a až za ňou potom prvú časť. Ostatné poradie jednotlivých článkov systematicky nasledovalo za sebou rovnako ako v prípade *Eklogy*. Mohlo by sa zdať, že dôvodom pre takúto zmenu bolo to, že v druhej časti 17. kapitoly *Eklogy* sa nachádzali závažnejšie trestné činy a v prvej časti sa nachádzali menej závažné trestné činy a autori slovanského zákonníka dali závažnejšie trestné činy dopredu. Keď sa však pozrieme na tresty za jednotlivé skutkové podstaty trestných činov, tak tie vôbec nenasvedčujú tomu, že by v prvej časti zákona boli závažnejšie trestné činy. Aký bol teda iný dôvod pre uprednostnenie druhej časti?

So zaujímavým názorom prišiel český historik J. Vašica, ktorý dôvodí, že usporiadanie matérie *Zakona sudnyj ljudem* vychádza zo starobylej cirkevnej tradície, ktorú doložil právnou zbierkou „*Lex Dei seu Mosaicarum et Romanarum legum collatio*“. Ide o starokresťanskú kompiláciu z rokov 390 až 438, v ktorej sa porovnávajú Mojžišove starozákonné predpisy s rímskymi zákonmi a ktorá bola jedna z prípravných prác pre veľkú Justiniánovu kodifikáciu. Pod vplyvom tejto zbierky, v ktorej je základom triedenia **Mojžišovský dekalog** (Desatoro božích prikázaní), autori slovanského zákonníka rozdelili 17. kapitolu *Eklogy* na 2 časti a usporiadali ju takým spôsobom, že najskôr uviedli trestné predpisy druhej časti *Eklogy* a potom uviedli predpisy prvej časti *Eklogy*.⁹ Preto v *Zakone sudnyj ljudem* idú za sebou trestné činy cudzoložstva (6. Božie prikázanie), krádeže (7. Božie prikázanie) a ustanovenia o svedeckej výpovedi (8. Božie prikázanie). Systematika *Zakona sudnyj ljudem* bola nasledovná:

⁹ Tamže, s. 154.

číslo článku v ZSL	obsah článku	prevzatý príp. modifikovaný článok Eklogy
1.	Pohanské obete a prísahy	úplne nový článok
2.	Nutnosť svedkov v procese	úplne nový článok
3.	Rozdelenie vojenskej koristi	kapitola 18.
4.	Smilstvo s vlastnou otrokyňou	kapitola 17. Čl. 24
5.	Smilstvo s cudzou otrokyňou	kapitola 17. Čl. 22
6.	Smilstvo s mníškou	kapitola 17. Čl. 23
7.	Smilstvo s príbuznou – incest	kapitola 17. Čl. 25 a 26
7a.	O svedkoch	úplne nový článok príp. Čl. 27
8.	Zvedenie panny	kapitola 17. Čl. 29
9.	Znásilnenie panny na pustom mieste	kapitola 17. Čl. 30
10.	Zvedenie maloletej	kapitola 17. Čl. 34
11.	Zvedenie cudzej snúbenice	kapitola 17. Čl. 32
12.	Krvismilstvo – manželstvo s príbuzným	kapitola 17. Čl. 33
13.	Bigamia – dvojmanželstvo	kapitola 17. Čl. 35
14.	Podpaľáčstvo lesa, rúbanie stromov	kapitola 17. Čl. 40
15.	Podpaľáčstvo majetku	kapitola 17. Čl. 41
16.	Právo azylu	kapitola 17. Čl. 1
17.	Neprípustnosť právnej svojpomoci	kapitola 17. Čl. 5
18.	Svedectvo rodičov, detí a otrokov	kapitola 14. Čl. 2 a 3
19.	Vykupovanie vojnových zajatcov	kapitola 8. Čl. 6
20.	Svedkovia z počutia	kapitola 14. Čl. 9
21.	Vojaci, ktorí v zajatí zapreli vieru	kapitola 17. Čl. 6
22.	Poškodenie alebo smrť požičaného koňa	kapitola 17. Čl. 7
23.	Poškodenie cudzieho dobytku	kapitola 17. Čl. 8
24.	Krádež vo vojne	kapitola 17. Čl. 10
25.	Otrok, ktorý kradne	kapitola 17. Čl. 12
26.	Odohnanie cudzieho stáda	kapitola 17. Čl. 13
27.	Zobliekanie mŕtvol	kapitola 17. Čl. 14
28.	Svätokrádež	kapitola 17. Čl. 15
29.	Zajatie a zotročenie slobodného	kapitola 17. Čl. 16
30.	Krádež cudzieho otroka	kapitola 17. Čl. 17
30a.	Súdne spory manželov	kapitola 2. Čl. 12 a 13

Pri kontrole poradia jednotlivých článkov zákona vo vzťahu k *Ekloge* je vidieť, že napriek tomu, že poradie článkov zákona (prvej a druhej časti) ide po sebe rovnako tak ako v *Ekloge*, niektoré články v poradí chýbajú, a teda sú v *Zakone sudnyj ljudem* vynechané (napr. 9. článok 17. kapitoly *Eklogy*). A. I. Sobolevskij tento problém spája s cirkevným zákonníkom Zaporovdi svätých otcov („*Ustanovenia svätých otcov o pokání za vraždu a o každom hriechu*“; ďalej len UsvO), ktorý bol vypracovaný ešte pred rokom 863. Predlohou mu bol latinský tzv. Merseburský penitenciál¹⁰ a neznámi autori ho spracovali podľa zásad mohučskej synody z roku 847.¹¹ A. I. Sobolevskij tvrdí, že Ustanovenia svätých otcov a *Zakon sudnyj ljudem* tvorili dve časti jedného celku, a preto v *Zakone sudnyj ljudem* sa nenachádza ustanovenie o vražde, lebo takéto ustanovenia sú v *Ustanoveniach svätých otcov*. Podobne napr. v ZSL nie je ustanovenie o potrate alebo o beštialite, napriek tomu, že sa o nich jedná v 17. kapitole gréckej *Eklogy*. Oba tieto trestné činy sú uvedené v *Ustanoveniach svätých otcov* v článku 25. a 35.¹² K tomuto názoru sa prikláňa aj K. Kizlink.¹³

Téza jedného celku má však trhlinu. Niektoré ustanovenia sú duplicitne v oboch zákonníkoch. Napríklad za zvedenie dievčaťa je v čl. 10 ZSL trest sedemročné pokánie a v UsvO je trest len trojročné pokánie. Taktiež za smilstvo s mníškou je v čl. 6 ZSL trest 15 ročné pokánie a v UsvO je trest len trojročné pokánie. Prijatť tézu jedného celku by sa dalo teda len za podmienky, že ZSL a UsvO boli vo vzťahu subsidiarity, a teda *Zakon sudnyj ljudem* bol *lex specialis* (lebo bol novším zákonníkom) a *Ustanovenia svätých otcov* boli *lex generalis*. V takom prípade by sa pre skutkové podstaty, pre ktoré nebolo ustanovenie v *Zakone sudnyj ljudem*, použilo *Ustanovenie svätých otcov*. Ale to je len špekulatívne vysvetlenie. Skôr ZSL a UsvO netvorili jeden celok. Hovorí za to aj ten fakt, že *Ustanovenia svätých otcov* neobsahovali svetské tresty, ale len cirkevné.

¹⁰ HAVLÍKOVÁ, L., Dítě ve velkomoravských právních památkách. In: *Konštantínove listy*, roč. 5, č. 5, 2012, s. 1–10.

¹¹ KIZLINK, K., Právo Velkej Moravy. In: *Právnícké studie*, roč. 17, č. 3, 1969, s. 433–490.

¹² VAŠICA, J., *Literární památky epochy Velkomoravské*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad spol., s. r. o., 1996, s. 90.

¹³ KIZLINK, K., Právo Velkej Moravy. In: *Právnícké studie*, roč. 17, č. 3, 1969, s. 433–490.

Pri odbornej analýze jednotlivých článkov je vidieť ich rozdielnu právnu úroveň. Všetky ustanovenia *Zakona sudnyj ljudem* by sa dali rozdeliť do 2 skupín. Do prvej skupiny by patrili ustanovenia, ktoré sú dosť vzdialené právnickému a jazykovému vzdelaniu. Nachádzajú sa v nich odborné a jazykové chyby, preklad je kostrbatý, sloh nevyrovnaný a aj laik môže rozoznať, že autor nebol právnický vzdelaný. Uniká mu zmysel právnych pojmov a dobre nechápe obsah ustanovení. Ako príklad sa dá uviesť čl. 17 ZSL „Nepripustnosť právnej svojpomoci“, v ktorom je zákaz svojpomoci a do tohto článku je vložené ešte ustanovenie o krádeži (... *a keď vezme niečo cudzie*...). Trestnou sankciou je bitie, lebo páchatel sa nepodrobil moci. Autor tohto článku zrejme nepochopil rozdielnu skutkovú podstatu svojpomoci a krádeže. Do druhej skupiny by patrili ustanovenia, ktoré sú stručné, presné vo vyjadrovaní a vystihujú podstatu veci. Tu je autor s vysokým odborným a jazykovým vzdelaním. Výborným príkladom sú napríklad čl. 7a „O svedkoch“, čl. 9 „Znásilnenie panny na pustom mieste“, čl. 13 „Bigamia – dvojmanželstvo“, čl. 16 „Právo azylu“, čl. 25 „Otrok, ktorý kradne“, čl. 26 „Odohnanie cudzieho stáda“ a čl. 30a „Súdne spory manželov“. Z uvedeného vyplýva, že autorstvo zákona nie je možné pripísať jednej osobe. Väčšina odborníkov zastáva názor, že autormi zákona sú spoločne Konštantín a Metod. Dokonca Š. Ondruš, ktorý uvádza ako autora Metoda, zároveň dodáva, že „*Ak sa tvrdí, že autorom Súdneho zákona je Metod, netreba to brať doslova. Súdny zákon vznikol v Metodovej literárnej škole, v ktorej mal po Metodovi prvé miesto Gorazd.*“¹⁴

Otázkou je, v akom jazyku bol *Zakon sudnyj ljudem* napísaný? Na starosloviencínu existujú štyri teórie (moravská, panónska, bulharská a macedónska) a vo všeobecnosti je v súčasnej slavistike uznávaná macedónska teória. Podľa tejto teórie základ staroslovienciny tvorí macedónske nárečie Slovanov z okolia Solúna. Prvý s ňou prišiel J. Dobrovodský a potom ho nasledovali P. J. Šafárik, F.M. Mareš, V. Jagič, A. H. Vostokov a iní.¹⁵ Jazyk Moravanov sa len nepatrne líšil od jazyka v solúnskom kraji, ktorý bol rodiskom solúnskych bratov. Konštantín starosloviencínu kultivoval na liturgický jazyk

¹⁴ ONDRUŠ, Š., *Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho*. Bratislava: Tatran, 1985, s. 157.

¹⁵ TANESKI, Z., Niektoré teórie a historicko-spoločenské podmienky vzniku slovanského písma a písomníctva. In: *Konštantínove listy*, roč. 1, č. 1, 2008, s. 110–124.

a musel pri prekladaní zložitých fráz použiť aj nové slová podľa gréckeho významu.¹⁶ Vo väčšine prípadov však nedochádzalo k otrockému napodobneniu gréckych pojmov.¹⁷

Jazyk, v ktorom bol napísaný *Zakon sudnyj ljudem*, nebol podľa J. Kurza celonárodný spisovný jazyk, ale len oficiálny jazyk písomníctva. Jazyk nie spisovný, ale výlučne písomný. Nebol to jazyk totožný s jazykom Ľudu, ale postačovalo, že mu bol zrozumiteľný a blízky. V období Veľkej Moravy neboli medzi jednotlivými slovanskými jazykmi výraznejšie rozdiely. Jazyk moravských Slovanov bol pre ich príslušnosť k západnej cirkvi v právnej a cirkevnej terminológii bohatší a vyspelejší.¹⁸

3 Humanizácia trestov v Zakone sudnyj ljudem oproti Ekloge

V pôvodnej byzantskej *Ekloge* boli kruté fyzické tresty. Autori slovanského zákonníka tieto tresty značne zmiernili a k niektorým pridali cirkevné epitímie - pôsty. V *Ekloge* sa pôsty nenachádzali, nakoľko vo východnej cirkvi zaniklo verejné pokánie začiatkom 5. storočia. N. S. Suvorov vidí verejné pokánie ako vplyv západného cirkevného práva.¹⁹ Pri zmiernení trestov išlo o trestné činy ako napríklad znásilnenie panny na pustom mieste (čl. 9), kde podľa Eklogy bol trest „rhinokopia“ t.j. odrezanie nosa, ale *Zakon sudnyj ljudem* určoval trest „...nech je pokutovaný a jeho majetok nech je daný dievčaťu“. Podobne je to aj pri krivsmilstve - manželstve s príbuznou (čl. 12). Ekloga určovala trest páchatel'om sťatie mečom a rhinokopiu (odrezanie nosa). *Zakon sudnyj ljudem* bol miernejší a určoval „nech sú rozlúčení.“ Odôvodňuje sa to tým, že takéto manželstvá boli v oblastiach aplikácie zákona bežné a bolo treba postupovať miernejšie.²⁰ Pri trestnom čine krádeže vo vojne (čl. 24) bol podľa Eklogy trest „cheirokia“ t.j. useknutie ruky²¹ a *Zakon sudnyj ljudem* určoval trest „...ak je to zbraň, nech

¹⁶ RATKOŠ, P., *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 78.

¹⁷ TANESKI, Z., Niektoré teórie a historicko-spoločenské podmienky vzniku slovanského písma a písomníctva. In: *Konštantínove listy*, roč. 1, č. 1, 2008, s. 110–124.

¹⁸ KIZLINK, K., Právo Veľkej Moravy. In: *Právnické studie*, roč. 17, č. 3, 1969, s. 433–490.

¹⁹ Tamže s. 454.

²⁰ PROCHÁZKA, K., Deset poznámek ke Gančovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem. In: *Právněhistorické studie*, roč. 8, č. 9, 1963, s. 302–317.

²¹ VAŠICA, J., *Literární památky epochy Velkomoravské*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad spol., s. r. o., 1996, s. 209.

je zbitý; ak je to kôň, nech je pokutovaný“. Zaujímavosťou je skutková podstata trestného činu odohnanie cudzieho stáda (čl. 26), kde bol trest podľa Eklogy „cheirokia“ t.j. odseknutie ruky.²² V Zakone sudnyj ljudem bol použitý ako jediný raz v celom zákonníku inštitút recidívy a trest bol určený nasledovne: „...ak tak urobil po prvý raz, nech je bitý, ak druhý raz, nech je vyhnaný zo zeme; ak tretí raz, nech je pokutovaný; ale najskôr až potom, keď navráti všetko, čo odohnal.“ Pri trestnom čine zobliekanie mŕtvol (čl. 27) bolo trestom podľa Eklogy odseknutie ruky „cheirokia“ a Zakon sudnyj ljudem určoval trest „...nech je pokutovaný“. A nakoniec v prípade svätokrádeže (čl. 28) Ekloga určovala trest oslepenia a Zakon sudnyj ljudem určoval trest, ak páchatel' vstúpi do oltára a „vezme niečo z posvätných nádob alebo rúch alebo z akejkoľvek inej veci, nech je pokutovaný“ a ak „vezme niečo z chrámu mimo oltár, nech je bitý, ostrihaný a poslaný zo zeme ako bezbožník“.

Slovanské zmiernenie trestov však neplatí absolútne, výnimočne nastal aj prípad, kedy krutý fyzický trest bol ponechaný, dokonca boli dva prípady, kedy bol trest zhoršený. Ponechaný trest bol v jednom prípade a to pri trestnom čine zvedenia cudzej snúbenice (čl. 11), kde aj Ekloga a aj Zakon sudnyj ljudem určoval trest páchatel'ovi „rhinokopiu“ t.j. odrezanie nosa. Zhoršenie trestu bolo v dvoch prípadoch. Po prvé pri trestnom čine smilstva s mníškou (čl. 6), kde Ekloga určovala trest „rhinokopiu“ t.j. odrezanie nosa a Zakon sudnyj ljudem určoval okrem „rhinokopie“ ešte aj cirkevný trest 15 ročné pokánie. Po druhé v prípade práva azylu (čl. 16) kde, ak sa niekto pokúsil narušiť niekomu právo azylu, ktoré mu poskytoval chrám, podľa Eklogy dostal 12 rán palicou, ale podľa Zakona sudnyj ljudem to bolo 140 rán palicou. Autori zákona zrejme chceli posilniť inštitút azylu a jeho nedotknuteľnosť.

Čo sa týka cirkevných trestov, tak cirkev všeobecne celkove určovala 4 druhy pokánia jednak podľa doby pokánia a jednak podľa spôsobu pokánia. Podľa doby pokánia bolo pokánie: 3 ročné, 7 ročné, 12 ročné a 15 ročné. Podľa spôsobu pokánia išlo tiež o 4 stupne pokánia:

1. Plačúci (flentes), ktorí stáli vonku v chrámovej predsieni počas bohoslužby a vchádzajúcich prosili s plačom, aby sa za nich prihovárali a modlili.

²² Tamže, s. 210.

2. Počúvajúci (audientes), ktorým bolo dovolené byť v chráme pri omši do evanjelia.
3. Kľačiaci (genuflectentes), ktorí sa mohli zúčastniť celej omše, ale v kľačiacej polohe a nesmeli ísť k prijímaniu. V chráme mohli zostať do Verím v Boha, teda do Kréda. Zrejme mal autor zákona na mysli slovanskú liturgiu svätého Petra, kde je niekoľkými modlitbami oddelené Krédo od evanjelia.
4. Spolustojaci (consistentes), ktorí stáli v chráme s ostatnými veriacimi, ale nesmeli ísť k prijímaniu.²³

V Zakone sudnyj ljudem sa vyskytovali však len tri druhy pokánia a to 7 ročné, 12 ročné a 15 ročné. Pokánie s dobou 3 roky nie je určené ani jedenkrát. Trojročné pokánie sa ale napríklad vyskytuje v Ustanoveniach svätých otcov. Zo štyroch stupňov pokánia je vyslovene určené len plačúci (čl. 7) a stojaci (čl. 4). V ostatných prípadoch pokánia je buď odkaz na určité ustanovenie alebo stupeň pokánia nie je určený.

Zaujímavosťou pri určení pokánia je výslovná chyba v zákone, kde pri zvedení dievčat a pred trinástym rokom (čl. 10) je uvedené: „...všetci podliehajú sedemročnému pokánium, ako sme už predtým povedali pri vydatej žene“, ale pri vydatej žene (čl. 7) je uvedené 15 ročné pokánie. Ide tu o vyslovenú chybu v zákone.

Spornou otázkou je uloženie svetského a cirkevného trestu. Ide o kumulatívny alebo alternatívny trest? Všetko nasvedčuje tomu, že pri ukladaní svetských a cirkevných trestov ide o kumulatívny trest. Pri určení obidvoch typov trestov sú použité slová ako „a“, „rovnako“, „potom“ atď. Je však jedno ustanovenie – podpaľáčstvo majetku (čl. 15), kde sa uvádza: „, ak je to v meste, nech ho spália ohňom, ale ak je to na dedine alebo na statku, nech ho popravia mečom, ale podľa cirkevného zákona sa odovzdá na dvanásťročné pokánie“. Ťažko tu pôjde o kumulatívny svetský a cirkevný trest nakoľko, ak páchatel dostane trest smrti, nemôže vykonať 12 ročné pokánie. Ak ale ide o alternatívny trest, je treba si všimnúť jednej zvláštnosti. Svetský trest určuje najvyšší, a teda absolútny trest t.j. trest smrti (inak jediný prípad v celom zákone). Cirkevný trest určuje len 12 ročné pokánie, čo ani

²³ VAŠICA, J., *Literární památky epochy Velkomoravské*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad spol., s. r. o., 1996, s. 203.

nie je najvyšším cirkevným trestom. Najvyšším cirkevným trestom je pokánie v trvaní 15 rokov. Autori zákona teda svetský trest dávajú najvyšší možný, ale cirkevný trest nie je najvyšším možným. Je to zvláštna situácia. Ťažko je uveriť tomu, že ide o kumulatívny trest a pri ktorom asi najskôr páchatel vykoná 12 ročné pokánie a po uplynutí 12 rokov ho popraví.

4 Iné prípady humanity zákona

Slovanská sociálnosť a humanita sa neprejavila len v určovaní výšky trestov, ale aj v ďalších aspektoch. V článku 1 „Pohanské obete a prisahy“ sa uvádza, že ak niekto vykonáva takéto protiprávne konanie, jeho majetok bude predaný a „*cena potom za to získaná, nech sa dá chudobným.*“²⁴ Autori zákona teda mysleli na chudobných obyvateľov Veľkej Moravy a toto ustanovenie je možné vnímať ako akýsi sociálny zákon. V článku 3 „Nutnosť svedkov v procese“ je uzákonená súdna ochrana podozrivého z trestného činu tým spôsobom, že zákon zakazuje kniežatám a sudcom prijať obvinenie bez svedeckých dôkazov. Formulácia ustanovenia je nasledovná: „*je povinnosťou kniežat'a a sudcu neprijímať udania bez mnohých svedkov*“. Ďalšia súdna ochrana obžalovaného sa nachádza v článku 7a „O svedkoch“, kde je taxatívne určený počet svedkov na dokázanie spornej veci: „*Potom počet svedkov nech býva jedenást' alebo viac ako tento počet, pri malých sporoch od sedem do troch, nie však menej ako tento počet.*“

Humanita Slovanov, ktorá predbehla možno aj tisíc rokov, sa prejavila aj v uzákonení humanizácie vojny. Ide o článok 3 „Rozdelenie vojenskej koristi“, v ktorom je bojovník vo vojne zákonne zaviazaný vystríhať sa „*všetkých zých slov a skutkov, má mať na mysli Boha a konať modlitbu a s rozvahou viesť boj*“. Ide tu teda o zákonné odmietnutie akejsi „totálnej vojny“ a snahu o humanizáciu vojny. Medzinárodné právo vojnové až v 20. storočí je postavené na troch zásadách: 1. zásada účelnosti, 2. zásada právnej regulácie, 3. zásada humanizácie vojny.

Podľa zásady účelnosti môže bojujúca strana použiť všetky dovolené bojové prostriedky, ktoré má k dispozícii, aby urýchlene zlomila odpor nepriateľa.

²⁴ Законъ судnyi ljudemъ. In: BARTOŇKOVÁ, D., HAVLÍK, L., MASAŘÍK, Z., VEČERKA, R. (ed.), *Magnae Moraviae Fontes Historici IV*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 147–198.

Podľa zásady právnej regulácie môže bojujúca strana použiť len to, čo nie je zakázané a pri vedení operácií je povinná riadiť sa určitými zásadami a pravidlami, ktoré sú dohodnuté v oblasti vojnového práva.

Podľa zásady humanizácie vojny je zakázané používať zradné, perfidné (virolomné) prostriedky. Vojenské operácie sa majú viesť s kombatantami,²⁵ pričom civilné obyvateľstvo má byť pokiaľ možno šetrené.²⁶

Zakon sudnyj ljudem tým, že uzákonil humanizáciu vojny nielen, že predbehol svoju dobu, ale ukázal svetu, že slovanský národ bol jeden humánný národ, ktorý vychádzal z kresťanských hodnôt.

5 Ostatné zaujímavosti zákona

5.1 Rozluka manželstva

Veľmi rozsiahly je posledný článok zákona 30a „Súdne spory manželov“, ktorý rieši otázku rozluky manželstva. Vzorom pre tento článok bola kapitola 2 článok 12 a 13 *Ekllogy*, podľa ktorej dôvodom pre rozlúčenie manželstva je smilstvo. Ide o základný dôvod, ktorý je uvedený ešte aj v evanjeliách Novej zmluvy. V *Zakone sudnyj ljudem* je uvedených viacero dôvodov rozluky manželstva, ale smilstvo tam výslovne uvedené nie je. Tento istý názor mali aj bulharskí historici G. Danailov a aj H. Orošakov. Vzniká teda dojem, že na Veľkej Morave nebolo smilstvo dôvodom rozluky manželstva. *Zakon sudnyj ljudem* uvádza dôvody rozluky manželstva zvlášť zo strany muža a zvlášť zo strany ženy.

Previnenie ženy je definované takto: „*rozlučuje sa muž od svojej ženy pre taký briech a ak bude žena usvedčená, že robí akýkoľvek úklad proti jeho životu, alebo keď sa dozvedela o nejakých zlých skutkoch iných osôb proti jej mužovi, neoznámí mu to, a ak upadne do nemoci malomocenstva.*“

Previnenie muža je definované takto: „*žena sa rozlučuje od svojho muža, ak jej bude robiť nejaký úklad, alebo to vie o inom, neoznámí jej to, a ak upadne do nemoci malomocenstva a ak sa príhodi, že jeden z nich pred manželským stykom upadne do zlej nemoci.*“

²⁵ Kombatantami sa rozumieajú príslušníci jednotlivých druhov armád, príslušníci ozbrojených zborov, rôzne druhy polícií, príslušníci milícií a civilné obyvateľstvo, ak povstalo proti útočiacemu nepriateľovi.

²⁶ MRÁZ, S., *Medzinárodné právo verejné*. Bratislava: Ekonóm, 2011, s. 235.

Na prvý pohľad dôvody rozlúčenia manželstva na strane muža a dôvody na strane ženy sú rovnaké. Pri hlbšej analýze zistíme, že tomu tak ale nie je. Žena sa previní tým, ak urobí akýkoľvek úklad proti životu manžela. Musí teda ísť o také konanie, ktoré by viedlo k smrti manžela bez ohľadu na to, či smrť nastane alebo nie. Na druhej strane muž sa previní voči žene tým, ak jej urobí akýkoľvek úklad. Nie je tam uvedené, že musí ísť o úklad voči manželkinmu životu. To znamená, že v tomto prípade jej muž posudzovaný oveľa prísnejšie a stačí, ak voči manželke urobí nejaký úklad a vôbec nemusí ísť o úklad voči jej životu. Pri previnení muža je ešte jeden dôvod, ktorý pri manželke uvedený nie je. Ide o dôvod upadnutia do zlej nemoci pred manželským stykom. Podľa viacerých autorov (Vašica, Saturník, Havlíková) takouto nemocou môže byť len nemoc, ktorej následkom je impotencia.²⁷ S týmto názorom sa však nedá súhlasiť, nakoľko v ustanovení je uvedené, že „jeden z nich“ pred manželským stykom upadne do zlej nemoci. To znamená, že aj muž alebo aj žena môže upadnúť do takej nemoci, ktorá urobí pohlavný styk nemožným. Ide teda o akúkoľvek chorobu, ktorá sa vyskytne či už u muža alebo u ženy a jej dôsledkom bude nemožnosť pohlavného styku. Tu je treba poznamenať, že ide o situáciu, kým nie je manželstvo dokonané („...pred manželským stykom“ t.j. po uzavretí manželstva pred jeho dokonaním). Po dokonaní manželstva (po pohlavnom manželskom styku) už neskoršia „zlá nemoc“ nie je dôvodom na rozlúčenie manželstva.

V pôvodnej *Eklóge* bolo uvedené: „Ak sa stane, že jeden z nich (pozn. manželov) po uzavretí manželstva bude ovládaný diablom, takáto nech sa z tejto príčiny od seba neodlučujú.“ Diabolstvo je tu myslené ako neschopnosť manželského pohlavného styku.²⁸ Rozdiel oproti *Eklóge* je ten, že *Zakon sudnyj ljudem* rieši situáciu pred dokonaním manželstva, kedy rozlúčenie je ešte možné a *Eklóga* pred dokonaním aj po dokonaní manželstva („...po uzavretí manželstva“), kedy rozlúčenie z tohto dôvodu nie je možné ani pred dokonaním ani po dokonaní manželstva.

²⁷ VAŠICA, J., *Literární památky epochy Velkomoravské*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad spol., s. r. o., 1996, s. 212.

²⁸ Законъ судныи ljudemъ. In: BARTOŇKOVÁ, D., HAVLÍK, L., MASAŘÍK, Z., VEČERKA, R. (ed.), *Magnae Moraviae Fontes Historici IV*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 147–198.

Ako bolo uvedené vyššie, všetko nasvedčuje tomu, že na Veľkej Morave nebola možná rozluka manželstva z dôvodu smilstva napriek tomu, že *Eklóga* to dovoľovala. Pri precíznej analýze celého ustanovenia ale zistíme, že tomu tak nie je.

Ustanoveniu, kde sú uvedené previnía muža a previnenia ženy, predchádza nasledovný text: „*Ježiš odpovedal: Čo Boh spojil, človek nech nerozlučuje okrem príčiny smilstva – aj my sa riadíme ako skutoční učeníci Krista Boha a neodvažujeme sa nič iného uzákonit*“²⁹. A v nasledujúcom texte je uvedené: „*Rozlučuje sa muž od svojej ženy pre taký hriech a keď...*“³⁰. Pojem taký hriech sa viaže na predošlé ustanovenie, a teda takým hriechom je podľa predošlého ustanovenia smilstvo. Zaujímavosťou je, že smilstvo je uvedené len na strane previnenia ženy. Pri mužovi takáto formulácia chýba. Z uvedeného vyplýva, že smilstvo bolo dôvodom rozlúčenia manželstva, ale len v prípade, že sa ho dopustila žena. Smilstvo muža nebolo dôvodom rozlúčenia manželstva.

5.2 Rozhodovanie súdu o vine a treste

V súčasnosti trestné súdy rozhodujú o vine a treste obžalovaného. Najskôr rozhodnú o vine a ak je uznaný obžalovaný vinným, súd súčasne rozhodne aj o jeho treste. Na Veľkej Morave bola situácia iná. Veľkomoravský súd rozhodoval len o vine obžalovaného, ale o treste nerozhodoval. Trest bol vo všetkých prípadoch taxatívne určený a v prípade uloženia trestu bol súd len v pozícii administrátora, ktorý len vyriekol trest, ktorý bol uvedený v zákone, bez možnosti ovplyvniť výšku trestu. Riešenie je to v každom prípade zaujímavé.

Súd ukladal okrem svetských trestov aj tresty cirkevné. Nikde v *Zakone sudnyj ljudem* ale ani v *Napomenutiach vladárom* (Владыкамъ země božie slovo veliť) nie je ani najmenší náznak, že by existovali súdy, na ktorých by mal biskup alebo kňaz nejakú účasť. Neexistovali zmiešané súdy a súd ukladal páchatelom presne stanovený cirkevný trest a cirkev preberala odsúdencov pod svoj dozor.²⁹ Súd v odsudzujúcom rozsudku len vyriekol, čo zákon ustanovoval, a cirkevná moc sa len starala o výkon rozhodnutia.³⁰

²⁹ VAŠICA, J., *Literární památky epochy Velkomoravské*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad spol., s. r. o., 1996, s. 81.

³⁰ VAŠICA, J., K otázce původu Zakona sudného ljudem. In: *Slavia*, roč. 22, č. 1, 1961, s. 1-19.

6 Záver

Veľká Morava má pre naše národy obrovský význam. V tej dobe sme boli síce jednotným národom, nemali sme však vlastné písmo ani vlastné zákony. Veľkomoravský zákonník *Zakon sudnyj ljudem* bol prvou slovanskou písomnou právnou pamiatkou. Predlohou tohto zákonníka bola byzantská *Ekloga* najmä jej 17. kapitola. Slovanský zákonník neprevzal otrocky ustanovenia Eklogy, ale si ich prispôbil pre potreby Veľkej Moravy. Kruté fyzické tresty *Eklogy* spravidla *Zakon sudnyj ljudem* zmiernil a k niektorým pridal aj cirkevné tresty. Kresťanský humanizmus Slovanov sa neprejavil len v zmiernení trestov, ale aj v uzákonení humanizácie vojny (čl. 3) a starostlivosti o chudobných (čl. 1). Zákonník mal 32 článkov a obsahoval predpisy civilného, trestného, správneho a čiastočne aj vojnového práva. *Zakon sudnyj ljudem* bol moderný zákonník a v mnohých ohľadoch predstihol svoju dobu. Autori zákona solúnski bratia Konštantín a Metod sú jedni z najdôležitejších osobností Veľkej Moravy a vôbec celej československej histórie.

Summary

The Most Interesting Moments of Great Moravian Code of Law „Zakon sudnyj ljudem“

In the year 863 arrived to Great Moravia the brothers from Thessalonica Constantine and Methodius. One from their most remarkable work is *Zakon sudnyj ljudem* (translated: Court Law for the People). This Court Law for the People consists of 32 articles, which contained the provisions of civil, penal, administrative and partly also of military laws. The model for this code of laws was Byzantine *Ekloga*, especially its 17th chapter. In this study is analyzed the interrelation of *Zakon sudnyj ljudem* and Byzantine *Ekloga* in the area of system of code of laws and of singular penalties and mutual interrelationship of *Zakon sudnyj ljudem* and *Ustanovenia svätých otcov* (translated: The Provisions of Church Holy Fathers). The author is appraising the humanity and social tendency of this Laws which are evident trend of them. The author shows also several interesting points of singular provisions. Author is analyzing also some problems of divorces of matrimonies and problems of imposing of penalties.

ZEMSKÉ VĚSTNÍKY A VZNIK REPUBLIKY

*Lukáš Králík**

1 Úvod

Vydávání zemských sbírek obsahující podzákonné předpisy, ale i předpisy na zákonné úrovni je specifickým fenoménem, který není ani odborné veřejnosti příliš znám. V těchto tradičních sbírkách, které již vycházely od roku 1848, byly přetiskovány i akty centrálních správních úřadů, stejně jako centrálních zákonodárných sborů. Vedle těchto předpisů byly stále hlavním obsahem sbírek předpisy zemské a to, jak z dílny správních úřadů, tak i zemských sněmů.

Po vzniku republiky se situace výrazně změnila s tím, že země ztratily svou zákonodárnou pravomoc (resp. zemská zastupitelstva) a sbírky se přetransformovaly do klasických úředních věstníků, které přetiskovaly opět pouze vybrané předpisy centrálních úřadů, ne již zákonodárných sborů a ve zbytku akty, převážně individuální správní akty či vyhlášky a jejich ekvivalenty na zemské úrovni vydávané zemskými správními úřady.

V tomto článku bych se rád zaměřil na vznik, trvání i zánik nových sbírek zřízených až po vzniku republiky v roce 1918 v nově připojených územích, tj. Podkarpatské Rusi a Slovensku, které kopírovaly svým obsahem i formou tradiční zemské zákoníky v původních zemích českého státu. Se zvláštním důrazem by měla být popsána situace na Podkarpatské Rusi, která byla velmi specifická.

2 Stávající zemské zákoníky po vzniku republiky v roce 1918

Po vzniku republiky v roce 1918 se plynule pokračovalo ve vydávání původních zemských sbírek v tradičních zemích českého státu. I v tomto ohledu se vycházelo z ustanovení recepční normy.¹ Vycházely sbírky pro zemi českou, moravskou i slezskou. K nim se později přidaly sbírky slovenská a podkarpatskouruská. Kontinuita byla až tak doslovná, že až do roku

* JUDr. Lukáš Králík, Ph.D.

¹ Čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. o zřízení samostatného státu československého.

1928 vycházely zemské sbírky pouze pod mírně revidovanými názvy stále jako zemské zákoníky. Posléze se jen přejmenovaly na zemské věstníky (a to až od ročníku 1928), kdy byla spojeny moravská a slezská část administrativně a to i při vydávání věstníku.

Je třeba nutné primárně zdůraznit, že od března roku 1920, kdy počala účinnost nové ústavy, výslovně zanikla zákonodárná pravomoc zemských sněmů.² Prozatímní ústava z roku 1918 otázku zemských předpisů či sbírek neřešila. I z toho důvodu si původní zemské zákoníky podržely své pojmenování a formu až do roku 1921, kdy právě v návaznosti na novou ústavu proběhly určité formální změny. Na ústavní úrovni tak nelze dohledat zmocnění k vydávání zemských předpisů (resp. aktů zemských zastupitelstev). Jedinou výjimkou byla nově připojené území Podkarpatské Rusi, kdy výslovně nová ústava 1920 zřizovala zvláštní sbírku pro vyhlášení „zákonů“ sněmu Podkarpatské Rusi, projevil-li president republiky s nimi souhlas svým podpisem, podepisovat je měl také guvernér. Zde tedy na rozdíl od jiného výslovného ustanovení o zániku zákonodárné pravomoci zemských sněmů, je patrná plánovaná autonomie tohoto území, která mu dávala i výjimku ohledně vydávání zemských předpisů na zákonné úrovni.

Na úrovni zákonné pro území celé republiky nebyla stanovena žádná úprava vydávání zemských předpisů či sbírek.³ Až sbírka zákonů upravená v roce 1938 počítala se zvláštními nařízeními vlády a nařízeními všeobecné povahy státních ústředních úřadů a úřadů pro obvod zemí České nebo Moravskoslezské, Slovenské zemské vlády či vlády Podkarpatské Rusi.⁴

3 Ústavní postavení Podkarpatské Rusi v rámci první republiky

Prozatímní ústava z roku 1918 přiznala Národnímu shromáždění výkon zákonodárné pravomoci „pro celý stát i jeho jednotlivé části“⁵, což výmluvně

² § 7 odst. 1 ústavního zákona č. 121/1920 Sb.

³ Nebyla žádná zmínka o zemských předpisech či sbírkách v prvním publikačním zákoně č. 1/1918 Sb., ani v zákoně č. 139/1919 Sb. či dekretu presidenta č. 19/1945 Sb. II.

⁴ § 2 zákona č. 392/1938 Sb., o Sbírcě zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské.

⁵ § 4 zák. č. 37/1918 Sb. z. a n., o prozatímní ústavě, ze dne 13. 11. 1918 (účinná od 14. 11. 1918).

naznačovalo, že se tento sbor o ní nehodlá dělit se zemskými sněmy. Moc výkonná a nařizovací měla patřit pouze vládě. Územní dělení nebylo vůbec v této ústavě upraveno.

Nová republiková ústava z roku 1920 potvrdila, že nedílnou součástí československého státu jest samosprávné území Podkarpatské Rusi, které dostane nejširší autonomii „slučitelnou s jednotností republiky Československé“.⁶ Stalo se tak na základě mezinárodní smlouvy, resp. na základě dobrovolného připojení podle smlouvy mezi hlavními a přidruženými mocnostmi a Československou republikou v Saint Germain-en-Laye ze dne 10. září 1919. V čele Podkarpatské Rusi stanul guvernér jmenovaný prezidentem Československé republiky na návrh vlády a odpovědný sněmu Podkarpatské Rusi⁷ Funkcionáři Podkarpatské Rusi měli být podle možnosti vybírání z jejího obyvatelstva. Zákon Národního shromáždění, který určí hranice Podkarpatské Rusi, tvořil součást ústavní listiny.

Ústava také výslovně stanovila právo Podkarpatské Rusi mít vlastní sněm, který si volí předsednictvo.⁸ Sněm Podkarpatské Rusi byl příslušný usnášet se o zákonech ve věcech jazykových, vyučovacích, náboženských, místní správy, jakož i v jiných věcech, které by naň přenesly zákony Československé republiky.

4 Zrušení zemského zřízení a zřízení žup v roce 1920

Zásadní změny přinesl zákon o zřízení župních a okresních úřadů z roku 1920 („župní zákon“)⁹. Přinesl především změny do vnitřního uspořádání státu a to na zemské, resp. samosprávné úrovni. Země (česká, moravská a slezská) jako právnické osoby byly zrušeny, resp. „pomínuty.“¹⁰

Vnitřní správu státu měly obstarávat na nižší úrovni župní úřady a jim podřízené okresní úřady. Okresní úřady měly vykonávat vnitřní správu, která příslušela dříve okresním hejtmanstvím. Župní úřady zase měly přebrat vnitřní správu, která příslušela předtím zemským politickým správám, zemským

⁶ § 3 odst. 2 ústavy, ústavní zákon č. 121/1920 Sb. účinný od 6. 3. 1920 („ústava 1920“).

⁷ § 3 odst. 6 ústavy 1920.

⁸ § 3 odst. 3 ústavy 1920.

⁹ Zákon č. 126/1920 Sb., o zřízení župních a okresních úřadů („župní zákon“) ze dne 29. 2. 1920, účinný od 1. 3. 1920.

¹⁰ § 9 župního zákona.

sněmům a zemským výborům. Zřídilo se také župní zastupitelstvo, jehož předsedou byl župan. A každé župní zastupitelstvo volilo stálý župní výbor. Navíc byly také vytvořeny další orgány jako např. župní komise.

Příslušnost administrativních úřadů na území Podkarpatské Rusi upravovalo podle ústavního zmocnění¹¹ zvláštní nařízení¹² prozatímně a to až do definitivní úpravy zákonem. Působnost, kterou měly dosud podle právních předpisů v Podkarpatské Rusi platných municipální výbor, vrchní župan a místožupan, se přenášela se na župana (správce župního úřadu). Působnost správního výboru župy v případech, ve kterých podle právních předpisů v Podkarpatské Rusi platných rozhodoval dosud v první stolici místožupan a v druhé stolici správní výbor župy, se přenášela na civilní správu Podkarpatské Rusi. Ve všech ostatních případech, ve kterých rozhodoval správní výbor dosud v druhé stolici, na župana (správce župního úřadu). V jiných případech se přenášela působnost také na státní zastupitelstva (vedoucí okresních soudů).

5 Obnovení zemského rozdělení v roce 1928

Nové uspořádání nevydrželo příliš dlouho, neboť již od roku 1928 přišla další zásadní změna v samosprávném uspořádání. Novelou župního zákona z roku 1928 byly zrušeny župy a župní úřady.¹³ Byly ustaveny staronově zemské správní obvody. Nově byla kromě země České, spojena Morava a Slezsko do země Moravskoslezské. Zřízeny byly nově země Slovenská a země Podkarpatskoruská.

Zemské úřady měly vykonávat vnitřní správu. Práva, která dříve příslušela zemskému sněmu, vykonávalo nově zemské zastupitelstvo a pravomoci, které vykonával zemský správní výbor (komise) nyní náležely zemskému výboru. V každém správním obvodu řízeném zemským výborem se zřídilo zemské (státní) zastupitelstvo.

¹¹ § 3 odst. 8 ústavy 1920.

¹² Vládní nařízení č. 113/1923 Sb., jímž mění se prozatím až do definitivní úpravy zákonem příslušnost administrativních úřadů v Podkarpatské Rusi (účinné od 13. 6. 1923 do konce roku 1945).

¹³ Zákon č. 125/1927 Sb., o organizaci politické správy, který novelizoval župní zákon z roku 1920.

Práva, jež podle platných předpisů příslušela v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zemskému sněmu pro veřejnoprávní zájmové korporace měla zemská komise, v nichž země měla zastoupení. U ostatních ústavů a podniků vykonávalo příslušné zemské zastupitelstvo.

Poměry na Podkarpatské Rusi byly nově speciálně upraveny vládním nařízením z června 1928.¹⁴ Záležitosti, které doposud příslušely župnímu správnímu výboru a které obstarával župan, svěřily se státním zastupitelstvům (vedoucím okresních soudů), hlavnímu státnímu zastupitelstvu a ministerstvu spravedlnosti. Působnost státních stavebních úřadů, státních lesních úřadů a dalších úřadů na státní úrovni se přenesly na zemský úřad, v některých případech na okresní úřady.

6 Vznik samostatné publikační sbírky pro Podkarpatskou Rus na ústavní úrovni v roce 1920

Zvláštní zákonné zmocnění pro vydávání zemských sbírek (včetně té Podkarpatskoruské) není dohledatelné, ale na ústavní úrovni lze takové zmocnění najít. Již ústava z roku 1920 výslovně počítala se samostatnou zákonodárnou iniciativou a to dokonce na zákonné úrovni. Výslovně deklarovala, že zákony usnesené sněmem Podkarpatské Rusi, projeví-li president republiky s nimi souhlas svým podpisem, „vyhlašují se ve zvláštní sbírce“ a podepisuje je také guvernér.¹⁵

Župní zákon, který měl podrobněji provádět na úrovni jednoduchého práva ústavní úpravu samosprávných celků obsahoval specifická ustanovení týkající se přijímání vlastních předpisů na úrovni žup. Župní zastupitelstvo může pro svůj obvod vydávat podrobnější předpisy k zákonům Národního shromáždění, pokud vláda podle zákona k tomu župní zastupitelstvo zmocní. Zastupitelstvo mohlo také vydávat v mezích zákonů a nařízení statuty na úpravu záležitostí ústavů a zařízení, jež ve své působnosti zřídilo nebo spravuje. Dále také mohlo stanovit v mezích zákonů a nařízení podrobnější předpisy o správě jmění obcí, okresů a žup, jejich podniků a ústavů, a o provádění dozoru.¹⁶

¹⁴ Vládní nařízení ze dne 28. června 1928, č. 95/1928 Sb., o přesunu působnosti politických a některých státních odborných úřadů na Podkarpatské Rusi (účinné od 1. 7. 1928).

¹⁵ § 3 odst. 4 ústavy.

¹⁶ § 56 župního zákona.

Předpisy a statuty župními zastupitelstvy usnesené vyžadovaly k své platnosti potvrzení ministerstva vnitra v dohodě s příslušnými ministerstvy. Předpisy i statuty pokládají se za potvrzené, jestliže ministerstvo vnitra do 3 měsíců po tom, co mu byly předloženy, o nich se neprohlásilo.¹⁷ Potvrzené předpisy a statuty se měly vyhlášovat v župním úředním listu a nabývat působnosti, nebylo-li nic jiného v nich určeno, 15. dne po vyhlášení.

S novým samosprávným uspořádáním, kdy byly zrušeny župy a znovu zavedeno zemské zřízení bylo výslovně opět deklarováno, že všeobecné právní předpisy, jakož i právní předpisy v jednotlivých zemích nebo župách měly zůstat v platnosti¹⁸ a na místo dosavadních zemských zákoníků a župních úředních věstníků (listů) nastupují Zemské věstníky. Podrobnosti mělo určit ministerstvo vnitra. Z tohoto zákonného ustanovení by se naopak dalo dovozovat, že župní úřední věstník (župní úřední list) mohl opravdu vycházet.

7 Obsah zemského věstníku

První ročník zemské sbírky pod názvem „Úřední noviny“ (od ročníku 1924 doplněn název o slova „civilní správy Podkarpatské Rusi“) vyšel pro rok 1920 s číslem 1 datovaným ke dni 18. února 1920, celkově v tomto prvním ročníku bylo vydáno 11 čísel.¹⁹ Administrace, spolu s tiskem náležela Státní tiskárně v Užhorodě, redakce patřila k Civilní správě v Užhorodě a prvním šéfredaktorem byl JUDr. Oldřich Šroněk. Předplatné za rok činilo 24 Kč.

Drtivou většinu obsahu tvořily nařízení, vyhlášky, jmenování ve jménu civilní správy Podkarpatské Rusi, dále byly publikovány hojně také vyhlášené veřejné soutěže, vyhlášky okresního soudu a další. Specifickým případem byly také licitační vyhlášky a také otisky výroků soudů ve věcech porušení zákona na ochranu republiky. Posledním ročníkem Úředních novin se stal rok 1927 (s 27 čísly na 300 stranách).

Na původní sbírku Úředních novin navázala v roce 1928 nová sbírka. Formální název nového publikačního zemského prostředku zněl „Zemský věstník pro Podkarpatskou Rus“. Počet předpisů v jednotlivých ročnících

¹⁷ § 57 župního zákona.

¹⁸ Hlava druhá, odstavec 3 zákona č. 125/1927 Sb.

¹⁹ Průměr vydaných čísel se zpočátku pohyboval okolo 17 čísel za ročník, např. 1921 -17, 1922 - 17, 1923 - 19.

oscilloval v průměru mezi 35 až 55.²⁰ Věstník byl vydáván Zemským úřadem v Užhorodě a redigován Prezidiem Zemského úřadu, tisk byl prováděn ve Státní tiskárně v Užhorodě.

První částka vyšla 30. července 1928 a jako první předpis vůbec byl publikován Oběžník ministerstva vnitra z června 1928,²¹ kterým bylo na obecné úrovni prováděno ústavní a zákonné zmocnění vydávat zemské věstníky v jednotlivých zemích.²² Uvozen byl jako prováděcí předpis týkající se „zemských věstníků“, tedy výslovně zaváděl ve své preambuli více věstníků pro více zemí. Zajímavé po formální stránce je ale naopak výslovné zřízení pouze jediného zemského věstníku pro všechny země v prvním paragrafu a to „*Zemského věstníku pro Čechy, pro Moravu a Slezsko, pro Slovensko pro Podkarpatskou Rus*“.

Nelze presumovat, zda tento vnitřní legislativní rozpor byl úmyslem či pouze textovou nejasností způsobenou legislativci na ministerstvu vnitra. Každopádně, pozdější praxe nám může jednoznačně potvrdit, že zemské věstníky vycházely od roku 1928 samostatně pro každou zemi.

V tomto Oběžníku byl výslovně kodifikován účel věstníku a tím bylo veřejné vyhlášení usnesení zemského zastupitelstva a výboru, dále vyhlášek, rozhodnutí nebo opatření vlády, ústředních a zemských úřadů a jiných orgánů veřejné správy, pokud podle platných předpisů nebo podle příkazů zemského presidenta mají být vyhlášovány v tomto věstníku, nebo dosud měla být vyhlášována v zemském zákoníku nebo župním úředním věstníku (listu).

Ve věstníku také mohly publikovány další akty, které z důvodů veřejné důležitosti, všeobecné povahy a především svým vztahem ke konkrétní zemi byly vhodnými k tomuto způsobu vyhlášení a platné předpisy výhradně nestanovily jiný způsob jejich veřejného vyhlášení.²³ Nevylučovalo to však jejich další vyhlášení (jako např. v úředním listě, na úřední desce nebo jiným veřejným vyvěšením).

²⁰ V posledních letech sbírky byl průměrný počet čísel (částek) přes 20 za ročník na cca 400 stranách (např. 1937 – 25 čísel na 390 stranách a 1938 – 21 čísel na 43 stranách).

²¹ Oběžník ministerstva vnitra ze dne 21. června 1928, č. j. 33.446-1928-3, publikovaný jako č. 1/1928 v prvním čísle a první částce podkarp. zem. věstníku.

²² § 101 zákona č. 125/1927 Sb.

²³ § 2 odst. 2 č. 1/1928 podkarp. zem. věst.

Po technické stránce bylo výslovně stanoveno, že věstník má vycházet po postupně číslovaných částkách s uvedením dne rozeslání a obsahem částky. Jazykově bylo ve všech ročnících použita stejná verze, kdy v pravé polovině strany byl text v rusínském jazyce a v levé polovině zrcadlově byl identický text v češtině. Předpisy dostávají čísla vzestupné řady a číslování je vždy ukončeno s posledním předpisem v ročníku a v dalším ročníku počíná od počátku. Věstníky byly vydávány na náklad každé země, zemský prezident byl odpovědný za redakci, administraci, expedici a po povinné konzultaci se zemským zastupitelstvem mohl rozhodovat i o nákladu věstníku a jeho ceně. Dále mohl určovat, jaké předpisy budou vydávány a v jaké částce. Z těchto zmocnění zřetelně vyplývá až monopolní autorita zemského prezidenta v oblasti publikace zemských věstníků. Na okraj lze ještě poznamenat k technickým parametrům že velikostí a vnější úpravou se měl věstník shodovat se Sbírkou zákonů a nařízení. Formální opravy předpisů se děly formou vyhlášky zemského prezidenta.

Ohledně základních legislativních náležitostí je nutno uvést, že dnem vyhlášení předpisů se měl stát den rozeslání, pokud nebylo výslovně upraveno jinak. Účinnosti nabývaly akty 15. dnem po vyhlášení.

Pokud se blíže podíváme na konkrétní ročníky věstníku, lze konstatovat, že ve většině případů byly vydávány vyhlášky nebo nařízení zemského prezidenta, dále také vyhlášky zemského úřadu, v obou případech podepisované zemským prezidentem či jeho zástupcem. V některých případech byly vydány vyhlášky okresních úřadů podepsány okresním hejtmanem. Často byly také jménem zemského prezidenta vyhlášeny veřejné soutěže zemského úřadu, obvodních notářství, ředitelství drah, presidií vrchních soudů²⁴, národních ministerstev a jiných orgánů veřejné správy a také pronájmy, např. honiteb, hotelů, rybolovů a jiných nemovitostí ve vlastnictví státu.²⁵ Dále byla otiskována zvláštní umořovací řízení a zastavení činností konkrétních spolků.²⁶ Občasné byly otiskovány i předvolání k soudnímu jednání²⁷ či pozvání na valnou hromadu.²⁸ Ve zvláštní části na konci jednotlivých čísel se otiskovaly

24 Např. ročník 1937 (XVIII.), číslo 18, str. 267.

25 Např. ročník 1937 (XVIII.), číslo 18, str. 259.

26 Např. ročník 1938 (XIX.), číslo 3, str. 41.

27 Např. ročník 1938 (XIX.), číslo 3, str. 44.

28 Např. ročník 1938 (XIX.), číslo 11, str. 188.

tzv. konfiskace, což byly výroky z rozsudků tiskových věcech zakazující rozšiřování určitých periodik,²⁹ nebo výtahy z dražebních oznámení.³⁰ Výjimečně byly také publikovány vyhlášky hlavního finančního ředitelství, policejního komisařství nebo matričního úřadu. Ojedinele byly vydány podzákonné předpisy ústředních orgánů v Praze, pokud se obsahově dotýkaly působnosti zemských úřadů či místně příslušných orgánů či organizací.

Posledním ročníkem podkarpatské sbírky zemských předpisů byl její XIX. ročník vydávaný v roce 1938 s posledním číslem (částkou) vydaným 15. 10. 1938.

Zvládností, která by zasloužila ještě dalšího bádání, může být fakt, že např. ročníky 1937 a 1938 se v určitých exemplářích pojmenovaly opět také jako Úřední noviny a udávaly číslo ročníku počítanou jako nepřetržitou řadu od prvního ročníku Úředních novin v roce 1920.

8 Ztráta Podkarpatské Rusi po roce 1945

Poslední etapa ústavního vývoje Podkarpatské Rusi v rámci vnitřních dějin československého státu se odehrála po druhé světové válce. Na základě mezinárodní smlouvy ze dne 29. června 1945 podepsané v Moskvě, která byla vnucena našemu nejvyššímu vedení, bylo toto území připojeno k Sovětskému Svazu, resp. k jedné části federace a to Ukrajinské sovětské socialistické republice.³¹

Jak smlouva výslovně uváděla, vše se událo v souladu s přáním obyvatel regionu a na základě „přátelské dohody“ mezi státy. Zakarpatská Ukrajina (jak byla výslovně nově označena Podkarpatská Rus v tomto dokumentu) se sjednocovala se svojí „odvěkou otčinou“. Hranice paradoxně byla vymezena podle stavu ze září 1938, kdy bylo toto území odtrženo po Mnichovské dohodě a jemně se odlišovala od původní vytyčené hranice. Nyní se stala pevně stanovenou hranicí mezi ČSR a SSSR.

²⁹ Např. úplně poslední stránka celé zemské sbírky – viz ročník 1938 (XIX.), číslo 21, str. 436.

³⁰ Např. ročník 1938 (XIX.), číslo 16, str. 278.

³¹ Smlouva mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. června 1945, publ. pod č. 186/1946 Sb.

Ratifikační listiny byly vyměněny až v Praze v lednu 1946 a teprve tehdy smlouva nabyla účinnosti. U obou aktů asistoval jako podepisující strana ministr Jan Masaryk.

9 Slovenská zemská sbírka

S připojením území Slovenska v roce 1918 vznikla analogická situace jako na Podkarpatské Rusi včetně pozdějšího zemského (župního) dělení. Na rozdíl ale od nejvýchodnějšího nově připojeného území nebylo o autonomii Slovenska či zvláštní zemské sbírce žádné zmínky na ústavní úrovni.

Nová sbírka počala také vycházet od ročníku 1919 a to pod názvem „Úradné noviny“ a to v Žilině, kde sídlila na Masarykově ulici redakce a administrace sbírky.³² Text sbírky byl pouze ve slovenském jazyce. Vydavatelem byl formálně ministr Vavro Šrobár jako „plnomocník vlády Československej republiky pre správu Slovenska“ a odpovědným redaktorem se stal Dušan Porubský. Pouze pro zajímavost můžeme zmínit, že roční předplatné činilo 24 Kč, na čtvrt roku 8 Kč, na měsíc 2 Kč a jednotlivá čísla po 50 halířích. Jako první bylo ve sbírce publikováno oznámení o zvolení prezidenta dne 14. listopadu 1918 a jmenování první vlády. Dalším publikovaným předpisem byl zákon o mimořádných přechodných ustanoveních na Slovensku.³³ V prvním čísle bylo vydáno několik nařízení ministra – zplnomocněnce pro správu Slovenska upravující speciálně přechodné poměry na nově připojeném území. Již od prvního čísla³⁴ se dělil text na část normativní a pak ještě na část úřední, kde se uveřejňovala především např. výběr ze sbírky zákonů,³⁵ vyhlášení veřejných soutěží, předvolání k soudním jednáním³⁶ a část neúřední, která ještě ve své zvláštní části zvané Zprávy publikovala ostatní texty jako inzeráty atd.³⁷

Od druhé poloviny roku 1919 se redakce i s ministrem přesunula již do Bratislavy. Ve třetím ročníku sbírky byl stále vydavatel ministr, ale navíc

³² První číslo (částka) v I. ročníku vyšlo 1. ledna 1919.

³³ Publ. pod č. 64/1918 Sb. ve Sbírce zákonů.

³⁴ V prvních ročnících se v průměru vydávalo cca 40 čísel na ročník, např. 1919 – 40, 1920 – 42, 1921 – 52.

³⁵ Např. ročník 1919 (I.), číslo 2, str. 5.

³⁶ Např. ročník 1919 (I.), číslo 40, str. 26 ohledně dědického řízení u Okresního soudu v Žilině.

³⁷ Např. ročník 1920 (II.), číslo 25, str. 6.

byl ustavený zvláštní „*správce Úradných novin*“ a tisk probíhal ve *Slovenské knihtlačiareň v Bratislavě*. V dalších ročnících se minimalizovala normativní část sbírky a drtivou většinu zabíralo vyhlášení veřejných soutěží³⁸ a pozvánky na valné hromady společností.³⁹

Na zákonné úrovni bylo vydávání zemských sbírek výslovně zmíněno až v publikační normě z roku 1938.⁴⁰ Od roku 1939 vycházela nová sbírka pro samostatný slovenský stát.⁴¹ Po válce měla být upraveno zvláště vydávání pouze slovenských předpisů.⁴² Později v roce 1948 byla po definitivním zrušení zemských věstníků zavedena Sbírka Slovenské národní rady („*Sbierka zákonov Slovenskej národnej rady*“ a jejíž zkratka je „*Sb. SNR*“)⁴³. To bylo opět zrušeno od roku 1960, kdy se slovenské předpisy staly znovu součástí sbírky zákonů a to až do konce společného státu.⁴⁴

10 Závěr

Na základě výše uvedených poznatků lze jednoznačně shrnout, že tradice vydávání zemských sbírek pokračovala i po vzniku republiky, resp. československého společného státu. I v čerstvě připojených zemích jako Podkarpatská Rus a Slovensko byly nově zřízeny obdoby tradičních zemských sbírek ve formě úředních novin, resp. zemských věstníků a to podle vzorů z ostatních historických zemí české koruny, kde tato tradice trvala od roku 1848. Sbírký fungovala pouze jako úřední věstníky, neboť země samotné v rámci ústavního rozdělení neměly již zákonodárnou pravomoc. Dané zjištění je možno považovat za určitý přelom v našem dosavadním chápání a znalosti zemských publikačních prostředků, protože s tímto nově připojeným, uměle vytvořeným samosprávným územím po roce 1918 nebyl doposad takový institut vůbec v naší jurisprudenci spojován.

³⁸ Např. ročník 1921 (III.), číslo 52, str. 12.

³⁹ Např. ročník 1921 (III.), číslo 19, str. 2.

⁴⁰ Sbírka zákonů měla obsahovat zvláštní nařízení vlády a nařízeními všeobecné povahy státních ústředních úřadů a orgánů, a úřadů pro obvod zemí České nebo Moravskoslezské, Slovenské zemské vlády, vlády Podkarpatské Rusi.

⁴¹ Publikační norma vydána pod č. 14/1939 Sl. z., o slovenskom zákoníku.

⁴² Viz § 8 zákona č. 19/1945 Sb. II.

⁴³ § 9 zákona č. 219/1948 Sb., o sbírkách zákonů.

⁴⁴ § 3 zákona č. 77/1959 Sb., o Sbírce zákonů a o Úředním listě.

Summary

Provincial Codes after the Emergence of the Republican State

Issuing provincial collections containing provincial as well as central legislation acts present a specific phenomenon which is fairly not so well spread even among legal professionals. In these traditional collections already published from 1848, they were reprinted by acts of central administrative offices, as well as the central legislature.

After the founding of the republic, the situation has changed dramatically since provincial countries have lost its legislative power. Provincial codes began mostly to reprint only few selected regulations of the central authorities and the bulk of content was formed only by individual administrative acts issued by local government and its particular bodies and legal entities.

Besides original traditional provincial codes in Bohemia, Moravia and Silesia, new territories as Slovakia and Ruthenia emerged to print brand new official provincial journals which actually copied in their form and content the previous traditional ones.

KONTINUITA SPOLKOV NA SLOVENSKU: PRÍPAD YMCA

*Alexandra Letková**

1 Úvod**

Združenie YMCA sa na územie Slovenska dostalo po 1. svetovej vojne, keď do novovzniknutej Československej republiky (ďalej ČSR) prišli prví pracovníci, ktorí priniesli nielen idey, ale aj praktické skúsenosti a materiálnu pomoc. V roku 1920 bolo v Bratislave založené prvé združenie s názvom Železničná a poštová YMCA v Bratislave. V marci 1920 prišiel do Bratislavy osobitný zástupca YMCA R. L. Dilley s poverením zistiť potreby a iniciovať rozvoj združenia YMCA na Slovensku. Popri príprave profesionálnych pracovníkov bolo Dilleyho kľúčovým zámerom zabezpečenie pozemku a naplánovanie výstavby budovy pre združenie. Veci nabrali veľmi rýchly spád, keď už v apríli 1920 sa začalo s úpravami pozemku, ktorý poskytol združeniu J. Schulpe, ktorý sa nadchol pre myšlienky združenia. V roku 1939 bola YMCA na Slovensku zakázaná a jej pracovníci, už v novej organizácii pod názvom Ústav sociálny a kultúrny (ďalej ÚSAK), viedli správu časti zariadení aj počas celého obdobia 2. svetovej vojny, keď YMCA nemohla vyvíjať svoju činnosť. Svoju činnosť obnovila ako „YMCA na Slovensku“ v roku 1945. V roku 1948 však bola na združenie uvalená národná správa. Uchopenie moci komunistami po februári 1948 a nástup jednotného Socialistického zväzu mládeže (ďalej SZM) už po roku 1950 znamenal koniec všetkej činnosti YMCA v oboch častiach štátu na dlhých 40 rokov. Pod nátlakom YMCA svoju činnosť skončila a všetok majetok jej bol odňatý. Súčasný spor týkajúci sa kontinuity spolku YMCA bol predovšetkým bojom o vlastnícke

* JUDr. Alexandra Letková, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave.

** Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave realizuje projekt spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Vzdelávanie. Názov projektu: Cudzojazyčný magisterský študijný program „Law of European Integration and Globalization“, ITMS kód Projektu: 26140230010. - Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov Európskej únie.

právo k budove YMCA v bratislavskom Starom meste. Od roku 1951, teda od rozpustenia YMCA, až do roku 1989 bola budova vo vlastníctve SZM. Po roku 1989 bol majetok ústavným zákonom vyvlastnený a bola vytvorená Nadácia detí a mládeže, kam bol majetok, vrátane budovy YMCA, vložený. Táto nadácia však bola zrušená a následne sa v roku 1993 vytvoril Fond detí a mládeže – čo bol z hľadiska právnej formy veľmi zložitý výtvor – fond mal za úlohu spravovať majetok štátu, plniť úlohy tretieho sektora a pritom bol konštituovaný ako podnikateľský subjekt. Počas tohto obdobia sa časť budov dostala v rámci delimitácie pod okresné úrady a štátne inštitúcie, napr. nemocnice. Časť majetku zmizla odpredajom alebo prevodom mnohých lukratívnych objektov a koncom 90. rokov bolo zámerom fondu odpredať aj budovu YMCA. Na základe niekoľkoročného úsilia, vyvinutého predovšetkým Radou mládeže Slovenska, sa v roku 2001 podarilo zrušiť Fond detí a mládeže a následne zriadiť Nadáciu Intenda, ktorá prevzala do svojej správy časť zostatku z tohto majetku, ktorého súčasťou bola aj budova.¹

2 Kontinuita spolkov v Slovenskej republike na začiatku 90. rokov (spor o vlastnícke právo k budove YMCA v súčasnosti)

Do konca roku 2014 bola vlastníkom budovy YMCA na Karpatskej ulici v Bratislave Nadácia Intenda. Do vlastníctva ju formálne získala v roku 2001 v dôsledku prevodu majetku zo štátneho Fondu detí a mládeže, ktorého úlohou bolo spravovať majetok po bývalom SZM. Fond sa však v divokých 90. rokoch „preslávil“ aktivitami, ktoré z bohatého majetku SZM odčerpali podvodným spôsobom jeho značnú časť. Podstatnou ideou vytvorenia nadácie, ktorej zriaďovateľmi sa v roku 2001 stali Rada mládeže Slovenska, Študentská rada vysokých škôl a Ministerstvo školstva SR, bolo úsilie zachrániť aspoň torzo z majetku po bývalom SZM, ktoré sa ešte nepodarilo nevýhodne rozpredať. V skutočnosti však dostala nadácia budovu YMCA pod svoju kontrolu až v roku 2008, keď na základe súdneho rozhodnutia musela budovu opustiť spoločnosť, ktorá ju mala v takpovediac nevypovedateľnom a hlavne pre nadáciu nevýhodnom nájme od bývalého Fondu detí

¹ Bližšie pozri [online]: <http://www.ymca.sk/> [cit. dňa 10. mája 2015]; <http://budova-ymca.sk/historia/> [cit. dňa 10. mája 2015].

a mládeže. Ihneď po jej prevzatí pod svoju kontrolu nadácia verejne prezentovala svoj záujem budovu zveľaďovať a využívať ju v duchu prvorepublikového poslania – v prospech mladých ľudí. O budovu sa však uchádzala aj organizácia YMCA Slovensko, ktorá samú seba definuje ako nástupnícku organizáciu pôvodnej organizácie YMCA na Slovensku. O vlastníckom práve k budove museli následne rozhodovať súdy. Situáciu sťažil najmä fakt, že bola zničená väčšina archívnych materiálov YMCA spreď roku 1951, pričom vina sa kladie predovšetkým ČSM resp. SZM. V súčasnosti mnohí funkcionári a pamätníci vtedajšej YMCA už nežijú.

Na úvod analýzy súdneho sporu medzi YMCA na Slovensku a Nadácie Intenda, uvádzame „zlomové momenty“ v konaní, ktoré sú pre lepšiu orientáciu v problematike dôležité:

1. *spor sa začal už vo roku 2005, kedy žalobu YMCA na Slovensku Okresný súd Bratislava I., ako aj Krajský súd v Bratislave právoplatne zamietli- podľa vtedajších rozhodnutí nebola dnešná YMCA na Slovensku rovnakou organizáciou ako pôvodný spolok YMCA založený v roku 1946 pôvodný vlastníek budovy.*
2. *YMCA na Slovensku podala sťažnosť na Ústavný súd Slovenskej republiky, s ktorou uspela a Ústavný súd skonštatoval procesné pochybenia a prílišný formalizmus na Okresnom i Krajskom súde.*
3. *Po opätovnom prejednaní veci dal Okresný súd za pravdu YMCA na Slovensku. Súď mal za to, že YMCA na Slovensku je ten istý spolok, ako bol registrovaný už vo roku 1946.*
4. *Nadácia Intenda s týmto názorom nesúhlasila a podala odvolanie. Namietala, že budovu ako svoju užívala dlho a malo prísť k vydržaniu vlastníctva. Zároveň nadácia Intenda argumentoval tým, že dnešná YMCA nie je rovnakým združením ako YMCA registrovaná v roku 1946. Súčasná YMCA je podľa nadácie Intenda novým občianskym združením založeným a registrovaným v roku 1990, ktoré na pôvodný spolok zameraním a hodnotami nadväzuje, ale ide o novú právnickú osobu. Svoju argumentáciu podložila právoplatnými rozsudkami Okresného súdu v Banskej Bystrici a Krajského súdu v Banskej Bystrici, ktoré ešte v roku 2008 potvrdili, že dnešná YMCA na Slovensku nie je totožná so spolkom YMCA registrovaným v roku 1946.*
5. *Krajský súd dnes tieto argumenty nadácie Intenda odmietol a rozhodnutie Okresného súdu Bratislava I. potvrdil. Predseda senátu zdôraznil, že sú viazani*

nálezom Ústavného súdu z roku 2010 a toto v spojení s vykonaným dokazovaním potvrdilo, že YMCA na Slovensku je spolok registrovaný v roku 1946, a teda nie novovzniknutou právnickou osobou.²

V roku 2005 bola združením YMCA na Slovensku podaná žaloba o určenie vlastníckeho práva k nehnuteľnosti resp. k budove YMCA v Bratislave na Karpatskej ulici. Okresný súd Bratislava I. v rozsudku z dňa 12. decembra 2006 a neskôr odvolací Krajský súd Bratislava v rozhodnutí z dňa 17. septembra 2009 skonštatovali, že právnická osoba YMCA na Slovensku nie je totožnou s YMCA založenou v roku 1946. Okresný súd a taktiež Krajský súd toto tvrdenie opreli predovšetkým o tvrdenie nadácie Intenda, ktoré bolo založené na striktnom gramatickom výklade prechodných ustanovení Zákona o združovaní občanov č. 83/1990 Zb. Oba sudy zároveň nepodporili tieto tvrdenia ďalším dokazovaním t.j. neúplne zistil skutkový stav posudzovanej kontinuity spolku YMCA z roku 1946 a YMCA na Slovensku. Všeobecné sudy odmietli tvrdenia spolku YMCA na Slovensku, predovšetkým nasledujúce tvrdenia:

- YMCA na Slovensku a YMCA v Čechách boli po roku 1945 dve rozdielne a na sebe nezávislé právnické osoby,
- akékoľvek úkony smerujúce k zániku konajúcej osoby a prevodu jej majetku sa týkali výlučne spolku YMCA v Čechách a jeho majetku, a preto;
- združenie YMCA v priebehu času nikdy v súlade s právnym poriadkom nezaniklo (túto otázku považovali oba vyššie uvedené sudy za irelevantnú a preto v predmetnej veci nevykonávali dokazovanie) a majetok združenia YMCA (vrátane budovy YMCA na Karpatskej ulici v Bratislave) nebol platne prevedený na iný subjekt, nakoľko akúkoľvek dispozíciu s ním, je nutné považovať za dispozíciu zo strany nevlastníka, a z týchto dôvodov
- je združenie YMCA (ktoré vzniklo v roku 1946) a jeho právni pokračovatelia (teda združenie YMCA na Slovensku) vlastníkom aj budovy YMCA na Karpatskej ulici v Bratislave.

Okresný súd aj Krajský súd založili svoje rozhodnutia v predmetnej veci na závere, že YMCA na Slovensku nie je subjektom totožným s pôvodným

² Blížšie pozri [online]: <http://www.teraz.sk/slovensko/ymca-nadacia-intenda-spor-sud/103046-clanok.html> [cit. dňa 10. mája 2015].

vlastníkom sporných nehnuteľností (spolkom YMCA zaregistrovaným v roku 1946) ani jeho právnym nástupcom, preto nemôže byť v danom prípade aktívne vecne legitimovaným subjektom na podanie žaloby o určenie vlastníckeho práva k dotknutej nehnuteľnosti, a to z toho dôvodu, že bol dňa 16. júla 1990 zaregistrovaný Ministerstvom vnútra a životného prostredia v zmysle ustanovenia § 6 zákona o združovaní občanov a teda ide *de iure* o nový subjekt. Podľa § 6 ods. 1 zákona o združovaní (vždy hovoríme o znení zákona účinnom v rozhodnom čase) združenie malo vzniknúť registráciou. Podľa ustanovenia § 19 ods. 2 menovaného zákona spolky vzniknuté pred 1. októbrom 1951 sa považujú za združenia už vzniknuté podľa tohto zákona, pokiaľ nezanikli. Sú povinné do 30. júna 1990 oznámiť ministerstvu uvedenému v § 7 ods. 1, prípadne § 11 ods. 4 svoj názov a sídlo. Pokiaľ toto neurobia, ministerstvo sa ich opýta, či hodlajú aj naďalej vyvíjať činnosť. Ak spolok nesplní povinnosť podľa druhej vety ani do 31. 12. 1990, bude sa predpokladať, že týmto dňom zanikol.³

Ústavný súd v danej veci rozhodol dňa 4. mája 2010 nálezom vedeným pod spisovou značkou III. ÚS 72/2010-38, pričom v rozhodnutí konštatoval predovšetkým, že *„v súvislosti s výkladom a aplikáciou príslušných právnych predpisov musí súd približovať na spravodlivú rovnováhu pri poskytovaní ochrany uplatňovaným právam a oprávneným záujmom účastníkov konania. Princíp spravodlivosti a požiadavka materiálnej ochrany práv sú totiž podstatnými a neopomenuteľnými atribútmi právnej ochrany (predovšetkým súdnej) v rámci koncepcie materiálneho právneho štátu. Nevyhnutnou súčasťou rozhodovacej činnosti súdov, ktorá zabraňuje aplikáciu abstraktných právnych noriem na konkrétne okolnosti individuálnych prípadov, je zisťovanie obsahu a zmyslu právnej normy uplatňovaním jednotlivých metód právneho výkladu. Ide vždy o metodologický postup, v rámci ktorého nemá žiadna z výkladových metód absolútnu prednosť, pričom jednotlivé uplatnené metódy by sa mali navzájom dopĺňať a viesť k zrozsúmateľnému a racionálne zdôvodnenému vysvetleniu textu právneho predpisu.“* Z uvedenej časti nálezu vyplýva, že Ústavný súd za ústavne konformný nepovažuje výklad striktnie gramatický (doslovný), ale výklad teleologický, ktorý odkazuje na účel resp. funkciu vysvetľovaného ustanovenia, v danom prípade prechodných ustanovení Zákona o združovaní občanov č. 83/1990 Zb.

³ Rozsudok dostupný na [online]: http://www.ymca.sk/wp-content/uploads/2014/12/rozsudok_pravoplatny_YMCA_INTENDA.pdf [cit. dňa 10. mája 2015].

Ústavný súd považuje za nevyhnutnú súčasť rozhodovacej činnosti súdov zahŕňajúcej aplikáciu abstraktných právnych noriem na konkrétne okolnosti individuálnych prípadov zisťovanie obsahu a zmyslu právnej normy uplatňovaním jednotlivých metód právneho výkladu. Ide vždy o metodologický postup, v rámci ktorého nemá mať žiadna z výkladových metód absolútnu prednosť, pričom jednotlivé uplatnené metódy by sa mali navzájom dopĺňať a viesť k zrozumiteľnému a racionálne zdôvodnenému vysvetleniu textu právneho predpisu. Pri výklade a aplikácii ustanovení právnych predpisov je nepochybne potrebné vychádzať prvotne z ich doslovného znenia, ktorým však súd nie je viazaný absolútne. Môže, ba dokonca sa musí od neho odchýliť v prípade, keď to zo závažných dôvodov vyžaduje účel zákona, systematická súvislosť alebo požiadavka ústavne súladného výkladu zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov zároveň sa však musí vyvarovať arbitrárnosti a svoju interpretáciu právnej normy musí založiť na racionálnej argumentácii, ktorá má pri vágnom ustanovení (resp. pri možnosti viacerých verzii výkladu) uprednostniť výklad *ratione legis* pred doslovným gramatickým výkladom.⁴

Ústavný súd dospel k záveru, že Okresný aj Krajský súd nesprávne posúdili prejednávajúcu vec najmä z dôvodu aplikovania formálnoprávneho výkladu ustanovení § 6 a § 19 ods. 2 Zákona o združovaní občanov v spojení so zistením, že dňa 16. júla 1990 bolo Ministerstvu vnútra a životného prostredia Slovenskej republiky doručené podanie YMCA na Slovensku z dňa 12. júla 1990, ktorým požiadal o registráciu hnutia pod názvom YMCA na Slovensku s pripojenými stanovami. Príliš formalistický výklad práva a posúdenie skutkových okolností prípadu v rozpore s požiadavkou materiálnej ochrany práv zo strany súdnej moci zapríčinilo, že oba označené súdy považovali za irelevantnú okolnosť, A) či bývalí členovia spolku sú členmi YMCA na Slovensku a B) či YMCA na Slovensku svojou činnosťou aj obsahom stanov pokračuje, resp. nadviazal na činnosť spolku YMCA

⁴ Viazanosť štátnych orgánov zákonom v zmysle čl. 2 ods. 2 ústavy neznamená výlučnú a bezpodmienečnú nevyhnutnosť doslovného gramatického výkladu aplikovaných zákonných ustanovení. Ustanovenie čl. 2 ods. 2 ústavy nepredstavuje iba viazanosť štátnych orgánov textom, ale aj zmyslom a účelom zákona (Bližšie pozri: III. ÚS 341/07).

z roku 1946. V nadväznosti na uvedené neskúmali ani otázku, C) či došlo k platnému zániku YMCA v roku 1951 a D) či následné prevzatie majetku tohto spolku ČZM resp. SZM bolo v súlade splatným právnym poriadkom. Všeobecné súdy, ani Ústavný súd nepovažovali za spornú skutočnosť, že pôvodná YMCA vznikla pred 1. októbrom 1951 t.j. vznikla v roku 1946 a zároveň spadala do organizačného rámca vytvoreného združením YMCA v prvej ČSR, ktorej stanov boli schválené Ministerstvom vnútra výnosom č. 32/006/23 zo dňa 11. mája 1923 (a teda spĺňal požiadavku ustanovenia § 19 ods. 2 Zákona o združovaní občanov). Spolok YMCA z roku 1946 bol však samostatnou právnickou osobou, ktorá teritoriálna pôsobnosť bola vymedzená na územie Slovenska. Na základe stanov uvedeného spolku, najvyšším samosprávnym orgánom bolo valné zhromaždenie, ktoré malo, ako jediný orgán, právomoc navrhovať rozpustenie združenia. Dňa 26. 1. 1951 sa Ústredný akčný výbor YMCA v ČSR po dohode s Ústredným akčným výborom Národnej fronty Čechov a Slovákov uzniesol na zastavení činnosti a rozchode celého združenia YMCA v ČSR. Dňom 14. júla 1951 všetok majetok YMCA v Bratislave (tak hnutel'ný ako aj nehnuteľný) prešiel do správy a držby SÚV - ČSM v Bratislave. Ukončenie činnosti spolku YMCA a prevzatie jeho majetku malo znaky cielenej a organizovanej mocenskej akcie ľudovodemokratického režimu ovládaného KSČ resp. na Slovensku KSS t.j. o rozpustení alebo o ukončení činnosti spolku YMCA a o prevode jeho majetku na iné subjekty nebolo nikdy rozhodnuté orgánmi oprávnenými na to v zmysle jeho stanov a že tento spolok, ktorého činnosť bola násilne prerušená, nezanikol v súlade s platným právnym poriadkom (interpretovaným v duchu zásad demokratického a právneho štátu), t. j. že tento spolok YMCA z roku 1946 v intenciách § 19 ods. 2 zákona o združovaní nezanikol a z hľadiska ďalšieho trvania bolo podstatné, či do 30. decembra 1990 bola splnená jeho povinnosť oznámiť Ministerstvu vnútra a životného prostredia jeho názov a sídlo (štvrtá veta § 19 ods. 2). V tomto kontexte bolo podstatné náležitým spôsobom posúdiť obsah podania YMCA na Slovensku z 12. júla 1990 doručeného ministerstvu dňa 16. júla 1990 z hľadiska skutočného obsahu vôle zástupcov YMCA na Slovensku (či sa považovali za právnych pokračovateľov pôvodnej YMCA alebo za novú právnickú osobu) a zároveň posúdiť, či doručením tohto podania a stanov došlo k splneniu povinnosti

podľa štvrtej vety § 19 ods. 2 zákona o združovaní občanov. Keďže všeobecné súdu v uvedených veciach nevykonali dokazovanie a teda nemohli dospieť k relevantnému právnomu posúdeniu, Ústavný súd ich rozhodnutia považuje za nerešpektovanie požiadavky spravodlivosti a materiálnej ochrany práv. Striktne formálny výklad daných ustanovení zákona malo totiž za následok, „že dispozíciám s majetkom, ktoré, aj keď s dlhším časovým odstupom, mohli nadväzovať na protiprávne pozbavenie vlastníckeho práva, by bola poskytnutá súdna ochrana na úkor vlastníka, ktorého vlastnícke právo, ako aj existencia sama boli predmetom perzekúcie v období neslobody.“

Nesprávna interpretácia, porušenie procesných práv a nedostatočné dokazovanie viedli Ústavný súd k výroku, že Krajský súd rozsudkom zo septembra 2009 porušil základné práva združenia YMCA na Slovensku a to najmä právo vlastníť majetok podľa čl. 20 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky.

Krajský súd Bratislava následne zrušil rozsudok a vrátil prejednávanú vec na Okresný súd Bratislava I., ktorý rozhodol o právnej kontinuite spolku YMCA z roku 1946 a YMCA na Slovensku v súlade s právnym názorom Ústavného súdu, pričom zahájil aj nové dokazovanie v spornej veci. Najmä listinnými dôkazmi a svedeckými výpoveďami preukázal zámer a vôľu bývalých aj nových členov YMCA obnoviť spolok v roku 1990 tak, aby bol právnym nástupcom (a nie novovzniknutou právnickou osobou) s rovnakými cieľmi a hodnotami, ako tomu bolo v roku 1946 (tomuto faktu nasvedčujú aj stanov y YMCA na Slovensku, ktoré oproti pôvodným prešli iba jazykovou korektúrou a drobnými formálnymi zmenami⁵). Vo veci vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam YMCA z roku 1946, sa vyjadril tak, že všetky právne úkony týkajúce sa prevodu vlastníckeho práva urobené v spojitosti s ukončením činnosti YMCA resp. s jej rozpustením v roku 1951 sú *ex lege* absolútne neplatné a hľadá sa na ne ako keby neboli nikdy urobené a to ani v prípade ak bolo také právo potvrdené vkladom do katastra nehnuteľností, pretože absolútne neplatný právny úkon nespôsobí právne následky ani v prípade, že na jeho základe bolo už kladne rozhodnuté o vklade vlastníckeho práva

⁵ Stanovy YMCA dostupné na [online]: http://www.ymca.sk/wp-content/uploads/2015/03/ymca_stanovy_2013.pdf [cit. dňa. 10. mája 2015].

do katastra nehnuteľností.⁶ (rozhodnutie NS SR 1 Cdo 96/1995). Na základe uvedeného nebral Okresný súd do úvahy námietku nadácie Intenda o dlhodobom dobromyseľnom užívaní sporných nehnuteľností, keďže na absolútnu neplatnosť súd prihliada *ex offico* a nerozhoduje o uznaní resp. neuznaní absolútnej neplatnosti a to ani v spojitosti s uplatňovaním princípov spravodlivosti a dobrých mravov. Okresný súd teda priznal vlastnícke právo

⁶ Aj sudy SR poskytujú ochranu tretiemu dobromyseľnému nadobúdateľovi. Rozhodovali tak v prípadoch vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam, ak tretí, súčasný vlastníak odvodzuje svoje vlastnícke právo od predávajúceho, ktorý v čase prevodu bol vlastníkom nehnuteľnosti, a právny dôvod nadobudnutia vlastníctva prevodcu (predávajúceho) odpadol až potom, ako nehnuteľnosť nadobudla do vlastníctva tretia osoba (kupujúci). V čase nadobudnutia vlastníckeho práva teda nešlo o jeho nadobudnutie od nevlastníka, ale naopak od vlastníka (Uznesenie Ústavného súdu SR, sp.zn. I. ÚS 50/2010 – 11). Takýto názor korešponduje aj so stanoviskom sudcov Najvyššieho soudu ČR uverejneného v stanovisku občianskoprávneho a obchodného kolégia Najvyššieho soudu České republiky z 19.4.2006 sp. zn. Cpin 201/ 2005: S princípom právnej istoty a ústavnej ochrany vlastníckeho práva je v rozpore taký výklad ustanovenia § 48 ods. 2 OZ, podľa ktorého stráca súčasný vlastníak riadne nadobudnuté vlastnícke právo len v dôsledku toho, že dodatočne odpadol právny dôvod, na základe ktorého nadobudol vlastníctvo k veci ktorýkoľvek z jeho právnych predchodcov. Práva a povinnosti, ktoré vznikajú z právneho vzťahu, sa preto týkajú len jeho účastníkov. Preto sa nemôžu týkať tretích osôb, ak tieto osoby nadobudli vlastnícke právo v súlade so zákonom, a to znamená, že svoje právo nadobudli v dobe, keď ich právny predchodca bol ešte vlastníak. To že právny predchodca nadobudol vlastníctvo na základe neplatnej zmluvy, ktorá bola v tom čase ešte platná a dodatočne bola zrušená, nemá vplyv na ich vlastnícke právo. Podobne rozhodnutie Najvyššieho súdu SR, podľa ktorého „*ak raz nadobudne vlastnícke právo za určitých podmienok, ktoré sa bez jeho zavinenia spätne zmenia, nesmie byť pre to postihnutý on, ale subjekty, ktoré nesú zodpovednosť za túto zmenu.*“ (rozsudok Najvyššieho súdu SR, sp. zn. Cdo 311/2008).

Inou je však v prípade prevodu nehnuteľností situácia absolútne neplatného prevodu. Absolútne neplatným právnym úkonom môže byť napr. predaj nehnuteľnosti nevlastníkom. V tom prípade prvotný, absolútne neplatný právny úkon, zakladá ďalšiu neplatnosť právnych úkonov z neho vyplývajúcich. Ak teda vznikne situácia, že predávajúci, ako nevlastník vecí, ďalej prevedie vlastnícke právo na kupujúceho, jedná sa o neplatný právny úkon. V čase prevodu totiž predávajúci nie je vlastníkom, a preto nemôže previesť viac práv ako sám má. Tento právny názor vyplýva aj z nálezu Ústavného súdu ČR pod sp. zn. II. ÚS 349/ 2003. „*Ústavní soud se zabýval námítkou stěžovatelky, že kupní smlouvou na předmětnou nemovitost uzavřela v dobré víře, spoléhajíc na správnost údajů obsažených v katastru nemovitostí. Ani tuto námítku však neshledal Ústavní soud důvodnou, neboť zásadně nelze trvat na zachování právní jistoty, jež byla, ač v dobré víře, nabyta v rozporu s právem. Vklad práva do katastru nemovitostí je nutno vnímat jen jako jednu z podmínek pro platný převod vlastníckého práva ke nemovitosti. V obecné rovině lze za vlastníka považovat osobu, již svědčí nabývací jednání („modus“), a odpovídající právní titul („titulus“), např. smlouva. Za situace, kdy „titulus“ svědčí jiné osobě než modus, je třeba určit, koho lze považovat za vlastníka. Za vlastníka je tedy v takovém případě považován ten, komu svědčí nabývací titul. S ohledem na to, že kupní smlouva byla prohlášena za neplatnou, nemohl 2. žalovaný nabýt vlastnícke právo ke sporné nemovitosti a nemohl je ani následně převést na stěžovatelku. Stěžovatelka tedy, stejně jako 2. žalovaný, nedisponovala titulem pro nabytí sporných nemovitostí, ačkoli jí svědčil „modus“, a nestala se proto nikdy jejich vlastníkem.*“

združení YMCA na Slovensku a to v súlade s rímsko-právnou zásadou „*nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*“ t.j. nikto nemôže previesť na iného viac práv než sám má resp. z neprávania nemôže vzniknúť právo. Nadácia Intenda podala odvolanie na Krajský súd Bratislava, ktorý potvrdil nález Ústavného súdu a tiež rozhodnutie Okresného súdu Bratislava I. z októbra 2012. Rozhodnutie Krajského súdu nadobudlo právoplatnosť 23. októbra 2014 a teda bola definitívne uznaná právna kontinuita spolku YMCA z roku 1946 a YMCA na Slovensku, čím bolo taktiež priznané združeniu YMCA na Slovensku vlastnícke právo k majetku YMCA z roku 1946.

3 Bona fide & nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet

Ako sme vyššie uviedli, vlastnícke právo k budove YMCA v Bratislave bolo priznané združeniu YMCA na Slovensku s poukázaním na absolútnu neplatnosť predchádzajúcich právnych úkonov. Súdny tiež konštatoval, že nadácia Intenda kvôli absolútnej neplatnosti nemôže využiť právo vydržania, ani v spojitosti so zásadou *bona fide*, pretože podľa ustanovení § 129 a nasledujúcich Občianskeho zákonníka má dobrá viera ďalších nadobúdateľov význam len potiaľ, že im je možné priznať všetky práva a povinnosti oprávneného držiteľa (rozhodnutie Okresného súdu Bratislava I. z dňa 8. októbra 2012).

Uvedenú právnu konštrukciu potvrdil a ďalej rozvinul Krajský súd Bratislava v rozsudku z roku 2014, ktorý skonštatoval, že je právne irelevantná snaha nadácie Intenda privodiť pre seba priaznivejšie rozhodnutie vo veci tvrdením, že ak by aj bol vlastnícky titul k sporným nehnuteľnostiam spochybnený rozhodnutím súdu s ohľadom na argument YMCA na Slovensku o nadobudnutí vlastníctva od nevlastníka, tak k nadobudnutiu vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam by došlo neskôr vydržaním. Z výpisu z pozemkovej knihy nehnuteľností vyplýva, že k nehnuteľnosti bolo na základe prípisu Ústredia YMCA v ČSR zo dňa 12. marca 1951 zapísané vlastnícke právo ČZM. Celkový primát socialistického vlastníctva a jeho zvýšená ochrana boli premietnuté do nescudziteľnosti veci zo socialistického vlastníctva štátu a ľudových družstiev, ktoré nemohli prejsť do vlastníctva súkromného ani vydržaním. Vydržať nemohli ani socialistickí vlastníci, teda štát či ľudové družstvá voči inému socialistickému vlastníkovi. Z uvedeného teda vyplýva,

že vydržanie podľa Občianskeho zákonníka z roku 1950 nebolo možné, keďže veci v socialistickom vlastníctve nebolo možné nadobudnúť vydržaním. Možnosť nadobudnutia vlastníckeho práva vydržaním bola opätovne zavedená až novelou č. 131/1982 Zb., účinnou od 1. apríla 1983 resp. novelou č. 509/1991 Zb., účinnou od 1. 1. 1992, kedy mohli vlastnícke právo nadobudnúť vydržaním aj právnické osoby. V súvislosti s vydržaním vlastníckeho práva k pozemku predmetná novela umožnila započítanie nepretržitej držby vykonávanej aj pred 1. januárom 1992, pričom držbu nekvalifikovala odlišne v porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou. Ak teda držiteľ pozemku (t.j. ten, kto s pozemkom nakladal ako s vlastným) splňal k 1. januáru 1992 podmienku nepretržitej držby trvajúcej po dobu desať rokov, a zároveň bol držiteľom oprávneným (t.j. bol so zreteľom na všetky okolnosti dobromyseľný o tom, že mu pozemok patrí), nadobudol k tomuto dňu vlastnícke právo k pozemku vydržaním. To znamená, že všetky podmienky vydržania museli byť splnené v deň účinnosti zákona č. 509/1991 Zb. o aký prípad v súdnej veci sa nejedná, keďže neboli splnené podmienky vydržania k 1. januáru 1992. Druhú z podmienok súd vyhodnotil ako nesplnenú na základe listinného dôkazu z dňa 12. apríla 1990. Krajský súd taktiež konštatoval, že na vydržanie by postačovala aj doba, po ktorú mala nehnuteľnosti v oprávnenej držbe nadácia Intenda a to aj v prípade, ak by sa nezapočítala žiadna držba jeho právnych predchodcov. Nadácia Intenda opakovane poukazovala na oprávnenú držbu a na to, že ani ona a ani nikto z jeho právnych predchodcov nemali nikdy dôvod pochybovať o tom, že by neboli skutočným vlastníkom nehnuteľnosti, čo právne odôvodnila najmä určením vlastníckeho práva okresným aj krajským súdom v B. Bystrici. Súd však na tieto okolnosti neprihliadal a neposudzoval možné vydržanie nehnuteľností, pretože jedna z namietaných vád napadnutých rozhodnutí spočívala aj v nesprávnom právnom posúdení veci.

Záver

V tomto prípade vidíme, že Krajský súd, ako súd odvolací, pri posudzovaní vydržania používal A) gramatický výklad príslušných ustanovení o vydržaní nehnuteľností v neprospech nadácie Intenda, bez adekvátnej interpretácie a aplikácie základného inštitútu občianskeho práva *bona fide* (hoci pri

posudzovaní právnej kontinuity spolku bol použitý výklad teleologický, historický a systematický v súlade s koncepciou materiálneho právneho štátu B) s prihliadnutím na obmedzenie resp. pozbavenie vlastníckeho práva v dobe neslobody spolku YMCA a jeho právnenému nástupcovi YMCA na Slovensku a v neposlednom rade C) sa prísne formalisticky riadil zásadou „*nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*“ v zmysle nemožnosti naprávať staré krivdy krivdami novými, čo sa premietlo najmä pri neposudzovaní dobrej viery vydržania z dôvodu nesprávneho právneho posúdenia veci (ako o tom rozhodol Krajský súd v roku 2014). Preto je na mieste otázka; je možné striktným výkladom a aplikáciou jednej rímsko-právnej zásady potlačiť silu inej?

Zásada „*nemo ad alium plus iuris transfere potest, quam ipse habet*“, ako sme už uviedli, chráni vlastnícke právo skutočného („pravého“) vlastníka. Jej uplatnenie znamená, že platne nemôže nadobudnúť vlastnícke právo právny nástupca, ak subjekt, od ktorého odvodzuje (derivatívne) svoje vlastnícke právo k nehnuteľnosti, toto právo nikdy nenadobudol, a teda ho ani nemohol ďalej platne previesť. Aj keď dôsledkom vyplývajúcim z vyššie uvedenej zásady je nemožnosť nadobudnúť vlastnícke právo k nehnuteľnosti od nevlastníka, nemožno vylúčiť situáciu, keď proti princípu ochrany práva pôvodného vlastníka bude pôsobiť princíp ochrany dobrej viery nového nadobúdateľa- tak ako je tomu v spornej veci vlastníctva budovy YMCA. V súvislosti s riešením kolízie týchto princíпов Najvyšší súd Slovenskej republiky zastáva názor, že ochranu skutočného vlastníka, zaručovanú zásadou „nikto nemôže previesť viac práv, než má sám“ možno preložiť ochranou dobrej viery nadobúdateľa len celkom výnimočne, pokiaľ je nad akúkoľvek pochybnosť zřejmé, že nadobúdateľ je dobromyseľný, že vec riadne podľa práva nadobudol (vychádzajúc z nálezů ÚS ČR sp.zn. I. ÚS 3314/11). Dobrá viera musí byť pritom hodnotená veľmi prísne, pričom poskytnutie ochrany dobromyseľnému nadobúdateľovi sa s prihliadnutím na individuálne okolnosti posudzovanej veci musí javiť ako spravodlivé. Poskytnutie tejto ochrany sa vo svojich dôsledkoch prejaví ako možnosť dobromyseľného nadobúdateľa pokračovať v oprávnenej držbe. (uznesenie NS SR sp. zn. 6 Cdo 71/2011). Poukazujúc na právne závery vyvíjajúcej sa judikatúry, podľa ktorých naliehavý právny záujem na určení vlastníckeho

práva nie je daný v prípadoch, v ktorých právne vzťahy boli dotknuté dávno v minulosti a nestali sa neistými teraz, ale prostredníctvom žaloby o určenie vlastníckeho práva je uvádzané do neistoty právo súčasného vlastníka veci, a podľa ktorých naliehavý právny záujem nie je daný ani v prípadoch, v ktorých bolo možné uplatniť nárok na vrátenie veci postupom podľa špeciálnej úpravy obsiahnutej v reštitučných predpisoch a nárok uplatnený nebol alebo z nejakých dôvodov takejto požiadavke nebolo vyhovené. V takých prípadoch nemožno určovacej žalobe vyhovieť pre nedostatok naliehavého právneho záujmu. Je totiž povinnosťou súdu v každej prejednávanej veci vyvinúť maximálne úsilie pre nájdenie takého riešenia, ktoré bude zlučiteľné so všeobecnou predstavou spravodlivosti. Aj keď dôsledkom vyplývajúcim z vyššie uvedenej zásady je nemožnosť nadobudnúť vlastnícké právo k nehnuteľnosti od nevlastníka, nemožno vylúčiť situáciu, keď proti princípu ochrany práva pôvodného vlastníka bude pôsobiť princíp ochrany dobrej viery nového nadobúdateľa. V súvislosti s riešením kolízie týchto princípov dovolací súd zastáva názor, že ochranu skutočného vlastníka zaručovanú zásadou „nikto nemôže previesť viac práv, než má sám“ možno prelomiť ochranou dobrej viery nadobúdateľa len celkom výnimočne, pokiaľ je nad akúkoľvek pochybnosť zřejmé, že nadobúdateľ je dobromyseľný, že vec riadne podľa práva nadobudol (nález ÚS ČR sp.zn. I. ÚS 3314/11). Dobrá viera musí byť pritom hodnotená veľmi prísne, pričom poskytnutie ochrany dobromyseľnému nadobúdateľovi sa s prihliadnutím na individuálne okolnosti posudzovanej veci musí javiť ako spravodlivé. Poskytnutie tejto ochrany sa vo svojich dôsledkoch prejaví ako možnosť dobromyseľného nadobúdateľa pokračovať v oprávnenej držbe. O dobrú vieru ide vtedy, ak nadobúdateľ nehnuteľnosti ani pri vynaložení potrebnej opatrnosti, ktorú možno od neho s ohľadom na okolnosti a povahu prípadu požadovať, nemal, prípadne nemohol mať (z hľadiska kritéria priemerne obozretného jedinca) dôvodné pochybnosti o tom, že v skutočnosti subjektu, ktorý je ako nositeľ určitého práva zapísaný v katastri (evidencii) nehnuteľností, takéto právo nesvedčí. V prejednávanej veci zistený skutkový stav podľa názoru Krajského súdu Bratislava dobrú vieru nadácie Intenda (posudzujú ju prísne) nekonštatoval.

V spojitosti s gramatickým výkladom inštitútu vydržania a zásady *bona fide* obsiahnutou v účinnom Občianskom zákonníku, predovšetkým s poukázaním na nedemokratický režim spred roku 1989, nebola táto zásada uplatnená v prospech nadácie Intenda.

Veríme, že sme predostreli dostatočné množstvo relevantných informácií a každý si môže vytvoriť vlastný obraz o dobromyseľnosti nadácie Intenda ako o nadobúdateľovi vlastníckeho práva a v spojitosti so zásadou spravodlivosti, zásadou právnej istoty a klasickými zásadami rímskeho práva.

Summary

Continuity of the Association in Slovakia: The Case YMCA

Author in this paper deals with litigation between YMCA in Slovakia and Foundation Intenda the determination of the ownership to the YMCA building in Bratislava. Along with the determination of ownership, however, the general courts and the Constitutional Court also decided on the continuity of the association YMCA in Slovakia with the original guilds YMCA from 1946. The author of the article analyzes the pending cases from 2005 up to 2014, when ownership of the YMCA building will be definitively acquired to YMCA in Slovakia. In conclusion, the author presents various options of courts in determining property rights.

ČESKOSLOVENSKÝ ÚSTAVNÝ VÝVOJ V ROKOCH 1918 AŽ 1938

*Ivan Liška**

Prvá svetová vojna dala českým politickým snahám po prvý krát od vytvorenia moderného politického programu príležitosť k jeho realizácii. Konečne tu existovala možnosť dosiahnuť uspokojenie požiadaviek národa v jeho samostatnosti. V českých krajinách sa rysovali výrazné proti rakúske nálady obyvateľstva ako aj nedostatok lojality. Názory občanov na politické otázky počas vojny neboli jednotné a celkom rýchlo sa tu vykryštalizovali dve názorové skupiny s jasnými cieľmi. Po prvé tu boli katolícke politické strany, ktoré jednoznačne podporovali monarchiu, a po druhé tu boli radikálne štátoprávne strany, ktoré boli naopak zreteľne proti rakúske. Popri týchto dvoch prúdoch vznikol aj tretí, ktorý sa orientoval na vojenskú porážku centrálnych mocností a na nové štátoprávne pomery Európy. Predstaviteľom tohto prúdu sa stal profesor filozofickej fakulty UK, známy politik, poslanec v ríšskej rade T.G. Masaryk. Masaryk zaujal kritický postoj k rakúskej štátnosti a formoval aj dôvody, pre ktoré sú Česi a Slováci nútení hájiť svoje štátoprávne požiadavky. Dôležitým míľnikom na ceste k prvej ČSR bola Clevelandská dohoda vedúcich predstaviteľov Dohody so zástupcami Slovenskej ligy a Českého národného združenia podpísaná 22. 10. 1915. Nasledovala Pittsburská dohoda zo dňa 30. 5. 1918, ktorú podpísali predstavitelia českých a slovenských organizácií na čele s T.G. Masarykom. Hlásia sa k myšlienke štátoprávneho spojenia Čechov a Slovákov v samostatnom štáte s tým, že Slovensku bude poskytnutá autonómia. Politické úsilie zahraničného odboja dosiahlo úspechu, keď v júni 1918 zaslala francúzska vláda prostredníctvom Beneša notu, v ktorej uznáva „*veřejně a oficiálně čs. Národní radu jako nejvyšší orgán, spravující zájmy národa, a jako první základ příští vlády československé*“. Nasledovalo podobné uznanie československej vlády od vlády britskej a v septembri toho roku uznala vláda USA de facto Národnú radu za československú vládu. Zahraničný odboj by bol ale nemožný, keby

* Mgr. Ivan Liška, Ústav teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín, Fakulta práva, Paneurópska vysoká škola, Bratislava.

sa neopieral o domáce hnutie. 17. 5. 1917 bol uverejnený manifest českých spisovateľov adresovaný českým poslancom. Jeho obsahom bola dôrazná výzva k poslancom aby dbali na národné záujmy a usilovali sa o vytvorenie demokratickej Európy, tvorenej slobodnými a samostatnými národmi. Zväz nakoniec na zasadaní ríšskej rady predniesol požiadavku autonómie českých krajín a ich spojenie so Slovenskom, napriek tomu zostali zjavne prorakúsky. Centrom slovenskej politiky bol Martin, kde bolo vedenie SNS na čele s Matúšom Dulom. V Ružomberku pôsobil Vavro Šrobár, v Bratislave sociálny demokrat Emanuel Lehotský, v Budapešti Emil Stodola, spojenie s Prahou zabezpečoval redaktor Anton Štefánek. Najaktívnejšia bola skupina vo Viedni, kde boli Milan Hodža, Kornel Stodola a Ivan Dérer.

Dňa 6. 1. 1918 politická kríza nakoniec vyvrcholila v podpísaní Trojkráľovej deklarácie, v ktorej sa český politici prihlásili k vytvoreniu spoločného štátu Čechov a Slovákov. Rozhodnutím Československej národnej rady z 26. 9. 1918 sa ustanovila československá vláda s T.G. Masarykom ako prezidentom a predsedom ministerskej rady, E. Benešom ako ministrom zahraničných vecí a M.R. Štefánikom ako ministrom vojny. O necelý mesiac na to bola podpísaná Washingtonská deklarácia ako vrcholný akt zahraničného odboja. Jej obsah sa hlási k americkému prehláseniu nezávislosti, odmieta ďalšie zotrvávanie v habsburskej ríši: „*Slavnostně prohlašujeme, že od nynějška tvoříme svobodný a samostatný lid a národ.*“ Ďalej sú v deklarácii sformulované zásady demokratického parlamentného systému. 27. 10. 1918 rakúsky minister zahraničia zaslal prezidentovi USA notu, v ktorej boli jeho mierové podmienky prijaté. V podvečer ďalšieho dňa zasadalo plénum Národného výboru a ako najvyšší zákonodarný orgán schválilo zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. o zriadení samostatného československého štátu. 30. októbra sa predstavitelia Slovenskej národnej rady v Martinskej deklarácii vyslovili pre vytvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Potom čo delegácia Národného výboru zo Švajčiarska priviezla kladné stanovisko dohodových štátov k republikánskej forme štátu, začalo sa pripravovať vytvorenie najvyššieho zákonodarného orgánu. Táto úloha bola v skutku Pahká, nakoľko išlo iba o formálne rozšírenie pléna Národného výboru na Národné zhromaždenie. K právnemu zakotveniu týchto pomerov došlo schválením „prozatímní ústavy“ 13. 11. 1918.

1 Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n.

Podobu právneho poriadku, ktorý platil na Slovensku v období predmníchovskej ČSR, môžeme primárne vyvodit' z prvého zákona ČSR, zákona č. 11/1918 Sb. z. a n, recepčného zákona. Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., prvý recepčný zákon československého štátu, bol zákon pripravený v noci z 27. na 28. októbra 1918. V podvečer 28. októbra zasadalo plénum Národného výboru, ktorý ako najvyšší zákonodarný orgán schválil, podľa návrhu A. Rašína, historický zákon o zriadení samostatného československého štátu. 28. október 1918, je oficiálnym dňom vzniku Československej republiky, deň v ktorý vznik ČSR vyhlásil v Prahe Československý národný výbor, ktorého účastníkom bol zhodou okolností ako jediný Slováč aj Dr. Vavro Šrobár. 30. október 1918 je ďalším dátumom vyhlásenia vzniku ČSR, ktoré sa konalo v Turčianskom Sv. Martine nezávisle od pražského.¹ Ak si chceme zodpovedať otázku právneho poriadku na území Slovenska, ako aj v českých krajinách, je potrebné sa podrobnejšie pozrieť na zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. Môže ale vyvstať otázka, ako hodnotiť právo platné v tomto období na Slovensku, či ide o slovenský právny poriadok, o recipovaný uhorský právny poriadok kombinovaný a postupne nahradzovaný československým právnym poriadkom, prípadne o inú situáciu, ktorú je potrebné zhodnotiť odlišnými pojmami a kategóriami. Článok II. zákona č. 11/1918 Sb. z. a n. nám poskytuje odpoveď na túto otázku: „Všetky doterajšie zemské i ríšské zákony a nariadenia ostávajú na ten istý (autenticky „prozatím“) v platnosti.“² Podľa V. Vaněčka išlo otvorene o prevzatie, „čiže recipovanie starého práva do nového štátu, a preto sa hovorí o tomto zákone ako o norme recepčnej“.³ V takomto prípade ale nerozlišujeme právo ako normu, alebo súbor pravidiel správania sa štátom sankcionovaných od reálne prevzatého súboru foriem práva, komplexného systému právnych foriem, ktoré považujeme za prameň práva. Prevzaté boli zákony a nariadenia, čiže formy, pramene práva, a teda nie ako komplexný súbor štátne sankcionovaných pravidiel

¹ Tieto vyhlásenia neboli skordinované ani so zahraničným československým vedením, nakoľko Benešov pokyn na počkanie sa nedodržel nakoľko revolučné napätie napredovalo rýchlejšie ako sa predpokladalo. Zásadná, pre toto vyvrcholenie napätia, bola správa z Viedne o prijatí podmienok W. Wilsona Rakúsko-Uhorskom zo dňa 27. októbra 1918.

² *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. I. diel.* Bratislava, 1998, s. 503.

³ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. I. diel.* Bratislava, 1998, s. 405.

správania sa. Pravidlá správania, sa mali ešte len vytvoriť na základe daného prevzatého súboru právnych noriem, procesom realizácie právnych noriem, ich aplikácie. Prevzatý právny súbor, predchádzajúca judikatúra, resp. súdna prax sa stali determinantmi pri kreácii práva na to určenými československými justičnými orgánmi, ako aj orgánmi štátnej správy. „Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. nebol, len recepcnou normou. Bol predovšetkým (a v tomto je jeho súperiac a synchronizovaná priorita s recepcnou normou) zákonom, ktorý vyhlásil a zakotvil československú štátnu suverenitu, ustanovenie československého štátu.“⁴ V preambuli tento zákon skutočne konštatoval, že „Samostatný štát československý vstúpil v život“, teda bol vyhlásený ľudom. Tým pádom ale nevychádzal z normativistickej fikcie, že až ústavným zákonom sa tvorí, alebo ustanovuje štát. Národný výbor sám seba postavil do pozície predstaviteľa československého národa (prehlásil sa za vládu) ako aj vykonávateľa štátnej zvrchovanosti, a prevzal aj moc zákonodarnú. Vyjadril princíp jednoty moci zákonodarnej a výkonnej, čím prakticky získal všetku štátnu moc. Po formálnej stránke vychádzal zo štátnej diskontinuity. Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. legalizoval, legitimoval a konštitoval štátno – politický a právny útvar, Československú republiku, útvar, ktorý vznikol sebaurčením národa. Tento zákon teda ustanovil a zakotvil štátnu suverenitu ČSR ako nového subjektu medzinárodného práva. Vyjadril úsilie o zachovanie nadväznosti doterajšieho právneho poriadku s novo kreovaným právnym poriadkom. Táto kontinuita sa prejavila vo vytvorení recepcnej normy ako nástroja bezpodmienečnej a univerzálnej recepcie celého doterajšieho komplexu noriem. Je ale potrebné si uvedomiť, že suverenita štátu vylučuje možnosť odvodzovania platnosti právneho poriadku od suverenity iného štátu, v tomto prípade aby na území Československej republiky platil rakúsky alebo uhorský právny poriadok. Prebraté normy, normatívne materiály a ustanovenia recepciou prešli dvoj jediným procesom. Z daného dôvodu by bolo nenáležité a nevýstižné znenie citovaného zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., pokiaľ sa ním stanovilo, že doterajšie zákony a nariadenia (ako aj všetky právne normy) zostávajú v platnosti. Zákonodarca nerozlišoval medzi obsahovým hľadiskom a formálnym stanoviskom. Ďalším nepresným vyjadrením zákonodarcu bolo výslovné zdôraznenie, že doterajšie normy zostávajú

⁴ BEŇA, J., *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: IRIS, 2001, s. 19.

zatiaľ, „prozatím“ v platnosti. Tento slovný zvrät naznačoval úmysel tvorby nového československého právneho poriadku, smerujúceho do budúcnosti, v ktorom sa už nebudú nachádzať recipované normy starého rakúskeho a uhorského právneho poriadku. Táto formula recepčného ustanovenia viedla k nesprávnej domnienke potreby vybudovania nového československého právneho poriadku. Absenciu derogačnej časti recepčnej normy pri-niesol až článok IX, uvádzacieho zákona k československej ústavnej listine (zákon č. 121/1920). V tejto derogačnej klauzule zákonodarca vedome pre-kročil medze vyplývajúce z lex posterior derogat priori. Urobil tak všeobec-nými slovnými obratmi a formuláciami o „republikánskej forme štátu“ ako aj pojmom „ústavné zákony“. Derogáciou sa tak recepčná norma č. 11/1918 Sb. z. a n. zmenila na recepciu s výhradou.

Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. je pozoruhodný hneď z niekoľkých hľadísk: pre-dovšetkým už tým, že ako recepčný zákon vychádzal zo snahy, aby nedošlo v krajine k mocenskému a právnemu vákuu. V tomto zmysle sledoval mate-riálnu kontinuitu: rakúske zákony a nariadenia zostali v platnosti a Národný výbor prevzal a podriadil si orgány verejnej správy. *„Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. je pozoruhodný z niekoľkých hľadísk: predovšetkým už tým, že ako tzv. „recepčný zákon“ vychádzal z snahy, aby nevzniklo v zemi mocenské a právne vákuum, a v tomto zmysle sledoval materiálne právne kontinuitu: rakúske zákony a nariadenia zostali v platnosti, Národný výbor prevzal (a podriadil si) orgány verejnej správy. Dne 29. 10. 1918 bola v tomto zmysle na miestodržiteľstvi uzatvorená dohoda, ve ktorej sa píše: „Národný výbor československý sa uznáva za výkonný orgán suverenity národa a preberá spolu-riadenie (! -J. G.) verejnej správy... Dosavadní státní správa zůstává po stránce osobní i administrativní nedotčena, a musí fungovati nerušeně dál“... Podobně se připouštělo, aby se úřady ve všech možných věcech správy a soudnictví i nadále obracely o rozhodnutí na třetí instance do Vídně, tj. k císařskému ministerstvu. Jiný postup by byl podle Rašína nehumánní.“⁵*

2 Prvé (druhé) ústavné provizórium (zákon č. 37/1918 Sb. z. a n.)

13. 11. 1918 bol prijatý zákon 37/1918 Sb. o dočasnej ústav, čím skončila činnosť Národného výboru. V oddiely prvom – „O národnom

⁵ GRONSKÝ, J., *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. 1914, 1945*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005, s. 40.

zhromaždení“ – zákonodarca konštatuje, že Národné zhromaždenie vzniklo rozšírením pléna Národného výboru na celkovo 256 členov a to rovnakým spôsobom, akým bol zostavený národný výbor. Pre české krajiny bol použitý rovnaký kľúč (Švehlův klíč), ako pri reorganizácii Národného výboru, tj. výsledky posledných volieb. Takýmto spôsobom mal byť parlament tiež doplňovaný, v prípade ak by nejaký člen odpadol. Okrem prirodzených dôvodov k tomu stavu mohlo dôjsť podľa § 3 v dvoch prípadoch. Prvým prípadom je strata svojprávnosti a druhým prípadom ak by bol člen národného výboru odsúdený pre trestný čin, ktorý by spôsobil stratu pasívneho volebného práva do orgánu obce. O strate členstva v parlamente malo rozhodnúť jeho plénum. Národné zhromaždenie malo postavenie najvyššieho zákonodarného orgánu štátu s rozhodujúcim postavením v systéme štátnych orgánov a bol najvyšším zastupiteľským orgánom republiky. Ústava z roku 1918 mala iba 21 paragrafov, ktoré sa delili do štyroch oddielov. Zákon definoval systém najvyšších štátnych orgánov a upravoval spôsob vyhlasovania rozsudkov, vyhlasovanie zákonov a nálezov súdu. Problematiku stratu mandátu, ústava vyriešila odkázaním na pôvodné rakúske predpisy. Ďalej ako podmienku pre jednanie a uznávanie sa snemovne určila prítomnosť aspoň jednej tretiny pléna. Vzťah medzi Národným zhromaždením a ostatnými najvyššími orgánmi štátu upravila jasne v prospech zákonodarného zboru a to tým spôsobom, že Národné zhromaždenie volí podľa ústavy prezidenta a vládu, pričom členovia vlády po ich zvolení musia zložiť sľub v snemovni, ktorej sa vláda zodpovedá za svoju činnosť.⁶ Druhý oddiel – „o prezidentovi republiky“ – pojednáva o voľbe prezidenta. Prezident je volený kvalifikovanou dvojtretinovou väčšinou prítomných a to za účasti prinajmenšom dvoch tretín poslancov. Jeho funkcia bola prevažne reprezentatívna, pričom jeho úkony potvrdzoval podpisom príslušný minister. Štvrtý oddiel sa venoval moci výkonnej a „nariadovacej“. Podľa tohto oddielu bola vláda výkonným orgánom skladajúcim sa zo 17-tich ministrov, vrátane predsedu ministrov. Prezident nemohol žiadnym spôsobom ovplyvňovať jej činnosť. Pri rozhodovaní a prijatí určitého stanoviska muselo byť prítomných minimálne desať ministrov. V roku 1919 prebehli dve dôležité novelizácie tejto

⁶ MOSNÝ, P., HUBENÁK, L., *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice: Aprilla, s. r. o., 2008, s. 210.

ústavy. Prvú novelizáciu ústavy priniesol zákon č. 139/1919 Sb. z. a n., ktorý rozšíril počet členov Národného zhromaždenia z pôvodných 256 na počet 270 zástupcov. Návrh tohto zákona sa odvolával na potreby praxe a problémy v práci slovenských zástupcov. Týmto problémom bol fakt, že z doterajších 40 slovenských poslancov sa nemohli niektorí zúčastniť na schôdzkach snemovne, nakoľko stále pracovali pre ministra s plnou mocou pre Slovensko Vavra Šrobára. Okrem tohto problému, tu bol aj chaos v právnej praxi na Slovensku. Ďalšia novelizácia ústavy prišla so zákonom č. 271/1919 Sb. z. a n. Tento zákon obmedzil kompetencie parlamentu a naopak posilnil výkonné orgány. Zákon č. 271/1919 Sb. z. a n. priniesol tiež povinnosť prezidentovi za určitých okolností podávať ústne alebo písomné správy o stave republiky a tiež odporučiť snemovni potrebné opatrenia. „§ 10 b). *President republiky občas podává ústně nebo písemně Národnímu shromáždění zprávu o stavu republiky. Doporučuje mu le úvaze opatření, která pokládá za nutná a účelná.*“⁷ Ďalej posilnil právomoci prezidenta vo vzťahu k vláde. Prezident mohol menovať vládu, rozpustiť ju, určiť, ktorý člen bude riadiť daný ministerský rezort. Vláda už nemala fixne stanovený počet členov. Z pôvodnej závislosti vlády na zhromaždení zostalo len hlasovanie o nedôvere vláde.

3 Ústava z roku 1920 - zákon č. 121/1920 Sb. z. a n.

Ústavodarný proces mal dve etapy, v prvej bola prijatá tzv. „dočasná“ ústava, zákon č. 37/1918 Sb. z. a n. (13. novembra 1918) ako aj jej dve zmeny a doplnenia: zákon č. 138/1919 Sb. z. a n. a zákona č. 271/1919 Sb. z. a n. V druhej etape bola prijatá Ústavná listina Československej republiky ako ústavný zákon č. 121/1920 Sb. z. a n. Vzorom pre vznik tejto ústavy boli západné demokracie a to hlavne USA a Francúzsko ale tiež v ústave Weimarskej republiky. Finálny text ústavy schválilo Národné zhromaždenie 29. februára 1920 ako zákon č. 121/1920 Sb. z. a n. Do povedomia vstúpila aj pod pomenovaním „Československá ústava z roku 1920“. Februárová ústava vychádzala z teórie trojdelenia štátnej moci ako aj teórie prirodzených práv občana, čomu bola neskôr prispôsobená aj celá štruktúra ústavy. Zákon 121/1920 Sb. z. a n. tvorila preambula, uvádzací zákon a vlastná ústavná listina, ktorá sa ďalej členila na šesť hláv a 134 paragrafov. Ústava mala neobvykle

⁷ Zákon č. 271/1919 Sb. z. a n., ktorým sa mení zákon o dočasnej ústave.

slávnostnú formu. Preambula hlásala jednotu československého národa a odvolávala sa na zásady sebaurčenia, vzdelanosť, demokraciu a pokrokovosť, pričom úvod v prvej vete je takmer identický s podobným vyhlásením v preambule ústavy USA z roku 1787. Tento úvod vychádzal z fikcie jednoty československého národa, ktorá sa uplatňovala nielen v celej ústave ale aj v praktickom živote. Takéto determinovanie spolunažívania Slovákov a Čechov ale stavalo národ slovenský do nerovnoprávnej polohy, či už právne alebo fakticky. Desať úvodných článkov deklarovalo nadradenosť ústavných zákonov nad ostatným právnym poriadkom a taktiež zakotvilo do ústavného poriadku definovanie a vyčlenenie kompetencií Ústavného súdu so siedmimi jeho členmi, ktorých úloha bola hlavne tzv. abstraktná kontrola ústavnosti. V skutočnosti však hral v období prvej republiky skôr zanedbateľnú úlohu. Všeobecné ustanovenia (Prvá hlava) zaviedli do ústavného poriadku ČSR niektoré základné ústavné zásady ako napr. zásadu, podľa ktorej je ľud zdrojom všetkej moci, zásadu deľby moci⁸, zásadu legality, teda seba- obmedzenie moci vo vzťahu k občanom a pod. Dôležitá je identifikácia demokratického charakteru novo vzniknutej republiky ako aj singularita a unifikovanosť štátneho občianstva. Za jednu z jej najdôležitejších vlastností možno považovať jej demokratickú povahu: „§ 2. *Štát československý jest demokratická republika, jejíž hlavou je volený prezident.*“⁹ Z geopolitického hľadiska práva je veľmi dôležitý § 3 prvej hlavy zákona č. 121/1920 Sb., v ktorom je zakomponované prehlásenie Podkarpatskej Rusi za súčasť územia Československej republiky s najširšou možnou autonómiou, ktorú badať v (nerealizovanom) priznaní vlastného snemu, ktorý si volí svoje predsedníctvo a je príslušný prijímať zákony o veciach jazykových, vzdelávacích, náboženských a pod. V rámci občianstva ale existovalo jediné československé a tiež jediné hlavné mesto – Praha. Druhá hlava ústavy sa venovala moci zákonodarnej, tú ústava koncentrovala do rúk Národného zhromaždenia, ktoré tvorili dve komory. Hornú snemovňu tvoril senát so 150 senátormi volenými na dobu osem rokov. Dolnú komoru, poslaneckú snemovňu, bola tvorená 300 poslancami volenými na dobu šesť rokov. Žiadny

⁸ Ústava vychádzala z klasickej teórie deľby moci, pričom zákonodarnú moc predstavoval dvojkomorový parlament, moc vládna a výkonná bola rozdelená medzi prezidenta a vládu, súdnu moc reprezentovala sústava nezávislých súdov.

⁹ Ústavná listina Československej republiky, zákon č. 121/1920 Sb.

občan nemohol byť súčasne členom oboch komôr parlamentu, a ani zároveň členom župného zastupiteľstva ako aj nemohol byť členom ústavného alebo volebného súdu. Vo veciach právomocí mala poslanecká snemovňa hlavné slovo či už v legislatívnom procese alebo v otázkach kontroly vlády. Senát bol navrhnutý ako politický korektív snemovne, ustanovenej na princípe všeobecného volebného práva, hral však skôr druhoradú úlohu, čiže nie je prekvapením, že sa do neho počas trvania I. ČSR občas voľby nekonali. Senát mal byť pôvodne korektívom odborným, avšak tomu neodpovedalo jeho zloženie, keďže politické strany do neho zväčša nevysielali expertov nezávislých na straníckej disciplíne a stranícky predsudkoch. V praxi tak neexistovali podstatné rozdiely v zastúpení strán v oboch komorách, a tak bol senát podobne ako poslanecká snemovňa ovládaný politickými stranami. Návrhy zákonov predkladala vláda alebo niektorá z komôr. V prípade ak zákon ako prvá pre jednála poslanecká snemovňa, tak potom senát mal na pre jednanie šesť týždňov. Pokiaľ však bol zákon najprv predložený senátu, poslanecká snemovňa mala na pre jednanie tri mesiace. V prípade ak senát kvalifikovanou väčšinou odmietol osnovu zákona, tak poslanecká snemovňa ju mohla prehlasovať opäť kvalifikovanou väčšinou. Februárová ústava predpokladala aj možnosť prijatia zákona pomocou referenda, ku ktorému ale v praxi nikdy nedošlo. Zaujímavosťou je § 54, ktorý umožňoval Stálemu výboru¹⁰ v prípade neodkladnej potreby vydávať opatrenia.¹¹ Takéto neodkladné opatrenia mohli byť vyhlásené jedine na návrh vlády. Opatrenia tak mali iba dočasnú platnosť a museli byť vyhlásené v Zbierke zákonov a nariadení, pričom prv boli predkladané vládou na posúdenie ústavnému súdu. V prípade ak ich do dvoch mesiacov poslanecká snemovňa neschválila, tak stratili účinnosť. Členovia Národného zhromaždenia vykonávali svoj mandát osobne a podľa znenia ústavy nemohli od nikoho prijímať príkazy. Predmetom tretej hlavy ústavy bola moc výkonná, resp. vládna. Túto moc ústava zverila do rúk prezidenta republiky a vlády, po administratívnej stránke ďalej správnym úradom. Prezidentom republiky sa mohol stať iba občan starší 35 rokov, ktorý bol volený Národným zhromaždením.

¹⁰ „*Důvodová zpráva označovala Stálý výbor za „surogát“ (náhražku) parlamentu. Jak se později ukázalo, byla zde dána přímo v ústavě jedna z nástupních ploch fašismu republiky.*“ VANĚČEK, V., *Dějiny státu a práva v Československu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, s. 477.

¹¹ Ústavní listina Československé republiky, zákon č. 121/1920 Sb.

Prezident mal z ústavnoprávneho pohľadu skôr slabšie postavenie, reprezentatívne, odpovedajúce parlamentnému charakteru republiky. Každý úkon prezidenta vyžadoval, kvôli svojej platnosti, spolupodpis príslušného ministra a predsedu vlády. Osoba prezidenta bola volená do funkcie obidvoma komorami parlamentu a to trojpätinovou väčšinou hlasou viac ako päťdesiatich percent prítomných poslancov. Volebné obdobie bolo v trvaní sedem rokov, pričom tá istá osoba mala možnosť byť zvolená maximálne opätovne dva razy po sebe.¹² Osoba prezidenta nebola zodpovedná za svoju funkciu a úprava jeho trestnej zodpovednosti bola tiež mimoriadna: „§ 67 (1) *Trestně může býti stíhán jen pro velezradu a to před senátem na obžalobu sněmovny poslanecké* (§ 34). *Trestem může býti jen ztráta úřadu presidentského a způsobilosti tohoto úřadu později znovu nabýti.* (2) *Podrobnosti upravuje zákon.*”¹³ Stíhaný mohol byť teda len za velezradu, pričom po roku 1923 k nej pribudli aj zločiny úkladu o republiku a ohrozenie jej bezpečnosti. Prezident mohol byť súdený iba parlamentom. V danom prípade poslanecká snemovňa zastávala funkciu žalobcu a senát funkciu sudcu, teda senát fungoval ako trestný súd. Na obžalovanie prezidenta bola potrebná zhoda dvoch tretín prítomných poslancov, pričom prítomných muselo byť aspoň dve tretiny všetkých poslancov. Na rozdiel od prezidenta, vláda mala rozsiahly podiel na vládnej a výkonnej moci. Moc prezidenta voči vláde sa prejavovala v právomoci menovať a odvolávať predsedu ako aj členov vlády a určiť rezorty jednotlivým ministrom. Bola tu aj zrejma závislosť vlády na parlamente vyjadrená v zodpovedaní sa poslaneckej snemovni, ktorá mala právomoc jej vysloviť nedôveru. Podľa zákona v predmetnom znení nebolo veľmi obtiažne vláde vysloviť nedôveru. Ďalším oprávnením prezidenta voči vláde bola možnosť účasti jeho osoby a dokonca predsedanie na vládnych schôdzach. Národné zhromaždenie bolo aj najvyššou inštanciou voči konaniu správnych úradov. Štvrtá hlava ústavy upravovala moc súdnu, pričom jej obsahom boli demokratické zásady nezávislosti činnosti štátnych súdov a výstavby ich organizácie. Existovala tu zásada, podľa ktorej nikto nesmel byť odňatý svojmu

¹² Z dôvodu mimoriadnych zásluh o vznik ČSR ale vznikla výnimka u osoby prvého prezidenta ČSR Tomáša G. Masaryka, ktorý bol za platnosti ústavy do svojej funkcie opätovne zvolený trikrát.

¹³ Ústavní listina Československé republiky, zákon č. 121/1920 Sb.

zákonnému sudcovi.¹⁴ Organizácia súdov pozostávala z riadnych, mimoriadnych a rozhodcovských súdov v civilných veciach. Pri trestnoprávných veciach tu boli občianske trestné sudy a vojenské sudy. Táto ústavná listina bola prvou, ktorá zakotvila ústavný súd ako výlučnú špecializovanú súdnu inštitúciu s funkciou kontroly platných zákonov. Ústavný súd mal teda dbať na súlad vyhlásených zákonov s ústavou ako najvyššou normou práva. „So vznikom republiky bol konštituovaný Najvyšší súd, ktorý nabražil kompetenciu uhorskej kráľovskej Kúrie. V zmysle zák. čl. I/1911 o občianskom súdnom konaní sa stal tretíinštančným, dovolacím súdom proti rozhodnutiam bývalých, teraz československých súdov na území Slovenska.“¹⁵ So vznikom Najvyššieho súdu vznikla polemika či je možné novovzniknutú inštitúciu brať za roveň s Kúriou v normotvornej právomoci a či sa neho majú vzťahovať ustanovenia § 70 - § 79 zákona čl. LIV/1912. Týmto zákonom sa uvádzal zákon o občianskom súdnom konaní. V odbornej obci prevládal názor, že Najvyšší súd túto právomoc nemá, nakoľko sa zákon č. 216/1919 Sb. z. a n. o tejto právomoci nezmieňuje. Okrem toho prax predovšetkým hľadela na zásady vychádzajúce z trojdelenia moci. V tejto súvislosti sa poukazyvalo na § 98 ústavy, ktorý pojednáva o výlučnej viazanosti sudcu zákonom. Ďalej je potrebné zmieniť aj § 102, na základe ktorého sudca smie skúmať len formálnu stránku platnosti zákona.¹⁶

V článku som sa snažil poukázať na nesmierny prínos ústavného vývoja Československa v rokoch 1918 až 1938 s dôrazom na jednotlivé ústavy, ich špecifiká, princípy a legislatívny prínos.

¹⁴ „§ 94 ods. 2 Nikdo nesmí býti odňat svému zákonnému soudci. ods. 3. Jen v řízení trestním mohou býti zavedeny soudy výjimečné a to pouze v případech zákonem předem stanovených a na dobu obmezenou.“ zákon č. 121/1920 Sb., ktorým sa uvádza Ústavná listina Československej republiky.

¹⁵ MALÝ, K., SOUKUP, L., Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě, svazek 2. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 657.

¹⁶ Z uvedeného vyplynul záver, že právotvorná právomoc, ktorú mala uhorská kúria, bola udelená tomuto inštitútu v celkom odlišnom ústavnoprávnom zriadení. To je dôvod prečo ak vychádzame z Ústavnej listiny nemohla byť na Najvyšší súd prenesená normotvorná právomoc. Štruktúra štátnej správy by nebola zniesla najvyšší tribunál, ktorý by preberal účasť na tvorbe všeobecných záväzných právnych noriem.

Summary

Czechoslovak Constitutional Evolution in Years 1918 - 1938

In this paper I have tried to highlight the immense value of constitutional evolution of Czechoslovakia in years 1918 - 1938 to these days democratic society. Concrete provisional constitution (rule n. 11/1918 Sb. z. a n.), First (second) constitutional makeshift (rule n. 37/1918 Sb. z. a n.), basic principles of these constitutions, principle of legality and constitutionality principle of separation of powers and checks, the principle of limited government, the principle of legal certainty and the principle of judicial independence.

NEMECKÍ POSLANCI SNEMU SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRED NÁRODNÝM SÚDOM

*Michal Malatinský**

1 Úvod

Nemecká menšina sa stala zmenou hraníc s Maďarským kráľovstvom po prvej Viedenskej arbitráži najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku s približne 129 000 príslušníkmi (4,8 % obyvateľstva).¹ Čo sa týka jej politického zastúpenia v období Slovenskej republiky (1939 – 1945), slovenská ústava vo svojom § 59 zakotvovala princíp „jeden národ – jedna strana“. Na základe zákona č. 121/1940 Sl. z. o politických stranách národnostných menšín bola potom plne zlegalizovaná existencia Deutsche Partei (DP), ktorá vznikla už v októbri 1938 nadväzujúc na zakázanú Karpatonemeckú stranu. DP sa tak oficiálne stala jedinou politickou stranou nemeckej národnej skupiny na vtedajšom Slovensku. Zároveň mala svojich zástupcov v okresných a župných výboroch, ako aj v centrálnych ústavných orgánoch, akými bola Štátna rada a Snem Slovenskej republiky (ďalej tiež ako „snem“). Už voľbami do Snemu Slovenskej krajiny z 18. decembra 1938 boli na jednotnej kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – strany slovenskej národnej jednoty (HSLS-SSNJ) zvolení nemeckí poslanci Franz Karmasin a Jozef Steinhübl. Ďalšieho zástupcu v sneme získala DP po smrti poslanca Dr. Gejzu Reháka, na ktorého miesto 29. marca 1940 nastúpil ako náhradník Sigmund Keil. Štvrtým poslancom za DP sa stal Adalbert Gabriel, ktorého vymenoval prezident republiky Jozef Tiso 20. novembra 1941 podľa ústavného zákona č. 225/1941 Sl. z.² Nemeckí zástupcovia v slovenskom sneme

* Mgr. Michal Malatinský, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

¹ LETZ, R., *Slovenské dejiny V 1938 – 1945*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 185; PREUSS, W. (vyd.), *Grosser Volksatlas*. Bielefeld und Leipzig: Velhagen & Klasings, 1941, s. 15.

² SCHVARC, M., Vývoj zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In: *Historický časopis*, roč. 54, č. 3, 2006, s. 472-473; ĎURICA, M. S., *Dejiny Slovenska a Slovákov*. 5. vydanie. Bratislava: Lúč, 2013, s. 472; CHREŇO, J., *Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1965, s. 90.

však okrem F. Karmasina nepatrili medzi aktívnych poslancov – J. Steinhübl v pléne vystúpil iba raz, S. Keil a A. Gabriel boli dokonca pri vykonávaní svojho mandátu úplne pasívni.³ Okrem snemu mala DP svojich zástupcov aj v Štátnej rade – v jej prvom funkčnom období ju zastupoval ako vyslanec strany F. Karmasin a jedným z prezidentom menovaných členov bol Matej Nitsch. V druhom funkčnom období po významných organizačných a kompetenčných zmenách tohto orgánu ostal členom spomedzi nemeckej národnej skupiny iba M. Nitsch,⁴ ktorého za člena menoval prezident republiky J. Tiso.

Po skončení druhej svetovej vojne bola aj na Slovensku v rámci defašizácie uskutočňovaná retribúcia – stíhanie, súdenie a trestanie vojnových zločincov, kolaborantov a ďalších previnilcov z vojnového a predvojnového obdobia. Pre Slovensko bolo v tomto ohľade rozhodujúce nariadenie Slovenskej národnej rady (SNR) č. 33/1945 Zb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnicstva (ďalej ako „retribučné nariadenie“). Podľa § 12 písm. c) retribučného nariadenia patrilo rozhodovanie o retribučných trestných činoch oproti poslancom Snemu Slovenskej republiky od 14. marca 1939 do príslušnosti Národného súdu – najvyššieho retribučného súdu na Slovensku.⁵ Retribučné nariadenie však v tomto prípade iba upravovalo procesnoprávnu otázku príslušnosti, neznamenalo to, že by samotné zastávanie poslaneckého mandátu bolo trestným činom.⁶

2 Trestnoprávna zodpovednosť poslancov Snemu Slovenskej republiky

Pri súdení poslancov snemu sa musel Národný súd vysporiadať s otázkou vyvodzovania ich trestnoprávnej zodpovednosti podľa retribučného

³ PODOLEC, O., *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 134-135.

⁴ KAMENEC, I., Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: *Historický časopis*, roč. 44, č. 2, 1996, s. 224-225, 241.

⁵ Pritom už vládny program Národného frontu Čechov a Slovákov z 5. apríla 1945 deklaroval, že vláda sa postará o postavenie pred súd všetkých členov tzv. slovenského snemu. KOVÁČ, A., *Košický vládny program*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, s. 128.

⁶ RAŠLA, A., *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnicstva*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 123.

nariadenia. Malo byť trestnoprávne relevantné už ich samotné dobrovoľné členstvo v sneme alebo až ich poslanskej činnosť? A potom, mala byť trestaná všetka ich aktívna činnosť v sneme alebo iba činnosť protidemokratického a fašistického charakteru? Tiež bolo potrebné vyriešiť otázku, či stíhať bývalých poslancov pre trestný čin domáci zradcovia (§ 2) alebo kolaboranti (§ 3), pretože obsahovo sa oba tieto trestné činy prekrývali. Pre tento problém však Povereníctvo pre pravosúdie ponúklo čiastočné riešenie v Inštrukciách z 9. júna 1945, ktoré mali odporúčací charakter. Podľa neho trestný čin domácej zrady mohli spáchať spravidla iba „význační činitelia štátneho, politického, hospodárskeho, alebo vojenského života.“, zatiaľ čo pri kolaborantoch išlo z hľadiska verejného života o menej významné osoby.⁷ Samotný § 2 retribučného nariadenia uvádzal, že pri trestnom čine domáci zradcovia ide aj o posudzovanie trestnoprávnej zodpovednosti menovite členov „slovenskej vlády, snemu“ a iných exponovaných politických alebo hospodárskych činiteľov a predstaviteľov.

Prvý rozsudok nad poslancom snemu vyniesol Národný súd 5. októbra 1945 v retribučnom konaní proti Františkovi Paškayovi. Ten sa však poslancom stal až v januári 1945, kedy ho prezident 2. januára vymenoval za poslanca snemu, načo F. Paškay následne 23. januára zložil poslanecký sľub a do faktického zániku štátu sa ešte stihol zúčastniť dvoch plenárnych zasadnutí. Súdený bol však primárne za jeho činnosť v rôznych funkciách v HSĽS a v štátnej správe, jeho poslanectvo hralo v celom procese iba okrajovú úlohu. Napriek tomu ju Národný súd v rozsudku zmienil a odsúdil F. Paškaya na 12 rokov trestu na slobode za trestný čin kolaborantstva (§ 3).⁸ Tento rozsudok však nemal žiaden vplyv na neskoršiu aplikačnú prax v otázke trestnoprávnej zodpovednosti poslancov snemu. Možno dokonca retrospektívne povedať, že vybočuje z radu.

Zásadným rozhodnutím sa v tomto ohľade stal totiž až druhý rozsudok Národného súdu nad poslancom snemu – Rudolfom Schwarzom z 1. februára 1946, ktorý stanovil kritériá vyvodzovania retribučno-trestnej zodpovednosti poslancov. Národný súd skonštatoval, že „vinu každého poslanca

⁷ Slovenský národný archív (SNA), fond Povereníctvo spravodlivosti, šk. č. 156, I. zväzok. Inštrukcie k nariadeniu č. 33/45 Sb. n. SNR a k opatreniu vydanému na vykonanie tohto nariadenia z 9. júna 1945, s. 5.

⁸ SNA, fond Národný súd (NS), Tnľud 26/45, A-867, A-868.

treba posudzovať už z hľadiska kolektívnej zodpovednosti všetkých členov bývalého Slovenského snemu.“ Každý poslanec bol „iba nástrojom bývalého režimu, ktorý nástroj už svojou povahou slúžil súčasne za zákonodarný a legalizačný zástoj režimu“, a ten ho potreboval, „aby navonok bolo zachované zdanie, že sa na Slovensku vládne podľa zásad usporiadaného parlamentárneho systému.“ Tento režim bol však „nesporne profašistický a separatistický.“ Každý poslanec preto niesol „kolektívnu zodpovednosť za činy režimu, ktorému slúžil.“ Už samotné zastávanie pozície poslanca snemu, bez ohľadu na konkrétnu poslanceckú činnosť, bolo trestnoprávne relevantné a Národným súdom klasifikované ako zločin domácej zrady podľa § 2 písm. d) retribučného nariadenia,⁹ lebo tým poslanec napomáhal legitimizovať vtedajší režim. Národný súd však pripustil možnosť exkulácie (vyvinenia), ak by obvinený „dokázal, že zostával poslancom v dohode s činiteľmi odboja, aby tak poslužil cieľom odboja.“¹⁰ Z týchto východísk potom vychádzal Národný súd aj pri súdení poslancov snemu za DP.

3 Nemeckí poslanci pred Národným súdom

Zo štyroch nemeckých poslancov slovenského snemu boli po skončení vojny v moci česko-slovenských orgánov dvaja: S. Keil a J. Steinhübl. Proti prvému z nich začalo trestné konanie na obžalobe pri Národnom súde 7. septembra 1945,¹¹ proti druhému už 31. júla 1945.¹² Samotní obžalobcovia sa týmto prípadom venovali do určitej miery prioritne a vedúci obžaloby Ľudovít Rigan predpokladal podanie obžalôb proti obom poslancom už v januári 1946¹³ (v roku 1945 boli pred Národným súdom podané iba tri obžaloby). Tieto obžaloby boli podané nakoniec až neskôr – proti J. Steinhüblovi 23. februára 1946 a proti S. Keilovi až 24. mája 1946.

⁹ Domácej zrady sa podľa § 2 písm. d) retribučného nariadenia dopustil ten československý štátny občan, ktorý svojou činnosťou a ideje fašistických okupantov a domácich zradcov verejne propagoval, obhajoval alebo schvaľoval, verejne hanobil ZSSR, spojencov alebo ich štátne zriadenia a armády.

¹⁰ Národný súd o kolektívnej zodpovednosti. In: *Právny obzor*, roč. 29, č. 5, 1946, s. 141-144.

¹¹ SNA, fond Úrad obžaloby pri Národnom súde (ÚO-NS), šk. č. 8, Onľud 57/45.

¹² SNA, fond ÚO-NS, šk. č. 6, Onľud 30/45.

¹³ V januári ďalšie pojednávanie pred Národným súdom. In: *Národná obroda*, 22. december 1945, s. 3.

3.1 Retribučné konanie proti Jozefovi Steinhüblovi

Obžaloba sa v retribučnej veci J. Steinhübla sústredila na jeho pôsobenie v Karpatonemeckej strane, ktorá bola považovaná za protidemokratický, veľkonemecký a protislovanský politický element, zároveň slúžiaci záujmom Nemeckej ríše, už od roku 1934. Obžalovaný bol tiež za poslanceckú činnosť, štvanie proti ZSSR a ďalším spojencom, prenasledovanie ilegálnych pracovníkov v Handlovej, ako aj za angažovanie sa proti Slovenskému národnému povstaniu (SNP).¹⁴ Národný súd, konkrétne predseda jeho druhého senátu Jozef Kostka, po troch dňoch hlavného pojednávania (12., 13., a 18. marca 1946) vyniesol rozsudok, ktorým uznal obžalovaného za vinného z trestných činov domácej zrady (§ 2 písm. a, b, c, d), kolaborácie (§ 3 písm. b) a zrady na povstaní (§ 4 písm. b, c). Národný súd sa v podstate zhodol so zisteniami a právnou klasifikáciou konania obžalovaného zo strany obžaloby. Čo sa týka trestu, J. Steinhübl bol odsúdený na trest smrti a konfiškáciu celého majetku. Pre Národný súd bola trestnoprávne relevantná už jeho činnosť od roku 1934, kedy ako rímsko-katolícky farár usporiadal v Nitrianskom Pravne podujatie *Katolikentag* (Katolícky deň), prostredníctvom ktorého privodil zmenu zmýšľania miestnych Nemcov a zneužil tak náboženstvo na politické ciele. Jeho kňazská hodnosť bola vnímaná ako priť ažujúca okolnosť, cez ktorú mal zneužiť náboženstvo na politické ciele a viesť celý kraj „do ideológie štátu, národu, ale aj samej cirkvi nepriateľskej“. Súd tiež konštatoval, že J. Steinhübl musel poznať obsah programu NSDAP, ktorému vlastne cez Karpatonemeckú stranu slúžil. Ohľadom jeho poslanceckej funkcie Národný súd s odvolaním sa na svoj vyššie zmenený postoj skonštatoval, že obžalovaný bol „členom zákonodarného a legalizačného nástroja pro-fašistického a separatistického režimu“, avšak jeho „zodpovednosť ale ďaleko prekročuje zodpovednosť poslancov slovenskej národnosti, lebo do Slovenského snemu sa dostal ako exponovaný činiteľ nemeckého fašizmu a ako taký v ňom aj vytrval.“ Národný súd sa tak okrem prihlásenia sa k vlastnej koncepcii kolektívnej zodpovednosti poslancov snemu vyslovil za prísnejšie posudzovanie zodpovednosti poslancov nemeckej národnosti, v rámci pôsobenia ktorých sa objavoval aj aspekt priamejšieho slúženia

¹⁴ SNA, fond ÚO-NS, šk. č. 6, Onľud 30/45. Obžaloba proti J. Steinhüblovi z 23. februára 1946, s. 1-3.

záujmom nepriateľskej veľmoci – národno-socialistickej Nemeckej ríše. Pri rozhodovaní o treste nenašiel Národný súd dostatočné dôvody pre uplatnenie inštitútu zmiernenia trestu a vyniesol tak trest najvyšší,¹⁵ druhýkrát po svojom vzniku.¹⁶

Retribučné konanie proti J. Steinhüblovi malo po vyhlásení rozsudku ešte zaujímavú dohru.¹⁷ Predseda príslušného senátu J. Kostka zistil, že jeden z prísediacich (Imrich Bojsa¹⁸) stratil podľa dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. československé štátne občianstvo a teda nemohol byť podľa § 14 písm. c) retribučného nariadenia prísediacim Národného súdu. Navyše, I. Bojsa hlasoval pri rozhodovaní o treste za trest smrti a toto hlasovanie dopadlo v pomere 4 ku 3, čiže bez jeho hlasu by toto hlasovanie skončilo „remízou“. Predseda rozhodujúceho senátu I. Kostka, ktorý sám hlasoval proti udeleniu trestu smrti, na túto skutočnosť 19. marca 1946 upozornil Predsedníctvo SNR a poukázal na to, že celé súdne konanie by sa malo s pribratím nového prísediaceho opakovať, čo by však vyvolalo „vo verejnosti škandál“. Navrhol však riešenie, aby bol odsúdenému udelením milosti zmiernený trest smrti na „trest straty slobody v trvaní 30 rokov“.¹⁹ Predsedníctvo SNR rozhodovanie o milosti na svojich zasadnutiach viackrát odložilo, aby si jeho členovia mohli prípad podrobnejšie naštudovať. 11. apríla 1946 však bola prijatá tzv. Druhá pražská dohoda medzi SNR a vládou ČSR, podľa ktorej prešla právomoc udeľovať milosť na Slovensku z Predsedníctva SNR na prezidenta republiky. Predsedníctvo SNR o milosti pre J. Steinhübla rozhodovalo až na svojom zasadnutí 3. júna 1946, kedy tejto žiadosti o milosť priznalo odkladný účinok a podalo celú vec aj so spisovým materiálom prezidentovi s návrhom na zamietnutie

¹⁵ SNA, fond NS, TnFud 31/45, A-869. Rozsudok proti J. Steinhüblovi z 18. marca 1946.

¹⁶ O prvom treste smrti rozhodol Národný súd hneď vo svojom prvom rozsudku proti Jánovi Šmigovskému zo dňa 25. septembra 1945. Tento trest bolo následne 9. októbra 1945 vykonaný.

¹⁷ PODÓLEC, O., K retribučným súdnym procesom s poslancami Snemu Slovenskej republiky. In: STŘEDOVÁ, V., ŠTĚPÁN, J. a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století V*. Ústí nad Orlicí: Ořtís, 2011, s. 113.

¹⁸ Imrich Bojsa bol prísediaci menovaný za Komunistickú stranu Slovenska (KSS) dňa 10.12.1945. SNA, fond Úrad predsedníctva SNR (ÚP SNR), šk. č. 441. Zoznam prísediacich Národného súdu.

¹⁹ SNA, fond NS, TnFud 31/45, A-869. Správa predsedu 2. senátu J. Kostku Národného súdu Predsedníctvu SNR z 19. marca 1946.

žiadosti o milosť.²⁰ Prezident ČSR Eduard Beneš o žiadosti rozhodol až 19. februára 1948 a svojím rozhodnutím zmenil trest smrti „na doživotnú stratu slobody“ s tým, že prvých 15 rokov trestu si mal odsúdený odpykať „v osobitných pracovných táborech.“²¹ Podľa historika Stanislava Kaššovica mal na rozhodnutie prezidenta E. Beneša rozhodujúci vplyv osobný zásah banskobystrického biskupa Andreja Škrábika.²² Nakoniec si J. Steinhübl neodpykal doživotný trest odňatia slobody, ale v júni 1955 bol amnestovaný, prepustený na slobodu a vyvezený do Západného Nemecka.²³

3.2 Retribučné konanie proti Sigmundovi Keilovi

Aj pri S. Keilovi si obžaloba všimla jeho činnosť pred rokom 1938, konkrétne to, že v roku 1929 založil Karpatonemeckú stranu v rodnej obci Švedlár a v strane aktívne pôsobil. Taktiež bol obžalovaný za svoje poslanske pôsobenie, štvanie proti ZSSR a spojencom, prenasledovanie antifašistov a Židov, protipovstaleckú činnosť²⁴ a za ďalšie kolaborantské a zradcovské konania. Okrem toho obžaloba považovala za trestnoprávne relevantné i jeho členstvá v dozorných a správnych radách viacerých spoločností, čím sa mal obohatiť na úkor iných občanov a dopustiť sa tak trestného činu kolaborácie podľa § 3 písm. c) retribučného nariadenia.²⁵

Podobnosť s retribučným konaním proti J. Steinhüblovi možno badať tiež v tom, že Národný súd svojím rozsudkom z 22. júna 1946 uznal S. Keila vinným v zmysle obžaloby (§ 2 a, b, d; § 3 b, c; § 4 a, b) a odsúdil ho na trest smrti povrazom, 15 rokov straty občianskych práv ako vedľajší

²⁰ SNA, fond ÚP SNR, šk. č. 4. Zápisnica o zasadnutí Predsedníctva SNR zo dňa 3. júna 1946, s. 2-3. Prítomní boli predseda SNR Jozef Lettrich a podpredsedovia Jozef Styk, Ivan Horváth, Milan Polák a Ladislav Holdoš. Za udelenie milosti hlasoval iba J. Styk. Za zmienku stojí skutočnosť, že keď sa v máji 1947 rozhodovalo o milosti pre J. Steinhübla vo vláde, špičkový predstaviteľ Demokratickej strany Ján Ursíny sa najviac zasadzoval za udelenie milosti. Pozri: SYRNÝ, M., Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: KOŽIAK, R., VARINSKÝ, V. (eds.), *Acta historica Neosoliensia, tomus 6*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, 2003, s. 146-147.

²¹ SNA, fond NS, TnĽud 31/45, A-869.

²² KAŠŠOVIC, S., *Politická činnosť katolíckych kňazov – poslancov Slovenského snemu 1939-1945*. Nitra: Kňazský seminár sv. Gorazda, 2011, s. 229.

²³ STEINHÜBL, J., Čakanie na popravu. In: *Kultúra*, roč. 4, č. 12, 2001, s. 14-15.

²⁴ KOVÁČ, D., *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871-1945)*. Bratislava: VEDA, 1991, s. 194-195.

²⁵ SNA, fond ÚO-NS, šk. č. 8, OnĽud 57/45. Obžaloba proti S. Keilovi z 24. mája 1946.

trest a konfiškáciu celého majetku. Pri posudzovaní jeho trestnoprávnej zodpovednosti ako poslanca snemu Národný súd zopakoval svoje stanovisko z vyššie uvedeného rozsudku proti R. Schwarzovi z 1. februára 1946 a skonštatoval, že obžalovaný niesol „kolektívnu zodpovednosť za činy režimu, ktorému slúžil a tak činnosť a idee [sic!] fašistických okupantov a domácich zradcov schvaľoval.“ Na rozdiel od rozsudku proti J. Steinhüblovi sa súd nevyslovil, že odsúdený niesol vyššiu mieru zodpovednosti oproti poslancom slovenskej národnosti, avšak spomenul, že bol „príslušníkom a to exponovaným nemeckých fašistických organizácií“. Národný súd označil za prít'azujúcu okolnosť zločiny (vraždy a podpaľáčstvo), ktorých „sa následkom jeho politickej činnosti a výchovy členovia Heimatschutzu, ktorý on vybudoval, a oddiely SS, ktoré na Slovensko privolaľ, na Dolnom Spiši dopustili.“ Zároveň odmietol jeho obranu, že konal iba na rozkaz svojho nadriadeného F. Karmasina, s tým, že tieto činy spáchal na rozkaz predstaveného fašistickej organizácie, ktorej členom sa stal dobrovoľne, hoci „musel predpokladať, že členstvo bude mať za následok záväzné plnenie“ rozkazov. Národný súd tiež nenašiel dostačujúce dôvody pre uplatnenie inštitútu zmiernenia trestu a preto uložil S. Keilovi hrdelný trest,²⁶ ktorý bol vykonaný o štyri dni – 26. júna 1946 v Bratislave.²⁷ Išlo o druhého popraveného, resp. o druhý vykonaný trest smrti po rozsudku Národného súdu.

3.3 Retribučné konania proti ďalším nemeckým poslancom

Na rozdiel od J. Steinhübla a S. Keila sa ostatní dvaja nemeckí poslanci – F. Karmasin a A. Gabriel – po skončení vojny nedostali do dispozície česko-slovenských orgánov, ale úspešne sa im podarilo ujsť do cudziny. Vzhľadom na to, že retribučné nariadenie spočiatku neprípúšťalo (§ 10 ods. 1) konanie v neprítomnosti za žiadnych okolností, trestné konanie ani proti jednému z nich nebolo iniciované. Právna úprava však bola v tomto smere podstatne zmenená novelizačným nariadením č. 57/1946 Zb. n. SNR, ktoré umožnilo konanie proti neprítomným (§ 30a) za predpokladu, že sa obvinený zdržiaval v cudzine alebo bolo miesto jeho pobytu neznáme a na návrh

²⁶ SNA, fond ÚO-NS, šk. č. 8, Onľud 57/45. Rozsudok proti S. Keilovi z 22. júna 1946. Pozri aj: Keil odsúdený na smrť. In: *Pravda*, 26. jún 1946, s. 1.

²⁷ Kol. autorov, *Slovenský biografický slovník III. zväzok K-L*. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 59.

obžalobcu predseda príslušného ľudového súdu vykonal príslušné opatrenia podľa trestného poriadku, obžalobca mohol následne po skončení stopovania podať obžalobu na neprítomného obvineného a ľudový súd mohol v jeho neprítomnosti pojednávať a vyniesť rozsudok. Namiesto výpovedi obvineného sa v takom prípade malo prečítať jeho písomné vyjadrenie alebo výpoveď. Pred Národným súdom však nakoniec nebola vybavená ani jedna z týchto retribučných vecí, hoci proti obojm uvedeným bola do konca roku 1947 podaná obžaloba.

Obžaloba proti A. Gabrielovi, ktorý bol obžalovaný a neskôr tiež súdený spolu s ďalším poslancom snemu Antonom Moravčíkom, bola vypracovaná 19. septembra 1947. Bola mu kladená za vinu jeho pro-nacistická a protižidovská činnosť v rokoch 1941 – 1945 ako predstaviteľa DP v Kežmarku, ale aj to, že ako poslanec snemu „za t.zv. nemeckú národnú skupinu bral účasť v zákonodarnej a legalizačnej činnosti tohto fašistického parlamentu, pri tvorení jeho noriem spolupracoval vykonávaním svojho poslaneckého mandátu presne podľa inštrukcií a potrieb nacistického Nemecka“.²⁸ Národný súd však túto obžalobu do 31. decembra 1947, kedy ukončil svoju činnosť, nestihol prejednať, preto bola v súlade s nariadením č. 88/1947 Zb. n. SNR postúpená na vybavenie osobitnému senátu Krajského súdu v Bratislave. Ani tento súd však vo veci nestihol rozhodnúť, lebo na základe zákona č. 33/1948 Sb. boli opätovne zriadené ľudové súdy, avšak s inou štruktúrou – v sídlach krajských súdov.²⁹ Takto zriadený ľudový súd v Bratislave odsúdil A. Gabriela v neprítomnosti 18. mája 1948 „na 18 rokov odňatia slobody, z toho 8 rokov v osobitnom pracovnom útvare.“³⁰ Vzhľadom na jeho pobyt mimo dosahu československých úradov ostal tento trest iba na papieri.

V retribučnom konaní proti F. Karmasinovi bola obžaloba vypracovaná 16. októbra 1947. Je zaujímavé, že obžalobca si v zásade všimol činnosť F. Karmasina až od roku 1938, kedy pôsobil ako predstaviteľ „V. kolóny na Slovensku“, nemeckej národnej skupiny, a agent Ríše pri rozbižaní ČSR,

²⁸ SNA, fond ÚP SNR, šk. č. 436, 1003/dôv.47. Obžaloba proti A. Moravčíkovi a A. Gabrielovi z 19. septembra 1947.

²⁹ MALATINSKÝ, M., Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribuácie na Slovensku. In: SOKOLOVIČ, P. a kol., *Roky prelomu Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 37-38.

³⁰ CHRENO, J., *Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1965, s. 54.

inštalácii protidemokratického zriadenia, prenasledovaní Židov a antifašistov a pod. Jeho poslanecká funkcia bola zmienená iba okrajovo a obžaloba ju *per se* ani neoznačovala ako trestnoprávne relevantnú.³¹ Národný súd však ani túto obžalobu nestihol do 31. decembra 1947 prejednať a rovnako ako v prípade A. Gabriela o nej nakoniec rozhodoval Ľudový súd v Bratislave, ktorý vyniesol rozsudok *in absentia* dňa 22. júna 1948. F. Karmasin bol uznaný vinným v zmysle obžaloby (§ 2 a, b, d; § 3 b; § 4 b) a odsúdený na trest smrti povrazom a skonfiškovanie celého majetku v prospech štátu. Čo je však zaujímavé ani vo výrokoch a ani v odôvodnení rozsudku sa výslovne nespomína poslanecká funkcia odsúdeného a Ľudový súd sa tu ani neprihlásil ku koncepcii Národného súdu o kolektívnej zodpovednosti poslancov snemu. Podobne ako obžalobca sa totiž sústredil na inú činnosť F. Karmasina.³² Napriek snahám o jeho extradíciu do ČSR boli všetky žiadosti tohto druhu Spolkovou republikou Nemeckou zamietnuté a aj tento trest smrti tak ostal nevykonaný.³³ Je zaujímavé, že v 50. a 60. rokoch došlo k spolupráci F. Karmasina s maďarskými a potom česko-slovenskými spravodajskými službami na pozadí snáh o jeho vydanie do ČSR.³⁴

4 Záver

Otázka vplyvu Nemecka na politický a spoločenský vývoj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 je zásadného charakteru. Treba však zdôrazniť, že nešlo iba o externé pôsobenie, ale vzhľadom na existenciu nezanedbateľnej nemeckej menšiny na slovenskom území možno hovoriť aj o vnútornom vplyve. V pomníčovskom období začala na území Slovenska pôsobiť Nemecká strana (Deutsche Partei) ako politická reprezentantka „nemeckej národnej skupiny“, ktorá bola v ústavnom systéme Slovenskej republiky (1939 – 1945) plne legalizovaná až v roku 1940, hoci *de facto* mala svojich zástupcov v mnohých dôležitých štátnych orgánoch, včítane vtedajšieho

³¹ SNA, fond ÚP SNR, šk. č. 434, 1084/dôv.47. Obžaloba proti F. Karmasinovi z 16. októbra 1947.

³² SNA, fond NS, TnĽud 17/47, A-946. Rozsudok Ľudového súdu v Bratislave proti F. Karmasinovi z 22. júna 1946.

³³ Kol. autorov, *Slovenský biografický slovník III. zväzok K-L*. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 41; JAMNICKÝ, A., *Oprášené histórie*. Bratislava: Jozef Malíček, 2002, s. 405.

³⁴ MEDVECKÝ, M., Najtajnejšia kapitola života Franza Karmasina. In: KMEŤ, N., SYRNÝ, M. a kol., *Odvážnym bahnom Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava: VEDA, 2013, s. 283-301.

parlamentu – Snemu Slovenskej republiky, už predtým. Práve osudom jej štyroch poslancov v retribučných konaniach pred Národným súdom sme sa v príspevku bližšie zaoberali.

Aj keď bola proti všetkým štyrom obžaloba podaná pred Národným súdom, ten rozhodol iba v procesoch s J. Steinhüblom a S. Keilom. O vine a treste A. Gabriela a F. Karmasina rozhodoval potom Ľudový súd v Bratislave až v roku 1948. Z týchto konaní vyplývajú zaujímavé poznatky. V prvých dvoch konaniach proti nemeckým poslancom Národný súd posudzoval a za trestnoprávne relevantnú kvalifikoval aj aktívnu politickú činnosť v Karpatonemeckej strane pred rokom 1938, teda ešte pred Mníchovskou konferenciou, resp. pred čiastočnou mobilizáciou v ČSR (21. máj 1938). Takýto prístup možno hodnotiť ako čiastočne problematický. Ako poukázal obhajca J. Steinhübla Július Pavlovič v žiadosti o milosť, bezpečnostné orgány predmníchovskej ČSR túto činnosť nevyhodnotili ako nelegálnu a v tomto smere nezačali ani žiadne vyšetrovanie.³⁵ Tento problém súvisí aj s tým, že na rozdiel od tzv. veľkého retribučného dekrétu na Slovensku nebolo jasne vymedzené obdobie, v ktorom sa mohli osoby dopustiť retribučných deliktov. V českej časti ČSR to bola doba zvýšeného ohrozenia republiky – od 21. mája 1938 do 31. decembra 1946.³⁶ Na druhej strane, obaja boli súdení a odsúdení hlavne za inú činnosť práve v pomníčovskom období, takže tu nejde o problém zásadných rozmerov. Je však interesantné, že činnosti spred roka 1938 sa obžaloba a ani Ľudový súd osobitne nevenovali v prípade F. Karmasina.

Aj pri nemeckých poslancoch sa Národný súd pridžal svojej koncepcie kolektívnej zodpovednosti poslancov snemu. V prvom rozoberanom rozsudku proti J. Steinhüblovi, avšak nie v neskorších analyzovaných rozsudkoch, dokonca konštatoval, že pri poslancoch nemeckej národnosti má byť ich zodpovednosť posudzovaná prísnejšie ako v prípade ich kolegov slovenskej národnosti. Máme za to, že pri odôvodnení tohto rozsudku možno nájsť určitú, nie však úplnú, paralelu so stanoviskom a právnou argumentáciou v náleze Ústavného súdu Českej republiky č. 55/1945 Sb. vo veci

³⁵ SNA, fond NS, TnĽud 31/45, A-869. Žiadosť obhajcu J. Pavloviča o udelenie milosti J. Steinhüblovi z 19. marca 1946.

³⁶ KUKLÍK, J., *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“ Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*. Praha: Linde, 2002, s. 372.

návrhu na zrušenie dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy, v ktorom sa poukazuje na zvýšenú zodpovednosť nemeckého národa, osobitne občanov ČSR nemeckej národnosti, za expanziu národno-socialistického Nemecka voči ČSR. Zdôrazňujeme tiež, že táto zvýšená zodpovednosť je badateľná aj pri výške trestov nemeckých poslancov. Bilancia tri tresty smrti, hoci iba jeden vykonaný, a jeden trest odňatia slobody vo výške 18 rokov. Pritom Národný súd počas celej svojej činnosti vyniesol 17 trestov smrti pri 83 súdených osobách (20,48 %), z ktorých bolo 11 vykonaných, a priemerný trest na slobode bol vo výške 7,83 rokov. Pred ľudovými súdmi podľa zákona č. 33/1948 Sb. bolo na Slovensku vynesených 11 trestov smrti pri 1 717 súdených osobách (jeden bol aj vykonaný) a priemerný trest odňatia slobody bol necelých päť a pol roka.³⁷

Hodnotené procesy však ponúkajú aj náhľad do spôsobu fungovania retribučného súdnictva na Slovensku, resp. do spoločenskej situácie na povojnovom Slovensku. Ako dokazuje prípad prísediaceho I. Bojsu za KSS, ktorý, ako sa ukázalo počas procesu s J. Steinhüblom, stratil štátne občianstvo ČSR a nemohol tak vo svojej funkcii pôsobiť, aj necelý rok po skončení vojny bolo fungovanie retribučných súdov, ale aj celej štátnej aparatúry, stále ešte problematizované chaosom a zmätkom, ktorý so sebou vojna priniesla. I tento spoločenský kontext však treba mať pri hodnotení tohto zložitého obdobia na pamäti.

Summary

German Members of the Assembly of the Slovak Republic before the National Court

This paper deals with the retributive criminal proceedings against German Members of the Assembly of the Slovak Republic before the post-war National Court. There were four such members: Franz Karmasin, Josef Steinhübl, Sigmund Keil and Adalbert Gabriel, who were representing German Party (Deutsche Partei), only party of German minority, during

³⁷ PETRANSKÝ, I., Eudové súdnictvo na Slovensku v roku 1948. In: PEJČOCH, I., PLACHÝ, J. a kol., *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2010, s. 250-251.

the years 1938 – 1945 in Slovakia. According to the earlier judgment of the National Court all members of the Assembly were collectively responsible for the crimes of that regime. From this standpoint also the German members were judged. Two of them (J. Steinhübl and S. Keil) were sentenced to death by the National Court in 1946, however only S. Keil was put to death. The cases of F. Karmasin and A. Gabriel were tried and decided in absentia by the People's Court in Bratislava, which replaced the National Court in 1948. Since both were not extradited by the authorities of the Federal Republic of Germany, their sentences (capital punishment and 18 years of prison) were not executed.

K NIEKTORÝM METODOLOGICKÝM ASPEKTOM SKÚMANIA RECEPCIE RÍMSKEHO PRÁVA*

*Matej Mlkvý***

1 Úvod

Stále významnejšou oblasťou výskumu právnej romanistiky je skúmanie miery ovplyvnenia rôznych právnych systémov súčasných a minulých spoločností rímskym právom. Takýto zvýšený záujem je však nutné reflektovať aj v metodologickom inštrumentáriu, ktoré má právny romanista k dispozícii. Tento príspevok má za cieľ upozorniť na niektoré metodologické problémy a zároveň predostrieť možné metodologické východiská ich riešenia. V nasledujúcom texte zameriame pozornosť na tri fázy navrhovaného metodologického postupu - (1) na fázu komparácie, ktorá porovnáva právne normy vo vlastnom význame slova, (2) fázu evaluácie, ktorej snahou je objektívna analýza najmä rozdielnych znakov a (3) fázu explikácie, ktorá má za cieľ vysvetliť prítomnosť rozdielnych znakov. Ako príkladovú štúdiu na ilustráciu uvedenej metódy sme si zvolili príklad právnej úpravy škôd spôsobených prívalovou vodou v rímskom práve a v práve niektorých štátov USA.

2 Komparácia

Porovnanie akýchkoľvek dvoch neidentických právnych systémov je z technického hľadiska možné, keďže akékoľvek dve množiny prvkov rozdielneho obsahu alebo rozsahu je možné porovnať, t.j. identifikovať identické a neidentické prvky. V prípade porovnania právnych systémov budú týmito prvkami právne normy ako základné výstavbové jednotky každého právneho systému. Inou otázkou však je, či porovnanie akýchkoľvek právnych

* Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave realizuje projekt spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Vzdelávanie. Názov projektu: Cudzozajčný magisterský študijný program „Law of European Integration and Globalization“, ITMS kód Projektu: 26140230010. - Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov Európskej únie.

** Mgr. Matej Mlkvý, PhD., LL.M., Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.

systémov, aj keď je technicky možné, je z vedeckého hľadiska zmysluplné, resp. rozumné. V. Knapp ako kritérium rozumnej porovnateľnosti pokladá „*takový vzťah srovnávaných predmetů, který umožňuje srovnávaním dospět k rozumné úrovni abstrakce, t.j. k rozumným obecným pojům*“.¹ Ak teda prostredníctvom abstrakcie vieme dospieť k právnemu pojmu v oboch porovnávaných právnych systémov, je komparácia podľa Knappa možná.²

Iné kritérium predostrel edinburský romanista A. Watson. Podľa Watsona komparatívne právo ako samostatná vedná disciplína skúma vzťah vybraného právneho systému a jeho noriem k inému právnemu systému. Povahu takéhoto vzťahu, dôvody podobnosti a odlišnosti, je možné odhaliť len pomocou skúmania dejín týchto systémov a ich noriem. Neexistencia vzťahu medzi určitými právnymi systémami vylučuje možnosť komparácie, lebo akékoľvek podobnosti alebo odlišnosti môžu byť z vedeckého hľadiska čisto náhodné a bez systematickej hodnoty. Medzi právnymi systémami môžu vo Watsonovej metodológii existovať tri typy vzťahov: (1) historický, (2) vnútorný a (3) materiálny, pričom vedecká zmysluplnosť komparácie v závislosti od vzťahu klesá v rovnakom poradí. Dominujúcim vzťahom medzi právnymi systémami je historický – ide o prípad, keď je jeden právny systém s jeho normami odvodený z iného právneho systému, keď viacero právnych systémov je odvodených od iného právneho systému alebo keď jeden právny systém ovplyvňuje iný právny systém. A. Watson

¹ KNAPP, V., *Velké právní systémy: úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C.H. Beck, 1996, s. 5.

² V procese abstrakcie sa v prvej fáze z určitého spoločenského vzťahu objektívne existujúcim v reálnom (vonkajšom) svete abstrahujú a zovšeobecňujú jednotlivé, navzájom izolované znaky ako pojmovo nutné. Súbor týchto znakov vytvára právny (tzv. klasifikačný) pojem. Prítomnosť alebo absencia znakov je určujúca pre možnosť subsumpcie určitej faktickej skutkovej podstaty pod daný pojem. V druhej fáze sa vynechaním určitých znakov vytvárajú právne pojmy vyššej abstraknej úrovne. Moderné kontinentálne civilistické pojmy boli najviac ovplyvnené abstraktnou metódou nemeckej pandektistiky, kde pojem najvyššieho stupňa abstraktnosti má byť vytváraný v súlade s hegelianskou dialektikou ideálne len dvojicou nižších pojmov stojacich v dialektickom protiklade (napr. právne významné „niččo“ je buď subjekt práv alebo objekt práv, subjektívne práva sú buď absolútne alebo relatívne, veci sú hnuťelné alebo nehnuťelné atď.). Takáto klasifikácia je vždy vo forme „buď-alebo“, teda charakterizovaná myslením v alternatívach, ktoré vylučuje existenciu pojmu mimo dialektickej dvojice. Pre systém celkovo platí, že čím väčší je stupeň abstraktnosti pojmu (a tým väčší počet skutkových podstát subsumovateľných pod daný pojem), tým je obsahovo prázdnejší (mal stále zmenšujúci sa počet pojmových znakov). Blížšie k tomu pozri LARENZ, K., *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 6. prepracované vydanie. Berlín: Springer-Verlag, 1991, s. 455.

dodáva, že vymedzenie historického vzťahu medzi systémami je potrebné na začiatku akejkolvek komparatistickej štúdie, keďže (1) historický vzťah je zrejmejší ako akýkoľvek iný vzťah medzi systémami, (2) stupeň vzájomného preberania právnych noriem a ich následného prispôsobenia sa dá ľahšie zistiť, (3) relevantné prvky vo vývoji právneho systému môžu byť ľahšie izolované a (4) v západnom svete boli preberanie a adaptácia obvyklým smerom právneho vývoja.³

Právna romanistika si za predmet komparácie spravidla vyberá právny systém v ktorom prebehla recepcia rímskeho práva, teda medzi systémami existuje kvalitatívne najvyšší historický vzťah. Samotný pojem recepcia je právnou teóriou v našich podmienkach dávaný do súvisu s materiálnou kontinuitou právneho poriadku. Predstaviteľ brnianskej normatívnej školy F. Weyr predostrel v Slovníku verejného práva československého širšiu a užšiu definíciu recepcie - (1) recepcia v širšom význame slova je do určitej miery vedomé prevzatie obsahu určitého práva z jedného právneho poriadku do iného právneho poriadku (heslo, recepcie⁴) a (2) v užšom význame slova je materiálnou právnou kontinuitou pri formálnej diskontinuite po sebe nasledujúcich právnych poriadkov (heslo, kontinuita právni⁵).⁴ Stotožnenie materiálnej kontinuity s recepciou nachádzame aj u akademika Š. Lubyho.⁵ Domáca právna teória teda recepciu obmedzila na preberanie právnych noriem medzi právnymi systémami stojacimi vo vzájomnom chronologickom vzťahu (tzv. vertikálna recepcia), ktorý je niektorými autormi podmienený aj kvantitatívne.⁶ Takéto vymedzenie pojmu recepcia je pre domácu právnu romanistiku v podstate nepoužiteľné, keďže rímsky právny poriadok nie je priamym bezprostredným alebo prostredným predchodcom ani slovenského a ani českého právneho poriadku. Oveľa praktickejšie pre romanistiku je rozšírenie pojmu recepcia aj na prípady preberania právnych

³ WATSON, A., *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Athens (Georgia): University of Georgia Press, 1993, s. 7.

⁴ WEYR, F., Recepcie. In: *Slovník veřejného práva československého. Zv. III*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 715-718. WEYR, F., Kontinuita právni. In: *Slovník veřejného práva československého. Zv. II*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 364-366

⁵ LUBY, Š., Najzákladnejšie tézy Leninovho učenia o práve. In: *Právnické štúdie*, 1971, s. 19.

⁶ Napr. J. Beňa chápe recepciu ako špecifickú formu kontinuity práva, pričom s recepciou spája rozsahové kritérium - o recepciu nejde, ak sa preberajú len niektoré právne normy izolovane, ale musia byť prevzaté celé sústavy inštitútov, resp. systémov právnych noriem. K tomu pozri. BEŇA, J., Kontinuita v práve. In: *Obzor*, roč. 64, č. 4, 1981, s. 350.

norium medzi dvoma časovo paralelne existujúcimi právnymi systémami (horizontálna recepcia), ktorá je niektorými autormi (napr. spomínaným A. Watsonom) označovaná výrazom práva transplantácia. Právna transplantácia, resp. horizontálna recepcia je práve tá forma recepcie, prostredníctvom ktorej sa rímske právo v podobe *ius commune* rozšírilo napr. v Uhorsku (cez *peregrinatio academica*) ako štátu, ktorý netvoril súčasť Svätej rímskej ríše, kde sa rímske právo pokladalo ako cisárske právo za pozitívne právo.⁷

Okrem historického vzťahu je možným základom pre komparáciu aj tzv. vnútorný vzťah.⁸ Tento vzťah nie je založený na priamom historickom kontakte porovnávaných systémov (aj keď mohlo dôjsť k ovplyvňovaniu), ale na duchovnej, psychickej alebo inej podobnosti medzi spoločnosťami, ktorých právne systémy sú predmetom porovnávania. Je však potrebné mať na pamäti, že existencia takéhoto vzťahu bude vždy predstavovať z logického hľadiska hypotézu (alebo premisu), keďže takýto vzťah nebude môcť byť ľahko definovaný, jeho povaha nebude vždy zrejmá, nemusí existovať vo všetkých odvetviach právneho systému a fázach právneho vývoja a neexistuje objektívne meradlo na posúdenie relevancie podobností alebo odlišností oboch systémov. Ako prototyp tohto tzv. vnútorného vzťahu je v literatúre uvádzaný príklad vzťahu anglického *common law* a rímskeho práva (*ius commune*).⁹

⁷ Povaha recepcie rímskeho práva v Uhorsku je dodnes sporná. G. Bónis tvrdí, že rímske právo malo v Uhorsku určitú autoritu, no nedosahovala kvalitatívny charakter subsidiárnej platnosti, aj keď vo svojich neskorších prácach hovorí o „romanizácii“ uhorského práva. J. Zlinszky označil vplyv *ius commune* v Uhorsku za tzv. tichú recepciu. Určitý priamy vplyv malo *ius commune* v Uhorsku na mestské práva a to sprostredkované cez transplantáciu hornu a dolnonemeckého práva, aj keď výraznejšie je to pozorovateľné až v 17. a 18. storočí pod vplyvom expozície rakúskemu právnemu prostrediu. Vedomosti o rímskom práve, možno v menšom rozsahu ako v prípade kánonického práva, však uhorskí právnici mali, o čom svedčí napr. štruktúra a výkladová časť Tripartita. K tomu pozri BÓNIS, G., *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn (Ius Romanum Medii Aevi, zväzok 10)*. Mediolani: Typis Giuffrè, 1964, s. 111; BÓNIS, G., *Ungarische Juristen in Ausgang des Mittelalters*. In: SCHNUR, R., *Die Rolle der Juristen bei der Entstehung des modernen Staates*. Berlín: Duncker & Humblot, 1986, s. 74-75; ZLINSZKY, J., Two Questions about the Adaptation of Juridical Models. In: *Acta Juridica Hungarica*, 55 (33), 1991, s. 52 a nasl. ; LUBÝ, Š., *Dejiny státného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 82; HARMATHY, A., *On the Legal Culture of Hungary*. *Zborník 28. medzinárodného kongresu komparatívneho práva (Washington D.C., 2010)*, s. 7. Dostupné na internete: biblio.juridicas.unam.mx/libros/7/3194/17.pdf [cit. 20.5.2013].

⁸ Pozri napr. PRINGSHEIM, F., *The Inner Relationship Between English and Roman Law*. In: *Cambridge Law Journal*, č. 5, 1935, s. 347 a nasl.

⁹ Napr. BUCKLAND, W.W.- McNAIR, A.D., *Roman Law and Common Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

3 Evaluácia

Aplikáciou Knappovho kritéria je vedecky zmysluplné porovnať právne systémy, v ktorých abstrakciou vieme dospieť k všeobecným právnym pojmom a aplikáciou Watsonovho kritéria právne systémy, medzi ktorými existuje určitý vzťah, najlepšie historický. V našich podmienkach nemáme pri komparácii civilného a rímskeho súkromného práva väčší problém s aplikáciou Knappovho kritéria, keďže nemecká pandektná škola vytvorila pojmový systém založený na rímskych normatívnych prameňoch, ktoré následne prebrala kontinentálna civilistika minimálne v štátoch aplikujúcich druho-generačné civilné kódexy. Watsonove kritérium je tiež splnené, ak historický vzťah v našich podmienkach vymedzíme ako horizontálnu recepciu (právnú transplantáciu) rímskeho práva. Medzi právom amerických štátov (ktoré takmer všetky recipovali anglické common law) a rímskym právom neexistuje priamy historický vzťah, ale vnútorný vzťah. Následným porovnaním skúmaných právnych systémov dospejeme k identifikácii zhodných a rozdielnych právnych noriem. V tejto fáze však aktivita komparátorov nekončí, keďže títo sa spravidla snažia zhodné a rozdielne prvky aj vysvetliť.

Jedným z kritérií vedeckosti určitej teórie je falzifikovateľnosť (u niektorých starších autorov verifikovateľnosť) jej jednotlivých záverov. Pri vyhodnotení zhody alebo rozdielnosti určitých právnych noriem preto treba mať na zreteli, že aj zvolené kritérium hodnotenia by malo byť určené tak, aby aplikácia kritéria na predmet skúmania (porovnávané právne systémy) bola inými osobami preveriteľná, čo v extrémnom prípade môže viesť až k falzifikácii daného vyhodnotenia. Čisto subjektívne kritéria pracujúce výlučne s kategóriami ako „vhodný“, „progresívny“, „dobrý“ atď. sú subjektívnymi hodnotiacimi úsudkami, ktoré falzifikáciu zo svojej samotnej podstaty nemožňujú. Nájsť objektívne kritérium nie je v právnom systéme, ktorého podoba je ovplyvňovaná mnohými sociálnymi, kultúrnymi a ekonomickými faktormi, ľahké. Na poli majetkových práv (ale aj v mnohých iných oblastiach práva) však nie je nemožná, keďže právne normy ľubovoľných právnych systémov sledujú za cieľ umožniť adresátom normy uspokojiť svoje materiálne potreby spôsobom, ktorý súčasne uspokojuje aj potreby spoločnosti. Na základe tejto spoločnej funkcie právnych noriem je možné normy

rôznych právnych systémov porovnať a kategorizovať ich na *škále efektivity*. Táto metóda, ktorá bola hlbšie rozpracovaná povojnovou chicagskou školou, sa bežne označuje ako *ekonomická analýza práva (law and economics)*.

Cieľom tejto metódy je analyzovať právo prostredníctvom aplikácie metód ekonomických vied z dvoch smerov – deskriptívneho, ktorý analyzuje právne normy z pohľadu ekonomickej efektívnosti a normatívneho, ktorý analyzuje právo z pohľadu spoločenského blahobytu (resp. užitočnosti).¹⁰ Deskriptívna analýza predpokladá racionálne správanie sa subjektov, t.j. že každý subjekt sa správa tak, aby maximalizoval svoj osobný úžitok (marginálny úžitok, resp. utility).¹¹ Pokiaľ sa subjekt správa racionálne, tak právna norma, ktorá umožňuje subjektu zaobstarat' si také množstvo zo všetkých existujúcich statkov, že je dosiahnutý marginálny úžitok pre subjekt pri zohľadnení obmedzení vyplývajúcich z jeho rozpočtu, je efektívna. Normatívna analýza zase predpokladá, že cieľom právneho systému je maximalizácia spoločenského blahobytu, resp. spoločenského úžitku a podľa tohto kritéria môže kategorizovať jednotlivé právne normy na základe ekonomickej (a teda spoločenskej) optimálnosti.¹² Ak právna norma umožňuje správať sa adresátovi normy spôsobom, ktorý nemaximalizuje spoločenský blahobyť a naopak vytvára pre spoločnosť neželané spoločenské náklady, ide z ekonomického hľadiska o negatívnu externalitu.¹³

¹⁰ SHAVELL, S., *Foundations of Economic Analysis of Law*. Cambridge: Belknap. 2004, s. 1.

¹¹ SHAVELL, S., *Foundations of Economic Analysis of Law*. Cambridge: Belknap. 2004, s. 1-2.

¹² Z celospoločenského hľadiska môže mať ekonomická efektívnosť právnej normy podľa zvolených kritérií podobu Paretovej alebo Kaldor-Hicksovej efektívnosti. Paretova efektívnosť (resp. optimum) je prítomná vtedy, ak výsledkom zmeny v alokácii zdrojov je stav, v ktorom sa zvýšila blahobyť (uspokojenosť) niektorých subjektov bez toho, aby sa znížila blahobyť iných. Kaldor-Hicksova efektívnosť (alebo potenciálne Paretovo kritérium) je prítomná vtedy, ak výsledkom zmeny v alokácii zdrojov je stav, v ktorom tie osoby, ktorým sa blahobyť zvýšil, môžu aspoň teoreticky odškodniť tých, ktorým sa znížil (t.j. agregátne zvýšenie blahobytu je relatívne vyššie ako agregátne zníženie).

¹³ Spoločenské náklady sú podľa ekonomickej teórie tvorené súčtom jednotlivých súkromných nákladov a nákladov spojených s negatívnymi externalitami ekonomických aktivít súkromných osôb. Súkromné náklady majú napr. pri vecných právach povahu buď nákladov súvisiacich s držbou veci (napr. náklady na ochranu veci, náklady na vymáhanie odcudzenej veci a pod.) alebo transakčných nákladov súvisiacich s prevodom alebo prechodom vecných práv (napr. náklady spojené so získavaním informácií o veciach na predaj, náklady spojené s uzatváraním sudzovacích zmlúv, kontrolou ich plnenia a eventúalnym núteným výkonom a pod.). Náklady negatívnych externalít sú pri vecných právach také náklady súvisiace s výkonom vecných práv, ktoré nie sú v celosti znášané súkromnou osobou, ale celou spoločnosťou (ako napr. znečistenie životného prostredia).

Ako príklad na aplikáciu uvedenej metódy nám môže slúžiť právna úprava náhrady škody spôsobenej prívalovou vodou. Rímske právo vychádzalo zo zásady *ager inferior superiori servit*, podľa ktorej vlastník nižšie položeného pozemku je povinný prijať vodu, ktorá prirodzene odtieká z vyššie položeného pozemku. Vlastník pozemku bol aktívne legitimovaný z *aquae pluviae arcendae actio* proti vlastníkovi vyššie alebo nižšie položeného susediaceho pozemku, ktorý vykonal na pozemku zmeny, ktoré narušili prirodzený odtok vody. Rímske právo, ktoré sa vyvinulo v geografickom kontexte Itálie pravdepodobne vychádzalo z presvedčenia, že akékoľvek škody, ktoré utrpí vlastník nižšie položeného pozemku v dôsledku neuskutočnenia terénnych úprav, sú kompenzované nánosmi úrodnej pôdy, ktoré prívalová voda so sebou v hornatých krajoch prináša.¹⁴ Rímskoprávna úprava teda implicitne predpokladá, že väčšina pozemkov bude slúžiť na poľnohospodárske účely.

V 19. storočí v niektorých amerických štátoch začala byť uvedená rímskoprávna úprava kritizovaná z dôvodu, že podporuje *status quo* a ako taká bráni stavebnému a inému rozvoju pozemkov. V roku 1851 bola prvýkrát súdmi artikulovaná koncepcia vody ako spoločného nepriateľa (*common enemy doctrine*), ktorá následne našla uplatnenie vo významnom množstve štátov USA.¹⁵ Podľa tejto doktríny (ďalej v texte označované zjednodušene ako americké pravidlo, resp. úprava) bola prívalová voda považovaná doslovne za „spoločného nepriateľa“ a vlastník či už vyššie alebo nižšie položeného pozemku bol oprávnený vykonať akékoľvek úpravy na pozemku na odvrátenie tejto vody a to aj spôsobom, ktorý zmení prirodzené odtokové vlastnosti pozemku. Aj keby v priamej príčinnej súvislosti s týmito úpravami vlastník susedného pozemku utrpel škodu, nemá voči vlastníkovi, ktorý uskutočnil úpravy na svojom pozemku žalovateľný nárok. Z pohľadu ekonomickej analýzy práva je teda subjekt, ktorý znáša škodu spôsobenú prívalovou vodou iný. V prípade rímskeho práva znáša škody vlastník, ktoré terénne úpravy uskutočnil, keďže susedný vlastník môže prostredníctvom *aquae*

¹⁴ SMITH, W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Londýn: John Murray, 1875, s. 115-116.

¹⁵ Luther v. Winnisimmet Co., 63 Mass. (9 Cush.) 171 (1851). Uvedená doktrína má však hlbšie historické pozadie a vychádza zo zásady *cujus est solum, ejus est usque ad coelum*, teda že súčasťou oprávnenia vlastníka je nakladať s pozemkom ľubovoľným spôsobom, ktorý zahŕňa aj možnosť meniť pozemok tak, že sa zmenia prirodzené odtokové podmienky vody.

pluviae arcendae actio v takomto prípade žiadať náhradu škody spôsobenej prívalovou vodou. Absencia žalobného nároku pri aplikácii amerického pravidla znamená, že škodu znáša vlastník pozemku na ktorom ku škode došlo.

Ak porovnáme obidve pravidlá, ekonomicky optimálnejšie je rímskoprávne pravidlo z dôvodu, že racionálne správajúci sa vlastník pozemku uskutoční úpravy len vtedy, ak zhodnotenie vlastného pozemku terénnymi úpravami má vyššiu hodnotu ako znehodnotenie susediaceho pozemku, keďže len vtedy bude preňho ekonomicky zmysluplné kompenzovať vlastníka susediaceho pozemku. Keďže v takomto prípade je Paretova efektivita len ťažko realizovateľná (muselo by dôjsť k zhodnoteniu obidvoch susediacich pozemkov), je pravidlo aspoň Kaldor-Hicks efektívne, keďže zhodnotenie pozemku vlastníka je vyššie ako znehodnotenie susedovho pozemku. Americké pravidlo tým, že vlastník pozemku na ktorom sa vykonávajú terénne úpravy nemá povinnosť vôbec kompenzovať vlastníka susedného pozemku môže z normatívneho (t.j. spoločenského) hľadiska viesť k neefektívnemu riešeniu - terénne úpravy uskutoční majiteľ aj vtedy, ak znehodnotenie susediaceho pozemku je vyššie ako zhodnotenie vlastného pozemku, keďže na rozdiel od rímskoprávneho pravidla neexistuje motivácia vlastníka zdržať sa takéhoto konania kvôli absencii povinnosti nahradiť škodu susedovi. Agregátne hodnota pozemkov v určitej lokalite tak môže byť znížená, čo je zo spoločenského hľadiska neefektívne riešenie.

4 Explikácia

Aplikácia komparatívnej metódy nám umožňuje identifikovať zhodné a odlišné prvky medzi dvoma (alebo viacerými) komparovanými právnymi systémami. Tieto prvky môžeme následne porovnať z hľadiska ich ekonomickej efektivity, t.j. maximalizácie úžitku spoločnosti ako celku a súčasne individuálnych jednotlivcov pri vynaložení čo najmenšieho množstva nákladov. Prečo si však zákonodarca nezvolí vždy ekonomicky najefektívnejší model právnej úpravy alebo ak sa už jedná o ekonomicky efektívnu zmenu právnej úpravy, na základe akých kritérií zákonodarca určí subjekt, ktorému sa zvýši blahobyt viac v porovnaní s inými spoločenskými skupinami (Paretova optimalita) alebo sa mu zvýši blahobyt a súčasne inému subjektu sa blahobyt zníži aj keď len o menšiu mieru (Kaldor-Hicksova optimalita)?

Na tieto otázky nie je možné odpovedať na základe aplikácie predchádzajúcich metód, keďže aj metóda ekonomickej analýzy práva je neutrálna. Vysvetlenie je preto nutné hľadať v iných teóriách, ktorých výber je však už subjektívny.

Jedným zo smerov ktorým sa možno uberať je explikácia uvedenej voľby vybranými empiricko-sociologickými školami.¹⁶ Tieto školy sa zaoberajú samotnou podstatou práva a zahŕňajú konceptualizáciu práva ako formalizácie spoločenských zvykov, resp. obyčají (napr. Bohannon, Summer, Cohn, Lobenthal), za prejav komplexnej spoločenskej štruktúry (napr. Durkheim, Simmel, Mayhew, Schwartz, Miller) alebo za výsledok konfliktných javov v spoločnosti (napr. Thompson, Howkins, Chambliss).¹⁷

Konceptualizácia práva ako formalizovanej obvyčaje vychádza z presvedčenia, že právo je len vyjadrenie obvyčaje s určitosťou vyžadovanou právnoaplikačnými orgánmi, ktoré musia vykonávať aplikáciu prostredníctvom explicitných verejných úkonov.¹⁸ Z obsahového hľadiska je právo vyjadrenie hodnôt a pravidiel prirodzene vzniknutých v spoločnosti a nie vyjadrenie racionality, logiky alebo pravidiel prirodzene platných pre všetkých ľudí. V kontinentálnych jurisdikciách bol najvýznamnejším predstaviteľom C.F. von Savigny, ktorý predostrel organickú koncepciu práva vznikajúcu, vyvíjajúcu sa ako aj odumierajúcu s príslušným ľudom (*Volksgeist*) ako odpor proti navrhovanej kodifikácii práva.¹⁹ Právo a obyčaj musia stáť v základnej zhode - pokiaľ sa právo dostane do rozporu s obvyčajou, právo nebude dobrovoľne aplikované bez ohľadu na to, či nastane alebo nenastane formálna derogácia.²⁰ Zhoda nemusí byť absolútna, keďže právo prirodzene

¹⁶ Medzi alternatívne teórie je možné zaradiť rôzne psychologické teórie, ktorými sa ale v nasledujúcom texte nebudeme zaoberať.

¹⁷ Do poslednej kategórie sa zaraďujú aj tzv. kritické školy, resp. *critical legal studies* (Altman, Friedrichs, Kairys, Kelman, Schlegel) ako aj marxistické smery vrátane tzv. Frankfurtskej školy. Pre stručný prehľad sociologických smerov prevažne v americkej jurisprudencii viď KIDDER, R.L., *Connecting Law and Society. An Introduction to Research and Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1983.

¹⁸ KIDDER, R.L., *Connecting Law and Society. An Introduction to Research and Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1983, s. 37.

¹⁹ Savignyho vystúpenie proti zástancovi kodifikácie A. Thibautovi v tzv. kodifikačnom spore signifikantne oddialilo kodifikáciu civilného práva v nemeckých štátoch.

²⁰ Prípadové štúdie sa zamerali najmä na zlyhanie prohibície alkoholických výrobkov v USA, zlyhanie úsilia zrovnoprávniť ženy v sovietskych stredoázijských republikách ako aj ustanovenie britských súdov v Indii počas koloniálneho obdobia. K jednotlivým autorom bližšie pozri KIDDER, R.L., *Connecting Law and Society. An Introduction to Research and Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1983, s. 38-42.

zaostáva za obyčajou a na jeho zmenu treba vynaložiť úsilie v podobe identifikácie zmenených spoločenských podmienok, vyhodnotenia želiteľnosti zmeny, zhody na jej obsahu ako aj na konečnom zverejnení a praktickom vynútení. Táto teória teda kladie praktické obmedzenia na slobodu rozhodovania zákonodarcu, pričom samotné konanie ľudí v súlade s obyčajou je charakterizované vedomými, aj keď iracionálnymi voľbami (lebo aktéri nie sú schopní odpovedať akým konkrétnym spôsobom je ich blahobyť zlepšená vykonaním práve tejto voľby). Odklon od ekonomicky efektívnejšieho riešenia môže byť teda vysvetlený pretrvávaním historicky podmienenej obyčaje, ktorú aj zákonodarca musí rešpektovať.

Konceptualizácia práva ako následku vytvorenia komplexnej spoločenskej štruktúry vychádza z presvedčenia, že právo je nutný následok štruktúry určitej spoločenskej jednotky. Na rozdiel od primitívnych spoločností charakterizovaných nízkym počtom svojich členov v ktorej sa prípadné konfliktné javy medzi jednotlivými členmi riešili formou mediácie je pre rozvinutejšiu spoločnosť v ktorej sa jej jednotliví členovia osobne nepoznajú nutný právny systém na riešenie konfliktov, ktoré ohrozujú samotnú spoločenskú štruktúru. Jedným z prejavov rozvinutej spoločnosti je existencia spoločenskej deľby práce, ktorá rozdeľuje členov spoločnosti na základe povahy vykonávanej práce na jednotlivé skupiny, ktoré sú si v štruktúre spoločenskej jednotky vzájomne nerovné. Táto nerovnosť je následne reflektovaná v práve a to aj keď je formálnoprávne deklarovaná rovnosť jednotlivých členov spoločnosti, lebo členovia spoločnosti zastávajúci vyššie miesta v hierarchickej štruktúre budú v zvýšenej miere požívať výhody umožnené právnym systémom. Na rozdiel od zástancov prvej teórie prívŕženci štrukturalnej teórie vychádzajú z presvedčenia, že rozdiely medzi právnymi systémami jednotlivých spoločností nepramenia z rozdielnych kultúrnych a historických tradícií právotvorných spoločenstiev, ale z rozdielnej štruktúry spoločnosti, čo je možné aplikovať aj na zvolenie ekonomicky neefektívnejšej právnej úpravy.

Zástancovia konfliktných teórií súhlasia so štrukturalistami v tvrdení, že spoločnosť je rozdelená na nerovné skupiny členov, ktoré tieto školy nazývajú triedami. Na rozdiel od obyčajových a štrukturalných teórií, ktoré vysvetľujú právo ako následok evolučného vývoja buď z obyčaje alebo z oslabenia

vnútornej kohézie spoločnosti spôsobenej jej kvantitatívnou expanziou (a teda predpokladajú minimálne implicitný konsenzus členov spoločnosti), zástancovia konfliktných teórií považujú právo za cieleň nástroj ovládania ostatných tried vládnuou triedou. Tieto triedy využívajú právo namiesto priameho násilia najmä z dôvodu ekonomickej efektívnosti ideologickej funkcie práva - napr. právny koncept všeobecnej spravodlivosti pre všetkých členov spoločnosti má podľa zástancov tejto teórie za úlohu len maskovať skutočnú nerovnosť medzi členmi spoločnosti a tým oklamať deklasovaných členov spoločnosti. Moderné právne systémy založené na individualistických princípoch tým, že narušili príslušnosť členov spoločnosti k iným spoločenským jednotkám spôsobilými im poskytnúť ochranu (napr. rod, kmeň, feudálne panstvo) ďalej oslabili postavenie jednotlivca odstránením mechanizmov ochrany, ktoré tieto spoločenské jednotky predstavovali.²¹ Zvolenie ekonomickej neefektívnej úpravy je možné vysvetliť tým, že táto úprava lepšie vyjadruje záujmy vládnucej triedy na rozdiel od spoločnosti ako celku.

Ako teda vysvetliť rozdiel rímskoprávneho a amerického pravidla o náhrade škody spôsobenej v príčinnej súvislosti so zmenou odtokových podmienok vody na určitom pozemku? V predchádzajúcej kapitole sme skonštatovali, že rímskoprávna úprava je ekonomickejšia ako americká, no napriek tomu významný aj keď znižujúci sa počet štátov americkej únie postupuje dodnes podľa amerického pravidla. Všetky tri predchádzajúce sociologické teórie majú potenciál uvedený rozdiel vysvetliť. Zástancovia obyčajových teórií môžu tvrdiť, že rímskoprávna úprava reflektovala obyčaj poľnohospodárov na hornatých italských pozemkoch, kde prívalová voda prinášala so sebou úrodnú pôdu, zatiaľ čo v amerických podmienkach bola prívalová voda chápaná ako ničivý živiel. Americká obyčaj teda mohla dovoliť, aby každý poľnohospodár uskutočnil všetky potrebné opatrenia na odvrátenie prívalovej vody zo svojho pozemku aj za cenu presmerovania vody na iný pozemok.

²¹ Právo teda má podľa zástancov konfliktných teórií pre vládnuú triedu nasledovné funkcie: (1) zabezpečuje monopol násilia na určitom území pre štátne orgány kontrolované vládnuou triedou, (2) dáva vládnucej triede ekonomickeú moc prostredníctvom vytvorenia systému ekonomickeých výhod a znevýhodnení za ekonomickeú aktivitu (napr. prostredníctvom zdaňovania), (3) dáva vládnucej triede politickú moc zvyhodňovaním určitých spoločenských štruktúr nad iné, (4) vytvára ideologickeé prostredie podnecujúce konformné správanie sa v súlade s vôľou vládnucej triedy a (5) ovplyvňuje aktivitu ľudí v prospech určitých aktivít na úkor iných, ktoré by potenciálne lepšie slúžili ovládaným triedam (napr. poskytnutím právnej ochrany určitým záujmom).

Zo štrukturálneho hľadiska je rozdiel možné vysvetliť rozdielnou štruktúrou agrárnych a priemyselných spoločností. Pre rímsku agrárnu spoločnosť bolo z hľadiska zachovania sociálno-ekonomickej štruktúry potrebné zaručiť čo možno nerušené poľnohospodárske obrábanie pôdy, zatiaľ čo v priemyselných spoločnostiach bol priemyselný rozvoj určitého územia (aj keď nekontrolovaný s množstvom negatívnych externalít v podobe napr. znečisteného životného prostredia) dôležitejší ako snaha o zachovanie agrárneho charakteru pôdy. Nakoniec z hľadiska konfliktných teórií možno rozdiel vysvetliť inou povahou vládnucej triedy – zatiaľ čo antické spoločnosti boli agrárnymi otrokáorskými spoločnosťami, v ktorých bola základným výrobným prostriedkom pôda, v buržoázných spoločnostiach je týmto prostriedkom kapitál, ktorý je získavaný prisvojovaním si nadhodnoty z práce ovládanej triedy (proletariátu) prevažne v priemyselných továrňach. Vládnuca trieda v amerických štátoch teda podľa tejto teórie nemala záujem na ochrane často drobných poľnohospodárov, ktorí jej bránili v priemyselnom rozvoji určitého územia za účelom maximalizácie zisku vládnucej triedy.

Záver

Recepcia rímskeho práva je proces, ktorý prebiehal v rôznych spoločnostiach v rôznych historických fázach ich vývoja. Odhliadnuc od recepcie rímskeho vulgárneho práva je proces charakterizovaný najmä meniacim sa výkladom justiniánskej kodifikácie, ktorá sa od svojho „znovuobjavenia“ v západnej Európe 11. storočia stala pevnou súčasťou európskej právnej kultúry. Rôzne výklady rímskoprávných škôl pramenili z chápania rímskeho práva nie ako práva zaniknutej antickej spoločnosti, ale ako živej právnej tradície, ktorá svojou dokonalosťou predstavuje deklaráciu prirodzeného práva ľudstva plne naplňajúcu stredoveký ideál univerzalizmu. Kvôli takémuto chápaniu bolo potrebné kodifikáciu vykladať s prihliadnutím na potreby konkrétneho spoločenstva a tieto potreby sa lišili vzhľadom na stupeň materiálneho rozvoja a historický stupeň vývoja spoločenstva. Zároveň však bolo rímske právo chápané v stredoveku aj ako právo Svätej rímskej ríše, v dôsledku čoho štáty snažiacie sa o nezávislosť od ríše kládli recepcii rímskeho práva z politických dôvodov prekážky a preferovali domácu autochtónnu právnu tradíciu.

Na tejto báze meniacich sa historických, ekonomických a iných spoločenských podmienok prebiehala právna transplantácia rímskoprávných

inštitútov do právnych poriadkov jednotlivých štátov. Väzby rímskoprávných inštitútov boli pri transplantácii prerušené a vznikli nové väzby často s inštitútmi nerímskeho pôvodu. Kvôli komplexnosti uvedeného procesu je nutné pri jeho skúmaní postupovať na základe zrejmej metodológie, ktorej variant sme sa pokúsili predstaviť v tomto článku. Naša metodológia vychádza z trojfázového skúmania recepcie - v prvej fáze sa hodnotí zmysluplnosť komparácie (tzv. fáza komparácie), v druhej sa hodnotí pôsobenie vybraného právneho inštitútu v juxtapozícii k alternatívnym právnym režimom aplikáciou objektívneho kritéria (v tomto článku ekonomického kritéria, tzv. fáza evaluácie) a v konečnej fáze sa vysvetlí transplantácia alebo netransplantácia uvedeného inštitútu do domáceho právneho poriadku (tzv. fáza explikácie). Uvedený postup je potrebné vnímať ako navrhovaný rámcový postup, pričom osobitosti jednotlivých prípadov môžu odôvodňovať vzhľadom na predmet vedeckého skúmania primeranú modifikáciu navrhovanej metodológie.

Summary

Selected Methodological Aspects of Reception of Roman Law

Reception of Roman law is becoming one of the focal points of research within the science of Roman law and this tendency has to be addressed also from the methodological point of view. Article proposes a three step methodology of researching the reception which meets the basic condition for a scientific theory - the possibility of falsification. In the first phase (comparison) the scientific meaningfulness of comparison of two or more legal systems has to be established. If the comparison of the legal systems is scientifically meaningful, in the second phase the relevant legal rules are compared and evaluated based on an objective criteria (evaluation). For the purposes of this article such criterion is the economic analysis. Finally in the third phase the differences are explained based on sociological, psychological, etc. conceptualisation of legal systems (evaluation). In this article the customary, structural and conflict sociological theories were chosen. The application of the methodology is examined on comparison of the Roman law rule (“natural flow”) and the American common law rule (“common enemy”) regarding the drainage of surface water from neighbouring plots of land.

NĚMECKÉ PRACOVNÍ TÁBORY A STŘEDISKA, ANEB BUDOVÁNÍ POVÁLEČNÉHO ČESKOSLOVENSKA*

*Veronika Mojžíšová***

1 Úvodem

Po skončení druhé světové války upadlo Německo a jeho satelity v nemilost. Obyvatelé porobených území volali po pomstě; vedle soudního procesu s vůdčími osobnostmi nacistické demagogie v Norimberku se tak za válku zodpovídali i obyčejní, vinní i nevinní lidé. Rozhodujícím znakem bylo, zda za války tyto osoby dostávaly potravinové lístky určené Němcům či nikoliv.

2 Jednotlivé fáze odsunu Němců

Jako jeden z nejpálčivějších problémů se s koncem války a kapitulací Německa jevila otázka vypořádání se s německou většinou v českém pohraničí. První návrhy na radikální odsun Němců se začaly objevovat již po 15. březnu 1939.¹ Navzdory zdrženlivým konzervativcům a západním velmocem, kteří volili cestu zachování práva na sebeurčení, vyjednal Edvard Beneš v březnu 1945 v Moskvě sovětskou podporu, s jejíž pomocí se na základě tzv. Košického vládního programu začala realizovat „národní očista“ od všech „nepřátelských“ německých a maďarských obyvatel, zrádců a kolaborantů – tzv. divoký odsun. Týkal se zhruba 3.544.000 obyvatel Československa; drtivá většina z tohoto počtu – 3.012.000 osob – žila v sudetoněmeckých oblastech.²

* Tento příspěvek vychází z autorčiny publikované diplomové práce (MOJŽIŠOVÁ, V., *Vývoj nucené práce na území České republiky ve 20. století*. Ostrava: KEY Publishing, 2014).

** Mgr. Veronika Mojžíšová, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ ARBURG, A., STANĚK, T., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů, DÍL I*. 1. vyd. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2011, s. 208.

² KOSSERT, A., *Chladná vlast: historie odsunutých Němců po roce 1945*. 1. vyd. Brno: Host, 2011, s. 24.

První, nejnehumánnější způsob odsunu³ se uplatňoval od začátku května 1945 do konce léta téhož roku. K jeho průběhu chyběly prováděcí právní předpisy⁴, jež by jakkoliv regulovaly vyhánění Němců z jejich domovů. Tento stav tak umožňoval svévolná opatření a nekontrolovatelnou činnost samozvaných národních „hrdinů“, kterými byly (vedle československého vojska a Ruské osvobozené armády) především spontánně vytvořené tzv. *revoluční gardy*. Velmi často docházelo k udávání nepohodlných sousedů, veřejnému lynčování skutečných i domnělých viníků války, vyvlastňování.⁵ Při těchto sadistických akcích přišlo mnoho Němců o život.

Průběh odsunu přinesl velkou mezinárodní kritiku, která vyvrcholila na Postupimské konferenci jednoznačným požadavkem na okamžité zastavení dosavadního divokého odsunu. Od srpna 1945 se proto začaly vytvářet základy pro realizaci systematického odsunu 2,5 milionů Němců.⁶ Organizovaný odsun započal v lednu a únoru 1946⁷; netýkal se však zdaleka všech členů rodin – zejména jejich živitelé zůstávali v pracovních střediscích mimo původní bydliště s vysvětlením, že jsou nepostradatelnými pracovními silami a odborníky. O výběru konkrétních osob (a vyjmutí z transportu) rozhodovaly komise při místních národních výborech.⁸ Na přelomu let 1946 a 1947 se odsuny zastavily.⁹ Německé pracovní síly byly následně (dle potřeby) vnitřně rozmístěny po celém území Československa.

Poslední fázi představoval dodatečný odsun (do roku 1950), který měl za úkol vystěhovat poslední Němce – tedy ty, kteří byli doposud drženi

³ DE ZAYAS, A.-M., *A TERRIBLE REVENGE – The Ethnic Cleansing of the East European Germans*. New York: First PALGRAVE MACMILLAN paperback edition, 2006, s. 89-97.

⁴ První směrnice (výnos ministerstva vnitra, č. 1620/19-18/11-1918), upravující zacházení s Němci, byla vydána jako zatímní až 20. května 1945.

⁵ ARBURG, A., STANĚK, T., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů*, DÍL I. 1. vyd. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2011, s. 224.

⁶ KAPLAN, K., *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Panorama Praha, 1990, s. 147.

⁷ Směrnice MV č. B-300/1990, k provádění soustavného odsunu (transferu) Němců z území Československé republiky. Dostupná online z: <http://webhouse.cz/misspage/kral_barta/smernic.htm>.

⁸ DVOŘÁK, T., *VNITŘNÍ ODSUN 1947 – 1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2012, s. 67.

⁹ Začátkem roku 1947 tvořili Němci v pohraničí 40 % obyvatel (tj. 47.822 osob ve vnitrozemí a 168.723 v pohraničí).

v pracovních táborech a střediscích. Jednalo se o tzv. *akci slučování rodin* prací povinných Němců a zbytku jejich rodin, nacházejících se již mimo území Československa.

3 Soustředění německého obyvatelstva v táborech

Veškeré dostupné evidence Němců z té doby jsou velmi kusé a neúplné, protože reálná situace byla sama o sobě chaotická. Vláda je prohlásila za „nespolehlivé obyvatelstvo“¹⁰ a nařídila povinné označení bílými páskami s velkým, černým „N“, aby se dostatečně a na první pohled odlišovali od ostatních obyvatel.¹¹ Zadrženi Němci všeho věku a obojího pohlaví byli nejprve izolováni a koncentrováni dohromady ve smíšených táborech, následně došlo k jejich rozřazení na osoby určené k práci, zajištěné osoby, lidé určené k vysídlení, zajatce. Označení typu jednotlivých táborů se různilo podle převažujícího poslání na tábor shromažďovací, ubytovací, sběrný, záchytný, internační, koncentrační, kárný, trestní, pracovní, zajatecký atd.¹²

„Soustředování velkých skupin lidí do táborů v souvislosti s chystaným odsunem, pracovním přidělením, zajišťováním a vyšetřováním probíhalo na základě pokynů národních výborů, bezpečnostních orgánů a někde též armády, v pohraničí a tzv. jazykových ostrovech obvykle po různých „raziích“ a „čistkách“.“¹³

Právě na konci října 1945 se tábory rozdělily na tři základní typy:

- a) internační, určené k soustředění osob vyšetřovaných pro činy podle dekretu č. 16/1945 Sb.,
- b) sběrné, sloužící ke koncentraci Němců před odsunem,¹⁴
- c) pracovní.

Výnosem ze 17. prosince 1945 se začal používat, namísto pojmu „tábor“, termín „středisko“.

¹⁰ Dle § 6 vládního nařízení č. 4/1945 Sb., o volbě a pravomoci národních výborů, a § 4 dekretu prezidenta č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

¹¹ KOSSERT, A., *Chladná vlast: historie odsunutých Němců po roce 1945*. 1. vyd. Brno: Host, 2011, s. 41.

¹² STANĚK, T., *TÁBORY V ČESKÝCH ZEMÍCH 1945 – 1948*. 1. vyd. Opava: Tilia, 1996, s. 10.

¹³ STANĚK, T., *TÁBORY V ČESKÝCH ZEMÍCH 1945 – 1948*. 1. vyd. Opava: Tilia, 1996, s. 28.

¹⁴ Výnos MV ze dne 17. listopadu 1945, č. 1620-16-11-45-30/V/4.

4 Pracovní tábory a střediska

Již od jara 1945 začala českou společností prosakovat ekonomická vypočítavost, související zejména s využitím poražených Němců k hospodářské znovuvýstavbě válkou poničené republiky:

„...Měly-li nacistické okupační úřady možnost nutiti násilnými prostředky náš lid ke práci pro své válečné účely, sloužící nakonec ku úplnému zotročení našich národů, má mít náš stát zákonné prostředky, umožňující plnou mobilisaci všech pracovních sil pro znovuvybudování našeho demokratického hospodářství.“¹⁵

Němci byli nejprve zbaveni československého občanství.¹⁶ Následně byla dekretem č. 71/1945 Sb. zavedena pracovní povinnost pro práce schopné muže od 14 – 60 let a ženy od 15 – 50 let; v některých táborech byl tento rozsah rozšířen lokální směrnici na věk 10–60 let. Z výčtu byly vyňaty fyzicky a psychicky neschopné osoby, těhotné ženy od 4. měsíce těhotenství, rodičky-šestinedělky a matky starající se o své dítě mladší šesti let. Tyto výjimky však neplatily absolutně – v mnohých táborech byly společně se svými rodiči umístěny i děti mladší 14 let – ty mohly být nasazeny na lehčí práce. Při pracích se leckde využívali také přestárlí a dlouhodobě nemocní lidé; jejich pracovní zařazení bylo limitováno zdravotním stavem pracovníka.

Prací povinná osoba se musela hlásit u místního národního výboru, který ji přidělil k práci. Rozhodnutí o přidělení bylo konečné a přidělující příkaz musel být bezpodmínečně uposlechnut. Jednalo se přitom o práce všeho druhu (zpravidla ve veřejném zájmu): němečtí muži byli nejčastěji přidělováni na těžké práce v dolech, hutích, na dráze, ve stavebnictví, v kamenolomech, pískovnách, při těžbě, svozu a zpracování dřeva atd. Lehčí, pomocné práce vykonávaly ženy¹⁷, které byly nasazovány rovněž i do zemědělství, lehkého průmyslu, živností, úřadů a domácností. Za práci přináležela internovaným německým pracovníkům velmi nízká odměna.

¹⁵ Všichni budou pracovat na výstavbě. *Mladá Fronta – Deník Svazu české mládeže*. Praha, ročník I., č. 37, neděle 19. Srpna 1945. S. 1 – 2.

¹⁶ Ústavní dekret prezidenta č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.

¹⁷ Blíže: AMB – Brno, B-1/42, *Národní výbor města Brna*. Ústředí pracovních středisek. Karton č. 7, inv. č. 4, 5. Ženy šily oděvy, příkrývky a povlaky ubrusy, záclony; vyráběly boty, nitě, knoflíky, háčky na šaty, žehličky, žárovky, košťata atd.

Ukázka žádosti o přidělení německých pracovních sil z 18. června 1945, adresovaná správě internačního tábora Maloměřice:

*„Žádáme důrazně, aby nám bylo každý den posíláno alespoň 20 mužů a 20 žen na těžké uklížecké a desinfekční práce. Pro tyto práce nemáme vůbec nikoho, hrozí při nich infekce, a nepošlete-li nám žádaný počet, vážne práce v našem podniku. Staráme se o lidi, kteří nejvíc trpěli německou persekucí, někteří z nich celých 6 roků, a proto máme především nárok na s t á l é přidělení Němců k těmto pracím. Prosíme, nestěžujte nám naši práci a postarejte se o to, abychom nemusili každý den znovu žádati o to, na co máme plný nárok. Děkujeme vám a poroučíme se s úctou.“*¹⁸

Od léta 1945 se československá vláda snažila zabránit volnému přemísťování německých pracovních sil¹⁹ a vyrovnávala jejich počty do jednotlivých oblastí dle nutnosti.²⁰ Byly zřízeny okresní úřady ochrany práce.²¹ Na základě vládního nařízení č. 15/1945 Sb. nesměli zaměstnavatelé svévolně propouštět německé pracovní síly (ani po skončení sezónních prací); pokud je tedy nadále nepotřebovali, měli je hlásit úřadu²², který se dál postarat o jejich další pracovní umístění nebo zařazení zpět do sběrného tábora.

Hlavním úkolem pracovních táborů a středisek se tak stalo soustředění osob povinných pracovní povinností dle dekretu č. 71/1945 Sb. za účelem obnovení republiky. Jejich fungování zprvu neupravoval žádný jednotný právní předpis; teprve od června 1945 platila směrnice o táborech, v níž byl vzorový „domácí řád“. Roztříštěnou úpravu a rozdílné poměry v jednotlivých táborech a střediscích poté sjednotil jednotný „domácí řád“²³, doplněný výnosem ministerstva vnitra ze 17. listopadu o „domácím řádu“ pro sběrné a pracovní tábory.²⁴

Jedním z prvních pokusů o zavedení jednotných pracovních zásad se stala směrnice z 28. července 1945. Směrnice stanovila pravidla pro přijatelné

¹⁸ AMB – Brno, B-1/42, Národní výbor města Brna. Ústředí pracovních středisek. Karton č. 15, inv. č. 59.

¹⁹ Oběžník MV ze dne 26. července 1945, č. 1620-15/6-45-6-V/4.

²⁰ Např. vládní nařízení č. 32/1945 Sb., o mimořádných opatřeních k zabezpečení nutných zemědělských prací v roce 1945.

²¹ Vládní nařízení č. 13/1945 Sb., o zatímní výstavbě úřadů ochrany práce; vyhláška č. 164/1945 Sb., o obvodech a sídlech okresních úřadů ochrany práce a jejich poboček.

²² Vládní nařízení č. 15/1945 Sb., o hlášení pracovního poměru a jeho zrušení.

²³ Oběžník MV ze dne 17. září 1945, č. 1620-3/9-45-1-V/4.

²⁴ Výnos MV ze dne 17. listopadu 1945, č. 1620-16/11-45-30-V/4.

životní podmínky Němců v otázkách bydlení, stravování i pracovního nasazení. Zaměstnavatelům bylo důrazně doporučováno, aby s přidělenými Němci zacházeli „způsobem lidským a důstojným“ a v mezích „domácích řádů“ konkrétních pracovních středisek. Pokud zaměstnavatelé danou regulaci nerespektovali, mohli o pracovní síly rychle přijít. V praxi se však táborové řády interpretovaly velmi volně, často proto docházelo ze strany zaměstnavatelů k výraznému překračování pravomocí a nedbalému nebo šikanóznímu zacházení s Němci.

Mezi základní povinnosti německých pracovníků patřilo konat uložené práce řádně a svědomitě, zdržovat se jakýchkoliv sabotáží a překážek v práci, plnit všechny příkazy, chovat se slušně.²⁵ Pracovník, který se provinil kázeňským přestupkem (např. se snažil do tábora zvenčí propašovat potraviny, vykazoval „nedbalý“ pracovní výkon či byl neposlušný) byl disciplinárně potrestán. Mezi nejčastější tresty patřily delší, těžší a ponižující práce, odnímání stravy, zavírání do samovazby, doprovodná šikana a bití.

5 Zvláštní nucené pracovní oddíly

Vedle pracovních táborů a středisek byly dekretem prezidenta republiky č. 126/1945 Sb. zřízeny ve věznicích krajských soudů (měl-li trest trvat do pěti let) a v trestních ústavech (měl-li trest trvat nad pět let) zvláštní nucené pracovní oddíly. Tyto oddíly byly určeny pro podezřelé a provinilé osoby podle dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb.; zařazené osoby měly za úkol bez nároku na odměnu vykonávat práce ve veřejném zájmu: odstraňovat válečný materiál a trosky, opravovat a stavět veřejné budovy a jiná veřejná zařízení (např. budování dopravní infrastruktury), pracovat v zemědělství, lesnictví, průmyslu apod.

6 Život v táboře

Bezprostředně po dodání do tábora byli Němci umyti, oholeni a ostříhání; rovněž jim byly zabaveny a zaevidovány jejich osobní věci. Ponechat si u sebe směli pouze hřeben, kartáček na zuby a kapesník. Oděv byl dezinfikován, výměna osobního prádla se připouštěla jen jednou za týden či za dva. Ve stejných šatech tak spali i pracovali.

²⁵ Vyhláška MV č. 500/1945 Ú.I.I., o směrnicích k provedení dekretu prezidenta republiky o pracovních povinnostech osob, které pozbyly československé státní občanství.

Ubytování Němců bylo zpočátku velmi improvizované – byli soustředěni v kasárnách, v sálech kin a hostinců, ve vyprázdněných veřejných budovách a školách, skladištích, továrních halách, stodolách, ale i např. na neblaze proslulém strahovském stadionu.²⁶ Ačkoliv od května 1945 se začala uplatňovat pravidla k zajištění přiměřeného ubytování a stravování, byly mnohde táborové podmínky naprosto katastrofální. Největším problémem ubytování byla stísněnost, nedostatečné zásobování a velmi špatné hygienické podmínky. Rychle se šířily infekční choroby a drobní paraziti.

Naprosto nedostatečné bylo ošacení a obuv internovaných Němců; jejich oblečení se rychle obnosilo a brzy (především v zimě 1945) zcela nepostačovalo proměnlivému počasí. Počátkem jara 1946 se situace mírně zlepšila, neboť bylo Němcům dovoleno vyměnit si chybějící oblečení za použité a obnošené věci nebo si stávající oděv opravit v táborových dílnách.

Strava se lišila tábor od tábora, obecně byla ale velmi špatná. Pro Němce byly vydávány potravinové lístky s přetiskem „D“ (*Deutsche*) v množství přidělu, jaké měli za okupace Židé.²⁷ Výrazně si však mohly polepšit právě osoby přidělené na práci; podle druhu práce a stupně namáhavosti měly nárok na zvláštní přiděly. Pracovní nasazení přinášelo i jiné naturální výhody, např. v podobě možnosti zaslat příbuzným a známým dopis až dvakrát do měsíce. Pracovníci dostávali jídla přímo na pracovišti, nebo je přidělovala táborová jídelna. Donášení potravin zvenčí bylo striktně zakázáno.

7 Pracovní podmínky

Pracovní doba byla oficiálně stanovena na 8 hodin (mohla být prodloužena až na 10 hodin denně),²⁸ práce v neděli a ve svátek byla zásadně povolena. Později se stanovila podmínka, že k práci ve dnech pracovního klidu mohou být Němci nuceni jen tam, kde v tuto dobu pracovali i čeští lidé. Mimopracovní doba sloužila k mytí, čištění a upravování pracovního oděvu, náradí a k opravám příbytku, a především k zotavení. Jakákoliv zábava a hra byla zakázána.

²⁶ STANĚK, T., *TÁBORY V ČESKÝCH ZEMÍCH 1945 – 1948*. 1. vyd. Opava: Tilia, 1996, s. 27.

²⁷ Vládní nařízení č. 6/1945, o některých opatřeních v zásobování obyvatelstva potravinami.

²⁸ Vyhláška MV č. 500/1945 Ú.I.I., o směrnících k provedení dekrety presidenta republiky o pracovních povinnostech osob, které pozbyly československé státní občanství.

Rozvržení dne německého pracovníka tak povětšinou vypadalo následovně: budíček v létě ve čtyři a v zimě v pět hodin (v neděli a o svátky o hodinu později), pak se všichni museli seřadit a rozdělila se práce. Výkon pracovní povinnosti trval včetně přestávky na oběd zprvu 10-14 hodin. Následoval návrat do tábora a večere, poté nástup, povinná hygiena a večerka ve 20 hod.²⁹

Internovaným osobám přínáležela za provedenou práci malá odměna, z níž se strhla povinná srážka 20 % z hrubé mzdy ve prospěch státní pokladny.³⁰ Srážky se týkaly i sociálního pojištění. Zaměstnavatelé byli povinni platit za skutečně odvedenou práci přidělených osob, včetně příplatků za přesčasovou, noční, nedělní a sváteční práci, výkonnostního příplatku, příplatku za obtížnou práci.

Ke zrušení přidělení k práci docházelo:

- a) místní národní výbor rozhodl o vynětí osoby z pracovní povinnosti (osoba práce neschopná),
- b) oznámení zaměstnavatele, že již více nepotřebuje německé pracovní síly,
- c) uplynutím doby příkázání k zaměstnavateli,
- d) odejmutím pracovníků zaměstnavateli pro jeho neplnění závazků nebo z potřeby přidělit pracovníky na důležitější místo,
- e) odsun,
- f) úmrtí nasazeného.³¹

8 Vnitřní přesuny německých pracovních sil a postupná likvidace pracovních středisek

Německé síly byly postupně vnitřně přemísťovány po Československu, kam bylo zrovna potřeba.³² Odsun a přesídlování obyvatel ale mělo současně za následek výrazné disproporce v geografickém a demografickém

²⁹ STANĚK, T., *TÁBORY V ČESKÝCH ZEMÍCH 1945 – 1948*. 1. vyd. Opava: Tilia, 1996, s. 31.

³⁰ Vyhláška MV č. 749/1946 Ú.I.I., již se doplňuje vyhláška ministerstva vnitra čis. 500/1945 o směrnicích k provedení dekretu presidenta republiky ze dne 15. září 1945, čis. 71/1945 Sb., o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství.

³¹ Vyhláška MV č. 500/1945 Ú.I.I., o směrnicích k provedení dekretu presidenta republiky o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československé státní občanství.

³² Např. oběžník MV ze dne 25. 4. 1946, č. 1620-12/3-46-42 Vb/3, kterým byly německé pracovní síly poskytnuty pro výkladku uhlí i v poledních přestávkách, o nedělích a o svátcích.

uspořádání země a velmi zásadně se změnila i struktura pracovního trhu. Republika byla v dezolátním stavu, zoufale chyběly pracovní síly v zemědělství a stavebnictví.³³

Není divu, že s transporty (a tím s odsunem i levné německé pracovní síly) čeští hospodáři povětšinou nesouhlasili a všemožně se snažili odsunům zabránit:

*„Den ode dne však roste nápor zemědělských a průmyslových krubů, domáhajících se s neustálými ponuky na hospodářské ztráty a škody jednak ponechání velkého počtu Němců, jednak odkladu odsunu.“*³⁴

Vláda přerušila tzv. soustavný (organizovaný) odsun a naplánovala, že se do konce srpna 1946 definitivně zlikvidují všechna okresní internační střediska.³⁵ Následně byl deklarován konec období zvýšeného ohrožení republiky³⁶ – k Němcům se mělo nadále přistupovat jako k tzv. volným osobám. Ministerstvo vnitřa přijalo v únoru 1948 opatření, podle nichž se měli Němci rozptýlit po českém vnitrozemí, počestit (*rebohemizace*) a asimilovat.³⁷

Poslední fázi odsunů urychlila také sílící domácí i mezinárodní kritika, jež odsuzovala používání táborových systémů zneužívajících pracovní povinnosti internovaných německých osob a katastrofické zdravotní a hygienické podmínky. Poslední německá střediska zanikla na přelomu let 1948 a 1949. Propuštěné Němce vzal pod svá ochranná křídla Mezinárodní červený kříž.

9 Závěr

Na konci svého příspěvku bych ráda zdůraznila, že po sedmdesáti letech od těchto hrůzných činů a vykořisťování cizího národa a po více jak pětadvaceti letech po převratu jsme se jako národ ani nepokusili adekvátně

³³ KAPLAN, K., *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Panorama Praha, 1990, s. 151.

³⁴ KAPLAN, K., *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Panorama Praha, 1990, s. 151.

³⁵ Směrnici MV č. 1622-4/746-6-Vb/3 a výnosem MV z 19. 9. 1946, č. 1622-18/9-46-3 Vb/3, měly být postupně likvidována německá pracovní střediska.

³⁶ Vládní nařízení č. 217/1946 Sb., jímž se stanoví konec doby zvýšeného ohrožení republiky.

³⁷ DVORÁK, T., *VNITŘNÍ ODSUN 1947 – 1953. Závěrečná fáze „očisty pobraní“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2012, s. 47-48.

vypořádat se s nevinnými oběťmi poválečného běsnění.³⁸ Stále jen zvažujeme míru zavinění, ač se dle mého osobního názoru nedá tak jednoduše porovnávat míra viny za válečné zločiny na jedné straně a zločiny páchané ve svobodné zemi v období míru na druhé. Ba co víc, pomalu zapomínáme a leckomu již případnou poválečné události zcela neuvěřitelné. Mám však strach, že v souvislosti s rostoucí nenávisť a čím dál častějšími a viditelnějšími xenofobními ataky prolínajícími se napříč českou společností (nejnověji jako reakce na nucené přijímání uprchlíků z rozvojových zemí) se jen potvrzuje, jak historicky nevzdělaní, neempatičtí a nepoučitelní jako český národ jsme.

Summary

German Labor Camps and Centers, alias the Building the Postwar Czechoslovakia

The one of the worst form of forced labor appeared after termination of the 2nd World War. After all woes inflicted by the Nazis for many years to Czechoslovaks suddenly reversed positions and brought many opportunities for insults and xenophobic attacks between Czech and German populations. After the initial sadistic events most of the Germans were expelled or killed and those able to work were artificially held as cheap labor. They were supposed to help with restoration of Czechoslovakia and its ravaged economy after the war. For this purpose served labor camps, and later work centers. However, work camps for Germans could not sustain for too long – especially because of the growing international criticism of violations of ILO Convention no. 29. For post-war crimes, committed against the Germans, weren't their vineyard by Czech courts adequately (or at all) convicted.

³⁸ Před československé soudy se pachatelé těchto zločinů zpravidla nedostali. V 50. letech ale proběhla řada soudních řízení v Německu, během nichž vyplynula na povrch mnohá zvěrstva páchaná po válce na Němcích. Spolkové soudy mohly ale trestat jen ty pachatele, kteří překročili československé hranice a byli náhodně poznáni. Příkladem může být Jan Kouřil, obávaný brněnský dozorce. Použito z: USTOHALOVÁ, Jana. *Tábor pro Němce, symbol české odplaty*. In: Mladá Fronta dnes, Příloha Brno a jižní Morava. 28. května 2015. XXVI/123. S. B1.

RETRIBUCE VE SPISECH MIMOŘÁDNÉHO LIDOVÉHO SOUDU V MLADÉ BOLESLAVI

Daniela Němečková*

1 Úvodem

Letos si připomínáme 70. výročí nejenom od konce druhé světové války, ale i od zahájení činnosti mimořádných lidových soudů. Právě otázka retribuce, tedy potrestání válečných zločinců, zrádců a kolaborantů, byla po válce velice aktuální. Na českém území se uplatnil dekret č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (tzv. velký retribuční dekret). Tento dekret byl připravován již v exilu, na Slovensku se ovšem neuplatnil (Slovenská národní rada vydala vlastní nařízení č. 33/1945 Zb. n. SNR).¹

Tato studie se zabývá vlivy, které mohly mít vliv na konečné rozhodnutí v retribučním soudnictví. Při formulování závěrů byly využity zejména získané poznatky ze spisů Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi, které jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze.

2 Mimořádný lidový soud v Mladé Boleslavi

Mimořádný lidový soud (MLS) v Mladé Boleslavi byl zřízen teprve dva měsíce od účinnosti velkého retribučního dekretu. Zdoluhavý postup při zřizování byl totiž ovlivněn aktivitou okresních národních výborů (ONV) při sestavování příslušných seznamů osob vhodných do funkce profesionálních a laických soudců a veřejných žalobců. Vláda se usnesla zřídit tento MLS na své 45. schůzi 10. srpna 1945. Současně též den jmenovala 65 soudců z lidu a osm veřejných žalobců (v čele vedoucí veřejný žalobce JUDr. Jaroslav

* Mgr. Daniela Němečková, Katedra právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

¹ Blíže k tématu retribuce a přípravě velkého retribučního dekretu kupř. BORÁK, M., *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998; KUKLÍK, J., *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002; FROMMER, B., *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010; JARKOVSKÁ, L., *Odplata či spravedlnost?: Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*. Praha: Prostor, 2008.

Cicvárek). Dále prezident republiky jmenoval rozhodnutím z 27. srpna 1945 přednostu nově zřízeného MLS soudního radu JUDr. Eduarda Hubáčka, jeho náměstka JUDr. Jana Kozlanského a šest dalších soudců z povolání.²

První rozsudek MLS Mladá Boleslav byl vynesen až 8. října 1945, neboť práce soudu byla odvislá stejně jako u ostatních MLS od aktivity veřejné žaloby. Ovšem i zde byl nedostatek pracovních sil, proto ke konci účinnosti retribučního dekretu se nakupilo velké množství žalob. MLS Mladá Boleslav zasedal pravidelně v Mladé Boleslavi, ovšem v některých případech zasedal i v Sokolovně v Železném Brodě, v sále městského domu v Turnově a v dělnickém domě v Nymburce (resp. v budově okresního soudu).³

Jaké aspekty mohly mít vliv na konečné rozhodnutí? Prvním z nich bezesporu patřilo samotné vyšetřování podnětů vyšetřujícími komisemi okresních národních výborů (ONV). Přednosta MLS v Mladé Boleslavi vytknul, že tyto komise neměly dostatečné odborné znalosti, zkušenosti a v některých případech vedly v duchu metod německých policejních úřadů jednostranné vyšetřování, vedoucí jen k usvědčování obžalovaných a omezovaly nebo i znemožňovaly obviněným osobám obhajobu. Projevilo se to zejména v hlavních líčeních, ve kterých se obžaloba opírala o doznání, při nichž však obžalovaní namítali, že doznání bylo na nich vynuceno týráním. Jednalo se o případy vyšetřovací komise v Železném Brodě (Ls 40/45 – Salaba, Ls 149/46 – Štekr, Ls 120/46 – Hugo Sochor).⁴

Obžalovaný Jan Salaba si u hlavního líčení stěžoval na velice nešetrné zacházení zmíněné vyšetřovací komise, které připomíná praktiky nechvalně proslulého gestapa: *„Byl jsem také vyslýchán v 11 hodin v noci. Když jsem přišel do místnosti, kde jsem byl vyslýchán, viděl jsem na zemi krev. Při vyšetřování mě fackovali, ať mně prorazili bubínek. Předložili mně k podpisu již připravené doznání, a když jsem odmítl podepsati, tloukli mne a nařídili mi 200 dřepů. U 170. dřepu jsem omdlel. Tloukli mne obuškem přes zadnici, žádá i hlavu. Kopali mne, tabali za vlasy a i trhali*

² Státní oblastní archiv (SOA), Praha, f. MLS Mladá Boleslav. Pres. 5/45.

³ Národní archiv (NA), Praha, f. MS, k. 1942. Pres 13-7/47.

⁴ Slova přednosta lze zatím jen potvrdit ze spisu Ls 40/45 Jan Salaba a Ls 120/46, poslední spis se zatím nepodařilo dohledat.

vlasý. Pak mně nasadili na obličej plynovou masku a zase mne mlátili do bezvědomí. (...) Abych nebyl utlučen, podepsal jsem jim, co chtěli, a když mně propouštěli na svobodu, podepsal jsem jim i prohlášení, že se mnou bylo slušně zacházeno.“⁵

Jan Salaba vypovídal též jako svědek v procesu s obžalovaným Hugo Sochořem. Z jeho svědectví se podařilo prokázat, že doznání obžalovaného bylo vynuceno týráním, neboť Salaba ze své cely zřetelně slyšel bolestivé výkřiky obžalovaného při výslechu. Z jiných svědectví vyplynulo, že se Sochoř dokonce chtěl oběsit ve své cele. Soud proto rozhodl v souladu se zásadou *in dubio pro reo* obžalovaného zprostit obžaloby. Na rozdíl od Salaby byl jeho případ znovu otevřen v roce 1948 v rámci revize. Ale i v tomto případě ho byl znovu uznán nevinným.⁶

Na vyšetřující komise si stěžoval i vedoucí veřejný žalobce a to zejména na jejich činnost po zahájení činnosti MLS: „*Nehledě k tu a tam se vyskytnuvším zjevům stranické, ba třídní zaujatosti a z ní plynoucím naprosto nežádoucím výsledkům, prokazovalo se v šetřeních prováděných vyšetřujícími komisemi opětovně, že nelze naprosto ničím nahradit potřebné odborné právnické znalosti, praxi vyšetřujících soudců, postřeh pro čistotu jak pramenů uvěřajících podezření, tak úsilí o vyvinění podezřelého, jakož i vypěstovaný a vžitý smysl pro naprostou objektivitu v posuzování důvodnosti a rozsahu podezření (...) v přemnohých případech se veškerá snaha vyšetřujících komisí odnášela k opatrování důkazů výhradně proti podezřelému a pomíjely soustavně veškeré důkazy k jeho prospěchu a to dokonce do té míry, že podezřelému odpíráno, aby mohl uvést i to nejzávažnější, co zamýšlel uvést ke svému ospravedlnění a nabídnout o tom důkazy.“⁷ Tato situace ovšem vedla k pochybným výsledkům: veřejný žalobce neznal obhajobu podezřelého a důkazy v jeho prospěch, podal žalobu a teprve po výslechu obžalovaného u soudu bylo důkazní břemeno přesunuto na hlavní líčení a výsledek řízení byl mnohdy negativní. Tato skutečnost byla taky jednou z příčin poměrně značného procenta zprošťujících rozsudků. Celkově na 564 vydaných rozsudků připadalo 197 zprošťujících.*

Veřejní žalobci a soudci z povolání se vedle toho museli vyrovnat s omezenými prostředky, které spočívaly jak v omezeném počtu pracovních sil, tak

⁵ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, k. 4, Ls 40/45 Jan Salaba.

⁶ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, k. 95, Ls 50/48 Hugo Sochoř.

⁷ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. NA, Praha, f. MS, k. 1942. Pres 21-res/47.

nedostatek místnosti, psacích pomůcek (strojů, papíru apod.). Soudci z povolání a koncepční úředníci byli nuceni často ve spěchu vzhledem k časovému omezení retribuční kromě agendy retribučního soudnictví vykonávat i vlastní a běžné agendy jejich úřadů. Tudíž postup na počátku retribučního soudnictví byl velmi pomalý, teprve na konci retribuční bylo podáno velké množství žalob, což ovšem zase přineslo obtíže a tlak na soudce z povolání, aby případy byly rozhodnuty ještě v době účinnosti velkého retribučního dekretu.⁸

Stejně jako dnes i tehdy o justici a známých obžalovaných informoval dobový tisk. Autoři těchto článků neměli ovšem odborného vzdělání, nechápali průběh trestního řízení a nutnou objektivitu soudu při výkonu spravedlnosti. O procesech informovali obvykle na základě obžaloby a z ní formulovali i své závěry o vině obžalovaných, což způsobovalo a zvyšovalo zaujatost veřejnosti proti obžalovaným a soudců z lidu taktéž. Mnohokrát se objevovala zpráva v deníku „Práce“ před vynesením rozsudku, v závažnějších případech spekulace o vydání odsuzujícího rozsudku s výrokem trestu smrti, což značně ovlivňovalo svobodu rozhodování soudců (zejm. z lidu). Osobní domluvy redaktorům zůstaly nepovšimnuty.⁹

V neposlední řadě na konečné rozhodnutí měl vliv laický prvek jako takový. Laici se vyskytovali jak ve vyšetřujících komisích, tak zasedali jako čtyři soudci z lidu v senátu MLS.¹⁰ Právě tento počet měl zaručit nestrannost, neboť každý z nich měl zastupovat jinou stranu Národní fronty. Na to při sestavování jednotlivých senátů dohlížel předseda senátu. U MLS Mladá Boleslav lze příslušnost k politické straně dohledat pomocí poznámky ve jmenných seznamech soudců z lidu: u každého jména byly červenou tužkou dopsány zkratky jednotlivých politických stran (K – komunistická strana, SD – Čs. strana sociálně demokratická, NS – Čs. strana národně socialistická, L – Čs. strana lidová, BEZ – bez politické příslušnosti). Z těchto seznamů se můžeme dovědět, kolik se zde nacházelo příslušníků jednotlivých politických stran: 27 z komunistické strany, 12 z Čs. strany lidové, 11 z Čs. strany sociálně demokratické, 18 z Čs. strany národně socialistické a 6 bez politické příslušnosti. V seznamech se objevila i zkratka KOR, u které

⁸ *Tamtéž*, kart. 1942, pres 13-7/47.

⁹ *Tamtéž*, kart. 1942, pres 13-7/47.

¹⁰ Původní londýnský dekret připouštěl pouze dva lidové soudce. FROMMER, B., *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010, s. 118

není zřejmé, o jakou politickou stranu se mohlo jednat. Je ovšem možné, že se jednalo o zkratku krajské odborové rady. V seznamech se nacházelo celkem 5 lidových soudců s poznámkou KOR.¹¹

Hlasování v senátu bylo upraveno § 23 velkého retribučního dekretu. Nejprve měli v senátu hlasovat soudci z lidu (starší před mladšími), poté předseda. Zda ovšem toto ustanovení bylo v praxi dodržováno, nelze z valné většiny poradních protokolů vyčíst. Stejně tak není jasné, jestli předseda před hlasováním neovlivňoval úsudky soudců z lidu a pokud ano, pak jakým způsobem. Dá se předpokládat, že u jednotlivých případů předseda na počátku shrnul celý skutek, vysvětlil laikům subsumování tohoto skutku pod zákonné ustanovení a vysvětlil případné nejasnosti. Jestli ovšem poté vyjádřil svůj vlastní názor na obžalovaného, nelze ze spisů vyčíst.

Zkušenosti se soudci z lidu byly převážně příznivé. Rozhodovali s náležitou objektivností, pouze výjimečně na počátku činnosti MLS bylo u nich patrné ovlivnění veřejným míněním a zaujatost proti obžalovaným. Ovšem jelikož byli mnozí z nich za okupace perzekvováni, znali poměry a metody vyšetřovacích německých policejních úřadů, a právě proto byli ustanoveni k provádění odplaty za nacistické zločiny. Ovšem je otázkou, zda ustanovení těchto osob bylo správné již vzhledem k ustanovení § 67 zákona č. 119/1873 ř. z., jímž se zavádí nový řád soudu trestního (trestní řád), jelikož dle tohoto ustanovení soudce neměl tuto funkci vykonávat, pokud mu bylo „*trestným skutkem ublíženo*“, popř. byl manželem osoby, na které byl spáchán trestný čin. Přesto v mnohých případech právě tyto osoby, které byly odsouzeny za okupace k trestu odnětí svobody a které si prožily přísnost dlouhotrvajícího trestu, pečlivě vnímaly a zkoumaly vinu obžalovaných, aby nedošlo k nesprávnému rozhodnutí a aby trest odpovídal spáchanému skutku.¹²

Obecně při posuzování viny a vyměrování trestu odnětí svobody způsoboval problémy právě velký retribuční dekret jako takový. Příliš vysoké trestní sazby a vedle toho již zmíněné problematické ustanovení § 16 odst. 2 velkého retribučního dekretu zakazující snížení trestu pod dolní hranici, resp. jeho záměnu, působily nepříznivě na rovnoměrné posuzování viny. Zpočátku

¹¹ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, pres. Pomůcky.

¹² Zpráva přednosti MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. NA, Praha, f. MS, k. 1942, pres 13-7/47.

byly ukládány tresty bez použití zmíněného ustanovení v zákonné výměře, tedy tresty velmi přísné, jejichž důsledky dopadaly na celou rodinu odsouzených. „*Tato krutost byla někdy v nepoměru ke spáchanému činu,*“ podotkl přednosta MLS Mladá Boleslav. Později ovšem poklesla přísnost v posuzování viny, docházelo jak k nesprávnému posuzování viny, tak i k nesprávným zprošťujícím rozsudkům. Soudci z lidu pocíťovali nepoměr mezi spáchaným skutkem a hrozícím trestem (obhájci často i úmyslně neprokazovali okolnosti pro § 16 odst. 2 r. z.) a raději obžalovaného osvobodili, než by vynesli příliš přísný rozsudek.¹³

Tudíž v praxi při rozhodování mohly nastat čtyři možné situace. V ideální variantě předseda a soudci z lidu rozhodli o vině a trestu jednomyslně, bez užití § 16 odst. 2 velkého retribučního dekretu. Dle druhé se všichni soudci mohli usnést jednomyslně na snížení trestu pod dolní hranici sazby, popř. zproštění dle uvedeného ustanovení, zde nedocházelo k rozporu. Tyto první dvě možnosti se objevovaly ve spisech nejčastěji. Třetí případ přicházel v úvahu, pokud předseda byl proti své vůli přehlasován zbývajícími členy senátu k mírnějšímu, popř. přísnějšímu trestu. Ani zde se předseda nepotýkal s žádnými problémy při vytváření odůvodnění rozsudku. Poslední varianta (ovšem ta nejzávažnější z hlediska odůvodňování) nabízela možnost přehlasování předsedy, ale v otázce viny. Zatímco si soudci z lidu svoji povinnost odhlasováním splnili, přehlasovaný soudce se dostával do nemilé situace a doslova musel „vykouzlit“ důvody pro rozhodnutí přisedících. Poslední varianta se nevyskytovala pouze u MLS Mladá Boleslav, zmínil ji v závěrečné zprávě i přednosta MLS Brno.¹⁴ Tento způsob rozhodování byl nejzajímavější a ze stovek případů se podařilo zmapovat zatím jen hrstku případů, která by mohla k tomuto jevu poskytnout obsírnější informace.¹⁵

Ačkoliv by se mohlo zdát, že odůvodňování rozsudku v retribučním soudnictví nepřinášelo velké obtíže, protože velký retribuční dekret přikazoval vyřešit případy ve zrychleném řízení¹⁶ a neobsahoval možnost podání

¹³ Zpráva přednosta MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. *Tamtéž*, pres 13-7/47.

¹⁴ Závěrečná zpráva přednosta MLS Brno z 8. srpna 1947. *Tamtéž*, pres. 318/26/47.

¹⁵ Detailnější analýza ovšem zatím není zpracována, jelikož 45 spisů ve fondu MLS Mladá Boleslav chybí a zatím se je nepodařilo dohledat.

¹⁶ Tato zásada se zdůrazňuje již v preambuli, v § 16 odst. 2, v § 25 odst. 1, § 26 odst. 2 velkého retribučního dekretu apod. Ani žádost o milost kýmkoliv neměla odkladný účinek.

rádných opravných prostředků,¹⁷ musíme si uvědomit, že i v těchto případech soudce profesionál jako právník musel odůvodnit rozhodnutí senátu. Zde se navíc jednalo o případy, ve kterých nesouhlasil s výrokem a ten zpravidla rozporoval i stavu spisu. Minimálně ve třech případech tedy odůvodnil zproštění zásadou *in dubio pro reo*,¹⁸ v případě odsouzení obžalovaného na základě jednoho svědectví zas věrohodností onoho svědka.¹⁹ V jednom případě dokonce předseda senátu otevřeně v odůvodnění vyslovil svoje stanovisko, že se neztotožnil s názorem soudců z lidu.²⁰ Jedná se zatím o první případ otevřeného nesouhlasu předsedy, který se objevuje v odůvodnění rozsudku a tímto byl fakticky zveřejněn obsah zapečetěného poradního protokolu. Lze ovšem shrnout, že tyto případy se u MLS Mladá Boleslav objevovaly jen v menší míře a fakticky potvrzují, že se lidoví soudci ve smyslu lidové odvety spíše neosvědčili.

Pro zhodnocení činnosti MLS Mladá Boleslav je vhodné shrnout získaná data tohoto MLS vůči celkovému počtu všech MLS na českém území, popř. v komparaci s MLS Praha. Z celkového počtu 1.754 trestních oznámení se jich podařilo vyřídit 1.749 (celkem bylo podáno 132.549 trestních oznámení u všech MLS, z toho 130.114 bylo vyřízeno). MLS Mladá Boleslav patřil tedy k těm menším MLS, tomu odpovídá i počet obžalob. Veřejní žalobci jich podali celkem 618, což odpovídá 1,61 % z celkového počtu podaných obžalob (naproti tomu u MLS Praha tento poměr činí 11,65 %). Pokud se týče vykonaných trestů, u MLS Mladá Boleslav bylo vyneseno rozsudků s trestem smrti u 21 osob z celkového počtu 713, což odpovídá necelým třem procentům, ovšem u MLS Praha toto číslo je nepoměrně vyšší (18,65 %). Na doživotí bylo odsouzeno celkem 13 osob, toto číslo vyjadřuje opět nepatrný poměr těchto odsouzených k celkovému počtu (jedná se o 1,75 %). K trestu odnětí svobody bylo odsouzeno 224 osob a to k 1.781 letům a 6 měsícům z celkového počtu 19.888 odsouzených na 206.334 let.²¹

¹⁷ Viz příslušný § 31 odst. 1 velkého retribučního dekretu.

¹⁸ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, kart. 36, Ls 190/46 František Piskáček.

¹⁹ Vedle tohoto svědka se v procesu objevili i další, kteří měli právě dosvědčit „nepoctivý“ charakter obžalovaného. Tamtéž, kart. 37, Ls 188/46 Karel Kopečný.

²⁰ Tamtéž, kart. 49, Ls 266/46 Josef Löbl.

²¹ Data vychází ze statistik ministerstva spravedlnosti. NA, Praha, F. MS, kart. 1942.

3 Závěrem

Spisy MLS Mladá Boleslav přinesly velice zajímavé poznatky k oblasti rozhodování v retribučním soudnictví. Na konečné rozhodnutí měla vliv řada faktorů. Zda byl obžalovaný souzen na počátku, či na konci retribuice. Jestli jeho případ byl zajímavý a objevil se v denním tisku. Můžeme hledat i další aspekty: politické (můžeme spekulovat o možném stranickém ovlivnění soudců z lidu z řad komunistů), časové (rychlost řízení na úkor přípravy procesů), personální (chybějící osoby v justici v důsledku perzekuce), ekonomické (chybějící materiál zajišťující agendu retribučního soudnictví).

Významným faktorem, i když ne zcela novým, představoval laický prvek. Vedoucí veřejný žalobce MLS Mladá Boleslav v závěrečné zprávě v květnu 1947 zkušenost s laiky shrnul: „Bylo jistě nepopíratelným kladem, ježž nutno zvláště vyřvednouti, že v demokratickém státě lid sám byl pověřen úkolem zúčtovat i nacistickými zločinci, zrádci a jejich pomahači a že tento úkol ochotně a nesmlouvaně na sebe vzal a jemu též dostál. Stalo se tak i se značnou dávkou obětavosti, uvážíme-li se, kolik času a po jak dlouhou dobu byli přisedící lidového soudu vázání jako takoví svoji přítomností na hlavních přelíčeních a kolik času byli tedy vzdáleni svých povolání a svých rodin. Převážně byla pozorována též, zejména v prvních dobách, jejich opravdová snaha po řádném výkonu spravedlnosti a úsilí očistiti národ od okupantského a zrádcovského žívlu a výsledky retribučního soudnictví potvrzují, že toto úsilí bylo úspěšné.“²²

Nicméně vedoucí veřejný žalobce dodal, že retribuční soudnictví splnilo svoje úkoly ale jako soudnictví revoluční, které postihlo osoby vinné za okupace. Závěrem dodal, že „pro příští řádný a pravidelný vývoj československého soudnictví se však nějaké jeho období rozhodně nebudí a tudíž se nedoporučují“.²³ Profesionální soudci u MLS Most šli ve svém hodnocení ještě dál a potvrdili, že se soudci z lidu osvědčili jako „institute zcela mimořádné za poměrů mimořádných. Řízení s nimi je však těžkopádné, pro neznalost spisů a nedostatek právnického vzdělání trvá přelíčení i porada s nimi mnohem déle, nežli u senátu složeného ze soudců z povolání. Nemůže být tedy řeč o tom, že by soudci laici mohli být soudcům opravdovou pomocí při zřdolání pravidelné stále trestní agendy, jejich odborné znalosti z různých oborů povolání tu nemají význam anebo jen ve zcela nepatrném počtu případů. Nepokládáme

²² Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. NA, Praha, f. MS, kart. 1942, pres 21-res/47.

²³ Tamtéž, kart. 1942, pres 21-res/47.

*proto za účelné zavedení instituce soudců z lidu do pravidelných stálých trestních senátů.*²⁴ Vedle toho i všichni lidoví soudci u MLS Most při hovorech o práci soudců z povolání prohlašovali, že bylo pro ně velice těžké být soudcem, a všichni „*bez rozdílu projevovali velkou spokojenost nad tím, že MLS už končí svou činnost a že oni už nikdy nebudou musít rozhodovat o osudu svých spoluobčanů.*“²⁵

Daná doporučení onoho vedoucího veřejného žalobce ani soudců z povolání ovšem nenašla uplatnění, jelikož je známo, že o dva roky později nabytí účinnosti zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví a profesionální soudci se museli vypořádat se všemi negativními stránkami lidového prvku v soudnictví.

Summary

Retribution in the Files of Extraordinary People's Court in Mladá Boleslav

The outrageous crimes committed by the Nazis and their treacherous accomplices in Czechoslovakia demanded strict justice solved by the Decree No. 16/1945 concerning the punishment of Nazi criminals, traitors and their accomplices and concerning the Extraordinary People's Courts (so called the Great Decree). This study includes information regarding the retribution of the small Extraordinary People's Court in Mlada Boleslav, its judgments and aspects which could influence the final verdict: political, temporal, economic and personal. The final one – lay element – was after liberation strengthened. Firstly in the investigative commissions, and secondly four Laymen with one professional judge decided retribution cases. These Laymen have problems to understand the complicated cases and the professional judge had to explain them before the final decision. The study included ways of decisions and its variances due to basic analysis based on advisory reports sent to Ministry of justice.

²⁴ Zpráva přednosti MLS Most (podpis nečitelný) z 11. května 1947. NA, Praha, Ministerstvo spravedlnosti, k. 1942.

²⁵ *Tamtéž.*

PRAESCRIPTIO LONGI TEMPORIS

Marek Novák*

1 Úvod

Výklad o *praescriptio longi temporis* se nezdá omezovat jen na stručnou poznámku na okraj v souvislosti s popisem *usucapio*. Šlo přitom o významný institut římského práva, který byl sice nejprve vydržením inspirován, následně jej ale sám ovlivňoval a na některých místech zcela vytlačil. Postupné sblížení právní úpravy *praescriptio longi temporis* a *usucapio* nakonec vyústilo v Justiniánovu reformu, jejímž cílem bylo vytvoření jednotného originárního způsobu nabytí vlastnického práva na základě déletrvající držby a definitivní úprava související terminologie.

2 Počátky *praescriptio longi temporis*

Klíč k pochopení významu *praescriptio longi temporis* spočívá v jí předcházející právní úpravě vydržení, především v osobách a předmětech schopných vydržení. Předně si je třeba uvědomit, že se *usucapio* jako originární způsob nabytí vlastnického práva vztahovalo pouze na *dominium ex iure Quiritium*, čímž ale došlo k vyloučení všech cizinců (peregrinů) nemajících *ius commercii*.¹ Obdobně nemohly být předmětem *usucapio* pozemky v provinciích,² které nebylo lze označit jako *res habiles*, protože k nim nikdo, ani římský občan, nebyl schopný nabýt kviritské vlastnické právo, a *usucapio* nezakládalo žádné jiné než kviritské vlastnictví. Nezpůsobilost těchto pozemků vycházela z historického vývoje vlastnického práva k půdě ve starověkém Římě, kdy na počátku zůstávaly všechny polnosti ve veřejném vlastnictví jako *ager publicus*, který byl až později adsignován jednotlivým soukromým osobám (*ager privatus*).³ Tento vývoj se ovšem netýkal většinou později dobývaných provinčních pozemků. Ty si stále zachovávaly, minimálně formálně, podobu *ager publicus*, půdy ovládané výhradně státem, v čemž lze mimochodem

* Marek Novák, Katedra právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

1 HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha: Otto, 1910, s. 368.

2 Gai. 2.46.

3 KASER, M., *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1*. München: Beck, 1971, s. 140 – 141.

spatřovat předobraz středověkého feudálního systému.⁴ Jejich vlastníci s nimi nedisponovali zcela neomezeně a museli odvádět pozemkovou daň, jejich právo totiž nebylo vlastnickým v pravém slova smyslu, šlo, jak se často uvádí, o *possessio vel ususfructus*.⁵

Existenci *praescriptio longi temporis* podle všeho, na rozdíl od některých ojedinělých názorů, není správné spojovat se starší *praescriptio* formulového procesu, jejíž použití žalovaným taktéž činilo žalobu nepřijatelnou.⁶ Pravděpodobně⁷ za účelem zlepšení okolností držby provinčních pozemků a vlastně také podmínek peregrinů obecně docházelo k poskytování procesní obrany ze strany praetora. Z prosté *aequitas* a asi pod vlivem řeckého práva se vyvinula magistrátní praxe, kdy byli edikty chráněni držitelé provinční půdy, kteří z povahy věci nebyli s to takový pozemek nikdy v budoucnu vydržet.⁸ Praetor jim sice na rozdíl od *usucapio* nemohl zajistit kviritské vlastnictví, dlouhotrvajícím držitelům byla alespoň poskytnuta námitka, která vylučovala žalobu skutečného vlastníka pozemku nebo zástavního věřitele.⁹

Nelze přesně datovat, kdy tato praxe na základě kasuistiky vznikla, pravděpodobně souvisela s masivnějším rozšiřováním Římanů po provinciích, přičemž na nemožnost vydržení provinčních pozemků prakticky narazili.¹⁰ Za první skutečný doklad existence *praescriptio longi temporis* je považován reskript císaře Septimia Severa a Caracally z roku 199 n. l.¹¹ Zdá se, existence námitky byla zpočátku omezena jen dvěma podmínkami, sice titulem

4 POSTE, E., *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius*. Oxford: Clarendon Press, 1904, s. 152.

5 BOHÁČEK, M., *Nástin přednášek o soukromém právu římském, I. Úvod – práva věcná*. Praha: nákladem vlastním, 1945, s. 73 – 74.

6 NÖRR, D., *Die Entstehung der longi temporis praescriptio*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1969, s. 26 – 27.

7 Do jisté míry jde bohužel jen o spekulace a objevují se i odlišné názory. Wilhelm Hameaux považuje za chybu, pokud je původ *praescriptio longi temporis* spatřován v provinciích. Tvrdí sice, že vznikla v souvislosti s *ager publicus*, ovšem v Římě, a tím pádem také mnohem dříve. Viz HAMEAUX, W., *Die Usucapio und longi temporis Praescriptio*. Giessen, 1835, s. 17 – 21.

8 KASER, M., *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1, op. cit.*, s. 424.

9 HEYROVSKÝ, L., *op. cit.*, s. 368.

10 PUCHTA, G. F., *Cursus der Institutionen*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1842, s. 633.

11 Anglický překlad řeckého originálu: „The prescription of long possession, if a person has entered upon possession with a legal title and has enjoyed uninterrupted possession without any dispute, is confirmed against claimants living in a different city after a period of twenty years, but in the same city after a period of ten years.“ Zdroj: JOHNSON, A. C.; COLEMAN-NORTON, P. R., BOURNE, F., *Ancient Roman Statutes*. Clark: The Lawbook Exchange, 2003, s. 221.

a uplynutím doby. Také znění reskriptu potvrzuje, že v počátcích *praescriptio* nebyla vyžadována dobrá víra držitele, ale jen řádný titul.¹² Brzy se ovšem podmínky změnila a pro použití námitky bylo třeba *iustum initium*¹³ držby, spojující v sobě jak *titulus iustus* tak *bona fides*.¹⁴ Nutná doba trvání držby byla v reskriptu i v následné praxi¹⁵ rozdělena do dvou kategorií, *inter praesentes* ve stejné obci na 10 let, *inter absentes*, tedy mezi těmi, kdo se nacházeli v různých obcích, na 20 let. Uplynutí 20 let bylo požadováno také u držitele bránícímu se vlastníkovu, kterým byl sám stát.¹⁶ Účelem dvojnásobně dlouhé doby byla nepochybně ochrana nepřítomného vlastníka, který nebyl schopen dostatečně brzo zjistit, že je jeho pozemek fakticky ovládán někým jiným. Římské právo tak efektivně reagovalo na potenciální problém hned v počátku, čímž se vyhnulo nutnosti právně regulovat následný postup, který by snad účinky *praescriptio longi temporis* v případě nepřítomnosti vlastníka popíral a obnovoval původní stav.¹⁷

Stejná ochrana jako na provinční pozemky se vztahovala také na movité věci. Peregrinům nebylo k dispozici *usucapio*, ani sebevícе dlouhá držba věci z nich nedělala vlastníky a byli proto znevýhodněni proti římským občanům. *Praescriptio longi temporis* byla schopná jejich pozici alespoň částečně vyrovnat. Digesta dokládají, že již císař Antoninus svými reskripty chránil držitele movitých věcí.¹⁸ Vzhledem k tomu, že byl císařem v letech 138 – 161 n. l., znamená to, že první doložené zprávy o této námitce jsou ještě starší než výše uvedený reskript o provinčních pozemcích z roku 199 n. l. Potvrzuje se tedy předpoklad, že se *praescriptio longi temporis* v praxi tvořila delší dobu, mnohem dříve než indikují některé dochované zprávy.

Postupem času *praescriptio longi temporis* přesáhla význam pouhé námitky dlouhodobého držitele a stala se po vzoru *usucapio* novou, druhou, formou vydržení, přestože nevedla k vzniku kviritského vlastnického práva.¹⁹

12 SOMMER, O., *Učebnice soukromého práva římského, díl II, právo majetkové*. Praha: Sommer, 1935, s. 227.

13 Sententiae Pauli 5.2.4.

14 PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 635.

15 Sententiae Pauli 5.2.3.

16 Sententiae Pauli 5.2.4.

17 PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 634.

18 D. 44.3.9 (Marc. 5 reg.).

19 HEYROVSKÝ, L., *op. cit.*, s. 368.

Z námítky se stala žaloba držitele na vydání pozemků i věcí, pokud mu byly kýmkoli odebrány. Vystupoval tak v pozici obdobné vlastníkovi. *Usucapio* odlišovalo ovšem od *praescriptio longi temporis* ještě něco jiného, sice teoretický důvod vzniku. Zatímco první z institutů vycházel z toho, že držitel vykonával nad věcí dlouho dobu výlučnou faktickou moc podobně jako vlastník, a měl by se proto skutečným vlastníkem také stát, druhý vycházel pouze z procesního promlčení žaloby původního vlastníka, z jeho nezájmu o věc, kterou mezitím někdo fyzicky ovládal.²⁰

Přesná doba vzniku této nové formy vydržení není známa, její existenci ale dokazuje císař Justinián, když tuto praxi, kterou sám podrobil rozsáhlé reformě, označil jako doloženou staršími zákony: *hoc enim et veteres leges, si quis eas recte inspexerit, sanciebant*.²¹ *Praescriptio longi temporis* nabízela na rozdíl od *usucapio* širší spektrum věcí způsobilých vydržení, nicméně, nebylo lze vydržet věci císařovy²² ani věci patřící nezletilcům, potřebná doba se po dobu nezletilosti vlastníka nepočítala.²³ Vydržecí doba pro *confinium* byla oproti běžnému pravidlu brzy prodloužena na 30 let.²⁴ Jiné náležitosti, jako například potřebná doba, byly již už popsány výše. Už od počátku připouštěl praetor *accessio possessionis*, tedy připočtení doby držby i v případě singulární sukcese.²⁵ Císař Justinián dokonce považoval za důležité zdůraznit, že *lucrativa causa* v žádném případě *accessio possessionis* nevyklučovala.²⁶ Plynutí potřebné vydržecí doby se podobně jako u *usucapio* přetrhovalo v případě *usurpatione naturalis*, procesní povaha *praescriptio longi temporis* navíc způsobila, že k přetržení došlo také *usurpatione civilis*. Původní vlastník tedy musel po celou potřebnou dobu zůstat zcela nečinný, pro vydržení nesmělo být ani zahájeno řízení na vydání věci.²⁷

²⁰ KINCL, J., URFUS, V., *Římské právo*. Praha: Panorama, 1990, s. 227.

²¹ C. 7.39.8pr. (a. 528). *Si quis emptionis vel donationis vel alterius cuiuscumque contractus titulo rem aliquam bona fide per decem vel viginti annos possederit et longi temporis exceptionem contra dominos eius vel creditores hypothecam eius praetendentes sibi adquisierit posteaque fortuito casu possessionem eius rei perdidit, posse eum etiam actionem ad vindicandam eandem rem habere sancimus. hoc enim et veteres leges, si quis eas recte inspexerit, sanciebant.*

²² C. 7.38.3.1 (a. 396).

²³ C. 7.35.3 (a. 290).

²⁴ C. 3.39.6 (a. 392).

²⁵ PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 634.

²⁶ C. 7.33.11 (a. 528).

²⁷ BOHÁČEK, M., *op. cit.*, s. 114.

3 Následné proměny a Justiniánova reforma

Počátkem období dominátu byla již *praescriptio longi temporis* jistě etablovaným institutem, který poskytoval držiteli ochranu srovnatelnou s *usucapio*. Je zmíněn i císařem Konstantinem v reskriptu z let 326 – 333 n. l., který se sice primárně zabýval *praescriptio longissimi temporis*, jíž bude věnována pozornost níže, ale vydržení po uplynutí 10 nebo 20 let uznával jako stále platné.²⁸ Nicméně, téměř žádnou pozdější právní úpravu až do reformy provedené Justiniánem nenalezneme, není ani zahrnuta do Justiniánova Kodexu.²⁹ Ačkoli by takový vývoj mohl svědčit o tom, že se *praescriptio longi temporis* již dále neměnila, nelze reálně předpokládat, že Justinián našel tento institut ve stejné podobě, v jaké jej Dioklecián s Konstantinem zanechal. V praxi k proměnám pravděpodobně docházelo a historické okolnosti dokonce směřují k závěru, že *praescriptio longi temporis* místy zcela vymizela.

Je vhodné připomenout, že její vznik souvisel s vyrovnáním postavení držitelů provinčních pozemků nebo také peregrinů. Tyto nerovnosti se ale od období dominátu začaly stírat. Předně, již Dioklecián připodobnil italskou půdu provinčním pozemkům, když i na ni vztáhl pozemkovou daň. Stejně podmínky pro všechny pozemky pak popíraly původní přesvědčení, že některé z nich jsou schopné soukromého vlastnictví a jiné ne.³⁰ Nutnost mancipace postupně ustupovala, kviritské vlastnictví ztrácelo svá specifika, také rozdíl mezi římskými občany a peregriny mizel, dokonce již roku 212 n. l. Constitutio Antoniniana udělila římské občanství téměř všem svobodným obyvatelům.³¹ Praktická odlišnost mezi *usucapio* a *praescriptio longi temporis* tak spočívala jen v čase, navíc bohužel vysoce nevýhodně pro vlastníky italské půdy, protože mohli o své pozemky v důsledku vydržení přijít již za dva roky, což je proti 10 či 20 rokům při *praescriptio longi temporis* výrazný rozdíl. Není proto divu, že na území Západořímské říše bylo *usucapio* brzy vytlačeno,³² ostatně o něm nenacházíme zprávy už od období Diokleciánovy

²⁸ LEVY, E., *West Roman Vulgar Law: The Law of Property*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1951, s. 181.

²⁹ Ibid. Viz PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 636.

³⁰ LEVY, E., *op. cit.*, s. 178.

³¹ KINCL, J., URFUS, V., *op. cit.*, s. 85.

³² PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 637.

vlády.³³ Nicméně, nedošlo pak ani k rozmachu *praescriptio longi temporis*, jak by bylo lze očekávat. I tento institut byl totiž vzápětí vytlačen *praescriptio longissimi temporis*, která pak na západě, i v nástupnické Ostrogótské říši zcela zdomácněla.³⁴

Východořímská říše podléhala zase trochu jinému vývoji.³⁵ *Usucapio* ani *praescriptio longi temporis* neupadla v zapomnění, patrně kvůli obecně vyšší vzdělanosti a lásce k tradici. První z nich bylo ovšem možné použít jen velmi omezeně, především na movité věci, protože se většina území nacházela na provinční půdě. Výjimku představovaly jen některé pozemky italského práva. Lze tak dojít k závěru, že existovaly v zásadě dvě varianty vydržení. *Usucapio* se po uplynutí jednoho nebo dvou let vztahovala na movité věci a italské pozemky, *praescriptio longi temporis* po 10 nebo 20 letech na většinu půdy. Mimo plynutí času se jinak podmínky obou institutů téměř nelíšily. Toto je zároveň stav, z něhož vycházel Justinián, nepředpokládá se totiž, že by při své legislativní činnosti zohledňoval také praxi na území bývalé Západořímské říše.

Když byla definitivně zrušena kategorie mancipačních věcí,³⁶ odstraněn institut kviritského vlastnictví³⁷ a *usucapio* tak ztratilo jeden ze svých původních důvodů existence, přistoupil císař Justinián k zásadní reformě, protože nebyl důvod pro odlišný režim ve vztahu k italské či provinční půdě... *satis inutile est usucapionem in italicis quidem solis rebus admittere, in provincialibus autem recludere...*³⁸ Roku 531 konstitucí sloučil *usucapio* a *praescriptio longi temporis* do jednotného, dle dnešní terminologie, řádného vydržení. Zdá se nicméně, že Justiniánovým cílem možná nebylo povýšit *praescriptio longi temporis* na úroveň *usucapio*, nýbrž jen sjednotit nezbytné podmínky.³⁹ Přestože se alespoň fakticky jednalo o jednotné vydržení, terminologicky zůstalo rozděleno na dva druhy, když vydržení movitých věcí nazval *usucapio*, zatímco nemovitých věcí *praescriptio longi temporis*. Nešlo ovšem o novátorský počín. Vycházel jen ze zavedené praxe ve Východořímské říši, kde, jak je uvedeno

³³ LEVY, E., *op. cit.*, s. 179.

³⁴ *Ibid.*, s. 188.

³⁵ PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 638.

³⁶ C. 7.31.1.5 (a. 531).

³⁷ C. 7.31.1pr. (a. 531).

³⁸ *Ibid.*

³⁹ KASER, M., *Das römische Privatrecht*, Abschnitt 2. München: Beck, 1971, s. 286.

výše, se na pozemky používala téměř výhradně *praescriptio longi temporis* a *usucapio* se uplatnilo v případě movitých věcí. Důvodem pro ustanovení těchto pojmů mohla být také snaha zamezit tomu, aby se vydržení nemovitostí podle nových pravidel pletlo se starým *usucapio*, jehož vydržecí doba trvala výrazně kratší dobu. Proto se již více nenazývalo *usucapio*. V tom lze ale spatřit jasný důkaz, že staré *usucapio* mělo být nahrazeno *praescriptio longi temporis* a stát se tak jedinou možností vydržení nemovitých věcí.⁴⁰

K vydržení movitých věcí, *usucapio*, se vyžadovala držba trvající tři roky,⁴¹ tedy trojnásobně dlouhá proti předchozí úpravě. Uplynutá doba nutná k vydržení nemovitých věcí se s Justinianovou reformou v situacích, kdy se původně uplatnilo *usucapio*, výrazně prodloužila, aby „*vlastníci nemovitostí nebyli rychle zkráceni na svých právech a aby výhody vydržení nebyly omezené na určitá území*“.⁴² Nejenže nová úprava převzala pro vydržení nemovitostí název *praescriptio longi temporis*, zachovala i původní vydržecí dobu 10 let *inter praesentes* a 20 let *inter absentes*.⁴³ Rozhodujícím kritériem, zda se jednalo o osoby přítomné nebo nepřítomné, se stalo bydliště ve stejné provincii,⁴⁴ nikoli stejné obci jako dosud. Pojem přítomnosti se tím pádem trochu rozvolnil a mohlo přibýt případů, kdy nově stačilo uplynutí desetileté doby. Přitom je na místě zdůraznit, že se hledělo k domicilu dotčených osob, nezáleželo na místě skutečného krátkodobého pobytu, ani na reálné poloze pozemku.⁴⁵ Brzy po změně právní úpravy vyvstala otázka, jak počítat dobu trvání držby v případě, že byli držitel a vlastník střídavě *praesentes* a *absentes*. Stanovilo se proto pravidlo, že k potřebnému období 10 let vydržení mezi přítomnými se přičte tolik let, kolik z této doby byl držitel nepřítomný...*alios ei tantos annos super decennium adici quantos ex ipso decennio absens fuit...*⁴⁶ Vydržecí doba se tímto prodlužovala s takovým efektem, jako kdyby byl jeden rok přítomnosti

⁴⁰ ARNDTS, C. L., *Učební kniha Pandekt. I. díl*. Praha: Wolters Kluwer ČR a.s., 2010, s. 268.

⁴¹ C. 7.31.1.2 (a. 531).

⁴² Inst. 2.6pr.

⁴³ C. 7.31.1.1 (a. 531).

⁴⁴ C. 7.33.12.1 (a. 531).

⁴⁵ PUCHTA, G. F., *op. cit.*, s. 639.

⁴⁶ Nov. 119.8. *De praescriptione vero decennii haec ordinare perspeximus, ut si quando quispiam in praedicta decennii temporalis praescriptione in quibusdam quidem annos praesens sit in quibusdam vero absens, alios ei tantos annos super decennium adici quantos ex ipso decennio absens fuit...*

nahrazován dvěma lety nepřítomnosti.⁴⁷ Navíc, běh času se stavěl v případě odůvodněné absence, především při neočekávaném řešení záležitostí ve prospěch státu.⁴⁸ K vydržení docházelo počátkem posledního dne nutné doby.⁴⁹ Podmínky vydržení se jinak až na výjimky shodovaly s původními, pouze některá specifika ohledně původního *usucapio* byla opuštěna.⁵⁰ Podle původních pravidel byl z vydržení vyňat majetek církve,⁵¹ Justinian jej nicméně roku 535 umožnil vydržet po uplynutí 100 let⁵² a v letech 541 a 544 dokonce 40 let.⁵³ Otázky budí nejednoznačné pojetí přetržení vydržecí doby, protože lze v *Corpus Iuris Civilis* nalézt, vzhledem k popsanému předjustiniánskému právu, ustanovení o tom, že se *usurpatione civili praescriptio longi temporis* přetrhuje, ale *usucapio* nikoli. Po Justinianově reformě by to ovšem vedlo k nelogickému rozdílu mezi vydržením movitých a nemovitých věcí. Protože bylo jejím záměrem především sjednocení pravidel, příklání se teorie k názoru, že se k těmto starším předpisům nepřihlíží, a že se jakékoli justiniánské vydržení *usurpatione civili* přetrhovalo.⁵⁴ *Accessio possessionis* bylo všeobecně povoleno, nejen univerzální, ale i singulární sukcesor si mohl připočíst držbu předchozího držitele⁵⁵ a dokonce i jeho předchůdce,⁵⁶ pokud došlo k přechodu držby bez přetržení a držba byla i předtím schopná vydržení.⁵⁷

4 Praescriptio longissimi temporis

Zvláštní pozici mezi námitkami a později možnostmi vydržení zaujímal již zmíněná *praescriptio longissimi temporis*. Její kořeny sahají k císaři Konstantinovi, který položil základ námitce promlčení vlastnické žaloby, *annorum quadraginta praescriptio*. Cílem bylo poskytnout ochranu také držbě, která postrádala *iustum initium*, a na niž by se tedy *praescriptio longi temporis* nedala uplatnit.⁵⁸

⁴⁷ HEYROVSKÝ, L., *op. cit.*, s. 370.

⁴⁸ C. 7.35.4 (a. 292).

⁴⁹ D. 44.3.15pr. (Ven. 5 interd.).

⁵⁰ BOHÁČEK, M., *op. cit.*, s. 115.

⁵¹ C. 7.38.2 (a. 387).

⁵² Nov. 9.

⁵³ Nov. 111.1. Nov 131.6.

⁵⁴ HEYROVSKÝ, L., *op. cit.*, s. 370 – 371

⁵⁵ C. 7.33.11 (a. 528).

⁵⁶ D. 44.3.15.1 (Ven. 5 interd.).

⁵⁷ ARNDT'S, C. L., *op. cit.*, s. 278.

⁵⁸ KASER, M., *Das römische Privatrecht, Abschnitt 2, op. cit.*, s. 285.

Méně náročnější podmínky použití byly ovšem kompenzovány požadavkem na držbu trvající celých 40 let. Nicméně, koncem 4. století došlo z neznámých důvodů ke zkrácení této doby na 30 let.⁵⁹ Nedochovalo se žádné císařské nařízení, které by změnu objasňovalo nebo vůbec nařizovalo, je tedy pravděpodobné, že ke zkrácení doby promlčení došlo přirozeným vývojem. Možným důvodem bylo její přizpůsobení trvání života jedné generace, ostatně, až takto dlouhá držba zaručuje stabilní poměry.⁶⁰ Doba 30 let a její spojování s trváním generace bylo výsledkem řeckého vlivu, v Římě ale tyto představy rychle zdomácněly, jak dokládá císař Valentinianus III.⁶¹ i Codex Theodosianus.⁶² Může být vhodné připomenout, že šlo pouze o námitku promlčení vlastnické žaloby, nicméně, kvůli vulgarizaci práva se na nerušeného dlouhotrvajícího držitele hledělo stále více jako na vlastníka.⁶³ Jak již bylo řečeno více, v praxi Západořímské říše *praescriptio longissimi temporis* brzy vytlačila⁶⁴ z užívání *usucapio* i *praescriptio longi temporis*, její důležitost tak výrazně vzrostla.

Císař Justinián byl prvním, kdo *praescriptio longissimi temporis* povýšil na úroveň skutečného vydržení, když mimo námitku umožnil dlouhodobému držiteli žalovat toho, kdo mu držbu odebral.⁶⁵ Stalo se tak o tři roky dříve, než reformoval vydržení jako celek, a za jeho postupem lze vidět snahu připodobnit zmíněný institut co nejvíce k *praescriptio longi temporis*.⁶⁶ Užití bylo ovšem nově podmíněno existencí dobré víry, naopak, *titulus iustus*, způsobilost věci k vydržení ani splnění jiných podmínek určených pro *usucapio* i *praescriptio longi temporis* nebylo vyžadováno.⁶⁷ Je zajímavé, že potřebné předpoklady se definovaly obráceně, než při vzniku *praescriptio longi temporis*, kdy byl zpočátku nutný pouze *titulus iustus*, nikoli *bona fides*.⁶⁸ K vydržení ale nedošlo, pokud byla věc získána od dřívějšího držitele násilím.⁶⁹ Odlišovalo se také

⁵⁹ LEVY, E., *op. cit.*, s. 184 – 189.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 186.

⁶¹ Nov. 27.

⁶² CT 4.14.1.

⁶³ KASER, M., *Das römische Privatrecht, Abschnitt 2, op. cit.*, s. 286.

⁶⁴ LEVY, E., *op. cit.*, s. 188.

⁶⁵ C. 7.39.8.1 (a. 528).

⁶⁶ LEVY, E., *op. cit.*, s. 191.

⁶⁷ KASER, M., *Das römische Privatrecht, Abschnitt 2, op. cit.*, s. 287.

⁶⁸ SOMMER, O., *op. cit.*, s. 227.

⁶⁹ C. 7.39.8.2 (a. 528).

počítání konce vydržecí doby, protože, obdobně jako při promlčení žalob, musel uplynout celý poslední den, k vydržení tedy nedocházelo již počátkem posledního dne.⁷⁰

5 Závěr

Za důvod vzniku *praescriptio longi temporis* lze pokládat přirozenou snahu vyrovnávat nevýhodné postavení držitelů provinční půdy a peregrinů. Postupně se fakticky připodobňovala *usucapio* natolik, že bylo možné oba instituty shodně označovat jako vydržení. Přes odlišné podmínky na západě a východě Římské říše se tento stav zachoval až do vlády císaře Justiniana, který *praescriptio longi temporis* reformoval do podoby plnohodnotného vydržení. Protože ale definitivně odstranil důvody existence tohoto institutu, kvůli nimž byl tak výjimečný, zapříčinil vlastně jeho splnutí s *usucapio*.

Summary

Praescriptio Longi Temporis

The paper focuses on *praescriptio longi temporis* and its development in Roman law. Originally, it was a form of defence and it offered further protection to foreigners and possessors of provincial land, who suffered under unfavourable conditions, as they could not benefit from *usucapio*. Gradually, *praescriptio longi temporis* became generally applicable and was substantially reformed by East Roman emperor Justinian I, who made it definitively similar to *usucapio*. Finally, *praescriptio longissimi temporis*, further prescriptive institution, is presented, which appeared in the fourth century. It nearly replaced *usucapio* and *praescriptio longi temporis* for a period of time and was reformed by emperor Justinian I as well. To sum up, the main aim of this paper is to describe the evolution of *praescriptio longi temporis* and to examine its various characteristic in each period in detail.

⁷⁰ HEYROVSKÝ, L., *op. cit.*, s. 371.

TRESTNÉ ČINY KORUPCIE V HISTORICKO-PRÁVNOM KONTEXTE NA ÚZEMÍ ČIECH A SLOVENSKA

Stanislav Pavol - Martin Skaloš***

1 Úvod

Korupcia nie je produktom 20., či 21. storočia. Jej formy a rozsah v jednotlivých krajinách závisia od niekoľkých faktorov: kultúry krajiny, dejiného obdobia, sociálneho kontextu doby, právneho systému, tradícií či tolerancie ľudí. Prvý zoznam úradníkov akceptujúcich úplatky pochádza z 13. stor. pred n. l. a bol nájdený v Sýrii. Za prvé príznaky korupcie na území Slovenska možno pokladať kupovanie úradov a ich obsadzovanie iba osobami z vyšších majetných spoločenských vrstiev v 15 storočí.

Nový rozmer v pohľade na korupciu a jej riešenie priniesol na území Európy francúzsky napoleonský trestný zákon z roku 1810. S cieľom zápasit' proti korupcii vo verejnom živote zavádzal prísne tresty za trestné činy, ktoré boli v rozpore s úradnými povinnosťami osoby, ale aj za činy, ktoré v rozpore s takýmito povinnosťami neboli. Príchodom modernej štátnej správy v 19. storočí sa zneužitie úradov verejných činiteľov začalo považovať za závažný trestný čin proti verejnej dôvere v bezúhonnosť.¹

2 Právna úprava korupcie v I. ČSR

Vývojom spoločnosti sa vyvíjala aj trestná úprava postihu korupcie. Vznikom československého štátu v roku 1918 tzv. recepcnou normou zák. č. 11/1918 Zb. sa prevzal právny poriadok z čias Rakúsko-uhorského štátu. V používanom práve na území československého štátu sa vytvoril stav tzv. právneho dualizmu. Tento stav znamenal, že na území Čiech sa používalo právo rakúske a na území Slovenska právo uhorské. V oblasti trestného

* JUDr. Stanislav Pavol, Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.

** JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD., Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.

¹ KOČAN, Š., *Charakteristika a vyšetrovanie korupcie*. Bratislava: APZ, 2012, s. 17.

práva sa na Slovensku recipoval uhorský trestný zákonník O zločinoch a prečinoch publikovaný ako zák. čl. č. 5/1878. Tento zákon ako aj trestné zákony v iných krajinách Európy vychádzal z napoleonského trestného zákonníka z roku 1810, v ktorom boli definované trestné činy korupcie.²

V tomto trestnom zákonníku boli definované skutkové podstaty prijímania úplatku a podplácania v ust. § 465 až § 470. Trestného činu prijímania úplatku sa mohol dopustiť verejný úradník, „ktorý za svoj čin, ktorý mal vykonať mocou svojho úradu dar alebo odmenu požaduje alebo sľub ohľadom toho daný neodmietol“. Zvláštnosťou tejto skutkovej podstaty bolo, že táto skutková podstata sa nevzťahovala na obvyklé podarúanky, ktoré sa definovali vo veľkosti „aké sa obvykle služobníctvu dávajú“. Odôvodňovalo sa to tým, že takýto „dar“ sa dáva „bez vyzvania“ a prijatie takéhoto daru neodporuje služobným predpisom. Verejný úradník, ktorý za odmenu alebo dar porušil svoju úradnú povinnosť bol potrestaný prísnejšou trestnou sadzbou. Trestný zákon tiež definoval špeciálne subjekty, ktoré ak spáchali trestný čin prijímania úplatku, tak vzhľadom na ich postavenie v spoločnosti sa trestali prísnejšími sankciami. Medzi takéto subjekty patrili:

- sudcovia (ak v súvislosti s prijatím úplatku v trestnej alebo občiansko-právnej veci nezákonne rozhodli)
- vyšetrojúci sudcovia
- dražobní úradníci (ak v súvislosti s prijatím úplatku protizákonne postupovali a spôsobili svojím konaním škodu vyššiu ako päťtisíc zlatých).

Trestného činu podplácania sa dopustila osoba, ktorá poskytla úradníkovi dar alebo sľub takejto odmeny. Ak osoba poskytla úplatok sudcovi, vyšetrojúcemu sudcovi alebo členovi porotného súdu, bola potrestaná prísnejšou trestnou sadzbou (až do piatich rokov a peňažným trestom do dvoch tisíc zlatých).³

² KOČAN, Š., Historický prehľad vyšetrovania korupcie v Slovenskej republike. In: SCHELLE, K., TAUCHEN, J. (eds.), *Korupcie – viera a dnes*. Sborník z kolokvia porádaného Katedrou dejín štátu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law. Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2013, s. 51-52.

³ JALC, A., *Korupcia – trestnoprávny vývoj, rekodifikácia a trestná zodpovednosť právnických osôb*. In: Justičná revue, roč. 57, č. 1, 2005, s. 1.

Trestný zákon sa v § 465 snažil (aj keď zatiaľ len dost' neurčito) postihovať aj nepriamu formu korupcie. Mohol ju spáchať verejný úradník v tom prípade, ak dar alebo odmenu s jeho privolením tretej osobe daná alebo sľúbená bola. Z hľadiska trestov sa používala kombinácia trestu odňatia slobody (trest trvateľnej väznice) a peňažného trestu.

Trestný zákon teda definoval základné formy korupcie. Aj keď trestnoprávna úprava týchto trestných činov nebola dokonalá, položila základy pre ďalší rozvoj týchto skutkových podstatí.

Prijatím zákona č. 178/1924 Zb. z. a n. o úplatkárstve a proti porušovaniu úradného tajomstva bol prvýkrát definovaný pojem „verejný činiteľ“, ktorý v predchádzajúcich úpravách nebol definovaný. Podľa tohto zákona v ust. § 6 ods. 1 boli verejnými činiteľmi orgány a zamestnanci štátu, krajiny, župy, okresu, obce alebo inej verejnoprávnej korporácie, verejných podnikov, ústavov, fondov. Podľa ust. § 6 ods. 2 verejnými činiteľmi sú na roveň postavené orgány a zamestnanci bánk, sporiteľní, záložní a iných peňažných ústavov, hospodárskych a zárobkových spoločností, pokiaľ sú pod štátnym dozorom. V ustanovení § 6 ods. 3 bolo ustanovené, že „Pri orgánoch zložených z niekoľkých fyzických osôb je činiteľom každá osoba, ktorá je členom tohto orgánu“. Verejný činiteľ sa mohol dopustiť trestného činu prijímania úplatku, ktorý za to, že bude niekomu udelené niejaké oprávnenie alebo povolenie, poskytnutá výhoda alebo úľava, uzatvorená s ním alebo s iným zmluva alebo bude vykonaný / opomenutý úkon, ku ktorému je tento verejný činiteľ povolaný, priamo alebo nepriamo žiada alebo sebe / inej osobe dá/sľúbi prospech.

Trestného činu podplácania sa dopustil ten, kto verejnemu činiteľovi alebo s jeho vedomím inej osobe za to, že bude jemu alebo niekomu inému udelené určité oprávnenie alebo povolenie, poskytnutá výhoda alebo úľava, uzatvorená s ním alebo s iným zmluva, alebo bude vykonaný / opomenutý úkon, ku ktorému je tento činiteľ povolaný, priamo alebo nepriamo ponúka, sľúbi alebo poskytne prospech, na ktorý tento činiteľ nemá právo.

Zákon pod prospechom nerozumel len majetkový prospech, ale ak takéto prospech bol poskytnutý (a išlo o nie nepatrný prospech), tak súd obligatórne musel v rozsudku uviesť aj trest prepadnutia takéhoto majetku.

Zákon č. 178/1924 Zb. z. a n. o úplatkárstve a proti porušovaniu úradného tajomstva z hľadiska výšky trestu za podplácanie a prijímanie úplatku nepri-niesol nič nové, dokonca ponechal v platnosti aj tradíciu „nepatrných darčekov“, ale jeho význam spočíval v tom, že zaviedol inštitút verejného činiteľa a rozšíril subjekty, ktoré sa mohli trestných činov prijímania úplatku a podplácania dopustiť.⁴

3 Korupčné aféry I. ČSR

Riešenia všetkých otázok a aplikácie zákonov prvej pozemkovej reformy z rokov 1919 až 1920 do praxe sa ujala agrárna strana, ktorá posilnila svoju pozíciu tým, že si získavala sympatie na dedinách u drobných sedliakov a tiež tým, že noví majitelia získaných pozemkov boli priamo „*zviazaní vďakou a lojalitou novým*“ politickým pomerom a strane, ktorá najviac prispela k získaniu ich nového majetku. „*Pridelovanie zabrať pody vyvolávalo hlavne u opozičných poslancov mnohé otázky a nejasnosti, viacerí dokonca poukazovali na „nejasnosť zásad, podľa ktorých sa pôda a osobitne zvyškové statky prideliovali, ako aj nejasnosť alebo naopak – až prílišnú zrejmosť politického pozadia ľudí, ktorí majetky získali“*.⁵

V máji roku 1926 interpelovala vládu skupina komunistických poslancov, ktorá vyčítala, že v prípade pozemkovej reformy nejde o sociálnu reformu, ale o to, aby sa vytvorili noví veľkostatkári z radov českej vidieckej a mestskej buržoázie, čomu slúžilo aj protekčné pridelovanie pozemkov. Títo ďalej tvrdili, že sa vyskytli prípady pridelovania zvyškových statkov za podozrivo nízku cenu príbuzným a známym rozhodujúcich činiteľov v ŠPÚ (Štátny pozemkový úrad) a vo vládnych kruhoch. Zvyškové statky boli podľa interpelujúcich poslancov pridelované ľuďom, ktorí dobre poznali zákulisie politiky koalíčných vodcov, alebo ktorí niečo vedeli a mali mlčať, či riadiťom bánk a ťažkého priemyslu alebo príbuzným politických činiteľov.

⁴ KOČAN, Š., Historický prehľad vyšetrovania korupcie v Slovenskej republike. In: SCHELLE, K., TAUCHEN, J. (eds.), *Korupce – viera a dnes*. Sborník z kolokvia porádaného Katedrou dejín štátu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law. Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2013, s. 52-53.

⁵ ZEMKO, M., Politické funkcie a lojalita ako zdroj nekrimínálnej korupcie v demokracii a diktatúre. In: *Fórum Historiae*, roč. 5, č. 2, 2011, s. 84.

O mesiac neskôr, v júni 1926 dvaja členovia Československej strany národnosocialistickej, poslanci Igor Hrušovský a Emil Špatný podali naliehavú interpeláciu predsedovi úradníckej vlády, kde uvádzali množiace sa prípady prerozdeľovania zvyškových statkov členom Národného zhromaždenia alebo ich blízkym príbuzným. To podľa menovaných poslancov vyvolávalo nielen odpor u širokých vrstiev obyvateľstva, ale aj podrývalo authority Národného zhromaždenia a vzbudzovalo dojem, že zákonodarný orgán a ŠPÚ sú poznačené korupciou.

Na naliehavú interpeláciu odpovedal predseda vlády v tom zmysle, že vec nie je ešte rozhodnutá, no zároveň jedným dychom dodal, že vláda nemá dôvod na nejaké opatrenie ani zamedzenie prídely zvyškových statkov členom Národného zhromaždenia a ich blízkym príbuzným, ani na zrušenie už uskutočnených prídely. Ani ŠPÚ neskúma príbuzenské zväzky uchádzačov, ich spoločenské postavenie, keďže zákony také povinnosti úradu neukladajú.⁶ V zásade je teda postup úradu *lege artis*, podľa pravidiel.

Oveľa podrobnejšia s veľkým počtom mien politikov, ktorí získali zvyškové majetky, bola interpelácia skupiny poslancov maďarských a nemeckých menšinových strán zo septembra 1927, týkajúca sa pozemkovej reformy na území s prevahou maďarského obyvateľstva. Táto interpelácia maďarských a nemeckých poslancov ostala zo strany vlády bez odpovede.

Vtedajší stav spoločnosti, nanovo budujúci sa systém štátnej správy a mnoho ďalších faktorov mali dopad na nebývalé možnosti v hospodárskych pozíciách a možnosti obohacovania sa členov či prívržencov vládnych strán, prípadne ich príbuzných a známych, keďže československé hospodárstvo ako také prechádzalo v značnej miere do rúk domácich bánk a priemyselných friem. Boli to práve posty v správnych a dozorných radách bánk a priemyselných podnikov, prípadne vo vedení rôznych poľnohospodárskych a priemyselno-obchodných združení, ktoré sa stali spoločensky aj finančne zaujímavými pre ľudí blízkych vládny stranám, a opäť predovšetkým, agrárnej

⁶ Úplné znenie interpelácie bližšie pozri Poslanecká Sněmovna N. S. R. Č. 1926. II. volební období. 2. zasedání č. XVI./442. Odpověď vlády na interpeláciu poslancov Igora Hrušovského, Emila Špatného a spol. o prídělování zbytkových majetkov ŠPÚ jednotlivým členom Národného zhromaždenia a ich príbuzným (tisk 412). V Praze dne 22. června 1926.

Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0442_02.htm.

straně, a to bez ohľadu na to, či už predtým pôsobili alebo nepôsobili v hospodárskom prostredí. Nešlo len o ľudí s istou praktickou skúsenosťou už v minulosti, ktorí sa v nových pomeroch len chopili ďalších príležitostí. Svet podnikania sa v plnej kráse po roku 1918 otvoril aj ľuďom z rôznych povolání, pokiaľ boli v „správnom čase v správnej politickej strane“.

Vrátiac sa k tradičnejšej forme korupcie možno uviesť príklad kriminálnej korupcie, ktorej hlavným aktérom bol Karel Prášek, člen agrárnej strany, predseda Družstva hospodárskych liehovarov a správca liehovarnického dispozičného fondu. Aféra, ktorá politickú scénu otriasla na prelome rokov 1923 a 1924 vošla do dejín aj pod názvom „Lievová aféra“. Boli do nej zapletení vysokí štátni úradníci a sám predseda senátu Karel Prášek, ktorý mal zneužiť asi tridsať miliónov korún, z ktorých preukázateľne tri milióny použil ako úplatok pre komunistického odborárskeho predáka a vedenie kina, ktoré patrilo národno-socialistickým odborom. Aféru, ktorá bola nazvaná aj ako „*najškearedší vred, ktorý počas 5 rokov samostatnosti zohyždil náš politický život*“.⁷

Skutočnosť, že korupčná aféra zasiahla najvyšších ústavných činiteľov, prinútila konať aj samotného prezidenta Masaryka, ktorý svoju nespokojnosť so situáciou vyjadril tak, že nepozval Práška na novoročnú audienciu na Hrade a pri inom oficiálnom stretnutí mu demonštratívne nepodal ruku. Prezidentovu nemilosť podobne pocítil aj národno-socialistický minister Alois Tučný, ktorý bol súčasne predsedom odboru, ktorý od Práška prijal peniaze na vedenie kina. Tučný bol prinútený k demisii a Prášek stratil predsedníctvo v Senáte. Ďalšie vyšetrovanie a iné dôsledky sa vzhľadom na inštitút imunity nekonalo. Možno však hovoriť o akejsi „legislatívnej dohre“, pretože Národné zhromaždenie následne prijalo zákon č. 144/1924 Zb. z. A n. o inkompatibilite, ktorý okrem iného ustanovil, čo je nezlučiteľné s členstvom v Národnom zhromaždení. Konkrétne ust. § 8 cit. zákona zakazovalo predsedom Poslaneckej snemovne alebo senátu byť členom predstavenstva alebo správnej rady. Treba však poznamenať, že zákon, ktorému sa posmešne hovorilo aj *Lex Prášek* bol často porušovaný.

Na sklonku roku 1923 bolo dokončené výberové konanie na dodávku uhlia pre štátne železnice. Zoznam firiem, ktoré uspeli, predal minister železníc

⁷ V ovzduší afér. In: *Přítomnost. Nezávislý týdeník*, č. 2, 24. 1. 1924.

Jiří Stříbrný svojmu bratovi Františkovi, ktorý spolu s banský podnikateľom Stejskalom dali dohromady rozpis celej dodávky uhlia pre železnice za rok 1924. Aby sa ťažobné spoločnosti dostali na definitívny zoznam dodávateľov, prípadne so zvýšenými kvótami dodávok, obratný manipulátor František Stříbrný vyrazil z ťažobných spoločností províziu, ktorá činila v priemere 40 halierov z metrického centa čierneho a 20 halierov z centa hnedého uhlia. Časť peňazí bola určená pre Družstevnú banku, kde sa prevádzkali na súkromné kontá oboch bratov, časť peňazí prešla do stranického fondu, zvyšok dostali sprostredkovatelia, predovšetkým Stejskal. Peniaze boli rozdelené, minister mohol definitívny zoznam podpísať. Karty do tejto hry sa rozdávali každoročne, až do konca Stříbrného ministrovania. Za tri roky zaplatil kladniansky revír desať miliónov a ostravskokarvinský šesť miliónov na províziách.

Ďalší majstrovský podvod sa bratom podaril v čase banického štrajku. Vtedy minister železníc klamlivo alarmoval ministerskú radu, že má uhlia len na niekoľko dní. Získal tak súhlas vlády k nákupu zahraničného uhlia. Do hry vstupuje priateľ bratskej dvojice František Stejskal, majiteľ baní v Mutějoviciach a spoločník viedenskej banskej spoločnosti. Podarilo sa mu presvedčiť štrajkujúci výbor v Mutějoviciach, aby obnovil ťažbu. Ten sa nechal presvedčiť s tým, že sa bude ťažiť iba v nekvalitných nízkych slojoch a že toto uhlie nepôjde na domácu spotrebu. Potom Stejskal odcestoval do Viedne, kde dohodol obchod. Zástupca viedenskej firmy odcestoval do Prahy, kde podpísal s ministrom zmluvu na 120 tisíc ton uhlia. V banke vybral peniaze a hneď dal Františkovi Stříbrnému províziu 200 000 korún. Medzitým mutějovické uhlie pricestovalo do Viedne. Jednalo sa o 40 tisíc ton. Tam sa prelepili nálepky, a toto nekvalitné uhlie s tridsiatimi percentami hlušiny, putovalo späť do republiky ako prvotriedne anglické uhlie. Bolo tiež fakturované v librách. Tento obchod nebol dotiahnutý do úplného konca, pretože prednosta aktívnej kontroly si všimol zle prelepené české nálepky na vagónoch s mutějovickým uhlím a čerstvé nálepky Made in England. Ohlásil to ministrom, ktorý obchod stornoval, čím samozrejme prišli o zvyšok dohodnutých provízií. Bratia si však vedeli rady. Baniam pražskej železiarskej spoločnosti zvýšili pravidelnú dodávku na 120 tisíc ton uhlia pre roky 1924, 1925, a provízia prekonala i dohodnutú kvótu z Viedne.

Vyšetrovací výbor parlamentu roku 1931 získal od poslanca Stránskeho, ktorý Stríbrného obvinil, bohatý materiál. Sám výbor však venoval získaniu ďalších faktov niekoľko mesiacov mravenčej práce. Svoju prácu bral výbor zodpovedne. Na určitom stupni vyšetrovania však došlo ku zlomu. Predsavzatia sa začali drobiť. Dnes sa už nedá nahliadnuť do prostredia konkrétnych intríg, kuloárnych tlakov a protekcie. Zdá sa však pravdepodobné, že ústup z tvrdej pozície voči Stríbrnému bol ovplyvnený jeho dôkazmi o korupcii vládnych strán pri dodávkach poľského uhlia. Ale škandál bol na svete, nešlo ho iba tak stornovať. Stríbrný sa musel dostaviť pred súd. A ten ho oslobodil. Všetko sa vedelo, ale nič sa vraj nedalo dokázať.⁸

4 Právna úprava postihu korupcie v období I. Slovenskej republiky

V roku 1943 bol prijatý zákon č. 150/1943 Sl. z. o úplatkárstve a podplácaní, ktorý reagoval na rozširovanie korupcie počas vojnových rokov. Zákon definoval okrem iného verejný orgán, pod ktorým rozumel osobu, ktorej podľa platných predpisov bol zverený výkon verejnej právomoci.

Na túto úroveň boli postavení:

- zamestnanci štátu a verejnoprávnych korporácií, ich alebo nimi spravovaných podnikov, ústavov a fondov;
- správnych a dozorných orgánov (ich členov) a zamestnancov peňažných ústavov, hospodárskych a zárobkových spoločenstiev, ústavov povinného poistenia a všetkých súkromných podnikov a ústavov, ktoré sú pod štátnym dozorom, ak tým, za čo bol prospech ponúknutý, sľúbený, poskytnutý, prijatý alebo žiadaný, prípadne činnosťou, v ktorej sa použil alebo mal použiť vplyv na dotyčnú osobu, bol dotknutý verejný záujem.

Zákon č. 150/1943 Sl. z. zrušil definíciu trestných činov prijímania úplatku a podplácania, ako ho chápala predchádzajúca právna norma (zákon č. 178/1924 Sb. z.) a nanovo ich definoval. Podplácania sa dopúšťala osoba, ktorá priamo alebo nepriamo ponúkla, sľúbila alebo poskytla úplatok podplácanému alebo s jeho vedomím osobe jemu blízkej alebo s jeho súhlasom

⁸ Z ďalších korupčných afér obdobia prvej Československej republiky možno uviesť ešte benzínovú aféru, krach poisťovne Fénix a cukrovú aféru.

niekomu inému. Trestného činu prijímania úplatku sa dopúšťala osoba, ktorá prijala alebo žiadala úplatok. Úplatok prijme (žiada), kto pre seba alebo pre niekoho iného priamo alebo nepriamo prijme (žiada) úplatok alebo sľub úplatku alebo prejaví súhlas, aby tak učinila iná osoba. Úplatkom sa rozumel hocijaký prospech, na ktorý podplácaný podľa vtedajších predpisov nemal nárok.

Zákon v ďalších ustanoveniach rozvádzal jednotlivé skutkové podstaty trestných činov a vyžadoval pre trestnosť činu prospech nie nepatrnej hodnoty, a aby bol pritom dotknutý aj verejný záujem. Výnimku tvorili iba kvalifikované skutkové podstaty, ktoré sa spájali s výkonom právomoci sudcovskej alebo s rozhodovaním o veciach verejných, kde sa pre trestnosť činu vyššie uvedené podmienky nevyžadovali.

Za trestné činy spojené s úplatkárstvom a podplácaním hrozil trest odňatia slobody, ktorý závisel od konkrétnej skutkovej podstaty, a zároveň vedľajším trestom pre už uvedené trestné činy bola strata úradu a volebného práva. V odsudzujúcom rozsudku pre trestné činy uvedené v zákone č. 150/1943 Sl. z. bolo potrebné vysloviť, že majetkový prospech, ktorý vinník získal trestným činom podľa tohto zákona, sa zhabe a predá v prospech štátu.

Zákon o úplatkárstve a podplácaní zaviedol inštitúty, ktoré na vtedajšiu dobu môžeme považovať za prevratné. Právna norma používala modernú právnu terminológiu a upúšťala od pojmov, ktoré používal Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch. Boli definované všetky formy korupcie (podplácanie, prijímanie úplatku, nepriama korupcia) a v súvislosti s týmito trestnými činmi zákon tiež definoval blízku osobu (táto definícia sa týkala hlavne trestného činu podplácania).⁹

5 Trestnoprávna ochrana pred korupciou po druhej svetovej vojne

V povojnovom období bol prijatý zákon č. 86/1950 Zb., ktorého hlavný prínos spočíval v tom, že zrušil dvojkoľajnosť právneho systému zavedeného po vzniku republiky a zjednotil právnu úpravu v Čechách a na Slovensku. Zároveň jeho prijatím bol zrušený Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch č. 5/1878, ktorý sa dovtedy používal na Slovensku. Zákon okrem prijímania

⁹ JALČ, A., Korupcia – trestnoprávny vývoj, rekonštrukcia a trestná zodpovednosť právnických osôb. In: *Justičná revue*, roč. 57, č. 1, 2005, s. 2.

úplatku, podplácania a nepriamej korupcie poznal špecifický trestný čin úplatkárstva pri voľbách (§ 156 TZ). Zákon zaviedol aj zánik trestnosti podplácania, ktorý bol upravený formou špeciálnej účinnej ľútosti. Objektívnu stránku trestných činov prijímania úplatku a podplácania chápal veľmi úzko, len v súvislosti s rozhodovaním vo veciach všeobecného záujmu alebo s výkonom takéhoto rozhodnutia.¹⁰

Trestného činu sa dopustila osoba, ktorá v súvislosti s rozhodovaním o veciach všeobecného záujmu alebo s výkonom takého rozhodnutia prijme alebo dá si sľúbiť úplatok. Podplácania sa dopustil ten, kto inému v súvislosti s rozhodovaním o veciach všeobecného záujmu alebo s výkonom takého rozhodnutia poskytne alebo sľúbi úplatok.

Zákon tiež poznal osobitné ustanovenie o účinnej ľútosti. K beztrestnosti mohlo dôjsť len za podmienky, že páchatel bol o úplatok požiadaný alebo aspoň nepriamo mu to bolo naznačené (+ urobil o tom dobrovoľné oznámenie prokurátorovi alebo orgánu bezpečnosti).

Dňa 1. januára 1962 vstúpil do účinnosti Trestný zákon č. 140/1961 Zb. Z hľadiska súčasnosti možno pôvodnú právnu úpravu hodnotiť ako krok vpred, pretože zákonodarca sa snažil silný ideologický náboj, ktorý bol v popredí v Trestnom zákone č. 86/1950 Zb. potlačiť (aj vzhľadom na zmeny v spoločnosti), ale aj tak stále išlo o socialistický Trestný kódex (napr. z hľadiska usporiadania jednotlivých hláv osobitnej časti trestného zákona atď.). Nový trestný zákon bol po vzniku Slovenskej republiky k 1. 1. 1993 recipovaný a bol od tejto doby zákonom Slovenskej republiky.

Korupčné trestné činy zákonodarca začlenil do 3. hlavy TZ pod názvom Úplatkárstvo. Zákon rozoznával tri formy týchto trestných činov: prijímanie úplatku (§ 160 TZ), podplácanie (§ 161 TZ) a nepriama korupcia (§ 162). Definície jednotlivých foriem týchto trestných činov zákon prebral z predchádzajúceho trestného zákona, zmenili sa však druhy a výška trestov. Trestné činy prijímania úplatku alebo podplácania bolo možné spáchať len v súvislosti s obstaraním veci všeobecného záujmu. Tento pojem sa ďalej precizoval a súdna judikatúra ho ďalej dopĺňovala.

¹⁰ KOČAN, Š., Historický prehľad vyšetrovania korupcie v Slovenskej republike. In: SCHELLE, K., TAUCHEN, J. (eds.), *Korupce – včera a dnes*. Sborník z kolokvia porádaného Katedrou dejín štátu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law. Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2013, s. 51-53.

Základným znením bol § 160, ktorý hovoril, že trestne zodpovedným je ten, kto za úplatok alebo inú nenáležitú výhodu zneužije svoje zamestnanie, povolanie, postavenie alebo funkciu na poskytnutie výhody niektorej osobe alebo jej neodôvodnené uprednostnenie pred inými, podľa § 160a bol trestne zodpovedný ten, kto v súvislosti s obstarávaním vecí všeobecného záujmu priamo alebo cez sprostredkovateľa prijme, žiada alebo si dá sľúbiť úplatok alebo inú nenáležitú výhodu. Podľa § 161 bol trestne zodpovedný ten, kto poskytol úplatok alebo inú nenáležitú výhodu alebo sľúbil inému, aby tento zneužil svoje zamestnanie, povolanie, postavenie alebo funkciu na poskytnutie výhody niektorej osobe.

Novelizáciou Trestného zákona č. 102/1995 Z. z. došlo k zrušeniu trestnej zodpovednosti za trestný čin podplácania podľa § 161, § 162 Trestného zákona a ku zrušeniu ustanovenia o účinnej ľútosti podľa § 163 Trestného zákona. Tieto ustanovenia boli zrušené v dôsledku toho, že došlo k názoru o „beztrestnosti osôb,“ ktoré podplácajú a že tieto osoby budú oznamovať prípady podplácania orgánom činným v trestnom konaní. No to sa v praxi nepotvrdilo a preto došlo k ďalšej novele Trestného zákona č. 10/1999 Z. z., kde bol opäť zavedený trestný čin podplácania. Ďalšia novela Trestného zákona č. 183/1999 Z. z. zmenila názov tretieho oddielu z pôvodného úplatkárstva na korupciu a do zákona vložila nové skutkové podstaty. Novely Trestného zákona z roku 1999 sa snažili vystihnúť všetky požiadavky medzinárodných dohovorov a aktov, vrátane OECD, Rady Európy a EÚ, ktoré boli záväzné pre Slovenskú republiku.

Skutkové podstaty boli rozšírené o formy konania – poskytnúť, sľúbiť úplatok, ako aj prijať, žiadať, dať si sľúbiť úplatok; priamo alebo cez sprostredkovateľa.

Novým bolo ustanovenie § 160 b, § 161 b o trestnosti podplácania zahraničného verejného činiteľa v zahraničnom obchode, aj § 160c, 161c o trestnosti podplácania členov zahraničného parlamentného zhromaždenia, sudcov alebo úradníkov medzinárodných, nadnárodných medzivládnych organizácií. V týchto prípadoch postačuje, že k podplácaniu dôjde v súvislosti s výkonom ich funkcie, aj keď svoje povinnosti neporušia.

6 Záver

Záverom možno povedať, že v období prvej Československej republiky sa rozmáhali vo veľkej miere rôzne úplatkárske aféry, motivované snahou po osobnom obohatení politických exponentov. Podľa druhu a predmetu, ktorého sa dotýkali, dostávali také zodpovedajúce pomenovania (liehová, benzínová, cukrová aféra ad.). Vznikali nie preto, že by princíp demokracie sám o sebe bol zlý, ale ich príčinou bol hlavne nedostatok osobných a mravných kvalít tých, ktorí do nich boli zapletení.

Keďže žiadna strana vo voľbách nezískala väčšinu, bola potreba vytvárania koalícií. Koalícia sa obyčajne vytvárala z piatich a viac koalíčných strán, ktoré mali rôzne politické, ekonomické záujmy, a preto konsenzus sa vytváral aj za cenu ústupkov, kde bol iba krôčik ku korupcii. Aféry sa koalícia snažila zmiest' zo stola, už aj s ohľadom na svojich voličov a neželanú publicitu.

V Slovenskej republike je po roku 1989 korupcia stabilnou formou spoločenskej organizácie, teda ide o štrukturálnu korupciu, ktorá zároveň úzko súvisí s pretrvávajúcim vplyvom predrevolučných sietí medziľudských kontaktov. Nejasný charakter vlastníckych vzťahov a nekvalitná právna regulácia vo vzťahu k nakladaniu s verejnými zdrojmi vytvárajú silné koruptogénne prostredie, ktoré je v mikrosociálnej rovine doplnené slabou lojalitou občanov k štátu a jeho inštitúciám.

Summary

Corruption Acts in Historical and Legal Context in the Czech Republic and Slovakia

Corruption is an event equal old as human history and already from ancient world it is considered as the most widespread from the crime. Despite the fact that the corruption occurs also in the private area, in the past the corruption was considered only in the cases, related to public authorities, government officials and elected representatives.

The corruption is one of the most serious problems on the present. The Criminal Codes deals with it at the very outset, they are trying to punish it and suppress it. The article deals with analysis of criminal codification of corruption in specific period in the Czech Republic and Slovakia in terms of the various laws containing criminal regulations and also in view of the various amendments of the mentioned codes.

TRANSFORMÁCIA INŠTITÚTU PROKURATÚRY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1990 AŽ 1992*

*Michal Považan***

1 Úvod

Vznik prokuratúry resp. štátneho zastupiteľstva¹ na Slovensku možno datovať do roku 1850 a teda náš právny poriadok pozná tento inštitút s jedným krátkym prerušením viac ako stošesťdesiat rokov. Bolo to obdobie prevratných zmien, ale v každom období sa nakoniec vrátili k inštitútu prokuratúry. Vývoj právneho poriadku na Slovensku v tomto období možno charakterizovať ako sled neustálych zmien, ktoré zanechali svoje znaky aj na inštitúte prokuratúry. Tieto zmeny neboli zapríčinené iba zmenami štátnych útvarov či foriem vlády, ale aj samotných ideových základov, na ktorých bol právny poriadok vystavaný.

Takýmto obdobím bola aj perióda po roku 1989, keď došlo k zásadnej prestavbe spoločenského zriadenia a tým aj k prebudovaniu prokuratúry socialistického typu na prokuratúru demokratickú inšpirovanú francúzskym modelom.

V práci si budeme všímať hlavne obdobie 1990 až 1992, teda čas, keď sa diskutovala i realizovala hlavná reforma prokuratúry na Slovensku.

Žiadne skúmanie nevychádza z bodu nula, ale nadväzuje na práce, ktoré boli publikované o vývoji tohto inštitútu u nás i v širšej perspektíve. Na prvom mieste je potrebné spomenúť monografickú prácu trojica autorov Jozef Čentěš, Michal Považan a Ján Šanta² o dejinách prokuratúry na Slovensku. Ide o prvú komplexnú prácu venujúcu sa tejto problematike u nás. Práca

* Táto práca bola podporená grantom VEGA 1-0283-14.

** Mgr. Michal Považan, PhD., Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

1 V texte používame termíny prokuratúra a štátne zastupiteľstvo ako synonymá okrem častí, kde je výslovné uvedené, že reprezentujú odlišné modely tohto inštitútu, teda francúzsky a nemecký model.

2 ČENTĚŠ, J. – POVAŽAN, M. – ŠANTA, J., *Dejiny prokuratúry na Slovensku*. Bratislava: ATTICUM, 2014, s. 234.

sa venuje najrôznejším aspektom dejín inštitútu a otvára mnohé otázky, ktoré ešte čakajú na preskúmanie. Podobne hodnotná je aj práca autorov Jozef Kuchta a Karel Schelle³. Okrem týchto monografických prác, bolo publikovaných množstvo článkov, ktoré čiastočne riešili skúmanú problematiku z pohľadu pozitívneho práva. Na základe prehľadu literatúry možno konštatovať, že zatiaľ chýba komplexnejšie spracovanie premien prokuratúry v období 1990 až 1992.

2 Vývoj prokuratúry v rokoch 1990 až 1992

Samozrejme, skúmanie obdobia 1990 až 1997 nie je možné bez poznania času, tesne mu predchádzajúcemu.

Zmeny obdobia 1990 až 1992 vyplývajú z rozsiahlych premien odštartovaných po 17. novembri 1989 a vedúcich k uskutočneniu rozsiahlych zmien v politickom, štátnom, hospodárskom, sociálnom a kultúrnom živote občanov ČSSR, neskôr Českej a Slovenskej Federatívnej republiky (ďalej spravidla, ČSFR⁴). Uvedené zmeny smerovali k vytvoreniu pluralitného demokratického politického systému, ako aj k vytvoreniu trhového hospodárstva. Tieto transformačné zmeny sa dotkli i právneho poriadku ČSFR ako i Českej republiky a Slovenskej republiky ako subjektov česko - slovenskej federácie⁴.

Politické a spoločenské zmeny sa prejavili v zmene funkcií štátu a štátneho aparátu a logicky sa týkali aj ďalšieho postavenia prokuratúry. V určitom zmysle možno hovoriť o vnútornej kríze prokuratúry ako funkčného modelu. Na jednej strane stála tradícia socialistickej prokuratúry tak ako ju poznali aktívny právnici pôsobiaci v justícii i politickom živote a na druhej koncept štátneho zastupiteľstva nemeckého modelu, ktorý fungoval v oboch častiach štátu do roku 1948. V tomto období sa rozvinula hlavne v českej časti štátu bohatá diskusia o budúcom smerovaní prokuratúry⁵. Na túto tému generálna prokuratúra zorganizovala aj odborný seminár, kde odzneli názory pre aj proti obom modelom budúcnosti prokuratúry. V týchto diskusiách

³ KUCHTA, J. – SCHELLE, K., *Historie a současnost státního zastupitelství*. Brno: Masarykova universita, 1994.

⁴ CHOVANEC, J., Rozdelenie Českej a Slovenskej Federatívnej republiky a vznik samostatnej Slovenskej republiky. In: *Karlovarská právní revue*, č. 2, 2013, s. 4.

⁵ Napríklad pozri OSMANČÍK, O., K budúcnosti prokuratúry. In: *Prokuratúra*, č. 1, 1991, s. 40 – 52.

sa ukázalo, že nemožno prevziať dovtedajšiu právnu úpravu, ale je potrebné pôsobnosť prokuratúry prispôbiť zmeneným spoločenským pomerom. Na druhej strane bola silná opozícia voči návratu predchádzajúceho modelu z obdobia do roku 1948, ktorý by prokuratúru vytesnil z veľkej časti jej pôsobnosti a určil jej skoro výlučne verejnožalobnú funkciu. Argumentovalo sa špecifickými podmienkami, ktoré sa u nás za uplynulých štyridsať rokov vytvorili a teda nemožnosťou jednoduchej zmeny⁶. Prevaha zástancov oboch koncepcií v jednotlivých republikách federácie viedla k presadeniu odlišných koncepcií v nástupníckych štátoch ČSFR.

Za podstatné z pohľadu ďalšieho vývoja inštitútu treba považovať vypustenie čl. IV. Ústavy o vedúcej úlohe strany, čím prišlo k prerušeniu spätosti prokuratúry s komunistickou stranou a odpolitizovaniu prokuratúry. Na túto zmenu nadväzovala novela zákona o prokuratúre, ktorá stanovovala požiadavky apolitickosti prokurátorov a vyšetrovateľov prokuratúry (§ 37 ods. 1 písm. d/ zákona č. 168/1990 Zb. účinného od 1. júla 1990, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o prokuratúre). Týmto ustanovením sa rozšírili obligatórne podmienky na možnosť výkonu funkcie prokurátora alebo vyšetrovateľa prokuratúry o podmienku, že nie sú členmi žiadnej politickej strany.

Prokuratúra potrebovala aj personálnu očistu. Priestor pre jej realizáciu bol vytvorený § 40a zákona č. 168/1990 Zb., ktorý umožňoval generálnemu prokurátorovi (ČSFR, ČR a SR) prepustiť prokurátora, ak „porušil svoje povinnosti takým spôsobom, že stratil dôveru potrebnú k zastávaniu doterajšej funkcie“. Vzhľadom na existujúce výsadné postavenie prokuratúry v ústavnom modeli ČSFR bolo toto ustanovenie zrejme najdôležitejšou časťou novely a slúžilo k nielen k odpolitizovaniu prokuratúry, ale k hlavne k jej dekomunizácii a tiež k odstráneniu prokurátorov, ktorí v predchádzajúcom období zneužívali svoje postavenie na politické či osobné ciele⁷.

Orem vyššie uvedeného zákon č. 168/1990 Zb. priniesol zmeny v oblasti užívanej právnej terminológie, pričom bola odstránená jej proklamatívnosť a politickosť. Tento zákon rešpektoval požiadavku na opustenie dozoru

⁶ VOJÁČEK, L. - SCHELLE, K., *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2007, s. 380-381.

⁷ SEGEŠ, I., Niekoľko úvah o základných tézach koncepcie postavenia prokurátora v trestnom konaní. In: *Prokuratúra*, č. 1-2, 1992, s. 73.

prokurátora nad vykonávaním a zachovávaním zákonov súdmi v záujme nerušeného a nezávislého výkonu sudcovskej funkcie Postavenie a oprávnenie prokurátorov pred súdmi a štátnymi notárstvami ponechal na úpravu v osobitných zákonoch⁸.

Zákonom č. 168/1990 Zb. ako aj ďalšími zákonmi boli prokuratúre odňaté viaceré oprávnenia, a to najmä vo vzťahu k súdom, a prokuratúra prestala v netrestnej oblasti plniť úlohu univerzálneho strážcu zákonnosti. Ponechala si však dozor nad zákonnosťou výkonu pôsobnosti orgánov verejnej správy. Odstránenie dozoru nad súdmi nemožno hodnotiť inak ako pozitívne, keďže v spoločnosti založenej na princípe reálneho delenia moci a zvrchovanosti ústavy a zákonov, musí mať každý orgán verejnej moci presne vymedzené postavenie a úlohy⁹. Po novele zákona o prokuratúre (zákon č. 168/1990 Zb.) prokurátor v netrestnej oblasti už nemal tak typicky vyhradené verejnoprávne postavenie limitované dozorovou funkciou, ale predovšetkým, procesnoprávnou pozíciou. V tej uplatňoval svoje oprávnenie (plynúce sčasti aj z hmotnoprávných predpisov) a plnil povinnosti v procese v rámci princípu rovnosti upraveného v § 18 Občianskeho súdneho poriadku. Novelou zákona o prokuratúre sa v prvom rade urobilo zadosť ústavnému princípu nezávislosti súdov, no podľa všetkého, bez ujmy na kvalifikovaní prokurátora ako významnej záruky zákonnosti v občianskom súdnom konaní¹⁰. Zánik univerzálneho dozoru nad zachovávaním zákonnosti, bol predpokladom zaradenia prokuratúry v budúcej sústave orgánov verejnej moci. V netrestnej oblasti prokuratúry dovtedajší výkon všeobecného dozoru bol v zásade obmedzený na prieskum správnych rozhodnutí a prestali sa konať previerky v podnikoch a iných organizáciách nad stavom zachovávanía zákonnosti.

Zákon č. 168/1990 Zb. znamenal zúženie všeobecného dozoru prokuratúry a tiež rozchod so sovietskou koncepciou prokuratúry ako štvrtej moci v štáte. Prokuratúra si po novom musela nájsť svoje miesto v sústave verejných orgánov a nestála už nad nimi.

⁸ ŠÍSTEK, F., Nad Novelou zákona o prokuratúre. In: *Prokuratúra*, č. 3, 1990, s. 4.

⁹ ŠŮREK, S., Pôsobnosť prokuratúry v netrestnej oblasti. In: *Justičná revue*, roč. 57, č. 11-12, 2012, s. 1.

¹⁰ BENEČ, S. - MAZÁK, J., Prokurátor v občianskom súdnom konaní po novele zákona o prokuratúre. In: *Prokuratúra*, č. 3, 1990, s. 19.

Zmeny po roku 1989 umožnili vyrovnat' sa s krivdami a nezákonnosťami, ktoré prinieslo totalitné obdobie. Zároveň umožnili spoločenskú rehabilitáciu a návrat prokurátorov, ktorí museli po roku 1968 opustiť miesta prokurátorov. Personálne zmeny na prokuratúre boli riadené z vrchu. Novým generálnym prokurátorom ČSFR bol v roku 1990 vymenovaný JUDr. Pavol Sitár a po jeho odvolaní JUDr. Tibor Böhm, ktorý bol krátko aj generálnym prokurátorom SR. Následne v rokoch 1990-1992 vo funkcii generálneho prokurátora ČSFR postupne pôsobili doc. JUDr. Ivan Gašparovič, CSc. a JUDr. Martin Lauko. V rokoch 1990 až 1992 vo funkcii generálneho prokurátora Slovenskej republiky postupne pôsobili JUDr. Tibor Böhm (1990), JUDr. Ladislav Čendula (1990 – ako I. námestník generálneho prokurátora vykonával zastupovanie funkcie generálneho prokurátora) a JUDr. Vojtech Bacho (1990 -1994). Na tieto zmeny nadviazali aj výmeny riadiacich prokurátorov na krajskej a okresnej úrovni a postupne sa vymenila väčšina prokurátorského zboru.

Postupne vo vnútornej i celospoločenskej diskusii vznikala koncepcia prokuratúry ako orgánu, ktorý chráni práva a zákonom chránené záujmy fyzických osôb, právnických osôb a štátu. Samozrejme, toto je veľmi široké konštatovanie, ktoré pokiaľ malo znamenať rozchod so socialistickým modelom, muselo byť naplnené obsahom. Žiaľ, práve v tomto období odborná diskusia na Slovensku z veľkej časti utíchla. Tvorcovia novej legislatívy preukázateľne vychádzali z existujúceho socialistického modelu a skôr išli cestou jeho postupného prispôsobenia novým podmienkam ako koncepčným úvahám o novom modeli prokuratúry a jej mieste v spoločnosti. Rozhodne kľúčové pre koncepciu prokuratúry bolo zodpovedať otázky právomocí prokurátora v predsúdnom trestnom konaní, vo všeobecnom dozore prokurátora a pôsobnosti prokurátora v civilnom konaní. Možno konštatovať, že v týchto otázkach sa situácia zmenila iba čiastočne. Samozrejme, prokuratúra, musela akceptovať podstatné zvýšenie významu súdov, najmä v oblasti ústavného súdnictva a správneho súdnictva, ktoré začali plniť svoje úlohy v priestore, ktorý bol pred rokom 1989 doménou prokuratúry. Týmto bol obmedzený všeobecný dozor prokuratúry, ale prokuratúra si stále udržala

viaceré kompetencie pri dohliadaní na zákonnosť postupu orgánov verejnej správy ako aj kompetenciu podávať mimoriadne dovolania voči rozhodnutiam súdov. V tomto ostalo dedičstvo socialistického modelu zachované.

Na ďalší vývoj prokuratúry mali vplyv aj medzinárodné dokumenty. Z týchto dokumentov možno spomenúť najmä Smernicu o úlohe prokurátorov, ktorú schválil 8. kongres Organizácie Spojených národov o prevencii zločinnosti a zaobchádzaní s páchatel'mi (ďalej len „kongres OSN“), ktorý sa uskutočnil v dňoch 27. augusta až 7. septembra 1990 v Havane. Kongres OSN prijal Pravidlá o úlohe prokurátorov (ďalej len „pravidlá“), ktoré sú uvedené v prílohe rezolúcie. V pravidlách sú upravené požiadavky na kvalifikáciu, výber a prípravu prokurátorov; postavenie a podmienky služby; slobodu prejavu a združovania; úlohy v trestnom konaní; diskrečnú právomoc; alternatívy stíhania; vzťahy k ostatným vládnym orgánom a justícii a disciplinárne konania vedené proti prokurátorom. Z hľadiska pravidiel je okrem iného podstatná úloha prokurátorov v trestnom konaní. Pravidlá vyžadujú presné oddelenie úradu prokurátora od súdnych funkcií. Od prokurátorov pravidlá vyžadujú plnenie aktívnej úlohy v trestnom konaní, a to tak v prípravnom konaní, ako aj v súdnom konaní. Pri plnení úloh majú prokurátori postupovať korektne, rešpektovať a chrániť ľudskú dôstojnosť a podporovať ľudské práva, a tak prispievať k zaisteniu riadneho konania a bezporuchovej funkcie systému trestnej justície. Tento kongres vyzval členské štáty OSN, aby zahrnuli pravidlá do národnej legislatívy a aby ich rešpektovali a realizovali v právnej praxi. Rešpektovanie a realizáciu pravidiel podporila aj Európska asociácia sudcov pre demokraciu a slobody (MEDEL), ktorá v januára 1993 v Palerme schválila Európsky štatút súdnictva. V tomto dokumente sudcovia požiadali tiež, aby sa rozpracovali minimálne normy princípov riadenia aplikovateľných na úlohy verejných činiteľov prokuratúry, ktoré boli schválené na uvedenom kongrese.

V analyzovanom období v súvislosti s úsilím o vstup Českej a Slovenskej Federatívnej republiky do Rady Európy výbory obidvoch snemovní Federálneho zhromaždenia pristúpili k spracovaniu ústavného zákona o občianskych právach a slobodách. Bezprostredným podnetom pre tieto legislatívne práce boli návrhy obidvoch národných rád; z nich taktiež konečné znenie vychádza a rešpektuje súčasne aj vecne zodpovedajúce medzinárodné

deklarácie a dohovory, najmä Všeobecnú deklaráciu ľudských práv, Dohovor o právach dieťaťa, Pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, ako aj Pakt o občianskych a politických právach¹¹. Výsledkom tohto úsilia bolo prijatie ústavného zákona č. 23/1991 Zb., ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd ako ústavný zákon Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej republiky (ďalej len „Listina“), ktorý nadobudol účinnosť 8. februára 1991 a pozostáva zo šiestich hláv. Listina predstavovala základ pre garanciu základných práv a slobôd a výrazne ovplyvnila ďalšiu ústavnoprávnu a zákonnú úpravu na našom území.

V nadväznosti na Listinu bol prijatý ústavný zákon č. 91/1991 Zb. o Ústavnom súde Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, ktorý nadobudol účinnosť 1. apríla 1991 a pozostáva z 22 článkov. Ústavný súd ČSFR napriek krátkemu obdobiu fungovania (1991 - 1992) svojou rozhodovacou činnosťou položil základy ochrany ústavnosti v podmienkach tak spoločného štátu, ako aj následníckych štátov. Ústavný súd pozostával zo šiestich sudcov z Česka a šiestich sudcov zo Slovenska. Predsedom Ústavného súdu ČSFR bol JUDr. Ernest Valko.

V roku 1991 v oblasti justície bolo významným aj schválenie zákona č. 335/1991 Zb. o súdoch a sudcoch, ktorý nadobudol účinnosť (v prevažnom rozsahu) 1. septembra 1991 a pozostáva zo 74 paragrafov. Dôležitým bolo ustanovenie § 1 podľa ktorého, „Súdnictvo vykonávajú nezávislé sudy Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky a Slovenskej republiky.“

V tomto období došlo k významným zmenám aj v právnej úprave netrestnej oblasti pôsobenia prokuratúry. Tieto zmeny sa vykonali na základe zákona č. 519/1991 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa Občiansky súdny poriadok a notársky poriadok, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 1992 a pozostáva z piatich článkov. Z hľadiska zameranie tejto štúdie je podstatné to, že zákonom č. 519/1991 Zb. sa zaviedlo správne súdnictvo, ktoré rieši veci týkajúce sa rozhodovania orgánov verejnej správy. V nadväznosti na tieto zmeny sa stala aktuálnou otázka ďalšieho pôsobenia prokuratúry v mimosúdnej oblasti, konkrétne dozor nad dodržiavaním zákonov a ostaných všeobecne

¹¹ ŠEVČÍK, V., K Listině základních práv a svobod (I.). In: *Justičná revue*, roč. 44, č. 3, 1992, s. 6.

záväzných právnych predpisov orgánmi verejnej správy. Zachovanie dozorových oprávnení prokurátora nad činnosťou orgánov verejnej správy vychádza z koncepcie, že záruky dodržiavania zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov v oblasti verejnej správy nemôžu byť obmedzené len na preskúmavanie rozhodnutí orgánov v správnom súdnictve. Jeho pôsobnosť tiež nezahŕňa všetku rozhodovaciu činnosť orgánov verejnej správy, a navyše súd môže preskúmať zákonnosť rozhodnutí orgánov verejnej správy len vtedy, ak oprávnená osoba v zákonom ustanovenej lehote podá žalobu proti právoplatnému rozhodnutiu orgánov verejnej správy alebo návrh, ktorým je prostriedok proti neoprávnenému rozhodnutiu orgánov verejnej správy¹².

Zákomom č. 519/1991 Zb. došlo k zmene pôsobnosti prokuratúry v občianskosúdnej oblasti, keď generálny prokurátor (rovnako ako minister spravodlivosti) stratil možnosť podať mimoriadny opravný prostriedok sťažnosťou pre porušenie zákona. Tento mimoriadny prostriedok bol nahradený dovolaním, ktorý bol oprávnený podať iba účastník konania. Zákon č. 519/1991 Zb. znamenal, že riadne a mimoriadne opravné prostriedky boli zverené výhradne do dispozičnej sféry účastníkov konania s výnimkou oprávnenia prokurátora podľa § 35 Občianskeho súdneho poriadku.¹³ Novelizáciou § 35 Občianskeho súdneho poriadku bola zúžená predchádzajúca fakticky neobmedzená pôsobnosť prokurátora vstúpiť do súdneho konania prípadne ho svojim návrhom začať len na vstupné právo vo veciach spôsobilosti k právnym úkonom, vyhláseniam za mŕtveho a zápisu do obchodného registra¹⁴. Vo všetkých už začatých konaniach, keď návrh podával prokurátor alebo do konania vstúpil, zanikla účasť prokurátora ku dňu nadobudnutiu účinnosti novely. Pôsobnosť generálneho prokurátora v konaní o popretí otcovstva v zmysle zákona o rodine však zostala nedotknutá. Na druhej strane pôsobnosť prokuratúry bola rozšírená napr.

¹² ŠRÁMEL, B., Netrestná pôsobnosť prokuratúry SR – nutnosť alebo prežitok? In: *Justičná revue*, roč. 64, č. 8-9, 2012, s. 964.

¹³ TICHÝ L., Mimoriadne dovolanie generálneho prokurátora v systéme opravných prostriedkov. In: *Bulletín slovenskej advokácie*, č. 9, 2007, s. 134.

¹⁴ LATA, J., Prokuratúra. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dejín bezpráví*. Brno: Medzinárodný politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 888-891.

zákonem o kolektívnom vyjednávani, kde podľa ustanovenia § 21, resp. § 29 mohol prokurátor podať návrh na určenie nezákonnosti štrajku, resp. výluky¹⁵.

V nadväznosti na uvedené zmeny pôsobenia prokuratúry sa na základe porady vedenia federálnej generálnej prokuratúry konanej v dňoch 30. – 31. mája 1991, pristúpilo k spracovaniu Koncepcie činnosti prokuratúry v netrestnej oblasti (ďalej len „koncepcia“). Komisia pre spracovanie návrhov koncepcie, vedená prvým námestníkom generálneho prokurátora ČSFR, pripravila v roku 1991 spracovanie konečného návrhu koncepcie. Pri vymedzení úloh prokuratúry v netrestnej oblasti sa vychádzalo z týchto zásad:

- Prokuratúra musí zaisťovať ochranu práv fyzických a právnických osôb a záujmov štátu na dodržiavani zákonov nielen v konaní pred súdmi, ktoré budú začaté len na návrh fyzických osôb a právnických osôb.
- Prokuratúra musí zaisťovať ochranu verejného záujmu a verejného poriadku.
- Prokuratúra nemôže mať žiadnu administratívnu či inú rozhodovaciu právomoc, ale jej oprávnenia smerujú k tomu, aby príslušný orgán verejnej správy, právnická osoba alebo súd zaisťovali dôsledné dodržiavania zákonov¹⁶.

Koncepcia obsahovala tiež konkrétne návrhy opatrení prokuratúry v rámci všeobecného dozoru prokuratúry a účasti prokurátora v konaní pred súdom. Zároveň sa v návrhu koncepcie zvyrazňovala potreba upraviť v zákone funkcie prokuratúry v tzv. všeobecnom dozore (v rozsahu uvedenom v zásadách).

V rámci ďalšieho vývoja prokuratúry bola venovaná pozornosť aj pôsobnosti v trestnej oblasti, ktorá predstavuje rozhodujúcu časť jej činnosti. Podľa odbornej literatúry povinnosť stíhať všetky trestné činy, o ktorých sa štát dozvie, spôsobom zákonom ustanoveným, je a zostane jednou z prioritných povinností a práv štátu. Rozhodovať o tom, či sú tu dané zákonné podmienky pre trestné stíhanie a tým aj pre jeho začatie a následne i o tom, či bude na obvineného podaná žaloba alebo nie, môže byť vecou len k tomu

¹⁵ DÁVID, R. – TAUCHEN, J., Vývoj pôsobnosti státního zastupiteľství v civilním řízení od roku 1848 do současnosti. In: *Státní zastupitelství*, č. 10, 2007, s. 36.

¹⁶ *Prokuratúra*, č. 3 – 4, 1991, s. 90.

špecializovaného, vysoko profesionalizovaného orgánu verejnej moci, ktorým je práve prokuratúra. Len prokuratúra tiež zastupuje štát vo funkcii žalujúcej strany v konaní pred súdom¹⁷.

Na činnosť prokuratúry v trestnej oblasti nesporne mali vplyv novely Trestného zákona a hlavne Trestného poriadku.

V analyzovanom období bol Trestný poriadok novelizovaný trikrát (zákonom č. 178/1990 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok, zákonom č. 303/1990 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný poriadok, zákonom č. 558/1991 Zb. ktorým sa menia a dopĺňajú Trestný poriadok a zákon o ochrane štátneho tajomstva)

Zákon č. 178/1990 Zb. vypustil pojmy späté s predchádzajúcim režimom, novelizoval ustanovenia v nadväznosti na zmeny v právnom poriadku (najmä v Trestnom zákone), rozšíril dôvody neprípustnosti trestného stíhania, zmenil ustanovenia o subjektoch trestného konania, o väzbe (napr. dôvody, majetková záruka), obmedzení obvineného vo výkone trestu odňatia slobody, skrátil lehoty zadržania na 24 hodín, ustanovil nové inštitúty - odpočúvanie telefónnych hovorov¹⁸, precizoval úpravu o dôkazoch, ustanovil dispozičné oprávnenie poškodeného s trestným stíhaním pre taxatívne uvedené trestné činy, novelizoval úpravu vyhľadávania, vypustil oprávnenie prokurátora podávať návrh na potrestanie (zrušenie zákona o prečinoch), novelizoval ustanovenia o hlavnom pojednávaní (rozhodovanie súdov a procesný postup v konaní), mimoriadnych opravných prostriedkoch (st'ážnosť pre porušenie zákona, obnova konania), konaní samosudcu, vypustil úpravu trestného rozkazu, novelizoval ustanovenia vo vykonávaní konaní a v právnom styku s cudzinou (najmä doplnenie úpravy prevzatia z cudziny a odovzdania trestnej veci do cudziny).

Zákon č. 303/1990 Zb. modifikoval celkovú dĺžku trvania väzby tak, že v konaní pred súdom môže väzba trvať najviac jeden rok. Ak je však obvinený stíhaný pre taxatívne uvedené trestné činy väzba v konaní pred súdom môže trvať takú dobu, ktorá spolu s väzbou vykonanou v prípravnom konaní nepresiahne dva roky. Ak je taký obvinený vzatý do väzby

¹⁷ OSMANČÍK, O., O budúcnosti prokuratúry. In: *Prokuratúra*, č. 1, 1991, s. 44.

¹⁸ ČENTĚŠ, J., *Odpočúvanie - procesnoprávne a hmotnoprávne aspekty*. Bratislava: C.H. Beck, 2013, s. 52.

až v konaní pred súdom väzba môže trvať najviac dva roky. Ak v týchto lehotách nie je trestné stíhanie skončené, musí byť obvinený prepustený na slobodu.

Zákon č. 558/1991 Zb. ustanovil postup poskytovania informácií o trestnom konaní, vymedzil policajné orgány, ustanovil príslušnosť súdu na úkony v prípravnom konaní, novelizoval úpravu najmä vylúčenia orgánov činných v trestnom konaní, obhajobu v trestnom konaní, rozhodovania o väzbe (rozhodovanie o väzbe v prípravnom konaní prešlo z prokurátora na súd; rovnako rozhodovanie o príkaze na zatknutie, trvanie väzby, peňažná záruka), zadržania obvineného vyšetrovateľom alebo vyhládavacím orgánom, rozhodnutia o zadržanej osobe, domovej a osobnej prehliadke a prehliadke iných priestorov, vstupe do obydľia, vyšetrenia duševného stavu, pozorovania duševného stavu (v prípravnom konaní, prešlo z prokurátora na súd), vykonávania vyšetrovania, meritórnych rozhodnutí, sťažnosti pre porušenie zákona, obhajoby mladistvého, výkonu väzby, prevozu na účely konania v cudzine a výkonu rozsudkov cudzozemských súdov.

V roku 1992 sa zintenzívnili odborné diskusie o novej ústave a riešení štátoprávneho usporiadania ČSFR. Po dlhodobých jednaniach na poslednom zasadnutí expertnej komisie zloženej z predstaviteľov Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady, federálnej vlády aj národných vlád v dňoch 3. – 8. februára 1992 v Mílovách bol vypracovaný „Návrh zmluvy o zásadách štátoprávneho usporiadania spoločného štátu.“ Tento návrh Predsedníctvo SNR neschválilo, čím stroskotali rokovania o štátoprávnom usporiadaní. Z tohto dôvodu sa riešenie fakticky odložilo až na júnové voľby 1992. Po týchto voľbách nedošlo k uzavretiu dohody medzi národnými parlamentmi o zásadách štátoprávneho usporiadania a ČSFR začalo spieť k svojmu zániku na konci roka 1992.

V lete 1992 prebiehali intenzívne práce na vypracovaní návrhu ústavy Slovenskej republiky. Návrh ústavy bol schválený Slovenskou národnou radou 1. septembra 1992 vo forme ústavného zákona č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky. V rámci diskusií o ústavnej úprave prokuratúry bola venovaná pozornosť najmä začleneniu prokuratúry v systéme orgánov verejnej moci (postavenie medzi mocou výkonnou a súdnou), jej vnútornej organizácii, pôsobnosti a postaveniu, či prokuratúra má zostať samostatná

alebo či sa má prebudovať na štátne zastupiteľstvo. V rámci týchto diskusií hlavne českí autori požadovali prebudovanie prokuratúry na orgán fungujúci v rámci rezortu ministerstva spravodlivosti, príp. výslovne odmietali model prokuratúry ako univerzálneho strážcu zákonnosti v štáte¹⁹, iní presadzovali názory, že samostatnosť prokuratúry treba zachovať²⁰.

Právna úprava prokuratúry na území Slovenskej republiky sa stala súčasťou ôsmej hlavy Ústavy. Neznalosť jednoznačných odpovedí v čase prípravy pôvodného znenia Ústavy na začiatku 90. rokov mala za následok vznik politickej dohody o rámcovej úprave ôsmej hlavy obsahujúcej iba všeobecné ustanovenia upravujúce pôsobnosť a organizáciu prokuratúry v Slovenskej republike. Každopádne sa v legislatíve presadil názor, že prokuratúra ostane nezávislou hierarchickou a monokraticky riadenou inštitúciou a tým sa nadviaže na právny vývoj po roku 1948 a nevráti sa ku koncepcii štátneho zastupiteľstva existujúceho pred rokom 1948.²¹ Ústava zriaďuje prokuratúru vo veľmi osobitnej ústavnoprávnej podobe²² a tým nadväzuje na sovietsku teóriu o štvrtej moci v štáte. Prokuratúru nemožno bez výhrad zaradiť do žiadnej z troch sústav orgánov štátnej moci. V Ústave sú ustanovenia o prokuratúre vyčlenené zámerne do samostatnej ôsmej hlavy, pričom z dôvodovej správy k Ústave jednoznačne vyplýva, že „Prokuratúra, vychádzajúc z princípov ústavnosti a zvrchovanosti zákona i priority súdnej ochrany ústavných práv a slobôd občanov, je organickým článkom sústavy právnych záruk zákonnosti v demokratickom právnom štáte. Na ochrane záujmov štátu, ako aj práv a zákonom chránených záujmov fyzických a právnických osôb sa podieľa pôsobením pri uplatňovaní právnej zodpovednosti a zabezpečovaní nápravy nezákonnosti. Nenahrádza orgány výkonnej ani súdnej moci. V záujme toho, aby sa presne vymedzilo postavenie a pôsobnosť

¹⁹ Pozri napr. ZOULÍK, F., Poznámky k postavení prokuratury. In: *Právní praxe*, č. 3, 1993, s. 156-166; OSMANČÍK, O., Prokuratura nebo státní zastupitelství? In: *Československá kriminalistika*, č. 1, 1991, s. 97-109

²⁰ Pozri napr. SPÁČIL, J., K úvahám o budoucím postavení prokuratury v ČSFR. In: *Prokuratura*, č. 4, 1990, s. 35-36.

²¹ Pozri napr.: GOLEMA, A., Prokuratúra vo vzťahu k súdnictvu v návrhu Ústavy Slovenskej republiky. In: *Justičná revue*, roč. 54, č. 10, 1992, s. 34-37; BACHO, V., Prokuratúra – významný nástroj záruk zákonnosti v právnom štáte. In: *Justičná revue*, roč. 54, č. 10, 1992, s. 37-40.

²² Podrobnejšie pozri DRGONEC, J., Ústava Slovenskej republiky. Komentár. Šamorín: Heuréka, 2004, s. 771.

prokuratúry, je žiadúce, aby ich vymedzila priamo Ústava (...). Vzhľadom na svoju pôsobnosť prokuratúra nemôže byť súčasťou súdov ani niektorého z orgánov štátnej správy. Preto návrh ústavy predpokladá zachovanie sústavy orgánov prokuratúry na čele s generálnym prokurátorom Slovenskej republiky, ktorého bude vymenúvať hlava štátu na návrh Slovenskej národnej rady (teraz Národná rada Slovenskej republiky).“

Základná právna úprava postavenia prokuratúry je obsiahnutá v ôsmej hlave, prvom oddieli, v čl. 149 až 151 Ústavy. Podľa uvedených článkov Ústavy:

prokuratúra Slovenskej republiky chráni práva a zákonom chránené záujmy fyzických osôb, právnických osôb a štátu,

na čele prokuratúry je generálny prokurátor, ktorého vymenúva a odvoláva prezident Slovenskej republiky na návrh Národnej rady Slovenskej republiky, podrobnosti o vymenúvaní a odvolaní, právach a povinnostiach prokurátorov a organizácii prokuratúry ustanoví zákon.

Z hľadiska vymedzenia prokuratúry je potrebné uviesť, že Ústava a ani iný právny predpis účinný v Slovenskej republike *expresis verbis* nevymedzuje prokuratúru ako nezávislý orgán. Ústava priznáva nezávislosť len štátnym orgánom, o ktorých to výslovne uvádza. Napriek tomu, keď porovnáme postavenie napr. nezávislého Najvyššieho kontrolného úradu a spôsob kreovania jeho predsedu s postavením prokuratúry a spôsobom kreovania generálneho prokurátora, nájdeme mnohé výrazné zhody, ktoré vedú k záveru, že postavenie prokuratúry v ústavnom systéme SR nesie známky nezávislosti.

Ústava teda konštituuje prokuratúru ako samostatný orgán verejnej moci, ktorý nie je súčasťou ani zákonodarnej, ani výkonnej, ani súdnej moci. Jedná sa o orgán *sui generis*. Je orgánom verejnej moci, ktorý nesie znaky orgánov moci výkonnej i súdnej. Prokuratúra predstavuje univerzálny orgán ochrany práva, ktorý koná vo verejnom záujme. Jej úlohou je chrániť práva a oprávnené záujmy fyzických osôb, právnických osôb a štátu. Ústava teda neobmedzuje pôsobnosť prokuratúry len na presadzovanie záujmov štátu, či na pôsobnosť v trestnej oblasti. Prokuratúra ako orgán presadzujúci ochranu práv a zákonom chránených záujmov má svoje miesto v systéme orgánov verejnej moci nezastupiteľnú úlohu. Z ústavného vymedzenia úloh

prokuratúry v čl. 149 Ústavy možno vyvodit', že Ústava nekonštituuje prokuratúru výlučne ako orgán štátneho zastupiteľstva, zastupujúceho záujmy štátu v trestnom konaní, ale konštituuje prokuratúru ako širší orgán ochrany práva²³.

Ústava výslovne zakotvila, že ďalšie podrobnosti o vymenúvaní a odvolávaní, právach a povinnostiach prokurátorov a organizácií prokuratúry ustanovuje zákon. Z uvedeného vyplýva, že Ústava neustanovuje organizáciu prokuratúry, jej štruktúru a činnosť. Na úpravu týchto otázok zmocňuje čl. 151 Ústavy zákonodarcu. Princípy determinujúce organizačnú štruktúru prokuratúry a funkčné vzťahy pri výkone jej pôsobnosti sú princípmi zákonnými, nie princípmi ústavnými. Z tejto skutočnosti vyplýva oveľa širšia miera regulatívnej voľnosti zákonodarcu pri úprave postavenia, činnosti a organizácie prokuratúry, než je to v prípadoch týkajúcich sa postavenia, činnosti a organizácie súdov. Zákonodarca, ktorý princípy organizácie a funkčných vzťahov pri výkone pôsobnosti prokuratúry konštituuje, môže taktiež tieto princípy modifikovať a meniť, prirodzene s ohľadom na rešpektovanie iných ustanovení Ústavy vrátane jej čl. 149 a čl. 150²⁴.

Záver

Obdobie rokov 1990 až 1992 bolo kľúčové z pohľadu konštituovania súčasného modelu prokuratúry. V diskusiách resp. nedostatku diskusie sa rozhodovalo o budúcom smerovaní tohto inštitútu nás.

Rozdiely v oboch častiach vtedajšej federácie sa prejavovali aj vo vnímaní budúcnosti tohto inštitútu. Kým v českých krajinách boli silní zástancovia návratu k štátnemu zastupiteľstvu, na Slovensku sa v diskusii presadzovali hlavne zástancovia reformy existujúceho modelu aj pôsobnosti prokuratúry. Diskusia bola najživšia v rokoch 1990 až 1991 a v roku 1992 skôr utíchla, čo je prekvapivé vzhľadom na skutočnosť, že práve to bol rok, keď sa tvorila Ústava SR a rozhodovalo sa o budúcom smerovaní celého inštitútu. Napriek dominancii podporovateľov konceptu prokuratúry na Slovensku,

²³ HOFFMAN, M., *Prokuratúra SR – orgán ochrany práva*. Bratislava: Eurokódex, s. r. o., 2010, s. 37.

²⁴ PL. ÚS 17/08.

sa neuzavretosť celej diskusie prejavilo v samotnej hlave 8 Ústavy SR, na základe ktorej bola ponechaná ústavodarcom možnosť zákonodarcovi upraviť postavenie a organizáciu prokuratúry podľa svojho rozhodnutia.

Pokiaľ sa zamyslíme nad transformáciou prokuratúry v sledovanom období, dospejeme k záveru, že v sledovanom období prebiehala hlbšia diskusia o jej budúcnosti, ktorá nebola do konca roku 1992 dokončená, čo sa prejavuje aj v znení samotnej ústavy. Každopádne diskusia na Slovensku smerovala ku kontinuite²⁵ s právnym vývojom do roku 1989 a nie k návratu ku skúsenostiam a tradíciám pred roku 1948.

Samozrejme, zmienená kontinuita nie je úplná a má skôr formálno-právny charakter. Materiálno-právne môžeme konštatovať diskontinuitu ako to konštatoval aj československý ústavný súd svojím rozhodnutím vedeným pod spisovou značkou Pl. ÚS 1/92²⁶.

Základné zmeny oproti socialistickej prokuratúry a prokuratúrou ku koncu roku 1992 nie je len v zrušení článku IV ústavy z roku 1960 o vedúcej úlohe komunistickej strany a ďalších zákonných ustanovení, ktoré upravovali triednu a ideologickú úlohu prokuratúry, ale tiež v zrušení pôsobnosti prokuratúry hlavne čo sa týka dozoru nad výkonom súdnictva, zúžení jej pôsobnosti v civilných veciach a personálnej prestavbe prokuratúry.

Zrušením čl. IV ústavy z roku 1960 sa prokuratúra vymanila z priamej, v práve zakotvenej závislosti na vládnej moci resp. na jednej politickej strane a jej ideológii, ktorá disponovala všetkou mocou v štáte.

²⁵ KUCHTA, J. – SCHELLE, K., *Historie a současnost státního zastupitelství*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 61.

²⁶ Ústavný súd ČSFR argumentoval, že vytváranie právneho štátu vyžaduje odmietnutie formálno-legálneho poňatia právnej kontinuity, keďže právne normy nemožno interpretovať nezávisle od hodnotového systému liberálno-demokratického právneho štátu. Koncept diskontinuity s predošlým obdobím bol opretý o myšlienku politickej a materiálno-právnej diskontinuity medzi komunistickým a demokratickým právnym systémom, pričom táto diskontinuita je definovaná zmenami v hodnotách a princípoch, ktorými sa riadi nový ústavný a právny systém. Formálno-právna kontinuita nesmie tieto hodnoty obmedzovať. Blížšie pozri PRIBÁŇ, J., Ústavnosť a retroaktivita ve střední Evropě: teoreticko-historická reflexe. In: *Trestní právo*, č. 12, 2000, s. 7.

Summary

The transformation of Legal Institution of Prosecution in Czecho-Slovakia in Period of 1990 – 1992

The paper deals with the transformation of legal institution of prosecution in Czecho-Slovakia in period of 1990 – 1992. It sketches legal discussion on the topic and impossibility to reach compromise over adoption of future model of prosecution (French or German model). The paper maps changes of legislation on prosecution, its competences, organisational structure and relations to other public offices and governmental branches.

DEMOKRATICKÁ TRANSFORMÁCIA ŠPANIELSKA (1975–1978) A INŠTITÚCIA VLÁDY

*Ján Puchovský**

1 Úvod

Prechod Španielska od frankistickej diktatúry k demokracii, uskutočnený v priebehu relatívne krátkeho obdobia troch rokov, je v európskych ale aj svetových reáliách 20. storočia príkladom úspešného a zároveň pokojným spôsobom uskutočneného demokratizačného procesu. Na jeho začiatku – 22. novembra 1975, keď sa španielskou hlavou štátu po smrti diktátora Francisca Franca stal kráľ Juan Carlos I. Bourbonský¹, predstavovalo Španielsko posledný európsky pravicový diktátorský režim 20. storočia – relikv z čias medzivojnovnej Európy a obdobia druhej svetovej vojny, pre ktorý sa s ohľadom na osobnosť, ktorá mu dominovala 39 rokov vžil prívlastok frankistický. Po ukončení demokratickej transformácie, ktoré možno datovať k dňu nadobudnutia účinnosti novej Španielskej ústavy 29. novembra 1978, predstavovalo Španielsko demokratický štát s parlamentnou formou vlády. Súčasťou demokratizačných zmien v oblasti španielskeho ústavného práva, ako prostriedku demokratickej transformácie, bola aj premena ústavného statusu inštitúcie vlády ako najvyššieho kolegiálneho orgánu výkonnej moci v krajine. V tomto príspevku sa zameriam na charakteristiku a porovnanie ústavnoprávnej úpravy inštitúcie vlády v Španielsku v dvoch skúmaných obdobiach resp. časových momentoch. Prvým je moment začiatku demokratickej transformácie – teda 22. november 1975, pričom vtedy platnú ústavnoprávnu úpravu možno považovať za východiskový právny stav pre demokratizačný proces. Prameňmi práva, z ktorých pri skúmaní

* JUDr. Ján Puchovský, PhD., Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

¹ Juan Carlos I. (nar. 1938) bol španielskym kráľom v rokoch 1975 – 2014. Jeho starým otcom bol kráľ Alfonso XIII., vládnuce Španielsku v rokoch 1886 – 1931.

tohto obdobia vychádzam sú tzv. Základné zákony (*Leyes Fundamentales*)², plniace v právnom systéme frankistického Španielska funkciu ústavy, obsiahnutej vo viacerých právnych predpisoch. Druhým skúmaným časovým momentom je 29. november 1978, keď nadobudla účinnosť Španielska ústava (*Constitución Española*), pričom v nej obsiahnutú úpravu možno považovať za výsledný právny stav po uskutočnení procesu demokratickej transformácie. Pri charakteristike tejto právnej úpravy vychádzam z originálneho znenia Španielskej ústavy, publikovaného v španielskej zbierke zákonov (*Boletín Oficial del Estado*). Cieľom komparácie oboch skúmaných ústavnoprávnych úprav je vyselektovať konkrétne demokratizačné zmeny, ku ktorým prijatím Španielskej ústavy z roku 1978 došlo v oblasti ústavnoprávnej úpravy inštitúcie vlády.

2 Inštitúcia vlády v španielskom ústavnom práve na začiatku demokratickej transformácie

Základnú ústavnoprávnu úpravu postavenia a právomocí španielskej vlády v skúmanom období obsahoval Organický zákon štátu z roku 1967 vo svojom tret'om titule nazvanom Vláda krajiny (*El Gobierno de la Nación*)³ tvoreným článkami 13. až 20.

Článok 13., ods. I. stanovoval, že hlava štátu⁴ riadi správu kráľovstva prostredníctvom Rady ministrov (*Consejo de Ministros*).⁵ Rada ministrov⁶ bola

² Základné zákony (*Leyes Fundamentales*) predstavovali v právnom systéme frankistického Španielska súbor ústavnoprávnych predpisov najvyššej právnej sily, plniaci funkciu ústavy obsiahnutej vo viacerých právnych aktoch. Tvorili ho Charta práce z roku 1938, Zákon o ustanovení Kortesov z roku 1942, Charta Španielov z roku 1945, Zákon o národnom referende z roku 1945, Zákon o nástupníctve hlavy štátu z roku 1947, Zákon o princípoch Národného hnutia z roku 1958 a Organický zákon štátu z roku 1967. Základné zákony obsahovali právnu úpravu ideologických princípov Francovho režimu, práv a povinností občanov ako aj systému štátnych orgánov Španielska. V zmysle úpravy obsiahnutej v Organickom zákone štátu išlo o normy najvyššej právnej sily, ktorým normy nižšej právnej sily nesmeli odporovať.

³ Uvedený výraz možno preložiť aj ako „Vláda štátu“ resp. „Vláda národa“.

⁴ V skúmanom období bol hlavou štátu (*Jefe del Estado*) španielsky kráľ Juan Carlos I. Jeho predchodcom v úrade hlavy štátu bol generál Francisco Franco Bahamonde (1892 – 1975), ktorý zastával tento úrad v rokoch 1936 – 1975. Franco v čase vykonávania úradu hlavy štátu používal aj titul Vodca (*Caudillo*).

⁵ Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 1., ods. I. In *Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado* [online]. Publicado en: BOE número 9 de 11/1/1967, páginas 466 a 477 (12 págs.) [cit. 8. 8. 2011]. Dostupné na internete: <www.boe.es/boe/dias/1967/01/11/pdfs/A00466-00477.pdf>.

⁶ Termíny vláda (*Gobierno*) a Rada ministrov (*Consejo de Ministros*) používajú Organický zákon štátu z roku 1967 aj Španielska ústava z roku 1978 ako synonymá.

tvorená predsedom vlády (*Presidente del Gobierno*), jedným alebo viacerými podpredsedami a ministrami.⁷

Predseda vlády bol do svojej funkcie menovaný hlavou štátu spomedzi trojice kandidátov, ktorých mu predložila Rada kráľovstva⁸, pričom jeho funkčné obdobie trvalo päť rokov. Post predsedu vlády sa mohol uvoľniť uplynutím funkčného obdobia, demisiou, odvolaním hlavou štátu po dohode s Radou kráľovstva alebo pre nespôsobilosť premiéra vykonávať funkciu, uznanú Radou kráľovstva.⁹ Predseda vlády disponoval početnými a dôležitými právomocami: navrhoval hlave štátu kandidátov na ostatných členov vlády, reprezentoval vládu – osobitne vo vzťahoch k hlave štátu a Kortesosom¹⁰, riadil všeobecnú politiku, zabezpečoval koordináciu všetkých orgánov vlády a správy, zvolával, viedol a ukončoval zasadnutia Rady ministrov a jej delegovaných komisií a riadil ich rokovania, pokiaľ im nepredseda hlava štátu.¹¹ Ostatní členovia vlády boli menovaní a odvolávaní hlavou štátu na návrh predsedu vlády.¹² Svoju funkciu strácali: 1) Ak sa zmenil predseda vlády; 2) Na návrh predsedu vlády, akceptovaný hlavou štátu; 3) Na vlastnú žiadosť, keď bola akceptovaná ich demisia hlavou štátu na návrh predsedu vlády.¹³

Kompetencie vlády stanovoval článok 13., ods. II. Organického zákona štátu, ktorý Radu ministrov definoval ako „*órgán, ktorý určuje národnú politiku, zabezpečuje aplikáciu zákonov, vykonáva nariadenia / normotvornú právomoc a asistuje trvalým spôsobom hlave štátu v politických administratívnych záležitostiach*“.¹⁴

⁷ Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 1., ods. II.

⁸ Rada kráľovstva (*Consejo del Reino*) – zriadená Zákonom o nástupníctve hlavy štátu z roku 1947 – predstavovala vo frankistickom Španielsku najvyšší poradný orgán hlavy štátu. Jej funkciou bolo pomáhať hlave štátu v závažných záležitostiach a rozhodnutiach jej výlučnej kompetencie.

⁹ Porovnaj GONZÁLEZ-ARES, J. A., *Las Constituciones de la España contemporánea*. Santiago de Compostela: Andavira Editora S.L., 2010, s. 187.

¹⁰ Kortesy (*Cortes*) boli v skúmanom období zákonodarným zborom frankistického Španielska. Frankistické Kortesy však neboli volené na základe všeobecného volebného práva. Nebol to parlament v klasickej zmysle slova, ktorý by bol volený občanmi – oprávnenými voličmi. Ich konštituovanie bolo značne komplikované, pričom vychádzalo z frankistickej koncepcie tzv. organickej reprezentácie resp. organicko-korporatívneho modelu reprezentácie. Preto sa v odbornej literatúre vzťahujúcej sa k tomuto obdobiu možno stretnúť s ich označením termínom „organické Kortesy“ (*Cortes orgánicas*).

¹¹ TOMÁS VILLARROYA, J., *Breve historia del constitucionalismo español*. Duodécima edición. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1997, s. 152.

¹² Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 17., ods. I.

¹³ Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 17., ods. II.

¹⁴ Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 13., ods. II.

Uvedené ustanovenie síce medzi právomocami vlády výslovne nespomína aj právo zákonodarnej iniciatívy. Fakt, že vláda touto právomocou disponovala však možno jednoznačne vyvodit' z ustanovenia článku 15, ods. I. Zákona o ustanovení Kortesov, ktorý výslovne hovorí o prerokúvaní vládných návrhov zákonov v pléne Kortesov. Podľa jeho znenia mali legislatívne výbory Kortesov okrem prerokovania vládných návrhov zákonov a ich predloženia plénu, právo predkladať vlastné návrhy zákonov predsedovi, ktorému prislúchalo po dohode s vládou zaradiť ich do programu schôdze.¹⁵ Z tohto ustanovenia teda vyplýva, že právom zákonodarnej iniciatívy v Španielsku v skúmanom období disponovali vláda a legislatívne výbory Kortesov. Dobová španielska odborná literatúra k tomu uvádza, že zákonodarná iniciatíva zo strany legislatívnych výborov Kortesov bola možná, hoci bola považovaná za mimoriadnu – teda nie bežnú.¹⁶ Medzi kompetencie členov vlády patrila aj kontrasignácia aktov hlavy štátu. Článok 8., ods. II. Organického zákona štátu v tejto súvislosti ustanovoval: „*Všetko, o čom hlava štátu rozhodne pri výkone svojej právomoci, má byť spolupodpísané, podľa prípadu, predsedom vlády alebo príslušným ministrom, predsedom Kortesov alebo predsedom Rady kráľovstva, pričom akékoľvek rozhodnutie, ktoré nespĺňa túto náležitosť, je neplatné.*“¹⁷ Zodpovednosť členov vlády upravoval článok 20. Organického zákona štátu, ktorý stanovoval, že predseda vlády a jej ostatní členovia boli solidárne zodpovední za rozhodnutia prijaté v Rade ministrov. Každý z nich tiež zodpovedal za akty, ktoré uskutočnil v rámci svojho rezortu.¹⁸ Ako však potvrdzuje aj dobová španielska vedecká literatúra z odboru ústavného práva, nešlo v tomto prípade o ústavnopolitickú zodpovednosť vlády a jej členov Kortesom v podobe, ktorá je vlastná parlamentnej forme vlády.¹⁹ Kortesy v skúmanom období, na rozdiel od parlamentov v demokratických štátoch s parlamentnou formou vlády, nedisponovali politickou kontrolou nad vládou.

¹⁵ Porovnaj Ley Constitutiva de las Cortes de 1942, čl. 15, ods. I. In *Constituciones hispanoamericanas* [online]. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2000 [cit. 28. 7. 2011]. Dostupné na internete: <[¹⁶ Porovnaj ESTEBAN, J. de a kol., *Desarrollo Político y Constitución Española*. Barcelona: Ediciones Ariel, 1973, s. 94.](http://bib.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/79151622430248617422202/p0000001.htm#I_1_>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹⁷ Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 8., ods. II.

¹⁸ Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 20.

¹⁹ K tomu pozri FERNÁNDEZ-CARVAJAL, R., *La Constitución Española*. Segunda edición. Madrid: Editora Nacional, 1969, s. 73-76.

dou. Neexistoval inštitút vyslovenia nedôvery vláde ani hlasovanie o dôvere vláde a možnosť kladenia otázok členom vlády zo strany členov Kortosov nemala charakter kontroly vlády. Iba spolupráca Kortosov a Rady kráľovstva by bola mohla dosiahnuť odvolanie vlády prostredníctvom uznania predsedu vlády za nespôsobilého vykonávať funkciu. K takémuto prípadu však v dejinách frankistického Španielska nikdy nedošlo.²⁰ Trestná zodpovednosť predsedu a ostatných členov vlády ako aj občianskoprávna zodpovednosť za akty spojené s výkonom ich funkcií sa vyvodzovala pred plénom Najvyššieho súdu.²¹

3 Inštitúcia vlády v Španielskej ústave z roku 1978

Problematika vlády a výkonnej moci ako aj vzájomných vzťahov medzi exekutívou a legislatívou je v Španielskej ústave upravená v jej štvrtom titule a názvom O vláde a správe (čl. 97 – 107) a v piatom titule nazvanom O vzťahoch medzi vládou a Generálnymi kortesmi²² (čl. 108 – 116).

Španielsko je podľa ústavy z roku 1978 štátom s parlamentnou formou vlády. Ústava to výslovne stanovuje v článku 1, ods. 3, ktorý ako politickú formu španielskeho štátu určuje parlamentnú monarchiu.²³ Pokiaľ ide o postavenie vlády v systéme štátnych orgánov Španielska, prevzala Španielska ústava prvky z britského aj nemeckého modelu vlády. Pre britský model je typické, že úloha Koruny je viacmenej symbolická a orgánom, dávajúcim politický impulz krajine je vláda, ktorá musí mať dôveru parlamentu, konkrétne Dolnej snemovne. Charakteristickou črtou nemeckého modelu je rozhodujúca úloha spolkového kancelára, stojaceho na čele vlády, pri výkone funkcie politického riadenia štátu a čisto reprezentatívny charakter úradu prezidenta.

²⁰ Porovnaj TORRES DEL MORAL, A., *Constitucionalismo histórico español*. Sexta edición. Madrid: Servicio de Publicaciones de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid, 2009, s. 260-261.

²¹ Porovnaj Ley Orgánica del Estado, número 1/1967, de 10 de enero, čl. 20.

²² Generálne Kortesy (*Cortes Generales*) sú v zmysle úpravy v Španielskej ústave z roku 1978 dvojkomorovým parlamentom Španielskeho kráľovstva, tvoreným Poslaneckou snemovňou (*Congreso de los Diputados*) a Senátom (*Senado*). Obe komory Generálnych kortosov sú volené občanmi vo voľbách prostredníctvom všeobecného, slobodného, rovného, priameho a tajného hlasovania.

²³ Porovnaj Constitución Española, čl. 1, ods. 3. In *Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado* [online]. Publicado en: BOE número 311 de 29/12/1978, páginas 29313 a 29424 (112 págs.) [cit. 28. 7. 2011]. Dostupné na internete: <<http://www.boe.es/boe/dias/1978/12/29/pdfs/A29313-29424.pdf>>.

V Španielsku je hlavou štátu kráľ. Podobne ako vo Veľkej Británii a Nemecku predstavuje hlava štátu symbol jednoty a trvalosti štátu a plní ústavné úlohy rozhodcu a zmierovateľa. Hlava štátu je rovnako ako v Británii obsadená na dedičnom – monarchistickom princípe a nie volená ako prezident v Nemecku. Vláda potrebuje – rovnako ako v britskom aj nemeckom modeli – dôveru parlamentu, pričom vykonáva svoju aktivitu politického riadenia bez účasti hlavy štátu. V rámci vlády má vedúcu úlohu jej predseda – podobne ako britský premiér a nemecký spolkový kancelár. Predseda vlády riadi činnosť kabinetu, koordinujúc konanie ostatných členov vlády.²⁴

Funkcie vlády vymedzuje článok 97 Španielskej ústavy. V jeho zmysle vláda riadi vnútornú a zahraničnú politiku, civilnú a vojenskú správu a obranu štátu. Vykonáva exekutívnu funkciu a disponuje nariadenovacou právomocou v súlade s ústavou a zákonmi.²⁵ Zloženie vlády upravuje článok 98. Vláda sa podľa neho skladá z predsedu, prípadne aj podpredsedov, z ministrov a ostatných členov určených zákonom. Predseda vlády riadi činnosť vlády a koordinuje úlohy ostatných jej členov bez ujmy na ich kompetenciách a zodpovednosti v rámci riadenia ich rezortu. Členovia vlády nesmú vykonávať iné reprezentatívne funkcie ako tie, ktoré vyplývajú z parlamentného mandátu, ani žiadnu inú verejnú funkciu, ktorá sa neodvodzuje z ich postu, ani žiadnu profesijnú či obchodnú aktivitu.²⁶

Kreácia vlády je predmetom úpravy článkov 99 – 100. Podľa článku 99 po každých nových voľbách do Poslaneckej snemovne a vo všetkých ostatných prípadoch, kde tak predpokladá ústava, kráľ po porade so zástupcami politických zoskupení zastúpených v parlamente prostredníctvom predsedu Poslaneckej snemovne navrhne kandidáta na úrad predsedu vlády. Kandidát, navrhnutý týmto spôsobom, predloží Poslaneckej snemovni politický program vlády, ktorú chce sformovať a požiada Snemovňu o vyslovenie dôvery. Ak Poslanecká snemovňa hlasmi absolútnej väčšiny svojich členov vysloví kandidátovi na premiéra dôveru, kráľ ho vymenuje za predsedu vlády. Ak túto väčšinu nezíska, hlasuje sa o uvedenom návrhu ešte raz 48 hodín po prvom hlasovaní. Pri tomto druhom hlasovaní stačí na vyslovenie

²⁴ Porovnaj RASCÓN ORTEGA, J. L., *La Constitución Española de 1978*. Madrid: Ediciones del Laberinto S.L., 2006, s. 228-229.

²⁵ Constitución Española, čl. 97.

²⁶ Constitución Española, čl. 98.

dôvery získať jednoduchú väčšinu hlasov. Ak nedôjde k vysloveniu dôvery ani v tomto prípade, navrhuje sa nový kandidát na predsedu vlády v súlade s uvedeným postupom. Ak do dvoch mesiacov od prvého hlasovania žiadny kandidát nezíska dôveru Poslaneckej snemovne, kráľ rozpustí obe komory Generálnych kortesov a vyhlási nové voľby, pričom toto jeho rozhodnutie spolupodpisuje predseda Poslaneckej snemovne. Ostatní členovia vlády sú v súlade s článkom 100 menovaní a odvolávaní kráľom na návrh predsedu vlády.²⁷ Funkčné obdobie vlády sa končí po uskutočnení všeobecných volieb, v prípadoch straty dôvery parlamentu v súlade s ústavou ako aj v dôsledku odstúpenia alebo smrti predsedu vlády. Odstupujúca vláda pokračuje vo výkone svojich funkcií až do inaugurácie novej vlády.²⁸

Trestná zodpovednosť predsedu a ostatných členov vlády sa vyvodzuje pred Najvyšším súdom. Ak ide o obžalobu zo zrady alebo akéhokoľvek deliktu proti bezpečnosti štátu pri výkone funkcie, môže byť podaná len na základe iniciatívy štvrtiny členov Poslaneckej snemovne so súhlasom absolútnej väčšiny jej členov.²⁹

Články 103 – 107 obsahujú rámcovú úpravu problematiky verejnej správy. Vzhľadom na zameranie tohto príspevku sa im nebudem ďalej podrobnejšie venovať.

Nasledujúcim článkom 108 začína ústavná úprava vzťahov medzi vládou a Generálnymi kortesmi, tvoriaca ako celok piaty titul Španielskej ústavy. Vláda je za svoju politiku solidárne zodpovedná Poslaneckej snemovni.³⁰ Snemovne a ich výbory môžu požadovať prostredníctvom svojich predsedov informácie a pomoc, ktoré potrebujú od vlády a jej rezortov ako aj od ktorýchkoľvek úradov štátu a autonómnych spoločenstiev.³¹ Snemovne a ich výbory si môžu vyžiadať prítomnosť členov vlády. Členovia vlády majú prístup na zasadnutia snemovní a ich výborov a právo vystúpiť na nich a môžu požadovať, aby im informácie predložili úradníci ich rezortov. Vláda

²⁷ Porovnaj Constitución Española, čl. 99 – 100.

²⁸ Porovnaj Constitución Española, čl. 101.

²⁹ Porovnaj Constitución Española, čl. 102.

³⁰ Constitución Española, čl. 108.

³¹ Autonómne spoločenstvá v Španielsku po prijatí ústavy z roku 1978 sú samosprávnymi územnými celkami, ktoré predstavujú výsledok uplatnenia ústavou garantovaného práva národností a regiónov na (politickú) autonómiu.

a všetci jej členovia sú podrobení interpeláciám a otázkam, ktoré sú vznesené v snemovniach.³² Články 112 – 114 upravujú otázky spojené s vyslovením dôvery resp. nedôvery vláde Poslaneckou snemovňou. Predseda vlády po prerokovaní v Rade ministrov môže predložiť v Poslaneckej snemovni otázku dôvery voči vládne programu alebo v súvislosti s politickým vyhlásením všeobecného charakteru.³³ Dôvera sa považuje za vyjadrenú, ak za ňu hlasovala jednoduchá väčšina poslancov. Poslanecká snemovňa môže od vlády vyžadovať politickú zodpovednosť, ak prijme absolútnou väčšinou návrh na vyslovenie nedôvery vláde. Návrh na vyslovenie nedôvery musí podpísať minimálne desatina poslancov a musí obsahovať návrh kandidáta na nového predsedu vlády. O návrhu sa nesmie hlasovať skôr ako po uplynutí piatich dní od jeho predloženia. Ak návrh na vyslovenie nedôvery vláde nebol schválený Snemovňou, jeho signatári nemôžu predložiť ďalší takýto návrh v priebehu toho istého zasadania Snemovne. Ak Poslanecká snemovňa nevysloví dôveru vláde, tá oznámi kráľovi svoju demisiu a pristúpi sa k vymenovaniu nového predsedu vlády v súlade s postupom upraveným v článku 99. Ak Poslanecká snemovňa vysloví vláde nedôveru, tá oznámi kráľovi svoju demisiu a kandidát na premiéra uvedený v návrhu na vyslovenie nedôvery vláde sa považuje za disponujúceho dôverou Snemovne. Kráľ ho vymenuje za predsedu vlády.³⁴ Na margo tejto úpravy možno skonštatovať, že sa tvorcovia Španielskej ústavy inšpirovali modelom vzt'ahov vlády a parlamentu upraveným v Základnom zákone Spolkovej republiky Nemecko z roku 1949, zakotvujúcom inštitút konštruktívneho vyslovenia nedôvery vláde. Článok 115 upravuje rozpustenie celého parlamentu alebo niektorej z jeho snemovní. Podľa jeho dikcie predseda vlády po prerokovaní v Rade ministrov a na svoju výlučnú zodpovednosť môže navrhnúť rozpustenie Poslaneckej snemovne, Senátu alebo Generálnych kortesov, ktoré nariadi kráľ. Dekrét o rozpustení určí termín volieb. Návrh na rozpustenie nemôže byť predložený, ak sa prerokúva návrh na vyslovenie nedôvery

³² Porovnaj Constitución Española, čl. 109 – 111.

³³ Španielska veda ústavného práva pod týmto druhým prípadom hlasovania o dôvere vláde (v súvislosti s politickým vyhlásením všeobecného charakteru) chápe hlasovanie o dôvere vláde v súvislosti s nejakým jej osobitne významným rozhodnutím. (Porovnaj RASCÓN ORTEGA, J. L., *La Constitución Española de 1978*. Madrid: Ediciones del Laberinto S.L., 2006, s. 254.)

³⁴ Porovnaj Constitución Española, čl. 112 – 114.

vláde. Nemôže tiež dôjsť k novému rozpusteniu Generálnych kortesov alebo niektorej z ich snemovní skôr ako prejde rok od takéhoto rozpustenia s výnimkou prípadu upraveného v článku 99, ods. 5 (Rozpustenie Generálnych kortesov v prípade, ak v rámci procesu kreácie novej vlády do dvoch mesiacov od prvého hlasovania žiadny kandidát na nového premiéra nezíska dôveru Poslaneckej snemovne).³⁵

4 Záver

Vychádzajúc z uvedenej charakteristiky ústavnoprávnej úpravy inštitúcie vlády v Španielsku na začiatku a po ukončení procesu demokratickej transformácie, môžeme teraz pristúpiť k porovnaniu oboch právnych úprav s cieľom vyselektovať demokratizačné zmeny, ktoré v tejto sfére nastali vďaka prijatiu Španielskej ústavy z roku 1978. Demokratizačný prínos novej ústavy v tejto oblasti sa týka najmä problematiky politickej kontroly Kortesov nad vládou a s tým spojenej problematiky ústavnopolitickej zodpovednosti vlády parlamentu. V období frankizmu sa v španielskom ústavnom systéme neuplatňovala ústavnopolitická zodpovednosť vlády Kortesom a zákonodarný zbor nedisponoval politickou kontrolou nad vládou. Neexistoval inštitút vyslovenia nedôvery vláde, ani hlasovanie o dôvere vláde a možnosť kladenia otázok členom kabinetu zo strany členov Kortesov nemala charakter kontroly vlády. Samozrejme, ku kritériám demokratickosti konkrétneho štátu nepatrí skutočnosť, či je vláda ústavnopoliticky zodpovedná parlamentu. V demokratických štátoch s prezidentskou formou vlády, kde sa táto zodpovednosť neuplatňuje (napr. USA alebo krajiny Latinskej Ameriky) však vláda odvodzuje svoju legitimitu od prezidenta, demokraticky zvoleného priamo občanmi, predstavujúcimi zdroj moci. Vo frankistickom Španielsku však nejestvoval ani takýto zdroj legitimacy vlády. Francisco Franco ani Juan Carlos I. neboli do funkcie hlavy štátu volení občanmi, neodvodzovali svoju moc od občanov ako jej zdroja. Vláda teda nebola kreovaná hlavou štátu, ktorá by bola volená občanmi. Zároveň však nemusela mať ani dôveru Kortesov, ktoré navyše neboli ako celok volené občanmi vo všeobecných voľbách. Frankistické „organické“ kortesy boli volené občanmi iba

³⁵ Porovnaj Constitución Española, čl. 115.

čiasťočne³⁶ a fungovali skôr ako nástroj vlády na schvaľovanie zákonov a nie ako orgán kontrolujúci vládu, ktorý by svoju moc nadobudol od občanov prostredníctvom všeobecných volieb.

Po prijatí ústavy z roku 1978 na rozdiel od toho majú Generálne kortesy právo vláde vysloviť nedôveru a naopak vláda môže požiadať o vyslovenie dôvery. V prípade straty dôvery zo strany Kortesov vláda musí odstúpiť, čiže v Španielsku funguje štandardný režim typický pre parlamentnú formu vlády. Takisto sú posilnené inštitúty umožňujúce kontrolu vlády zo strany poslancov, ktorí disponujú právom na podávanie interpelácií. Generálne kortesy sú prítom volené občanmi v demokratických voľbách na základe všeobecného volebného práva, takže vláda týmto spôsobom odvodzuje svoju moc od občanov ako jej zdroja.

Garancie demokracie v Španielsku aj v súvislosti s fungovaním vlády a jej podriadených inštitúcií výkonnej moci poskytujú aj ďalšie ustanovenia Španielskej ústavy, pričom významné miesto v tomto ohľade patrí rozsiahlym častiam tohto ústavného textu, ktoré sú venované úprave základných práv a slobôd.

Na záver teda možno skonštatovať, že Španielska ústava z roku 1978 mala nepopierateľný demokratizačný prínos aj vo sfére ústavnoprávnej úpravy postavenia a právomocí vlády ako najvyššieho kolegiálneho orgánu výkonnej moci v Španielsku.

Summary

Democratic Transition of Spain (1975–1978) and Institution of Government

Democratic transition of Spain realized in the period of three years (1975–1978), constitutes in the Europe of 20th century example of a successful

³⁶ V rámci frankistických Kortesov, existujúcich na začiatku obdobia demokratickej transformácie Španielska, budovaných podľa organicko-korporatívneho modelu reprezentácie, boli priamo volení hlavami rodín a vydatými ženami iba reprezentanti rodín, ktorí predstavovali len menšinu členov zákonodarného zboru. Okrem nich boli členmi „organických Kortesov“ reprezentanti syndikátov (organizácií združujúcich zamestnancov aj zamestnávateľov), municípií, Národného hnutia (jedinej legálnej politickej strany), viacerých štátnych orgánov, univerzít, vedeckých inštitúcií, profesných kolégií atď. Porovnaj Ley Constitutiva de las Cortes de 1942, čl. 2., ods. I.

and peacefully conducted democratization process. Part of democratization changes in the sphere of Spanish constitutional law was the transformation of the constitutional status of the institution of government. Democratization in this field relates especially to the issue of political control of the government by members of Cortes (Spanish legislature) and the associated issue of responsibility of the government to the parliament. In the period of francoism before the democratic transition there was not a constitutional and political responsibility of the government to Cortes in the Spanish constitutional system and the legislature did not have political control over the government. Government did not derive its democratic legitimacy from the citizens as the source of state power. After the adoption of Spanish Constitution of 1978, Spain constitutes parliamentary monarchy. The government is constitutionally and politically responsible to Congress of Deputies as the lower house of General Cortes – legislature elected in democratic elections by the people. Thus, the government derives its democratic legitimacy from the citizens as the source of state power. In addition, there are strengthened mechanisms of control of the government by members of the General Cortes.

VĚRNÍ PŘEMYSLOVCI A BARBARŠTÍ ČECHOVÉ. ČESKO-ŘÍŠSKÉ VZTAHY V LETOPISE LAMPERTA Z HERSFELDU

*Jakub Razim**

Cílem příspěvku bude přiblížit osobnost Lamperta z Hersfeldu, středověkého intelektuála v mnišském rouše, a rekonstruovat v hrubých obrysech tu část jeho historické dílny, která má právně-historickou relevanci, protože odráží mnohovrstevnatý vztah Čech k říši. Na začátek je třeba připomenout životopisná data, jež nám o sobě Lampert zanechal ve svém obsáhlém historickém pojednání, kterému se díky přísně chronologickému řazení látky dostalo konvenčního názvu *Letopisy (Annales)*.¹ Lampertova životní pouť, nakolik jsme ji schopni postihnout z útržkovitých pramenů, je totiž spolehlivým vodítkem pro interpretaci díla z hlediska autorské licence a tendence.² Předpokládá se, že hersfeldský dějepisec byl potomkem některého z předních šlechtických rodů usídlených ve Frankách a že se narodil někdy v první třetině 11. století. Lampertovu literární dráhu předznamenovalo studium na katedrální škole v Bambergu, jež se řadila k nejproslulejším vzdělávacím ústavům v říši vrcholného středověku a sloužila jako odrazový můstek k vyšším církevním hodnostem.³ Pevnější obrysy nabývá Lampertova biografie teprve rokem 1058, kdy podle vlastních slov vstoupil do benediktinského

* PhDr. Mgr. Jakub Razim, Ph.D., Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

1 V prvotisku, který opatřil Kaspar Churrer roku 1525 a který je východiskem pro moderní edice, je Lampertův text uvozen titulem „*Historiae*“, zatímco v korespondenci mezi německými humanisty je nazýván i jinak. Blíže HALLER, J., Die Überlieferung der Annalen Lamperts von Hersfeld. In: *Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag v. Alfons Dopsch*. Baden bei Wien-Leipzig 1938, s. 410-423.

2 Přehledně s odkazy na další literaturu LAKE, J., Authorial Intention in Medieval Historiography. In: *History Compass*, roč. 12, 2014, s. 344-360.

3 MÁRTL, C., Die Bamberger Schulen. Ein Bildungszentrum des Salierreiches. In: ENGELS, O. et al. (edd.), *Die Salier und das Reich 3*. Sigmaringen 1991, s. 327-346; FRIED, J., Die Bamberger Domschule und die Rezeption von Frühcholastik und Rechtswissenschaft in ihrem Umkreis bis zum Ende der Stauferzeit. In: FRIED, J. (ed.), *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*. Sigmaringen 1986, s. 163-201. Ze starších prací ERDMANN, C., Die Bamberger Domschule im Investiturstreit. In: *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*, roč. 9, 1936, s. 1-46.

opatství Hersfeldu, založeného v 8. století Sv. Lullem na území dnešního Hessenska, a zanedlouho poté přijal kněžské svěcení. Protože Lampertův autorský rukopis zanechal nesmazatelnou stopu v hersfeldské literární a listinné tradici, nebude asi daleko od pravdy domněnka, že díky svému důkladnému humanitnímu vzdělání byl vhodným kandidátem na učitele ve zdejší klášterní škole a že vychoval žáky pokračující v jeho odkazu.⁴ Vzletný styl a antičtí klasikové promlouvající z Lampertových děl vyvolávají dodnes spory o prioritě umělecké působivosti nad pravdomluvností⁵. Nic ale nemění na skutečnosti, že se letopis o českých reáliích vyjadřuje poučeně a že čerpá z bohaté autopsie.

Zátiši řádové klauzury opustil Lampert pouze nakrátko v letech 1058-1059, aby se vydal na zbožnou pouť do svaté země, podruhé a naposledy roku 1080, kdy za nejasných okolností odešel do nově zřízeného kláštera v Hasungen, jemuž byl postaven do čela. V opatské hodnosti působil nicméně jen krátce a po roce 1081 zemřel. Velkou část života strávil tedy Lampert ve zdech hersfeldského kláštera. Spolu s ním sdílel také pohnuté osudy celé řady církevních institucí, které byly za neklidné vlády Sálce Jindřicha IV. v letech 1056 – 1106⁶ pustošeny domácími válkami a nepokoji. Jindřichovy boje na dvou frontách, na domácí půdě proti odbojným velmožům a v Itálii proti reformnímu papežství, byly průvodním jevem hlubší celospolečenské krize, která od druhé poloviny 11. století otrásala jednotou římskoněmecké říše a legitimitou panovnické moci.⁷

⁴ STRUVE, T., Zur Geschichte der Hersfelder Klosterschule im Mittelalter. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, roč. 27, 1971, s. 530-543, zde s. 539 a násl.

⁵ Oproti shovívavějšímu hodnocení u STRUVE, T., Lampert von Hersfeld. In: *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 19, 1969, s. 1-123 a roč. 20, 1970, s. 32-142 se kritičtěji k otázce Lampertovy pravdomluvnosti staví EGGERT, W., Lampertus scriptor callidissimus. Über Tendenz und literarische Technik der „Annalen“ des Hersfelder Mönches. In: *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus*, roč. 1, 1977, s. 89-120.

⁶ Osobnost Jindřicha IV. se dočkala v poslední době monografického zpracování z pera ALTHOFF, G., *Heinrich IV.* Darmstadt, 2006; ROBINSON, I. S., *Henry IV of Germany 1056-1106*, Cambridge 2004; BOSHOFF, E., *Heinrich IV. Herrscher an einer Zeitenwende*. Göttingen 1990. Bilanci názorů podává sborník ALTHOFF, G. (ed.), *Heinrich IV.* Ostfilder 2009.

⁷ Vedle běžně dostupných kompendií k německým středověkým dějinám a k boji o investituru se konfliktní povahou Jindřichovy vlády speciálně zabývají SCHLICK, J., *König, Fürsten und Reich (1056-1159). Herrschaftsverständnis im Wandel*. Stuttgart 2001, s. 11 a násl.; SUCHAN, M., *Königsherrschaft im Streit. Konfliktaustragung in der Regierungszeit Heinrichs IV. zwischen Gewalt, Gespräch und Schriftlichkeit*. Stuttgart 1997, s. 31 a násl.

Na hessenský klášter v Hersfeldu dopadly válečné události o to tíživěji, že patřil k nejvěrnějším oporám sálské dynastie.⁸ Klášterní statky se staly nejednou terčem drancování, neboť poskytovaly zázemí pro vojenské kampaně, které mířily do přilehlých oblastí Durynska a východního Saska, kde se soustřeďovaly opoziční síly říšských knížat.⁹ Při bližším pohledu do Jindřichova tábora není bez významu, že se v něm hersfeldští mniši setkali s českým knížetem a později králem Vratislavem, o jehož aktivitách byli dobře informováni. Avšak na rozdíl od opata Hartwiga, blízkého důvěrníka a rádce na panovníckém dvoře, který si s Vratislavem dopisoval,¹⁰ bratr Lampert sálské kandidatuře nepřál. Nestačilo, že shlížel z pozice aristokrata úkosem na neuzrozené ministeriály a měšťany, o něž Jindřich IV. opíral své panství, stejně špatně nesl Jindřichovu novou církevní politiku, která od klášterů vyžadovala všestrannou loajalitu a na oplátku nabízela jen skromnou odměnu, většinou potvrzení starších privilegií.¹¹ Proto je pochopitelné, že Lampert své naděje na uklidnění poměrů v říši vkládal do vzdorokrále Rudolfa z Rheinfeldenu a že si při popisu soudobých událostí dokázal uchovat kritický odstup jak k Sálcům na trůně německém, tak k Přemyslovcům na trůně českém.

⁸ Osudy kláštera za vlády Jindřicha IV. mapují HAFNER, P., *Die Reichsabtei Hersfeld bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Hersfeld 1889-1936, s. 40 a násl.; WEHLT, H.-P., *Reichsabtei und König. Dargestellt am Beispiel der Abtei Lorsch mit Ausblicken auf Hersfeld, Stablo und Fulda*, Göttingen 1970, s. 99 a násl., s. 181 a násl. Podrobně ke vztahu klášter – panovník VOGTHERR, T., *Die Reichsklöster Corvey, Fulda und Hersfeld*. In: ENGELS, O. et al. (edd.) *Die Salier und das Reich 2*, s. 429-464, zde zvl. s. 451 a násl., 461-464; SEIBERT, H., *Geld, Gehorsam, Gerechtigkeit, Gebet. Heinrich IV. und die Mönche*. In: ALTHOFF, G. (ed.), *Heinrich IV.*, s. 269-330, zde zvl. s. 274-275, 291-293.

⁹ GIESE, W., *Der Stamm der Sachsen und das Reich in ottonischer und salischer Zeit. Studien zum Einfluß des Sachsenstammes auf die politische Geschichte des deutschen Reichs im 10. und 11. Jahrhundert und zu ihrer Stellung im Reichsgefüge mit einem Ausblick auf das 12. und 13. Jahrhundert*. Wiesbaden 1979; FENSKÉ, L., *Adelsopposition und kirchliche Reformbewegung im östlichen Sachsen. Entstehung und Wirkung des sächsischen Widerstandes gegen das salische Königtum während des Investiturstreits*, Göttingen 1977. Neotřele se nad saským povstáním zamyslel BECHER, M., *Die Auseinandersetzung Heinrichs IV. mit den Sachsen: Freiheitskampf oder Adelsrevolte?* In: JARNUT, J.-WEMHOFF, M. (edd.), *Vom Umbruch zur Erneuerung? Das 11. und beginnende 12. Jahrhundert; Positionen der Forschung: Historischer Begleitband zur Ausstellung „Canossa 1077, Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Anfang der Romanik“*. München 2006, s. 357-378.

¹⁰ ERDMANN, C.-FICKERMANN, N. (edd.), *Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV.* Weimar 1950, s. 391-392, č. 3. Pro pravost listinné sbírky se vyslovil s přesvědčivou argumentací REITINGER, L., *Král Vratislav ve svědectví soudobých pramenů. Disertační práce na FF MU v Brně*. Brno 2015, s. 313 a násl. Lukášovi tímto děkuji za laskavé zapůjčení jeho dosud nevydané disertační práce.

¹¹ SEIBERT, H., *Geld, Gehorsam, Gerechtigkeit, Gebet*, passim; VOGTHERR, T., *Die Reichsabtei*, passim.

Odhlédneme-li od životopisu sv. Lulla, zakladatele Hersfeldu, a fragmentárně dochovaných klášterních dějin, zůstávají hlavním Lampertovým dílem jeho Letopisy. Vznikly pod dojmem královské volby Rudolfa Švábského v krátkém mezidobí let 1077-1078, snad na popud opata Hartwiga, který stál u Lampertových začátečnických pokusů na poli dějepisné tvorby. Letopisy sahají od biblické prehistorie do žhavé současnosti. Končí památným sjezdem ve Forchheimu, který roku 1077 sesadil v politickém procesu Jindřicha IV. a na jeho místo dosadil švábského vévodu Rudolfa.¹² Zatímco pro starší období si Lampert hojně vypomáhal různými analistickými a kronikářskými texty, které víceméně mechanicky opisoval, od roku 1040 je letopiscova díkce po obsahové stránce sdílnější a co do práce s prameny samostatnější. Rozsah zpráv narůstá spolu s tím, jak se zmenšuje časový odstup autora od popisovaných dějů, a dosahuje vrcholu v 70. letech 11. století, které budou stát v centru naší pozornosti, protože shodou okolností spadají v jedno s obdobím aktivního působení Přemyslovců na říšském území.

Než se pokusíme odpovědět na otázku, jakou roli hrály české země ve struktuře říše, musíme se nejprve vypořádat s problémem, jak si vlastně Lampert politické uspořádání své doby představoval.¹³ Hned na první pohled je nápadné, že letopis o imperiálním rozměru sálské monarchie mlčí. Zmiňuje pouze *reges* a naznačuje, že jejich nárok na římskoněmecký trůn se nemusí za každou cenu odvozovat od dynastické legitimacy, že stejnou váhu má vhodnost kandidáta neboli idoneita.¹⁴ Jinak se ale *regnum* v podání hersfeldského mnicha připomíná cca 300x a bere na sebe podobu nejen tradičního personálního svazku s korunovanou hlavou. Vzbuzuje rovněž dojem teritoriální, funkční a institucionální veličiny, naplněné jednak ideovým obsahem, jednak

¹² Naposledy o tom MUYLKENS, M., *Reges geminati: die Gegenkönige in der Zeit Heinrichs IV.* Husum 2012, s. 129 a násl.

¹³ MÜLLER-MERTENS, E., *Regnum Teutonicum. Aufkommen und Verbreitung der deutschen Reichs- und Königsanfassung im früheren Mittelalter*, Berlin 1970, s. 225 a násl.; EGGERT, W., „Regna, partes regni, provinciae, ducatus“. Bemerkungen zu Reichsbenennungen und -auffassungen in „deutschen“ Geschichtswerken des 10. und 11. Jahrhunderts. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, roč. 104, 1996, s. 237-251, zde s. 241 a násl.

¹⁴ K pojmu BUSCHMANN, E. J., „Ministerium Dei - idoneitas“. Um ihre Deutung aus den mittelalterlichen Fürstenspiegeln. In: *Historisches Jahrbuch*, roč. 82, 1962, s. 70-102 a příspěvky v nedávno vydaném sborníku ANDENNA, C.-MELVILLE, G. (edd.), *Idoneität - Genealogie - Legitimation: Begründung und Akzeptanz von dynastischer Herrschaft im Mittelalter*. Köln 2015.

ukotvené ve stabilním právním rámci. *Regnum Teutonicum* zahrnuje německy hovořící regiony pod žezlem Sálců, takže Itálie nebo Čechy bychom na jeho pomyslné mapě hledali marně. Na svou domovinu se autor častokrát odkazuje klasickým obratem *res publica*. Ne náhodou, neboť v Lampertově době se panovnický úřad odděluje od osoby panovníka a v mocenském soukolí se stále větší prostor uvolňuje praktikám „konsenzuálního panství“.¹⁵

Vláda konsensu znamená, že říše není reprezentována pouze králem, ale i knížaty, kteří jsou spoluodpovědní za její stav a rozhodnutí hájit ji jak ve shodě, tak proti vůli krále.¹⁶ Jinými slovy: Od nynějška stojí *res publica* nad aktéry veřejného života. Sálská říše mimoto disponuje *splendorem*,¹⁷ manifestací královského majestátu, již nelze moderním jazykem bezezbytku vystihnout. „Lesk království“ se zviditelňuje v insigniích moci, staví na odív vznešenost vladařova poslání a propůjčuje mu nadpozemskou legitimitu. Pilířem sociálního a politického řádu stejně jako jeho *splendoru* je přitom „staré dobré právo“ (*mores, leges ac iura maiorum*)¹⁸. Jde o blíže nespecifikované obyčeje, jejichž odvěkým posláním je regulovat vztahy uvnitř elitního společenství tak, aby byla zachována stabilita, kontinuita a celistvost říše.¹⁹

Po stručném uvedení do Lampertova myšlenkového světa nic nebrání, aby-
chom se do něj pokusili umístit české realie. Z hlediska čistě kvantitativního

¹⁵ Koncept načrtl SCHNEIDMÜLLER, B., *Konsensuale Herrschaft. Ein Essay über Formen und Konzepte politischer Ordnung im Mittelalter*. In: HEINIG, P.-J. et al. (edd.), *Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw*. Berlin 2000, s. 53-87 a modernizoval PATZOLD, S., *Konsens und Konkurrenz. Überlegungen zu einem aktuellen Forschungskonzept der Mediävistik*. In: *Frühmittelalterliche Studien*, roč. 41, 2007, s. 75-103. O dějinách staršího bádání HANNIG, J., *Consensus fidelium. Frühfeudale Interpretationen des Verhältnisses von Königtum und Adel am Beispiel des Frankenreiches*. Stuttgart 1982, s. 6 a násl.

¹⁶ SCHLICK, J., *König, Fürsten und Reich (1056-1159)*, s. 11 a násl.; KELLER, H., *Schwäbische Herzöge als Thronbewerber: Hermann II. (1002), Rudolf von Rheinfelden (1077), Friedrich von Staufem (1125). Zur Entwicklung von Reichsidee und Fürstenverantwortung, Wahlverständnis und Wahlverfahren im 11. und 12. Jahrhundert*. In: *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, roč. 131/92, 1983, s. 123-162, zde s. 128-133, 145 a násl.

¹⁷ WOLFRAM, H., *Splendor Imperii. Die Epiphanie von Tugend und Heil in Herrschaft und Reich*. Graz-Köln 1963, s. 15 a násl., 149-165.

¹⁸ Ke středověkým představám o „starém dobrém právu“ KERN, F., *Recht und Verfassung im Mittelalter*, Darmstadt 1972.

¹⁹ OHLY, F., *Königtum und Fürsten zur Zeit Heinrichs IV. nach der Darstellung gleichzeitiger Geschichtsschreiber*. Lemgo 1889, s. 54 a násl.; STRUVE, T., *Lampert von Hersfeld*, s. 48-51, 95.

přináší letopis přes dvacet bohemikálních údajů, jejichž četnost po délce časové osy narůstá od dvou pro 9. století do čtrnácti pro 11. století. V našem případě se ovšem nelze spokojit s povrchním výčtem faktografie, naopak se vyplatí pátrat hlouběji po strukturách a mentalitách²⁰, které ke čtenáři promlouvají „mezi řádky“. Není divu, nejvíce se o širších souvislostech česko-říšské integrace dozvídáme z fingovaných promluv. Lampert je vložil do úst svým literárním hrdinům, aby po vzoru antických rétorů oživil vyprávění, pro něž mu chyběla pramenná opora. Právě u přímých a nepřímých řečí si nedávno všiml bergenský historik Sverre Bagge, že vrhají dosud netušené světlo na říšské „ústavní dějiny“.²¹

Pro posouzení statusu přemyslovských knížat očima jejich západních soudů je klíčová pasáž o dvorském sjezdu v dolnosaském Goslaru, konaném o Vánocích na přelomu let 1075/1076.²² Neprávem je přehlíženo setkání Jindřicha IV. s Vratislavem II. v královské falci, kam si římský král svolal všechny důležité hráče na politické šachovnici, aby po porážce saského odboje znovu upevnil své postavení. Letopisec doslova praví, že „*aíkoliv Jindřich obeslal všechna knížata říše, dostavili se kromě českého knížete jen nemnozí*“.²³ Můžeme mít tudíž za potvrzeno, že se Vratislav řadil po bok jednotlivým říšským předákům, kteří se až mnohem později v průběhu 12-13. století stme-

²⁰ Metodicky určující jsou tu studie GOETZ, H.-W., *Vorstellungsgeschichte: gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*. Bochum 2007, s. 3-17, 19-29. Přehledně k dějinám mentalit s dalšími odkazy TINSLEY, D. F., *Mentalities in Medieval Studies*. In: CLASSEN, A. (ed.), *Handbook of medieval studies: terms - methods - trends* 1. Berlin-New York 2010, s. 874-896.

²¹ BAGGE, S., *Kings, politics, and the right order of the world in German historiography c. 950 – 1150*. Leiden 2002, s. 262-264, avšak bez zájmu o poměr Čech k říši. Dále STRUVE, T., *Lampert von Hersfeld*, s. 19-20; EGGERT, W., *Lampertus scriptor callidissimus*, s. 94-95, 97 a násl., 105-106, 111.

²² BÖHMER, J. F. et al. (edd.), *Regesta Imperii III. Salisches Haus 1024-1125. Tl. 2: 1056-1125. 3. Abt.: Die Regesten des Kaiserreichs unter Heinrich IV. 1056 (1050) - 1106. 2. Lief.: 1065 – 1075*. Köln-Weimar-Wien 2010, č. 779, s. 198-199; MEYER VON KNONAU, G., *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.* 2, Leipzig 1894, s. 583 a násl. Ke královským návštěvám na falci DAHLHAUS, J., *Zu den Anfängen von Pfalz und Stiften in Goslar*. In: ENGELS, O. et al. (edd.), *Die Salier und das Reich* 2, s. 373-428.

²³ HOLDER-EGGER, O. (ed.), *Lamperti monachi Hersfeldensis Opera. Anbang: Annales Weissenburgenses. MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* 38, Hannover 1894, s. 250-251: „*Rex natalem Domini Goslariae celebravit. Cumque eo omnes regni principes evocasset, ut de principibus Saxoniae, qui in deditionem venerant, communi consilio deliberaretur, preter ducem Boemicum pauci admodum venerunt. Ab ipsis tamen qui venerant insiurandum exegit et accepit, ut non alium post eum quam filium eius, tenerum adhuc infantulum, regem sibi eligerent.*“ (Dále jen Lamp.)

lili v pevně ohraničený knížecí stav,²⁴ byť nelze popřít, že v jistém ohledu český zástupce vyčnival.²⁵ Na rozdíl od svých vznešených protějšků není ani jednou vzpomenut jménem²⁶ a příležitostně je konfrontován s *principes Teutonicos*, tedy saskými a švábskými nespokojenci, když je činěn odpovědným za válečné škody, způsobené ve službách Jindřicha IV.²⁷

Vratislavova příslušnost k říšské elitě s sebou nese jeden závažný důsledek. Na poměr mezi přemyslovským a sálským vládcem dovoluje aplikovat stejná „pravidla hry“²⁸, jimiž se řídil Jindřich IV. tváří v tvář domácí šlechtě. Jaká práva a povinnosti z říšského charakteru Vratislavova knížectví plynuly? Životní maximou Jindřichových spojenců byla věrnost v míru (*fides*) a pomoc ve válce (*auxilium*).²⁹ I když se výslovně nehovoří o pozitivních závazcích krále, je mimo veškerou pochybnost, že věrnostní pouta spočívala na principu vzájemnosti a jejich porušení na straně jedné bylo důvodem vyvázání se strany druhé.³⁰ Jedním dechem se sluší upřesnit, že věrností se mínila loajální služba (*servitium*), jíž lze spravedlivě vyžadovat od svobodných lidí urozeného původu.³¹ Pomoc se rovnala jednak finanční spoluúčasti, jednak osobnímu podílu na Sálcových taženích po říši a mimo ní, vždy s odpovídajícím doprovodem ozbrojenců. Český kníže Spytihněv měl např. roku 1060 nakročeno do Uher, protože byl vyzván, aby podpořil říšské kontingenty³². Co všechno břemeno války obnášelo, vyplývá z reakce saských a durynských šlechticů na porážku, kterou jim Jindřich IV. uštědřil u Homburku roku 1075. Příčinu nezdaru spatřovali Jindřichovi oponenti

²⁴ Z novější literatury HEINEMEYER, W. (ed.), *Vom Reichsfürstenstande*, Köln-Ulm 1987 a zde přetištěné studie; ARNOLD, B., *Princes and Territories in Medieval Germany*, Cambridge 2003, s. 14-39.

²⁵ Tak již KALHOUS, D., Čechy a říše: problém pramenů nebo historiografie? In: *Český časopis historický*, roč. 111, 2013, s. 481-516 bez vyvození konsekvencí z toho plynoucích. Opačně MIKÚŠEK, E., Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé v dílech dějepisců 10. a 11. století. In: *Sborník historický*, roč. 26, 1979, s. 5-59, zde s. 26.

²⁶ Lamp. uvádí jménem pouze dvě česká knížata, Boleslava II. a Břetislava I.

²⁷ Lamp., s. 284-285.

²⁸ O nich ALTHOFF, G., *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997 a pozdější autorovy studie.

²⁹ Lamp., s. 167.

³⁰ Lamp., s. 152.

³¹ Lamp., s. 152.

³² Lamp., s. 77-78. Srv. VARGA, G., *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Arpaden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München 2003, s. 127, který českou neúčast na tažení do Uher interpretuje jako znak nezávislosti na říši, o čemž lze ale ve světle letopisného svědectví a dalších událostí pochybovat.

v tom, že „nemají vůdce, jemuž by byli zavázáni vojenskou přísabou, pod jehož vedením a dohledem by válčili, na jehož rozkaz by rozbíjeli tábory, vyjížděli do bitvy, zahajovali útok a dodržovali jiná pravidla vojenské disciplíny.“³³

Ze služby ve zbrani osvobozoval panovník dle svého volného uvážení, a to s ohledem na aktuální situaci. Důkazem je královský pardon pro kolínského arcibiskupa Annona II., který se válce proti Sasům vyhnul čistě proto, že se u dvora těšil pramalé oblibě a důvěře.³⁴ Omluvou na druhou stranu nebyla konkurence lojalit vyplývajících z příbuzenství nebo vazaloty, nejistota ohledně spravedlivosti války, špatné zdraví ani pokročilý věk.³⁵ Na Jindřichovu neoblomnost tudíž doplatil opat Widerad z Fuldy, který byl od mládí chromý na nohy a do dospělosti trpěl chatrným zdravím. Když ho v horkém letním počasí a za všeobecného lomozu dovezli ve vozíku na shromaždiště, dostal záchvat mrtvice, takže výprava pro něj skončila dříve, než fuldské oddíly stačily vyrazit na pochod do bitvy u Homburgu.³⁶

Nutnost dostavit se na vyzvání na dvorský sjezd, který byl ve středověku pohyblivým středobodem říšské správy a soudnictví, vystupuje do popředí v Lampertově líčení vánočních událostí v Goslaru, které – jak víme – svedly dohromady českého Vratislava s Jindřichem IV. Nejinak než Vratislav se zachoval jeho předchůdce na trůně, kníže Břetislav I., když na přelomu let 1042/1043 poctil oficiální návštěvou Jindřicha III. v Goslaru, a předtím Boleslav II., který strávil velikonoční svátky roku 978 na císařském dvoře Oty II. Že si čas od času římskoněmečtí panovníci osobovali právo zasahovat autoritativně do českých záležitostí, nakolik se protínaly s jejich „východní politikou“,³⁷ a že říšská historiografie shledávala tuto praxi legitimní, doka-

³³ Lamp., s. 233: „*Nec regem nec principem habuissent, cuius ductu et auspicio bellum gerere, ad cuius imperium castra locare, in aciem procedere, manum cum hostibus conferre et caetera militaris disciplinae munia observare sacramenti militaris religione cogerebantur*“.

³⁴ Lamp., s. 215.

³⁵ Lamp., s. 215, 247, 271.

³⁶ K opatu Wideradovi WEHLT, H.-P., *Reichsabtei und König*, s. 295; FRANKE, T., Studien zur Geschichte der Fuldaer Äbte im 11. und frühen 12. Jahrhundert. In: *Archiv für Diplomatik*, roč. 33, 1987, s. 55-238, zde s. 160-166.

³⁷ O „východní politice“ Šalců přehledově BOSHOFF, E., Das Salierreich und der europäische Osten. In: STAAB, F. (ed.), *Auslandsbeziehungen unter den salischen Kaisern. Geistige Auseinandersetzung und Politik. Referate und Aussprachen der Arbeitstagung vom 22.-24. November 1990 in Speyer*, Speyer 1994, s. 167-192; TÝŽ, Südosteuropa in der späten Salierzeit. In: HERBERS, K. (ed.), *Europa an der Wende vom 11. zum 12. Jahrhundert. Beiträge zu Ehren von Werner Goetz*, Stuttgart 2001, s. 68-78.

zuje průběh česko-německého setkání v Míšni roku 1071.³⁸ Podle Lamperta byl tehdy Vratislav povolán (*evocatus*) Jindřichem Sálským, aby vyřešil územní spory s piastovskou říší Boleslava II. Smělého. Pokud by se zdráhal uposlechnout, hrozil mu trest za urážku majestátu. Těžkého provinění proti králi a věrolomnosti se mohl dopustit kdokoli, kdo se vyhýbal dvoru a rozvázal s ním diplomatické styky. Na vlastní kůži se o důsledcích takového jednání přesvědčil míšeňský biskup Benno. Jindřich IV. ho nechal uvěznit a jeho statky rozchvátit s odůvodněním, že během saských válek se od biskupa nedočkal ani posla, ani listu, které by se daly vykládat jako znamení věrnosti.³⁹

V dalším kroku se podíváme, kterak si u Lamperta stojí české země a jejich obyvatelé. Poučné je sledovat už jen povědomí dějepisce o geografické poloze naší vlasti, již charakterizoval neurčitým výrazem *terra*. Posloužila mu sice jako zástupné označení pro krajiny obývané Polabskými Slovy. Jeho pochybení můžeme nicméně připsat spíše písářské nepozornosti při opisování starší předlohy, nežli matným představám o uspořádání středovýchodní Evropy, které měl světu vzdálený mnich kláštera v Hersfeldu. Ať tak či tak, České země, ležící vně římské říše, nebyly pro něj ničím více, než trpným objektem pustošivých vpádů namířených za východní hranici. Dá se říci, že válku se slovanskými sousedy pokládá Lampert za spravedlivou, protože na nich lpí ódiem barbarství. Stejně odhodlaně hájí ideu, že nejpozději od vojenského tažení Jindřicha II. a kapitulace Břetislava I. v táboře pod Pražským hradem roku 1041 se české sousedství stává *terra tributaria*. Vzniká mu tím povinnost odvádět tribut, který plynul do říšského fiskálního systému a nahrazoval příjmy z válečné kořisti.⁴⁰

Více konkrétních informací se dozvídáme o českém lidu, než o teritoriu, které obývá. Lampert se Čechů nejčastěji dovolává vlastním jménem. Když

³⁸ Lamp., s. 131-132.

³⁹ Lamp., s. 231. O Bennovi RITTENBACH, W., *Geschichte der Bischöfe von Meissen: 968-1581*. Leipzig 1965, s. 62 a násl.

⁴⁰ Lamp., s. 56. Srv. REUTER, T., Plunder and tribute in the Carolingian empire. In: TÝŽ, *Medieval politics and modern mentalities*, Cambridge 2006, s. 231-250; LEYSER, K. J., Ottonian Government. In: *The English Historical Review*, roč. 96, 1981, s. 721-753, zde s. 736 a násl.; Rodolphe KELLER, Pillage et pouvoirs aux marges orientales de la Germanie ottonienne (919-1024). In: FELLER, L.-RODRIGUEZ, A. (edd.), *Objets sous contraintes: circulation des richesses et valeur des choses au moyen âge*. Paris 2013, s. 241-256.

se však k roku 1057 rozepíše o markrabím Severní marky Otovi,⁴¹ kterého chtěli Sasové vmanipulovat do konfliktu s Jindřichem IV. a podpořili jeho dědické nároky proti Jindřichovu chráněnci Udovi ze Stade, volí autor letopisu slovo *gens*. Své čtenáře přitom ujišťuje, že Ota strávil mládí v exilu *apud gentem Boemorum*. Abychom si udělali jasno, o čem Lampert píše, je třeba vědět, že *gens*⁴² byl v intencích středověké historiografie v první řadě skupinou lidí, kteří odvozovali svůj původ od společného prapředka. Dnes bychom takovou jednotku nazvali podle kontextu nejspíše „lid“, „národ“, nebo „kmen“.⁴³ I když realita pospolitého života v nejstarších dobách byla složitější a proměnlivější, mýtus společného předka nacházel mezi Lampertovými současníky živnou půdu a všeobecně se přijímalo, že pokrevní svazky mezi příslušníky kmene se navenek projevují kolektivně sdílenými psychickými a fyzickými vlastnostmi. Rozhodující autoritou tu byl jako v mnoha ohledech Isidor ze Seville, který v duchu starověké tradice definoval *gens* nejen skrze původ, ale přidal společné zvyky, právo a jazyk.⁴⁴

Naopak s vítězstvím „germánského“ středověku se pozvolna vytrácely stopy po antickém rozlišení dvou civilizačních okruhů, kdy se na jedné

⁴¹ Lamp., s. 71. Blíže BRÜSCH, T., *Die Brunonen, ihre Grafschaften und die sächsische Geschichte. Herrschaftsbildung und Adelsbewußtsein im 11. Jahrhundert*. Husum 2000, s. 30, 51-52.

⁴² Sondou do pojmosloví raně středověkých pramenů, o jejichž zobecňující výsledky se opíráme, záslužně podnikl GOETZ, H.-W., „Gentes“. Zur zeitgenössischen Terminologie und Wahrnehmung ostfränkischer Ethnogenese im 9. Jahrhundert. In: TÝŽ, *Vorstellungsgeschichte*, s. 355-390; TÝŽ, „Gens“: Terminology and perception of the ‚Germanic‘ peoples from late antiquity to the early middle ages. In: CORRADINI, R. et al. (edd.), *The construction of communities in the early middle ages: Texts, resources and artefacts*. Leiden-Boston 2003, s. 39-64. O mýtu společného předka ANGENENDT, A., Der eine Adam und die vielen Stammväter. Idee und Wirklichkeit der „Origo gentis“ im Mittelalter. In: WUNDERLI, P. (ed.), *Herkunft und Ursprung. Historische und mythische Formen der Legitimation. Akten des Gerda-Henkel-Kolloquiums, veranstaltet vom Forschungsinstitut für Mittelalter und Renaissance der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf vom 13. bis 15. Oktober 1991*, Sigmaringen 1994, s. 27-52; PLASSMANN, A., *Origo gentis: Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*. Berlin 2006, s. 13 a násl., 359 a násl.

⁴³ MARTÍNKOVÁ, D. et al. (edd.), *Latinitatis mediæ aevi lexicon Bohemorum 13. fustis-heliodromus = Slovník středověké latiny v českých zemích 13*. Praha 1991, s. 837-838.

⁴⁴ ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae IX = Etymologie IX*. (překlad a předmluva Irena Zachová). Praha 1998, s. 16: „Gens est multitudo ab uno principio orta sive ab alia natione secundum propriam collectionem distincta“, přičemž jednotlivé prvky národní sounáležitosti (*propria collectio*) rozebírá Isidor porůznu bez nároku na systematičnost. Srv. BORST, A., Das Bild der Geschichte in der Enzyklopädie Isidors von Sevilla. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, roč. 22, 1966, s. 1-62, zde s. 25-42.

straně vyzdvihoval římský *populus* a kamsi hluboko pod něj byly umíst'ovány barbarské *gentes*.⁴⁵ U vzdělaného mnicha Lamperta nic takového nenalezneme, ačkoliv se netajil obdivem ke klasikům římského dějepisectví Liviovi a Sallustiovi. Na rozdíl od svých literárních vzorů zacházel s pojmy *gens/populus* jako se synonymy a hlouběji je nepromýšlel. Přesto lze z Lampertovy dikce alespoň vytušit povědomí o jejich vnitřní diferenciaci. Kolektivy nesoucí ten či onen název se dostávají do pozice ovládaných vůči knížatům a králům, kteří vládnou.

Volnost v nakládání s výrazovými prostředky má za následek, že u Lamperta se beztvářý *populus* kryje s obyvatelstvem říše, nežádka se společenstvím laických věřících (typicky v obrazech *tam clerus quam populus*, resp. *clerus et populus*). Výjimečně označuje nepřátelské Dány (*populus Danorum*). Na stejné gentilní úrovni vystupují jednak domácí Švábové, Durynkové a všudypřítomní Sasové, jednak *gentes exterae*⁴⁶. Mezi nimi se vedle kulturně svébytných Čechů tísni Římané, Byzantinci, obyvatelé různých částí Apeninského poloostrova a dnešní Francie, Uhři, Bulhaři, Anglové, Lutici, Avaři, Rusové, Dánové, nebo třeba blíže nespecifikovaní Slované. Rozdíl je v tom, že zatímco s „Teutony“ sympatizuje, na cizince hledí Lampert s obavami jako na skutečné, nebo alespoň potenciální nepřátele, před kterými se člověk musí mít neustále na pozoru. Na vině je podle všeho pocit nadřazenosti spojený se strachem z neznámého a odlišného, který způsobuje, že cizím etnikům jsou vnucovány negativní stereotypy, známé od starověku pod heslem *furor barbaricus*: divokost, bojovnost, ubohost, lakota, bezbožnost, nelidskost a v neposlední řadě barbarství, jež najdeme ve výrazech *gentibus barbaris*⁴⁷ či *barbaras nationes*⁴⁸.

O konceptu barbarství se někdy soudí, že je výsledkem nerovného civilizačního procesu, doprovázeného vědomím nadřazenosti a snahou vymezit

⁴⁵ GEARY, P. J., *The myth of nations: the medieval origins of Europe*. Princeton-Oxford 2002, s. 42 a násl.

⁴⁶ Lamp., s. 121, 122, 123, 159, 170, 284. Srv. GOETZ, H.-W., „Gentes“, s. 376-378; FRAESDORFF, D., *Der barbarische Norden. Vorstellungen und Fremdbeitkategorien bei Rimbart, Thietmar von Merseburg und Helmold von Bosau*. Berlin 2005, s. 189, 199.

⁴⁷ Lamp., s. 277.

⁴⁸ Lamp., s. 154, 177.

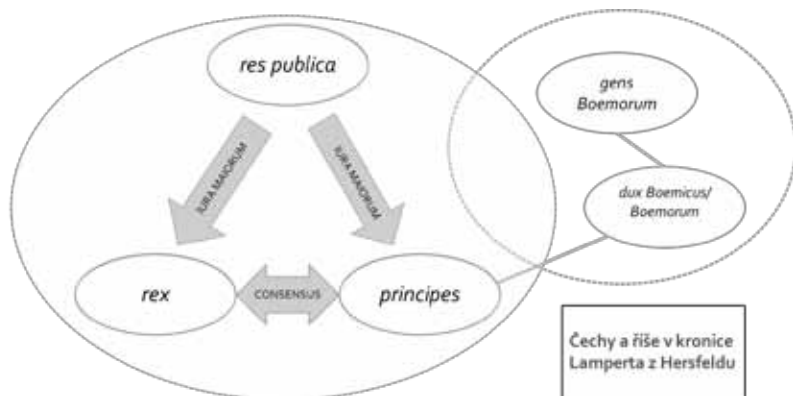
se vůči těm, které běh dějin zastihl na nižších stupních vývoje.⁴⁹ Ačkoliv středověk žádnou ucelenou teorii barbarství nepředložil, dají se z literárních památek vyabstrahovat některé obecné tendence a konfrontovat s naším letopisem.⁵⁰ Ve středověkých dílech, Lamperta nevyjímaje, dominují ve slově „barbar“ negativní konotace, prosté jakýchkoliv romantických ideálů. Oproti očekávání křesťanská ortodoxie a ortopraxe postrádají však v úvahách hersfeldského benediktina větší význam. Za barbary vydává netoliko muslimské Araby či pohanské Lutice, ale též Čechy a Poláky, christianizované od raného středověku. Klíčová je pro Lamperta naopak odlišnost kulturní, když nařiká nad pustošivými nájezdy krutých Vratislavových oddílů a když Jindřichovi IV. vytýká, že v saských válkách spoléhá raději na podřadné české spojence, než na hrdinné válečníky z říše (*plus spei ac fiduciae ponatur in milite Boemico quam in Teutonici exercitus robore*).⁵¹

Výčet bohemik v Lampertově historickém pojednání, které jsou z právně-historického hlediska relevantní, se tímto uzavírá a nezbyvá, než se pokusit o stručnou rekapitulaci. Dopřejeme-li sluchu hersfeldskému mnichovi, potom modelovým česko-říšským vztahem jeho doby byla zaprvé tributární poplatnost českého teritoria, zadruhé podrobení se pražských knížat a zachování věrnosti královskému majestátu, což se nejzřetelněji projevilo účastenstvím na říšských vojenských manévrech a dvorských shromážděních. Jestliže se zároveň kladlo rovnítko mezi Čechy a barbary, výslednicí byla ideová konstrukce, která se dnešnímu pozorovateli může zdát paradoxní: Přemyslovský kníže se pohyboval uvnitř říše a její vládní struktury, zatímco český politický národ byl „vykázán“ mimo její hranice.

⁴⁹ JONES, W. R., The Image of the Barbarian in Medieval Europe. In: *Comparative studies in society and history*, roč. 13, 1971, s. 376-407.

⁵⁰ FRAESDORF, D., *Der barbarische Norden*, s. 194 a násl. Sémantické pole slova *barbarus* ve středověké latině objasnil a rozčlenil na oblast 1. původu a mravů, 2. jazyka a vzdělání, 3. náboženství VAN ACKER, L., *Barbarus und seine Ableitungen im Mittellatein*. In: *Archiv für Kulturgeschichte*, roč. 47, 1965, s. 125-140.

⁵¹ Lamp., s. 271.

Summary

Loyal Přemyslids and Barbarian Bohemians. International Relations between Bohemia and Empire in the Annals of Lampert of Hersfeld

This article seeks to answer the question: How are international relations between political elites of medieval Bohemia and Empire depicted in the historiographical masterpiece of Lampert of Hersfeld? Evidence provided by Lamperts Annals suggests that in the 11th century the model of czech-german integration was based on two rules. Firstly Bohemians had to pay a tribute, secondly Přemyslid Dukes subjected themselves and owed loyalty to the majesty of Salian kings, which resulted into the participation on the military campaigns and court assemblies. However it may seem paradoxical, Bohemian dukes took part in the imperial government but Bohemian nation was labelled as barbarian and „banished from“ the civilized Realm ruled by Salian dynasty.

OHLIADNUTIE ZA 70 ROKMI EXISTENCIE OSN (HISTORICKÉ A PRÁVNE ASPEKTY)

*Martin Skaloš**

1 Úvod

V období prvej svetovej vojny sa začala nastoľovať požiadavka postupne utvárať medzinárodné mechanizmy, ktoré by zabránili opakovaniu podobnej katastrofy a prispeli by k demokratizácii medzinárodných vzťahov, t.j. otázky, ktorých riešenie poznačilo celé 20. storočie. Z celého tohto politického pohybu sa postupne nielen kryštalizovali, ale aj pomaly presadzovali nové zásady organizácie bezpečnosti, zabezpečenia mieru, demokratizácie života spoločnosti a uplatnenia sa národných práv.

Spolupráca krajín, vzájomné pochopenie, uznávanie rovnakých hodnôt, rešpektovanie ľudských práv a nekonfliktné vzťahy medzi krajinami by mali byť základnými atribútmi, ktoré by sa mali dodržiavať v medzinárodných vzťahoch. Nie vždy a všade sú však tieto atribúty na popredných miestach. Práve preto sa v minulosti predstavitelia niekoľkých najvýznamnejších štátov povojnovej Európy rozhodli založiť organizáciu, ktorá by krajiny spájala v mnohých oblastiach, a ktorej cieľom by bolo zachovanie medzinárodného mieru a rozvoj všetkých krajín sveta. Tak vznikla Spoločnosť národov, ktorej osudom sa stalo nesplnenie ideí a následný zánik. Jej nástupníčkou sa neskôr stala Organizácia spojených národov (OSN).

2 Vznik OSN a východiská povojnovej svetovej politiky

Pred 70 rokmi začali na konferencii v Dumbarton Oaks členské štáty protihitlerovskej koalície hovoriť o založení novej bezpečnostnej organizácii. Návrhy, ktoré boli na tejto konferencii prednesené, sa neskôr stali základom Charty OSN – medzinárodného priestoru, ktorý sa stal kľúčovým pri riešení otázok vojenských konfliktov počas nasledujúcich rokov. V tom období bolo založenie OSN najefektívnejším riešením. Ihneď sa však začali rysovať

* JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD., Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.

problémy medzi dvoma tábormi – sovietskym a západným. Vzájomná nedôvera ani s odstupom času nepominula a pôvodne založená zásada veta sa postupne stala kameňom úrazu na ceste riešenia globálnych problémov.

Už v polovici 40 rokov začalo byť jasné, že Versailleská mierová zmluva z roku 1919 nefunguje. Spoločnosť národov ako nástroj odvracania vojenských konfliktov už sotva vyhovovala potrebám novej epochy. A hrôzy druhej svetovej vojny prinútili vedúcich činiteľov, aby sa vážne zamysleli nad vytvorením nového bezpečnostného systému.

Na jar 1945 založilo 51 štátov Organizáciu spojených národov (OSN) so sídlom v New Yorku. Ako jej základný dokument bola prijatá Charta OSN. Československo bolo jedným zo zakladajúcich štátov, Chartu OSN za Československo podpísal Jan Masaryk. Boli stanovené základné orgány: Valné zhromaždenie – schádza sa na jeseň každý rok, Rada bezpečnosti – práve tomuto orgánu boli zverené rozhodujúce výkonné právomoci a leží na ňom aj zodpovednosť za udržanie svetového mieru.¹ Najvyšším úradníkom je generálny tajomník.²

Do vedenia v OSN sa dostali víťazné štáty. Medzi dvoma tábormi – sovietskym a západným – vzniklo okamžité napätie. To do značnej miery skomplikovalo činnosť organizácie. Konflikt dvoch systémov sa stal skutočným problémom. Bolo potrebné prihliadať na záujmy obidvoch strán a to nebolo ani zďaleka jednoduché. Každý si robil nároky na svoju sféru vplyvu a dôsledkom toho bolo, že sa šířila vzájomná nedôvera. Avšak ani po skončení studenej vojny a po rozpade Sovietskeho zväzu konflikt nepominul, zmenil sa na konfrontáciu: na jednej strane Rusko a Čína a na druhej USA, Francúzsko a Británia.

3 Spoločnosť národov ako predchodca dnešnej OSN

Za skutočného predchodcu Organizácie spojených národov sa považuje Spoločnosť národov (League of Nations), ktorá bola prvou medzinárodnou

¹ Kľúčovým prvkom novej organizácie sa stala Rada bezpečnosti (stáli členovia - ZSSR (Rusko), USA, Veľká Británia, Francúzsko a Čína), ktorá minimalizovala prijímanie možných rozhodnutí. Najdôležitejšou zásadou sa stalo právo veta ktoréhokoľvek člena Rady bezpečnosti OSN.

² Prvým bol nórsky politik Trygve Lie, nasledoval švédsky diplomat Dag Hammarskjöld, z ďalších napr. egyptský diplomat Butrus Butrus Gháli a ghanský politik Kofi Anan.

organizáciou štátov pre zabezpečenie mieru a bezpečnosti so sídlom v Ženeve (Švajčiarsko). Vznikla v Paríži ako jeden z výsledkov Versaillskej mierovej zmluvy z roku 1919. Zakladajúcim dokumentom organizácie bol Pakt o Spoločnosti národov, ktorý vstúpil do platnosti v januári 1920 a ktorý členské štáty zaväzoval predovšetkým k dodržiavaniu medzinárodného práva a k mierovému riešeniu medzinárodných konfliktov.

Hlavnými orgánmi Spoločnosti národov boli Zhromaždenie so sídlom v Ženeve, zložené zo zástupcov všetkých členských štátov, Rada, tvorená stálymi a volenými (dočasnými) členmi, a stály sekretariát na čele s generálnym tajomníkom. Rozhodnutia Rady museli byť jednomyseľné a v jej právomoci bolo určovať hospodárske a vojenské sankcie.

Cieľom Spoločnosti národov bolo zachovanie celosvetového mieru. K boju proti vojne boli formulované niektoré zásady práce organizácie (neskôr označované názvom kolektívna bezpečnosť - systém arbitráže a sankcií proti prípadnému útočníkovi). Sily Spoločnosti národov boli však skôr morálneho charakteru. Okrem zabezpečenia mieru Spoločnosť národov mala registrovať medzinárodné zmluvy, dbať o ochranu menších, spravovať mandátové územia a bojovať proti medzinárodnému obchodu s ľudmi a omamnými drogami.³

Jeden z jej hlavných iniciátorov – americký prezident Woodrow Wilson – vtedajších politikov od konca vojny presviedčal, že je nevyhnutné vytvoriť „všeobecné združenie národov“, ktoré by dokázalo prekonať diktát veľkých štátov, ktorý v Európe udržoval územnú rovnováhu takmer po celé 19. storočie. Wilsonovi sa podarilo doviest' svoj plán do zdarného konca. Nepresadil však princíp zakročenia proti agresorovi. Proti tomu sa postavila Veľká Británia. Obávala sa príliš protinemecky zameranej organizácie.

Nová organizácia – Spoločnosť národov – združovala pôvodne len víťazov vojny (29 štátov) a štáty, ktoré počas nej zostali neutrálne (13). Ďalší uchádzači mali otvorenú cestu s podmienkou, že sa zaviazu rešpektovať záväzky prijaté členskými štátmi dvojtretinovou väčšinou. Zakladajúcimi členmi sa stali štáty, ktoré sa zúčastnili na vojne proti Nemecku vrátane novovzniknutých štátov.⁴ Druhú skupinu tvorili štáty do Spoločnosti pozvané. Porazené

³ ŽALOUDEK, K., *Encyklopedie politiky*. Praha: Nakladatelství Libri, 1999, s. 432-433.

⁴ Československo patrilo k zakladajúcim členom Spoločnosti národov.

štáty boli z členstva dočasne vylúčené (Nemecko do Spoločnosti národov bolo prijaté 8. 9. 1926, zo Spoločnosti vystúpilo 14. 10. 1933). Napriek prvotnej iniciatíve amerického prezidenta Wilsona USA do Spoločnosti národov nevstúpili⁵ a do roku 1934 do nej nebolo začlenené ani Rusko. Československo bolo členom organizácie po celé obdobie jej existencie a na jej činnosti sa podieľalo veľmi aktívne.

Inauguračné zhromaždenie Spoločnosti národov sa uskutočnilo 16. 1. 1920 a svoju činnosť začala 29. 11. 1920 v Ženeve. Jedným z podpredsedov Spoločnosti sa stal Eduard Beneš (v roku 1935 predseda). V novovzniknutej Spoločnosti národov spolu s Eduardom Benešom Československo zastupoval Dr. Štefan Osuský. V rokoch 1921–1932 pôsobil v Reparačnej komisii, kde okrem Československa zastupoval aj Poľsko, Juhosláviu, Rumunsko a Grécko. Od roku 1922 bol predsedom Kontrolnej komisie, túto funkciu vykonával štrnásť rokov. Pôsobil tiež v Delimitačnej komisii, ktorej úlohou bolo stanovenie nových hraníc v Európe.⁶

Dňa 2. 10. 1924 zasadanie Spoločnosti národov jednomyseľne schválilo garančný pakt, ktorý navrhoval konkrétne metódy zabezpečenia európskej bezpečnosti pre veľké štáty i malé krajiny. Tzv. ženevský protokol sa však nikdy nerealizoval. Spoločnosti národov sa nepodarilo zabrániť vypuknutiu 2. svetovej vojny v roku 1939 a formálne organizácia zanikla v roku 1946, kedy sa naposledy zišlo jej Zhromaždenie, aby organizáciu rozpustilo.⁷ Na základe analýzy príčin zlyhania Spoločnosti národov bola v roku 1945 založená OSN.

4 Založenie Organizácie spojených národov

Myšlienka založiť novú, akcieschopnejšiu medzinárodnú organizáciu sa formovala už počas druhej svetovej vojny. Organizácia mala získať väčšie právomoci a prostriedky, aby mohla zabezpečiť mierové riešenie sporov.

⁵ Paradoxne vďaka sporom prezidenta Wilsona so senátom USA do Spoločnosti národov nikdy nevstúpili. In: KENNEDY, P., *Parlament sveta: OSN a hľadání svetové vlády*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 24.

⁶ V rokoch 1922 až 1939 vystúpil za ČSR na rôznych medzinárodných konferenciách v Španielsku, Taliansku, Francúzsku, Belgicku, Holandsku a vo Veľkej Británii.

⁷ POTOČNÝ, M., *OSN 1945 – 1960*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960, s. 14.

Hlavnú zodpovednosť mali niest' svetové veľmoci. Zároveň mala organizácia podporovať hospodársku, sociálnu a kultúrnu spoluprácu medzi jednotlivými národmi.

Prvá úvaha o zriadení „širšej sústavy všeobecnej bezpečnosti a odzbrojenia“ po skončení vojny bola obsiahnutá v Atlantickej charte prijatej Veľkou Britániou a Spojenými štátmi 14. augusta 1941.⁸ K zásadám Charty sa 24. septembra 1941 pripojilo na Medzispojeneckej konferencii v Londýne 26 štátov vrátane USA, Veľkej Británie, ZSSR, Číny, Brazílie, Peru, Poľska a Československa (obidva posledné uvedené štáty prostredníctvom svojich exilových vlád).

Dňa 1. januára 1942 podpisuje vo Washingtone 26 štátov, ktoré boli vo vojnovom stave s fašistickými mocnosťami, Deklaráciu Spojených národov, v ktorej sa prijímajú zásady Atlantickej charty. Signatári sa zaväzujú na „vedenie vojny všetkými silami až ku konečnému a bezpodmienečnému víťazstvu nad mocnosťami Osy“.⁹ V tomto dokumente prvýkrát figuruje názov Spojené národy, schválený na podnet prezidenta F. D. Roosevelta. Medzi signatármi je aj Československo prostredníctvom svojej exilovej vlády.

K Deklarácii mohli pristúpiť všetky protifašistické štáty, do roku 1945 sa pod ňu podpísalo 47 štátov. Francúzsko a Dánsko boli tiež vnímané ako spojenci (vďaka odbojovým akciám ako na svojom území, tak v zahraničí). Pretože neboli formálne zastúpené svojimi vládami, nemohli Deklaráciu podpísať. Francúzsko ju podpísalo prostredníctvom Francúzskeho výboru národného oslobodenia 26. 12. 1945, Dánsko až po začatí konferencie v San Franciscu.

V priebehu roku 1944 sa viedli diplomatické rokovania medzi spojencami o konkrétnej podobe novej medzinárodnej organizácie a po prípravách bola na jeseň roku 1944 zvolaná do rezidenčného sídla Dumbarton Oaks vo Washingtone konferencia, ktorej sa zúčastnili Spojené štáty, Veľká Británie, ZSSR a Čína.

⁸ Obsahuje osem bodov, body 1 až 6 deklarujú suverenitu, teritoriálnu integritu, bezpečnosť a hospodársku spoluprácu štátov. Bod 7 hovorí o slobode plavby cez voľné more a oceány. Bod 8 o zriadení širšej sústavy všeobecnej bezpečnosti a o odzbrojení štátov, ktoré hrozia alebo by mohli hroziť útokom mimo svoje hranice.

⁹ HULINSKÝ, I., *Organizace Spojených národů a Československo*. Praha: Československá strana socialistická, 1989, s. 20.

Na podklade amerického „Približného textu Charty Spojených Národov“ a diplomatických rokovaní bol 9. októbra 1944 zverejnený text Návrhu na ustanovenie všeobecnej medzinárodnej organizácie, ktorá poniesie názov Spojené národy (United Nations).

Zjavne najdôležitejšími pasážami z dohôd z Dumbarton Oaks sú kapitoly o Rade bezpečnosti zloženej zo stálych a nestálych členov, na ktorej mala ležať hlavná zodpovednosť pri zachovávaní medzinárodného mieru. Taktiež bolo navrhnuté Valné zhromaždenie, v ktorom by všetci členovia budúcej organizácie mali jeden hlas.

V dňoch 4. až 11. februára 1945 sa na Jalte (Krym) konala konferencia, na ktorej zástupcovia vlád Veľkej trojky (USA, Veľká Británia a ZSSR)¹⁰ riešili ďalšie otázky týkajúce sa novej medzinárodnej organizácie. Bola tu prijatá tzv. jaltská hlasovacia formula, obsahujúca zásadu jednomyseľnosti veľmocí pre hlasovanie v Rade bezpečnosti, a to vo formulácii navrhnutej vtedajším prezidentom USA F. D. Rooseveltom. O procedurálnych otázkach sa malo hlasovať kvalifikovanou väčšinou 7 hlasov z 11 členov Rady bezpečnosti, o ostatných otázkach taktiež väčšinou 7 hlasov, ale s potrebným súhlasom 5 stálych členov Rady (USA, Veľká Británia, Čína, ZSSR, Francúzsko). Ďalej boli dohodnuté zásady poručenskej sústavy a dohodli dátum a miesto konania zakladajúcej konferencie OSN, ktorá sa konala 25. apríla až 26. júna 1945¹¹ v San Franciscu.¹²

Na konferencii v San Franciscu bola Európa, rozvrátená a destabilizovaná následkami vojny, celkom logicky odsunutá do úzadia. Reprezentovali ju Belgicko, Československo, Grécko, Holandsko, Juhoslavia, Luxembursko, Nórsko a Turecko (a v záverečnej fáze konferencie aj Dánsko). Írsko, Portugalsko, Španielsko, Švajčiarsko a Švédsko v San Franciscu

¹⁰ Na Jalte sa však už začínali, čím ďalej viac prejavovať rozpory medzi veľmocami. Zástupca ZSSR Molotov napríklad požadoval, aby všetkých 16 zväzových republík Sovietskeho zväzu malo po jednom zástupcovi vo Valnom zhromaždení OSN, potom zľavil na 6 reprezentantov, aby sa počet rovnal zástupcom britského Commonwealthu. Na to odmietal pristúpiť americký prezident Roosevelt. Molotov teda nakoniec zľavil na 3 reprezentantov.

¹¹ Konferencia trvala 62 dní, zúčastnilo sa na nej 50 krajín, 283 delegátov, 600 poradcov, 1 200 čestných hostí a 1 500 novinárov. Svetová dobová tlač nazvala San Francisco metropolou budúcnosti ľudstva.

¹² POTOČNÝ, M., *OSN 1945 – 1960*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1960, s. 16.

chýbali, pretože nevyhlásili vojnu krajinám Osi. Chýbali aj Bulharsko, Fínsko, Maďarsko, Rumunsko a Taliansko, ktoré za vojny bojovali na strane Osi. Poľsko nebolo pozvané, lebo „veľká trojka“ (USA, ZSSR, Veľká Británia) sa nevedela dohodnúť na zložení poľskej delegácie.

Rozporné postavenie na povojnovej šachovnici svetových mocností malo Francúzsko, ktoré sa veľmi usilovalo obnoviť svoju mocenskú prestíž stratenú v roku 1940. Hoci spočiatku Paríž váhal medzi podporou malých krajín a veľmocí, pragmaticky sa nakoniec pridal na stranu tých druhých, ktoré Francúzsko „veľkoryso“ prijali za člena „veľkej päťky“.¹³

Konferencia v San Franciscu mala politickú i odbornú rovinu a jej pracovnými orgánmi boli štyri hlavné výbory (riadiaci, výkonný, koordinačný a mandátový) a štyri komisie, ktoré tvorilo 12 pracovných výborov. Prvá komisia sa zaoberala vypracovaním preambuly, cieľmi a základnými princípmi organizácie, otázkami členstva, organizáciou sekretariátu a revíziou návrhu charty z Dumbarton Oaks. Druhá bola vyhradená problematike Valného zhromaždenia, vrátane ekonomickej a sociálnej spolupráce. Tretia mala na starosti okruh otázok, ktoré súviseli s činnosťou Bezpečnostnej rady. Štvrtá komisia sa venovala právnym aspektom a problematike Medzinárodného súdneho dvora. V pracovných výboroch rokovala konferencia od 2. mája do 22. júna 1945.

Jej hlavným pozitívom bolo, že napriek rozdielom v historickom vývoji, politických tradíciách a v ekonomickom a sociálnom systéme päťdesiatich zúčastnených krajín došlo po deviatich týždňoch intenzívnej práce k dohode na texte Charty OSN (pozostávala z 19 kapitol a 111 článkov).¹⁴

Oficiálne OSN vznikla 24. októbra 1945, potom ako bola Charta OSN ratifikovaná piatimi stálymi členmi Bezpečnostnej rady (Čínou, Francúzskom, Ruskom, USA a Spojeným kráľovstvom) a väčšinou z ďalších 46 signatárskych krajín. Faktickú činnosť však začala OSN až 20. januára 1946 na prvom zasadaní Valného zhromaždenia, ktoré ustanovilo ostatné orgány, hlavne bezpečnostnú radu a vyriešilo základné otázky vnútorného života organizácie.

¹³ USA, ZSSR, Veľká Británia, Čína a Francúzsko.

¹⁴ MICHÁLEK, S., San Francisco 1945: zrod OSN. In: *Pravda* z 25. apríla 2015, s. 30.

5 Charta Organizácie spojených národov

Charta OSN bola výsledkom tvrdých kompromisov víťazných mocností druhej svetovej vojny, ktoré na seba prevzali zodpovednosť za udržiavanie svetovej bezpečnosti. Oproti pôvodným návrhom z Dumbarton Oaks rozšírovala ciele OSN, právomoci Valného zhromaždenia, funkcie Hospodárskej a sociálnej rady, ako aj súdnu právomoc organizácie (Medzinárodného súdneho dvora). Rovnako Charta vymedzuje funkcie a právomoci Poručenskej rady (v roku 1994 sa Rada rozhodla formálne pozastaviť svoju činnosť a obnoviť ju až v prípade potreby) a Sekretariátu.

Bezpečnostná rada mala jedenásť členov, z nich piati (USA, Veľká Británia, ZSSR, Francúzsko a Čína) mali garantované stále členstvo, zvyšných šesť členov volilo Valné zhromaždenie (v roku 1966 bola rada rozšírená na pätnásť členov, päť plus desať). Stála „päťka“ mala právo veta, čo bolo najsportnejším bodom konferencie. Nakoniec sa dospelo k dohode, že jednohlasnosť stálych členov sa vyžaduje vo všetkých podstatných (nie procedurálnych) rozhodnutiach, pričom požiadavka jednohlasnosti sa nevzťahovala na právo ktorejkoľvek krajiny predložiť spor Bezpečnostnej rade.

Valné zhromaždenie predstavovalo fórum, ktoré má právo rokovať o akýchkoľvek záležitostiach týkajúcich sa medzinárodných vzťahov, zachovania medzinárodného mieru a bezpečnosti, predložených ktorýmkoľvek členom OSN alebo Bezpečnostnou radou, ale aj štátom, ktorý nie je členom OSN.

Hospodárska a sociálna rada mala z hľadiska ekonomických a sociálnych cieľov vytvoriť podmienky stability a rozvoja, potrebné na mierové a priateľské vzťahy medzi národmi, ktoré sa zakladajú na rešpektovaní princípov rovnoprávnosti a sebaurčenia s cieľom dosiahnuť vyššiu a udržateľnú životnú úroveň.

Poručenská rada mala podporovať politický, ekonomický, sociálny a vzdelávací rozvoj obyvateľov poručenských území a ich rozvoj k samospráve alebo nezávislosti. Úlohy OSN, ktoré sa vzťahovali na strategické územia,

mala vykonávať Bezpečnostná rada, zatiaľ čo úlohy týkajúce sa území, ktoré neboli označené ako strategické, malo vykonávať Valné zhromaždenie prostredníctvom Poručenskej rady.

Medzinárodný súdny dvor, sídliači v Haagu, bol základný súdny orgán organizácie, ktorého štatút zostavila špeciálna komisia právnikov v predvečer konferencie v San Franciscu a podpísalo ho päťdesiat štátov.

Charta OSN bola prijatá a podpísaná zástupcami 50 štátov v San Franciscu 26. júna 1945. Medzi zakladajúcimi členmi OSN bolo aj vtedajšie Československo (za Československo Chartu OSN podpísal minister zahraničných vecí Jan Masaryk, na pôde OSN vnímaný ako vplyvná a vážna osoba, ktorá dokonca patrila k vážnym kandidátom na post generálneho tajomníka pre prvé zasadanie Valného zhromaždenia OSN). Poľsko podpísalo Chartu OSN 16. 10. 1945. Do platnosti vstúpila 24. 10. 1945.¹⁵

Od svojho prijatia Charta prešla mnohými zmenami a úpravami. Na základe rezolúcie Valného zhromaždenia z roku 1963 bol s účinnosťou od roku 1965 rozšírený počet členov Bezpečnostnej rady z 11 na 15, t.j. zostalo 5 stálych s právom veta - Sovietsky zväz (dnes Rusko), USA, Francúzsko, Veľká Británia a Čína, a 10 nestálych. Prijatie rozhodnutia Bezpečnostnej rady OSN bolo podmienené 9 kladnými hlasmi namiesto dovtedajších 7. Podobne bola rozšírená aj Hospodárska a sociálna rada (z 18 na 27, roku 1971 na 54).

Sídlo OSN je v New Yorku. Časť sekretariátu sídli v európskych úradovniach OSN, v Ženeve a vo Viedni. Sídлом Medzinárodného súdneho dvora je Haag. OSN má svoju zástavu, ktorej vzhľad upravila rezolúcia Valného zhromaždenia z 20. októbra 1947 - vo svetlomodrom obdĺžnikovom poli je biela polárna projekcia zemegule s dvomi olivovými ratolesťami, ktoré symbolizujú svetový mier.

6 Československo a OSN

Československú delegáciu v San Franciscu viedol minister zahraničných vecí Jan Masaryk. Jej ďalšími členmi boli delegáti Vladimír S. Hurban, Ján

¹⁵ Akt podpisu Charty OSN sa uskutočnil v záverečný deň konferencie 26. júna 1945. Právnu účinnosť nadobudla 24. októbra 1945, keď predstavitelia tridsiatich štátov uložili ratifikačné listiny Charty OSN u vlády USA. Československo odovzdalo ratifikačné listiny americkej vláde 19. októbra 1945. Za prvého generálneho tajomníka OSN bol zvolený nórsky politik Trygve Lie.

Papánek, Ivan Krno, Josef Hanč, Vladimír Vochoč a Václav Beneš, ďalej poradcovia Antonín Obrdlík, Ernest Šturm a Mikuláš Mára. Generálnym sekretárom delegácie bol Bohuš Beneš. Masaryk, ktorý do San Francisca cestoval priamo z Moskvy, načrtol spôsob, ako má československá delegácia na konferencii postupovať („to be seen but not to be heard“, voľne povedané, byť na očiach, ale príliš sa nevyjadrovať), zdôrazňoval síce nevyhnutnosť čo najužšej spolupráce so Sovietskym zväzom, no zároveň odporúčal zachovať slušnosť a vreľý vzťah k Američanom.

Československá delegácia na konferencii hlasovala i konala súhlasne so sovietskou delegáciou. Konferencia potvrdila skutočnosť, že povojnové Československo nemalo priestor na samostatnú a nezávislú zahraničnú politiku. Realita povojnového usporiadania nútila Prahu pohybovať sa v rámci mantinelov určených veľmocami a ich geopolitikou.¹⁶

Československo sa teda aktívne podieľalo na vzniku Organizácie spojených národov a je preto oprávnené považované za jedného z 51 pôvodných a zakladajúcich štátov tejto organizácie, ktorá bola oficiálne ustanovená k 24. októbru 1945. Zároveň sa Československo okamžite po vzniku OSN zapojilo do príprav praktického chodu OSN – okrem iného bola československá delegácia napríklad členom výboru, ktorý pripravoval prvé zasadanie Valného zhromaždenia. Po ustálení organizačných štruktúr OSN začalo Československo naplno fungovať nielen ako právoplatný člen, ale uchádzalo sa tiež o posty v jednotlivých orgánoch tejto organizácie. Koncom päťdesiatych a v prvej polovici šesťdesiatych rokov sa Československo stalo členom Hospodárskej a sociálnej rady a Výboru desiatich pre odzbrojenie. Tieto čiastkové diplomatické úspechy československej diplomacie boli v rovnakom období zavŕšené kandidatúrou Československa do Bezpečnostnej rady. V roku 1964 sa Československá socialistická republika stala prvýkrát členom Bezpečnostnej rady. Pôsobenie ČSSR v Bezpečnostnej rade však netrvalo štandardné dva roky, pretože sa Československo na základe dohôd vzdalo druhého roku členstva v Bezpečnostnej rade v prospech Malajzie.

V sedemdesiatych rokoch sa ČSSR štandardne angažovala v rokovaníach i na chode OSN a priebežne kandidovala do jej jednotlivých orgánov. V roku

¹⁶ MICHÁLEK, S., San Francisco 1945: zrod OSN. In: *Pravda* z 25. apríla 2015, s. 31.

1977 sa ČSSR znovu stala členom Hospodárskej a sociálnej rady a v rovnakom období tiež opäť kandidovala do Bezpečnostnej rady. Na jeseň tohto roku ČSSR vo voľbách do Bezpečnostnej rady uspela a získala post nestáleho člena Bezpečnostnej rady pre obdobie 1978-1979.

ČSSR sa dostala do stredu pozornosti Bezpečnostnej rady nielen ako jej člen, ale tiež ako predmet jej rokovaní a mnohých stretov vo vnútri tohto orgánu. Konkrétne sa tak stalo v roku 1948, v súvislosti s koncom demokratického režimu v Československu a nastolením totalitného režimu pod vplyvom Sovietskeho zväzu. Otázkou vývoja v Československu sa Bezpečnostná rada zaoberala v marci až máji 1948. Prejednávanie tejto témy bolo nakoniec prerušené vetom zo strany Sovietskeho zväzu.

Podobná situácia sa opakovala v roku 1968, keď sa kvôli invázii vojsk štátov Varšavskej zmluvy do Československa konalo 21. – 24. augusta 1968 mimoriadne zasadanie Bezpečnostnej rady. Napriek tomu, že bola invázia väčšinou členov Bezpečnostnej rady vnímaná ako akt agresie a pripravovali sa tiež dve rezolúcie, ktoré by k situácii v ČSSR zaujali odsudzujúce stanovisko, vďaka vetu Sovietskeho zväzu neboli tieto rezolúcie prijaté. Prekvapujúci obrat nastal aj v postojoch československých diplomatov, ktorí na pôde Bezpečnostnej rady najskôr inváziu odsúdili a jednoznačne popreli „pozvanie“ vojsk na územie ČSSR, po tlaku a vyhrážkach z Moskvy však československí diplomati svoj postoj zmenili a 27. augusta 1968 sama československá misia pri OSN požiadala, aby Bezpečnostná rada prerokovanie tzv. československej otázky stiahla.

Udalosti z rokov 1948 a 1968 sa jednoznačne negatívne premietli do postavenia Československa v OSN, avšak aj napriek príslušnosti ČSSR k sovietskemu bloku odbornú činnosť československých diplomatov na pôde OSN možno hodnotiť pozitívne. Z iniciatívy Československa bola 11. 12. 1979 Valným zhromaždením OSN schválená Deklarácia o medzinárodnej spolupráci pre odzbrojenie (A/34/88). Všetky štáty v nej boli vyzvané k aktívnej podpore a rozvoju medzinárodnej spolupráce na poli odzbrojenia, najmä k podpore iniciatívnych krokov na odstránenie hrozby jadrovej vojny.

7 Záver

Slovensko sa stalo členskou krajinou Organizácie Spojených národov 19. januára 1993 ako jeden z nástupníckych štátov po rozdelení bývalej Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Slovensko, ako súčasť bývalého Československa, bolo jedným zo zakladateľských štátov OSN v roku 1945. Československý diplomat a Slovák Ján Papánek patril medzi autorov Charty OSN.

Slovenská republika aktívne podporuje globálne partnerstvá a efektívnu multilaterálnu spoluprácu. Z tohto dôvodu je členstvo v OSN jedným z hlavných pilierov zahraničnej politiky Slovenskej republiky. Priority Slovenskej republiky v OSN sú založené na univerzálnych hodnotách multilateralizmu, rovnosti, transparentnosti, rešpektovania slobody a ľudských práv, mieru a bezpečnosti, sociálneho, ekonomického a environmentálneho rozvoja.

Po sedemdesiatich rokoch existencie OSN možno konštatovať, že napriek pôvodným veľkým očakávaniam a proklamovanej ochote pre spoluprácu na celom svete sa táto organizácia nestala „svetovým štátom“. Rozhodnutia jej Bezpečnostnej rady majú pre zvrchované členské krajiny len formu odporúčania a Valné zhromaždenie sa stalo skôr debatným fórom ako zákonodarným orgánom. Rovnako ustanovenia Hospodárskej a sociálnej rady majú iba odporúčací charakter bez reálneho dosahu na ich realizáciu a kontrolu plnenia. A napokon aj Medzinárodný súdny dvor mal vždy iba obmedzenú súdnu právomoc. Dnes už vieme, že OSN nikdy nebola a ani nie je všelikom na bolesti tohto sveta, je iba nástrojom, ktorého účinnosť plne závisí od ochoty krajín používať ho na zachovanie bezpečnosti a mieru. OSN môže počítat' s podporou Slovenska v efektívnom zvládaní vznikajúcich globálnych výziev a príležitostí. Po 70 rokoch existencie je komplexná a zmysluplná reforma OSN nanajvyš' aktuálna. Cieľom reformy je prispôbiť aktivity OSN potrebám a realitám 21. storočia. Slovensko preto podporuje racionalizáciu a revitalizáciu činnosti Valného zhromaždenia OSN ako aj zmysluplnú reformu Bezpečnostnej rady OSN vrátane jej rozšírenia v oboch kategóriách členstva a kladie osobitný dôraz na posilnenie Hospodárskej a sociálnej rady OSN (HSR), ktorá je prirodzeným styčným bodom v systéme OSN pre rozvoj. Cieľom tohto úsilia je zlepšenie koordinácie a zabránenie zdvojeným

činnostiam. Dôležitou súčasťou reformy manažmentu, bez ktorej nemôže byť komplexné posilnenie OSN dosiahnuté, je rozpočtová zodpovednosť a efektívne využívanie financií.

Summary

Looking back at 70 Years of Existence of the United Nations Organisation (Historical and Legal Aspects)

70 years have passed since the start of the International Conference in San Francisco of which was born out the United Nations Organisation. Milestones towards the establishment of the United Nations was the League of Nations after World War I, the Allied declaration of the Second World War and conferences in Tehran, Yalta and Dumbarton Oaks. The aim of the article is to present one of the most important organizations in the world, the United Nations and to highlight its importance in the world.

NEDIELNE GAZDOVSTVO A ROĽNÍCKE DEDIČNÉ HOSPODÁRSTVO – VLASTNÍCTVO PÔDY V KONTEXTE DVOCH POZEMKOVÝCH REFORIEM

Ján Sombati*

1 Tematické zameranie príspevku

Do vývoja vlastníckych vzťahov k pôde v priebehu existencie Československa významným spôsobom zasiahlo viacero pozemkových reforiem. Tie spravidla predstavovali jeden z prostriedkov uskutočnenia procesu zásadnej spoločenskej a hospodárskej transformácie, ktorého dôsledkom však nebola len prostá zmena v osobe vlastníka, ale aj zavádzanie nových foriem vlastníctva pôdy.

V súvislosti s tým sa v rámci tohto príspevku zameriame na analýzu dvoch reforiem vlastníctva, ktoré boli zavedené v priebehu dvoch pozemkových reforiem, realizovaných na území Slovenska v rozmedzí rokov 1918 až 1945. Konkrétne pôjde o nedielne gazdovstvo, ktoré ako formu vlastníctva poľnohospodárskej pôdy vytvoril zákon č. 81/1920 Zb. z. a n., ktorým sa vydávali v zmysle § 10 zákona zo 16. apríla 1919 č. 215 Zb. z. a n. ustanovenia o prídele zabratej pôdy a upravoval sa právny pomer k pridelenej pôde (ďalej len „prídelový zákon“), a o roľnícke dedičné hospodárstvo, ktoré bolo zavedené zákonom č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme z 22. februára 1940 (ďalej len „zákon o pozemkovej reforme“).¹ Uvedené formy vlastníctva poľ-

* Mgr. Ján Sombati, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

¹ Prídelový zákon používal pre uvedenú formu vlastníctva poľnohospodárskej pôdy označenie „rodinný nediľ“. Aj v niektorých slovenských dobových prameňoch sa stretávame s týmto pojmom, resp. s jeho poslovenčenou verziou „roľnícky nediľ“ (napr. FAJNOR, V., ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. V šéobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 103-107). Používali sa však aj čisto slovenské označenia tohto právneho inštitútu a formy vlastníctva poľnohospodárskej pôdy v jednom, a to v podobe označenia „nedielne gazdovstvo“. (KALÁČ, F., *Pozemková reforma*. Bratislava: Comenius, 1921, s. 27-28.). V tomto príspevku budeme vzhľadom na jeho slovenský kontext používať práve tento *terminus technicus*.

nohospodárskej pôdy budeme analyzovať v kontexte ich reálnej aplikačnej praxe na území Slovenska. Aj napriek tomu, že obe pozemkové reformy sa udiali v kontexte odlišných podmienok štátoprávneho vývoja, čo naznačuje diskontinuitu ich koncepcného založenia, v skutočnosti nemuselo ísť o zásadné prerušenie vzťahu s právnym i faktickým vývojom v predchádzajúcom období. Preto sa v rámci tohto príspevku pokúsime overiť pravdivosť našej pracovnej hypotézy, podľa ktorej aj napriek formálno-právnym zmenám po roku 1939 nedošlo k materiálnej (t.j. obsahovej) diskontinuite v právnej úprave a diskontinuite faktického stavu vlastníckych vzťahov s medzivojnovým vývojom foriem vlastníctva poľnohospodárskej pôdy.

Nakoľko budeme pri ďalšej práci narábať s etymologicky príbuznými pojmami, je z metodologického hľadiska dôležité vymedziť si ešte používanú terminológiu. Najmä v kontexte dobovej odbornej literatúry a iných zdrojov je totiž relatívne bežným zjavom zamieňanie niektorých pojmov ako synonym, čoho dobrým príkladom sú pojmy vlastnícke právo a vlastníctvo.² Preto budeme striktné rozlišovať pojmy vlastnícke právo a vlastníctvo ako kvalitatívne odlišné pojmy. Vlastnícke právo preto budeme používať v jeho právnom zmysle subjektívneho vecného práva a následne vlastníctvo budeme používať v jeho ekonomickom zmysle majetku, t.j. súhrnu majetkových hodnôt, tvoriacich predmet vlastníckeho práva.³

2 Medzivojnová pozemková reforma na Slovensku (1919-1935)

V prospech realizácie pozemkovej reformy v medzivojnovom období hovorilo hneď niekoľko rôznorodých dôvodov v podobe existujúcich sociálno-ekonomických problémov. Prostriedkom ich riešenia sa malo stať sociálne a hospodársky spravodlivé rozdelenie pozemkového vlastníctva, založeného na kompromisnom prieniku viacerých politických a ideových platforiem.

² K tomu pozri najmä veľmi flexibilné používanie týchto pojmov vo vyššie citovanom diele od Vladimíra Fajnora a Adolfa Zátureckého na s. 74 a v diele LUBY, Š., *Základy všeobecného súkromného práva*. Šamorín: Heuréka, 2002, s. 100. O tomto probléme pozri aj: SEDLÁČEK, J., *Vlastnictví a vlastnícké právo*. Brno: Barvič & Novotný, 1919, s. 16. In: SEDLÁČEK, J., *Vlastnické právo*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012.

³ LAZAR, J., *Občianske právo hmotné 1*. Bratislava: IURA EDITION, spol., s. r. o., 2006, s. 402-403.

Výsledkom tohto kompromisu sa tak stalo nedielne gazdovstvo ako forma vlastníctva poľnohospodárskej pôdy, plniaca svoj komplexný účel v intenciách sociálnej a hospodárskej politiky československého štátu.

2.1 Príčiny, ciele a ideový rámec realizácie pozemkovej reformy

Príčinu volaní po pozemkovej reforme na Slovensku možno vidieť najmä v zlej hospodárskej a z nej plynúcej zlej sociálnej situácii. Vzhľadom na to sa kľúčovými stali národohospodárske ciele pozemkovej reformy, úzko súvisiace so značne disproporčným rozložením pozemkového vlastníctva medzi jednotlivé kategórie vlastníkov pôdy a veľkostné kategórie poľnohospodárskych statkov. Až do roku 1918 pretrvával stav, kedy približne 42 % všetkej pôdy zaberali malé a stredné poľnohospodárske statky a približne 58 % všetkej pôdy zaberali veľkostatky, pričom počet malých a stredných poľnohospodárskych statkov výrazne prevyšoval počet veľkostatkov.⁴ Slovenské poľnohospodárstvo sa pritom vyznačovalo zaostalými, extenzívnymi technikami hospodárenia, kedy až koncom 19. storočia dochádzalo na veľkostatkoch k intenzifikácii výroby v kontexte modernizácie výrobných procesov. Prvoradým národohospodárskym cieľom pozemkovej reformy tak bolo zintenzívnenie obrábania pôdy a tým aj zvýšenie poľnohospodárskej produkcie, ktorá mala nasýtiť existujúci dopyt, výrazne prevyšujúci dostupnú ponuku. Prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa bola parcelácia veľkostatkov, umožňujúca tvorbu menších, no zato intenzívne hospodáriacich poľnohospodárskych statkov. To malo viesť jednak k zvýšeniu výmery obrábanej pôdy, jednak dohnať ekonomické rozdiely medzi Slovenskom na jednej strane a Čechami, Moravou a Sliezscom na strane druhej, a nakoniec aj zvýšiť kúpyschopnosť obyvateľstva a počet daňových subjektov z radov nových majiteľov daňovej povinnosti podliehajúcej pôdy.⁵

⁴ K tomu porovnaj najmä uhorskú úradnú poľnohospodársku štatistiku, vykonanú na základe zákonného článku V/1895, odzrkadľujúcu stav, ktorý sa do roku 1918 významnejším spôsobom nezmenil. KALÁČ, F., *Pozemková reforma*. Bratislava: Comenius, 1921, s. 8.

⁵ STODOLA, K., *Hospodársky rozvoj Slovenska od r. 1918*. In: SETTON-WATSON, R. W. (ed.), *Slovensko kedysi a teraz*. Praha: Orbis, 1931, s. 261; JANŠÁK, Š., *Pozemková reforma*. In: SETTON-WATSON, R. W. (ed.), *Slovensko kedysi a teraz*. Praha: Orbis, 1931, s. 316; PRŮCHA, V., *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*. Praha: Svoboda, 1974, s. 38, 40, 42; ZEMAN, K., *Vývoj vlastníctví k půdě a souvisejících procesů na území ČR od roku 1918 do současné doby*. Praha: Oeconomica, 2013, s. 38-39.

Sociálne ciele pozemkovej reformy zasa úzko súviseli so všeobecnou zao-
stalosťou agrárne orientovaného Slovenska, kde až do 1. svetovej vojny
pracovalo v poľnohospodárstve 63 % prevažne vidieckeho obyvateľstva.⁶
Vzhľadom na disproporčné rozloženie pozemkového vlastníctva a zao-
stalé metódy poľnohospodárskej výroby žilo vidiecke roľnícke obyvateľstvo
v stave permanentnej sociálnej núdze. To sa odzrkadlilo najmä na rastúcom
vyst'ahovalectve za prácou a živobytím do zahraničia. Spravodlivé rozdelenie
pozemkového vlastníctva prostredníctvom pozemkovej reformy sa tak stalo
prostriedkom zaistenia materiálneho zabezpečenia širokých vrstiev sloven-
ského obyvateľstva. S tým tiež súvisel národný rozmer pozemkovej reformy,
zameriavajúci sa na otázku akumulácie pozemkového vlastníctva v rukách
vlastníkov inej než slovenskej národnosti. Drvivá väčšina veľkostatkárov
boli totiž osoby maďarskej a nemeckej národnosti, ktoré na svojich veľ-
kostatkoch ešte stále podporovali prežívanie feudálnych vzťahov ako bol
dedičný nájom pôdy alebo želiarske pomery k pôde. Parcelácia veľkostatku
tak mala vo vzťahu k tejto kategórii vlastníkov vyriešiť jednak politicko-eko-
nomickú otázku oslabenia politického a majetkového postavenia maďarskej
a nemeckej aristokracie na Slovensku, ako aj sociálnu otázku defeudalizácie
vlastníckych vzťahov k pôde.⁷

Pozemková reforma predstavovala v porovnaní s revolučnými zmenami
v sovietskom Rusku významný kompromis medzi politickými reprezentantmi
ľavice a pravice v tak zásadnej otázke, akou bol zásah štátu do súkromného
vlastníctva pôdy.⁸ Politický kompromis so sebou priniesol aj kompromis

⁶ *Pramene ke dejinám Slovenska a Slovákov. Diel XI a: Slováci po rakúsko-uhorskom vyrovaní.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 42.

⁷ PRŮCHA, V., *Hospodárské dějiny Československa v 19. a 20. století.* Praha: Svoboda, 1974, s. 62, 80; ZEMAN, K., *Vývoj vlastnictví ke půdě a souvisejících procesů na území ČR od roku 1918 do současné doby.* Praha: Oeconomica, 2013, s. 38-39; JANSÁK, Š., *Pozemková reforma.* In: SETTON-WATSON, R. W. (ed.), *Slovensko kedysi a teraz.* Praha: Orbis, 1931, s. 317, 327.

⁸ K znárodneniu pôdy v Rusku na základe Dekrétu o pôde z roku 1917 viď: KOLESÁR, J. a kol., *Československé pozemkové právo.* Bratislava: Obzor, 1980, s. 60-62. Ohľadom možných podôb pozemkovej reformy v podaní jednotlivých politických subjektov viď najmä: LACINA, V., *Představy o pozemkové reformě v ČSR před jejím uzákoněním.* In: *Československá pozemková reforma 1919-1935 a její mezinárodní souvislosti.* Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 35-38; PEIHCLOVÁ, A., *Konfiskační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky.* In: KUKLÍK, J. a kol., *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století.* Praha: Auditorium, 2011, s. 33-35.

v podobe prieniku viacerých konceptov, pochádzajúcich z rôznych ideových platforiem. Sociálne orientovaným konceptom, ktorý sa v rámci pozemkovej reformy uplatnil, bola sociálna doktrína z pera prvého československého prezidenta Tomáša Garriguea Masaryka. Tá priniesla do aplikáčnej praxe zásadu sociálnej a hospodárskej spravodlivosti, presadzujúcej okrem iného sociálnodemokratickú revíziu kapitalistického hospodárstva. Jej cieľom bola v tomto smere štátom regulovaná socializácia hospodárstva zaistením spravodlivého podielu pracujúcich vrstiev spoločnosti na výsledkoch ich práce. Tým mali byť vyvážené individuálne a celospoločenské záujmy v podmienkach sociálne ladeného trhového hospodárstva.⁹ Konzervatívny prvok pozemkovej reformy naproti tomu predstavovala ideová platforma agrárnej demokracie, vytvorená slovenským agrárnym politikom Milanom Hodžom. Koncept agrárnej demokracie stál na základoch tvorených pre vidiek typickými konzervatívnymi hodnotami, ktorých ústredným bodom bol vzťah roľníka k pôde. Z pohľadu agrárnej demokracie bola pôda a rozdelenie pozemkového vlastníctva alfou a omegou národnej a štátnej existencie. Hodža presadzoval heslo, podľa ktorého pôda mala byť majetkom toho, kto na nej pracoval. Tá mala byť ako základný výrobný prostriedok v agrárne orientovanom slovenskom hospodárstve rozdelená prostredníctvom pozemkovej reformy medzi roľníkov do ich individuálneho súkromného vlastníctva. Umožnila by sa tým transformácia roľníkov z obyčajných poľnohospodárov na zamestnancov i podnikateľov v jednej osobe.¹⁰ V kontexte uvedených ideových platforiem tak pozemková reforma prinášala roľníkom poľnohos-

⁹ MASARYK, T. G., *Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918*. Praha: ČIN – Tiskové a nakladatelské družstvo československých legionářů v Praze, 1936, s. 545-546; VOJÁČEK, L., *Sociální doktrína první Československé republiky a její odraz v právu*. In: MOSNÝ P. a kol.: *Právněhistorická realita sociální doktríny 20. století*. Krakov: Spolek Slováků v Poľsku, 2013, s. 15-17. Prvým formálnym vyjadrením tejto idey sa stala Washingtonská deklarácia z 16. októbra 1918, obsahujúca základné programové tézy dočasnej československej vlády pre oblasť sociálnej a hospodárskej politiky v už novovytvorenom štáte. Washingtonská deklarácia rátała v rámci nového štátu s tým, že „...*velkostatky budou vyrulstněny pro domáci kolonizaci; výsady šlechtické budou zrušeny...*“, pričom „*naše ústava postará se o účinnou, rozumnou a spravedlivou vládu, která vyloučí jákekoliv zvláštní výsady a znemožní třídní zákonodárství*.“ GRONSKÝ, J. (ed.), *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. 1914-1945*. Praha: Karolinum, 2005, s. 37.

¹⁰ Tento koncept bol pritom spoločný rovnako pre slovenských i českých agrárnikov pred i po roku 1922, kedy došlo k ich politickej fúzii. HANULA, M., *Za roľníka, pôdu a republiku. Slovenskí agrárnici v prvom polčase 1. ČSR*. Bratislava: Historický ústav SAV v Prodama, spol. s r. o., 2011, s. 14-16, 33, 61-62.

podársku pôdu ako ich spravodlivý podiel na národnom bohatstve, tvoriaci nielen zdroj ich obživy, ale prinášajúci aj možnosť plnohodnotne sa integrovať do sociálne ladeného trhového mechanizmu národného hospodárstva.

2.2 Nedielne gazdovstvo - výsledok politického a ideového konsenzu v praxi

Prostriedkom realizácie národohospodárskych a sociálnych cieľov pozemkovej reformy v intenciách jej ideového rámca sa stalo nedielne gazdovstvo. To predstavovalo osobitný právny inštitút a súčasne formu individuálneho súkromného vlastníctva poľnohospodárskej pôdy, ku ktorej sa viazalo obmedzené vlastnícke právo.

Charakter nedielného gazdovstva ako formy individuálneho vlastníctva vychádzal zo zásad jediného vlastníka a jediného dediča. Vlastníkom nedielného gazdovstva mohla byť vždy len jediná fyzická osoba s výnimkou nerozvedených manželov, ktorí sa však z právneho hľadiska považovali za jedinú osobu. Dedičom nedielného gazdovstva mohla byť taktiež len jediná osoba (§ 39 prídelového zákona), ktorá mohla byť určená buď poručiteľom prostredníctvom závetu, alebo v prípade intestátneho dedenia pravidlami o dedičskej postupnosti v zmysle príslušných ustanovení prídelového zákona. Akékoľvek majetkovoprávne usporiadanie medzi dedičmi muselo pritom vždy viesť k situácii, kedy sa vlastníkom nedielného gazdovstva stal len jeden z dedičov.

Obmedzenosť vlastníckeho práva, viažuceho sa k nedielnemu gazdovstvu, vyplývalo najmä z obmedzení vlastníkovho dispozičného oprávnenia pre právne úkony učené *inter vivos*. Vlastníkovia dispozičná sloboda tak bola obmedzená formou dozoru Štátneho pozemkového úradu, ktorý na základe zákona č. 330/1919 Zb. z. a n. zastupoval vo veciach pozemkovej reformy štátne záujmy. Finančné zaťaženie (§ 32 a 35 prídelového zákona) alebo scudzenie nedielného gazdovstva (§ 37 prídelového zákona) musel odsúhlasiť Štátny pozemkový úrad. Vlastník tak napríklad mohol nedielne gazdovstvo zaťažiť len so súhlasom Štátneho pozemkového úradu a len spôsobmi, ktoré pripúšťal prídelový zákon. Scudzenie bolo počas prvých 10 rokov od prídelu pôdy vo forme nedielného gazdovstva možné taktiež len so súhlasom Štátneho pozemkového úradu a po ich uplynutí len ak to bolo

vhodné, čo opäť posudzoval Štátny pozemkový úrad. Hlavným účelom obmedzení vlastníkovho dispozičného oprávnenia bolo zachovanie hospodárskej sebestačnosti nedielneho gazdovstva, ktorá mala v praxi garantovať sociálny a hospodársky status vlastníka poľnohospodárskej pôdy v súlade so zamýšľaným účelom prídely pôdy. Nevhodnej dispozícií a prílišnej zadĺženosti pôdy mal pritom brániť štátny dohľad.

Rovnakým spôsobom bolo obmedzené aj vlastníckovo oprávnenie užívať prídelenú pôdu. Štátny pozemkový úrad mohol v odôvodnených prípadoch ustanoviť na nedielnom gazdovstve osobitný hospodársky poriadok (§ 50 prídellového zákona). Jeho účelom bolo najmä regulovať a dohliadať na riadny výkon hospodárskych činností na poľnohospodárskej pôde v súlade s jej účelom, ako aj prípadne nariadiť vstup vlastníka nedielneho gazdovstva do družstva, ochranu pamätihodností alebo zachovávanie krajinného rázu. Sankciou za porušenie povinností, uložených v hospodárskom poriadku, bolo oprávnenie spätného výkupu v taxatívne vymedzených prípadoch (§ 51 prídellového zákona). O uplatnení spätného výkupu rozhodoval prezidentom republiky kreovaný nezávislý rozhodcovský súd, voči ktorého rozsudku nebol prípustný opravný prostriedok. Táto forma hospodársky orientovanej štátnej intervencie do užívania súkromného vlastníctva mala povahu subsidiárneho opatrenia *ultima ratio*. Prednosť mala totiž vždy dohoda medzi vlastníkom nedielneho gazdovstva a Štátnym pozemkovým úradom.

Na rad sa teraz dostáva otázka naplnenia národohospodárskych a sociálnych cieľov pozemkovej reformy zavedením nedielneho gazdovstva do aplikáčnej praxe. V rámci pozemkovej reformy skutočne došlo k zvýšeniu počtu malých a stredných poľnohospodárskych statkov, na ktoré sa prenieslo ťažisko poľnohospodárskej výroby.¹¹ Priemerná veľkosť prídely poľnohospodárskej pôdy na jedného nadobúdateľa sa však pohybovala na úrovni cca 1,2 ha, čo ani zďaleka nemohlo pomôcť na pôdu najviac odkázaným

¹¹ K tomu porovnaj štatistiky pre rok 1921 (ZEMAN, K., *Vývoj vlastníctví k půdě a souvisejících procesů na území ČR od roku 1918 do současné doby*. Praha: Oeconomica, 2013, s. 14) a rok 1930 (CAMBEL, S., *Slovenská agrárna otázka 1944-1948*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 12).

roľníkom a bezzemkom.¹² Okrem toho toto číslo svedčí aj o skutočnosti, že štátom zabratá pôda sa skôr využívala na dopĺňanie existujúcich poľnohospodárskych statkov na hospodársky životaschopnú výmeru a nie tvorbu nedielných gazdovstiev, zakladaných čisto zo štátom zabratej pôdy. Dovtedy „slobodná pôda“ tak bola podriadená režimu nedielného gazdovstva. Nedostatočné využívanie potenciálu zabratej pôdy, ktorá často končila v rukách pôvodných majiteľov po jej prepustení spod záboru alebo ponechaní vo forme zvyškových statkov, najviac súviselo s prevážením národohospodárskeho záujmu štátu nad sociálnym záujmom roľníctva. Uplatnila sa totiž myšlienka racionálneho nastavenia veľkosti novo vytváraných poľnohospodárskych statkov a súčasne zachovania adekvátneho vzájomného pomeru medzi ich jednotlivými veľkostnými kategóriami. Hospodársky najproduktívnejšie boli práve veľkostatky vo výmere od 50 do 100 ha, ktoré si aj napriek ich čiastočnej parcelácii zachovali svoj podiel na výrobe v neprospech malých a stredných poľnohospodárskych statkov. Tým pádom ostala vrstve vlastníkov nedielných gazdovstiev, ako aj drobným prídelom posilneným malým a stredným poľnohospodárskym statkom zachovaná ich hospodárska konkurencia, čo sa vo svetle svetovej hospodárskej krízy ukázalo ako priam devastujúce.¹³

Kategória malých a stredných poľnohospodárskych statkov sa ukázala zoči-voči krízovým časom ako neživotaschopný konštrukt. Počiatočný prídel pôdy a štátna úverová pomoc síce pomohli vlastníkom prekonať problémy so starým zadlžením. Nové investície do intenzifikácie výroby však generovali nové dlhy z úverov, ktoré pri krízovom poklese dopytu po poľnohospodárskej produkcii roľníci nemali z čoho splácať. Banky vzhľadom na zákaz vedenia exekúcie na nedielne gazdovstvá a pridelenú pôdu inak než nútenou správou (§ 39 prídelového zákona) odmietali roľníkom poskytovať ďalší úver. Tým sa mnoho z nich ocitlo v situácii vlastného bankrotu a nutnosti pôdu odpredať solventnejším vlastníkom najmä z radov veľkostatkárov. Veľmi nápomocný nebol ani tzv. malý prídelový zákon č. 93/1931 Zb. z.

¹² CAMBEL, S., Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In: Československá pozemková reforma 1919-1935 a její mezinárodní souvislosti. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 51.

¹³ PRŮCHA, V., *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda, 1974, s. 85, 96 102-106; RITTER, K., *Světová krise zemědělská*. Praha: Orbis, 1930, s. 46.

a n., ktorý síce uvoľňoval režim obmedzení pri pridelenej pôde, no netýkal sa nedielnych gazdovstiev. Štát vo svetle týchto udalostí nakoniec v záujme zamedzenia kolapsu poľnohospodárskej produkcie pristúpil k nútenej hospodárskej koncentrácii v podobe monopolizácie a syndikalizácie vybraných poľnohospodárskych odvetví.¹⁴ Medzivojnová pozemková reforma tak stav sociálnej núdze a hospodárskej zaostalosti Slovenska spreď roku 1918 iba zmiernila, no neodstránila. Tým posilnila volania po realizácii ďaľšej pozemkovej reformy a zintenzívnení hospodárskych ingerencií štátu do sféry súkromného vlastníctva.

3 Pozemková reforma za Slovenského štátu (1939-1945)

Pozemková reforma z éry vojnového Slovenského štátu bola do značnej miery dôsledkom zlyhaní medzivojrovej pozemkovej reformy v sociálnej a hospodárskej rovíne, navyše umocnených mimoriadnymi geopolitickými okolnosťami. Jej realizačný rámec však v porovnaní s medzivojnovým obdobím ovplyvňovala diametrálne odlišná ideová platforma.

3.1 Sociálne spravodlivá pozemková reforma podľa slovenského národného socializmu

V podmienkach vojnového Slovenského štátu sa pozemková reforma stala veľmi rýchlo politickým nástrojom v rukách predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len „HSLS“). Aj slovenský národný socializmus ako ideovo-politický program HSLS, ktorý inkorporoval kľúčové prvky učenia katolíckej cirkvi o riešení otázky sociálnej nerovnosti¹⁵, formálne sledoval cieľ naplnenia idey sociálnej spravodlivosti. A to prioritne vo vzťahu k slovenskému národu a jeho kľúčovej zložke, ktorou bolo roľníctvo. Primárnou úlohou štátu ako vonkajšej formy a prostriedku presadzovania národných záujmov tak bolo utvárať adekvátne podmienky pre dosi-

¹⁴ ČAČKO, Š, *O poľnohospodárskych pomeroch Slovenska*. In: *Hospodárske problémy Slovenska*. Praha: Česká spoločnosť národohospodárska, 1934, s. 42-44, 58; BRIŠKA, R., *Národné hospodárstvo. (Teória a politika) Kniha II. Národohospodárska politika*. Bratislava: Družstevné vydavateľstvo a kníhkupectvo v Bratislave, 1943, s. 54, 76; PRŮCHA, V., *Hospodárske dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda, 1974, s.96, 108-109.

¹⁵ Išlo najmä o novozákonné učenie o sociálnej nerovnosti ako prirodzenom stave a tiež učenie obsiahnuté v encyklike pápeža Leva XIII. *Rerum Novarum* (1891) a encyklike pápeža Pia XI. *Quadragesimo anno* (1931).

ahnutie hospodárskej sily národa, čo bolo predpokladom jeho samostatnosti a životaschopnosti.¹⁶ V kontexte tejto tézy tak nová pozemková reforma mala zaistiť „*aby sa odčínili krivdy spáchané prvou pozemkovou reformou, aby sa pôda dostala do rúk tým, ktorí na nej skutočne pracujú.*“¹⁷ Už z medzivojnovovej doby známe heslo sa následne stalo hlavným heslom slovenským národným socializmom hlásaného procesu slovakizácie pôdy. Slovenská pôda totiž podľa mienky predstaviteľov HSEŠ patrila do rúk slovenského roľníka. Pozemková reforma sa tak jasne vymedzila ako prostriedok dosiahnutia sociálnej spravodlivosti vo forme obmedzenia vplyvu vlastníkov s inou než slovenskou národnosťou, vrátane skupiny židovských vlastníkov ako osôb vystavených neskrývanému antisemitizmu. Takýto prístup bol plne v súlade s princípom ľudovosti, ktorý kládol na prvé miesto celonárodné záujmy pred záujmami jednotlivcov, a to aj na úkor iných národov a národností.¹⁸ Jeho doplnkom bola následne teória spravodlivej reštitúcie vlastníckeho práva (*restitutio iuris*) v prospech slovenského národa ako legitímneho vlastníka, ktorému bola v minulosti jeho pôda nespravodlivo odcudzená práve osoba inej národnosti. Opätovný návrat slovenskej pôdy z rúk Židov, ale aj Maďarov a Čechov do rúk Slovákov prostredníctvom pozemkovej reformy sa tak v intenciách slovenského národného socializmu stávalo legitímnym výkonom spravodlivosti v súlade s prirodzeným právom a kresťanskou morálkou.¹⁹

Napriek formálnemu zvýrazňovaniu ideálu sociálnej spravodlivosti ideový rámec pozemkovej reformy pokrýval práve v najcitlivejšie vnímanej sociálnej oblasti. Proklamovaná snaha o sociálnu a ekonomickú emancipáciu slovenského roľníctva bola totiž do značnej miery limitovaná prístupom štátu k parcelácii veľkostatkov. Rozhodujúcim faktorom neboli sociálne a hospodárske dôsledky existencie veľkostatku, ale príslušnosť vlastníka

¹⁶ POLAKOVIČ, Š., *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. Martin: Matica Slovenská, 1939, s. 65, 70, 149-151.

¹⁷ Reč spravodajcu národohospodárskeho výboru, Teodora Turčeka, k osnove zákona č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme. Tesnopisecká správa o 26. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave vo štvrtok 22. februára 1940. In: *Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica*. URL: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135174> [cit. 9. 7. 2015].

¹⁸ POLAKOVIČ, Š., *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava: Generálny sekretariát HSEŠ, 1941, s. 36, 105.

¹⁹ POLAKOVIČ, Š., *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. Martin: Matica Slovenská, 1939, s. 150-151.

veľkostatku k národnej pospolitosti. Slovenský štát tak otvorene vynechával vrstvu slovenských veľkostatkárov z rámca pozemkovej reformy, ktorí často a nie náhodou priamo podporovali režim HSLS, pričom sa formálne zameriaval na pôdu vo vlastníctve cudzincov a najmä Židov. Politický pragmatizmus pritom šiel ruka v ruke s ideologickým vyhranením sa slovenského národného socializmu voči komunistickému rovnostárstvu. Nebolo úlohou štátu vyrovnávať sociálne nerovnosti plošnou parceláciou veľkostatkov. Naproti tomu z pohľadu HSLS postačovalo len tlmiť tieto nerovnosti s cieľom zaistiť ľudom veľmi vágne formulovanú „slušnú“ životnú úroveň v súlade s kresťanskou morálkou, národnosocialistickým triedne založeným korporativizmom a ústavne garantovanou zásadou ochrany súkromného vlastníctva.²⁰

3.2 Roľnícke dedičné hospodárstvo – sociálna spravodlivosť alebo jej fikcia?

V rámci pozemkovej reformy z roku 1940 sa právnym nástrojom zabezpečenia sociálnej spravodlivosti smerom k slovenskému roľníctvu mal stať novovytvorený inštitút roľníckeho dedičného hospodárstva. Už agrárna časť programu vlády Slovenskej krajiny z februára 1939 uvažovala o zavedení sedliackych dedičných usadlostí s výmerou 30 katastrálnych jutár pôdy (t.j. cca 17,3 ha). Následne minister hospodárstva Gejza Medrický v máji 1939 prezentoval predstavy slovenskej vlády o vytvorení roľníckych dedičných statkov, inšpirovaných nemeckým vzorom v podobe dedičných statkov (*Erbhöfje*), ako cestu vytvorenia pevného článku hospodárskej základne štátu a súčasťi vyživovacej základne v Nemeckom ovládanej Európe. Roľnícke dedičné statky o priemernej výmere 39 katastrálnych jutár (t.j. cca 22,4 ha) mali svoje poslanie splniť vďaka režimu obmedzeného vlastníckeho práva, ktorý by pod dohľadom štátu v súlade s princípmi slovenského národného socializmu neumožňoval nehospodárne a neodôvodnené delenie, scudzenie či zaťaženie poľnohospodárskej pôdy.²¹ Finálny variant v podobe roľníckeho dedičného hospodárstva, ktorý bol upravený

²⁰ POLAKOVIČ, Š., *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava: Generálny sekretariát HSES, 1941, s. 98-99.

²¹ CAMBEL, S., *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1996, s. 26, 39-40.

v rámci zákona o pozemkovej reforme z roku 1940, však vo svojej podstate nebol ničím prevratne novým.

Zákon o pozemkovej reforme v § 31 „po novom“ upravoval len otázku výmery roľníckeho dedičného hospodárstva, a to tiež len pre prípad presiahnutia jej štandardnej výmery. Tá totiž zodpovedala medzivojnovému štandardu nedielného gazdovstva o výmere 6 až 15 ha. Novým prvkom bol tiež výpočet subjektov, ktorým mohla byť pôda vo forme roľníckeho dedičného hospodárstva pridelená. Podmienkou pridelu bola slovenská štátna príslušnosť, kresťanské vierovyznanie a mravná bezúhonnosť. Pokiaľ však išlo o podstatný prvok roľníckeho dedičného hospodárstva ako formy vlastníctva pôdy, ktorým bol jeho právny režim, zákon o pozemkovej reforme v § 31 ods. 2 odkazoval priamo na úpravu právneho režimu nedielných gazdovstiev v zmysle pridelového zákona z roku 1920. Roľnícke dedičné hospodárstva sa tak v podmienkach Slovenského štátu aj napriek menším formálno-právnym zmenám stále riadili pravidlami pre nedielne gazdovstvá z medzivojnového obdobia. Aj počas Slovenského štátu teda kontinuálne platil právny režim nedielných gazdovstiev, pričom roľnícke dedičné hospodárstva, vytvorené na základe zákona o pozemkovej reforme, boli vzhľadom na túto skutočnosť len novou vonkajšou formou pre starý medzivojnový obsah nedielného gazdovstva.

Už rok po spustení pozemkovej reformy sa tento stav stal predmetom kritiky z vlastných radov. Hlavný ideológ HSĽS, Štefan Polakovič, kritizoval nedostatočnú vládnu iniciatívu v presadzovaní straníckej agrárnej politiky najmä v rovine tvorby sebestačných roľníckych dedičných hospodárstiev. Preto navrhol vlastný model tzv. rodinných dedičných majetkov, ktorý bol až na malé odchýlky kópiou nemeckých dedičných statkov (*Erbhöfe*). Ten by priniesol oveľa rigidnejší režim vlastníckeho práva. Vlastník by bol len správcom poľnohospodárskej pôdy, naplňajúci jej obrábaním hospodársky účel pôdy pri výžive národa pod dôslednou kuratelou štátu, prioritne presadzujúceho kolektívne národné záujmy. Prakticky nedeliteľné roľnícke dedičné majetky vo vlastníctve roľníckych rodov Štefan Polakovič od nemeckého vzoru odlišil len odmietnutím Nemcami zavedenej maximálnej výmery 125 ha. Tú naopak nahradil minimálnou výmerou 15 katastrálnych jutár (t.j. cca 8,6 ha), ktorú považoval za adekvátne materiálne minimum pre zaistenie

vlastníka a jeho rodiny.²² Tieto predstavy však ostali iba na papieri a v podmienkach Slovenského štátu sa v praxi nakoniec uplatnil len staronový model roľníckeho dedičného hospodárstva. Aj to len vo veľmi limitovanej miere. Za celé obdobie realizácie pozemkovej reformy v rokoch 1940 až 1945 sa totiž celkovo vytvorilo len 50 roľníckych dedičných hospodárstiev o celkovej výmere 614 ha pôdy s priemernou výmerou do 20 ha. Išlo teda o evidentné zlyhanie agrárnej politiky HSPS, ktorá nijako nenaplnila svoje sľuby o zásadnom zlepšení sociálnej a hospodárskej situácie roľníkov a bezzemkov. Tento fakt dokresľuje aj zmenšenie priemernej výmery prídelu pôdy z medzivojnového stavu cca 1,2 ha len na 0,9 ha.²³ Navyše aj pri tvorbe samotných roľníckych dedičných hospodárstiev sa obchádzala zákonom o pozemkovej reforme stanovená minimálna výmera 6 ha.²⁴ To silne kontrastovalo s bohatým prídelom pôdy 44 stranickým protežantom, ktorým bolo pridelených celkovo 20 741 ha pôdy s priemerným prídelom o výmere až cca 471,4 ha.²⁵

Kontinuita právneho stavu i všeobecného trendu v usporiadaní faktického stavu v súvislosti s medzivojnovým nedielnym gazdovstvom tak v podmienkach Slovenského štátu nakoniec potvrdzuje v úvode stanovenú hypotézu. Aj napriek formálno-právnym zmenám po roku 1939 skutočne nedošlo k materiálnej diskontinuite v právnej úprave a diskontinuite faktického stavu vlastníckych vzťahov s medzivojnovým vývojom foriem vlastníctva poľnohospodárskej pôdy. Pozemková reforma z roku 1940 tak bola len fikciou sociálne spravodlivého rozdelenia pozemkového vlastníctva v prospech slovenského roľníctva.

²² POLAKOVIČ, Š., *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava: Generálny sekretariát HSPS, 1941, s. 100-101. K nemeckým dedičným statkom (*Erbhöfe*) pozri: TAUCHEN, J., *Nacistické dedičné právo*. In: Časopis pro právní vědu a praxi, roč. XX, č. 3, 2012, s. 298-299.

²³ CAMEL, S., *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1996, s. 57.

²⁴ Ako ilustratívny príklad slúži prídel pôdy v obciach Dolné a Horné Ozerovce, kde bolo z cca 30,5 ha pôdy vytvorených 9 roľníckych dedičných hospodárstiev o priemernej výmere len 3,4 ha. Dokument č. 73.: Správa o prideľovaní židovskej pôdy podľa ustanovení Židovského kódexu. Noviny *Hospodársky denník*, č. 14, 14. september 1941. *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945). Dokumenty, 4. časť*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Múzeum židovskej kultúry 1999, s. 197.

²⁵ CAMEL, S., *Slovenská dedina (1938-1944)*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1996, s. 57.

Summary

Indivisible Homestead and Peasant Hereditary Estate – Land Property in a Context of Two Land Reforms in Slovakia

This article focuses its attention on a problem of establishment of various land property forms in a context of two land reforms in Slovakia. Thus, two forms of land property are subject to scrutiny – indivisible homestead, established by land reform during the interwar period, and peasant hereditary estate, established by land reform from the era of wartime Slovak state. Analysis of the subject matter results into verification of a hypothesis whereby formal changes in legislation as well as in factual state of land property division after 1939 did not result into discontinuity of interwar period development of agricultural land property forms.

VZTAH RODIČŮ A DĚTÍ VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ*

Kamila Stloukalová**

Úvod

Římská rodina je základním elementem vytvářejícím římskou společnost. A nejen ji. Jak uvádí profesor společenské antropologie Jack Goody: „Nejstarší kořeny evropské rodiny leží v klasických středomořských civilizacích Řecka a Říma a také v germánských a keltských kmenových společnostech... Oběma vlivům se přičítá odpovědnost za důležité rysy rodiny v pozdější Evropě; Římu zejména za rodinné právo a germánským kmenům za prvky jako bilaterální odvozování příbuzenství a důraz na „individualismus“. Klasické právní texty však není vždy snadné interpretovat z behaviorálního hlediska...“¹ O právních normách upravujících vztahy rodičů, především otce rodiny, a dětí bylo již napsáno mnoho v odborné romanistické literatuře.² Co však dále formuje chování rodičů a dětí navzájem? Jaké byly vztahy rodičů a dětí v reálném životě? Jak vyplývá z výše uvedené citace, z právních textů není snadné vysledovat skutečné chování osob, můžeme se však dozvědět, a to mimo jiné díky kazuistickému řešení případů římskými právníky, které otázky bylo třeba řešit a určitým způsobem právně

* Tento příspěvek vznikl na základě plné finanční podpory GA UK a je výstupem grantového projektu č. 1222213 s názvem: „Rodina v římském právu. Postavení jejích členů jako formativní rámec pro fungování právního systému“ v rámci Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze.

** Mgr. Kamila Stloukalová, Katedra právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

1 GOODY, J., *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. Utváření Evropy; sv. 10, s. 11-12.

2 Namátkou: FRANCIOSI, G., *Famiglia e persone in Roma antica*. 3. vyd. Torino: G. Giappichelli Editore, 1995. WATSON, A., *The Law of Persons in the Later Roman Republic*. 1. vyd. Oxford: Clarendon Press, 1967. ALBANESE, B., *Le persone nel diritto privato romano*. 1. vyd. Palermo: Tipografie S. Montaina, 1979. FAYÈR, C., *La familia romana. Aspetti giuridici ed antiquari. Parte prima*. Roma: „L'ERMA“ di BRETSCHNEIDER, 1994. Příklady zneužití práva a s tím související omezování moci otcovské udává LONGCHAMPS DE BÉRIER, F., *L'abuso del diritto nell'esperienza del diritto privato romano*. Torino: G. Giappichelli Editore, 2013.

regulovat. Ovšem právě tento přístup může do určité míry mást při posuzování toho, jak skutečně Římané se svými dětmi zacházeli, a jaké city k nim chovali.

Pomoci nám mohou neprávnické prameny, v nichž se dočítáme o rodinných poměrech a názorech jednotlivých autorů na ně, o povinnostech dětí vůči rodičům a naopak, ale též o cenných konkrétních případech fungování rodinných vztahů. Zajímavé jsou taktéž práce sociálních historiků zabývajících se obdobím Římské říše, které mohou pomoci i právním romanistům dokreslit reálnou podobu života římské společnosti.

Níže jsou ve stručnosti uvedeny základní aspekty vztahu mezi rodiči a dětmi, neboť vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku nelze obsáhnout veškeré skutečnosti, které na utváření rodinných poměrů participují. Text je tedy spíše představením různých oblastí, jimž je potřeba se věnovat, chceme-li si vytvořit komplexní obraz o mezigeneračních vztazích v Římě.

1

Ačkoliv vztah rodičů a dětí byl odedávna upravován spíše rodinnými mravy, stále více do něj zasahují i právní normy, a to do té míry, nakolik stát, vznikající až poté, co základní rysy a pravidla v rodině byly již nastaveny, má zájem na regulaci konkrétních záležitostí (ať už jde o důvody hospodářské, snahu zajistit populační růst, zastavení vymírání starých rodů, upřednostňování státní soudní moci nad svémocným výkonem a další).

Vztah otce a dítěte byl dán především existencí moci otcovské.

1.1 *Patria potestas*

Římská rodina byla již od nejstarších dob navenek reprezentována osobou otce rodiny, nejstaršího mužského ascendentu, který má moc nad jejími členy (*patria potestas*). Přestože ve veřejných právech si byli mužští potomci se svým otcem rodiny rovni, ve staré římské rodině byli podrobeni jeho (téměř) absolutní moci. Její kořeny jsou Fustelem de Coulanges vyvozovány ze soukromého náboženského kultu, který již v předstátních dobách vedl k tomu, že pouze muž může být hlavou rodiny, tím, kdo vykonává náboženské obřady, uctívá své předky a zajišťuje udržení rodiny tak, aby i on mohl být ve svém posmrtném životě šťasten díky tomu, že i jemu

bude jeho mužský potomek obětovat. Stejný autor pak uvádí, že otcovská autorita nebyla libovolnou mocí, jakousi zvláštní odvozenou od práva silnějšího, ale vycházela z náboženství, a tytéž náboženské představy jí i nastavily mantinely.³ Můžeme říci, že zpočátku *pater familias* nebyl ve své moci omezen právně (obcí, státem), ale rodinnými mravy (*mores familiae*)⁴ / náboženskými normami. Omezení pak přišla i od státu, ale pouze pozvolna. Je třeba doplnit, že právní vývoj tohoto institutu směřoval postupně, zejména pak za císařství, ke zmírňování pravomocí *patris familias*, až některé obsahové části moci otce rodiny úplně mizí (resp. jejich výkon je zakázán).

Otec je od nejstarších dob rodinným nejvyšším kněžím, jediným vlastníkem majetku a soudcem podřízených osob. Moc otce rodiny zahrnovala několik pravomocí vůči osobám *alieni iuris* označovaným též jako *personae in potestate manu mancipio*. Můžeme rozlišovat pravomoci osobní a majetkové.⁵ Pozornost bude dále zaměřena na ta práva otce rodiny vůči dětem mající osobní charakter. Jsou jimi především:

- a) zejména v nejstarších dobách téměř neomezené *ius vitae necisque*, zahrnující i právo uložit nižší tresty;
- b) oprávnění přijmout dítě do rodiny (*ius tollendī*), nebo jej odložit (*ius exponendī*);
- c) právo potomka prodat (*ius vendendī*), resp. podřízené dítě mancipovat;

³ DE COULANGE, F., *Antická obec*. 1. vyd. Praha: Pastelka, 1998.

⁴ BONFANTE, P. *Instituce římského práva*. 9. vyd. Brno: Nákladem ČS.A.S. Právník, 1932, s. 170.

⁵ Gai. I, 55: „V naší pravomoci jsou dále naše děti, které jsme zplodili v řádném manželství. Je to právo vlastní občanům římským, neboť sotva se najdou lidé, kteří by nad svými dětmi měli takovou pravomoc, jakou máme my. Prohlásil to také božský Hadrián v ediktu, který vydal o těch, kdo se u něho pro sebe a své děti ucházeli o římské občanství. Není mně ani neznámo, že (rovněž) národ Galatů je přesvědčen, že děti jsou v pravomoci rodičů.“ KINCL, J., *Gaius. Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Cenek, 2007. Gaius uvádí moc otcovskou jako římské specifikum, avšak i v ostatních antických společnostech určitá forma moci mužského předka existovala. Skutečně zvláštní ale byla rigidita a strukturovanost tohoto institutu, jak uvádí DU PLESSIS, Paul, *Borkomski's Textbook on Roman Law*. 4. vyd. Oxford: University Press. 2010, s. 110. K moci otce viz též královský zákon připisovaný Romulovi: Dionysios 2, 26-27: „(Romulus) ponechal otcům veškerou moc nad syny, a to po celou dobu jejich života, ať již je chtěli uvěznit, zbičovat, nechat v poutech a přidržet je u venkovských prací, nebo usmrtit... Také otcí dovolil prodat syna... dokonce otcí dovolil nabýt syna až třetím prodejem. Po třetím prodeji se syn osvobodil z moci otce.“ SKRÉJPEK, M., *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. 2. vyd. Praha: LexisNexis CZ, s. r. o., 2004.

(pravomocem pod písmeny a) – c) se bude tento článek podrobněji věnovat níže);

- d) dávat souhlas ke sňatku⁶ a rozhodovat o rozvodu;⁷
- e) vymoci zadržovanou podrženu osobu na tom, kdo ji zadržuje proti vůli otce rodiny (*ius vindicandi*); k dispozici měl otec rodiny též interdikt: *de liberis exhibendis*, jímž se tomu, kdo zadržuje dítě otci, nařizuje, aby toto dítě předvedl k soudu, a *de liberis ducendis*, který, v případě, že bude existence moci otcovské prokázána, slouží k tomu, aby otci nebylo bráněno v odvedení dítěte;⁸
- f) jmenovat poručníky závětí a nařídít v závěti pupilární substituci;
- g) oprávnění nabývat skrze podržené osoby, a to nejen práva majetková (o nichž zde záměrně není pojednáno), ale i rodinná (např. nad snachou provdanou *cum manu* za syna), a další.

⁶ D. 23, 2, 2 (Paul. 35 ad ed.): *Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt*. Za císařství již existovaly určité výjimky, kdy mohly být děti osvobozeny od nutnosti souhlasu nositele moci s jejich sňatkem. Tak v případě bezdůvodného odmítnutí svolení k sňatku se již podle *lex Iulia de maritandis ordinibus* příslušný potomek měl možnost obrátit na praetora, který po posouzení věci mohl donutit otce rodiny k souhlasu se sňatkem. Stejně tak bylo posléze možné vymoci i poskytnutí věna. Výjimky se dále týkaly např. šlenství otce rodiny, jeho zajetí či jiné jeho dlouhodobé absence. Lze shrnout, že obě oprávnění (souhlas k sňatku, rozhodnutí o rozvodu) byla oslabována ve prospěch zájmu manželů. ASTOLFI, R., *Il matrimonio nel diritto romano classico*. Milano: CEDAM, 2006, s. 105 an. a s. 340.

⁷ Antoninus Pius zakázal otci rozvést *bene concordans matrimonium*. Paul. Sent. 5, 6, 15. Téz: D. 43, 30, 1, 5. (Ulp. 71 ad ed.): *Si quis filiam suam, quae mihi nupta sit, velit abducere vel exhiberi sibi desideret, an adversus interdictum exceptio danda sit, si forte pater concordans matrimonium, forte et liberis subnixum, velit dissolvere? et certo iure utimur, ne bene concordantia matrimonia iure patriae potestatis turbentur. quod tamen sic erit adhibendum, ut patri persuadeatur, ne acerbe patriam potestatem exerceat*. Viz oproti tomu C. 5, 17, 5pr. (Dioclet., Maximian.), kde se uvádí, že v případě závažného a spravedlivého důvodu může otec platně odvolat svůj souhlas se sňatkem dcery: *Dissentientis patris, qui initio consensit matrimonio, cum marito concordante uxore filia familias ratam non haberi voluntatem divus marcus pater noster religiosissimus imperator constituit, nisi magna et iusta causa interveniente hoc pater fecerit*. (a. 294). *A contrario* je výslovně uvedeno v konstituci týchž císařů z téhož roku (C. 5, 17, 4), že dceřin rozvod není v moci matky (*Filiae divortium in potestate matris non est*).

⁸ Existuje však i *exceptio* poskytnutá matce, která si ze spravedlivých důvodů mohla dítě ponechat u sebe, viz D. 43, 30, 1, 3 (Ulp. 71 ad ed.): *Si vero mater sit, quae retinet, apud quam interdum magis quam apud patrem morari filium debere (ex iustissima scilicet causa) et divus pius decrevit et a marco et a severo rescriptum est, aequae subveniendum ei erit per exceptionem*.

Ad a)

Franciosi⁹ uvádí, že ještě předtím, než se moc nad životem a smrtí stala soudním prostředkem vykonávaným otcem rodiny, souvisela především se zákony přežití v primitivním hospodářství. V antických společnostech vždy existovaly určité drastické prostředky k udržení určitého rozsahu populace, čehož bylo potřeba dosáhnout zejména z důvodu omezené produkce obživy (nedostatek zvěře, pastvin a sbíraných potravin vedoucí k hladomorům).

O výkonu moci nad životem a smrtí v té nejpřísnější variantě se dozvídáme např. v souvislosti s Catilinovým spiknutím v letech 63-62 př. n. l., jehož se zúčastnil i Fulvius, syn senátora, který byl svým otcem odsouzen k smrti,¹⁰ stejně tak, jako synové dalších otců.¹¹ Známy je dále i případ pronásledování bakchanálií v roce 186 př. n. l., kdy poté, co vyšlo najevo, že v rámci náboženského sdružení uctívajícího kult boha Bakcha se odehrávalo i organizování vražd, falšování závětí a další zločiny, byly ti, kteří se provinili, uvrženi do vězení, ale daleko více jich bylo odsouzeno k trestu smrti. Ti, kteří ještě podléhali moci otcovské, byli vydáni otcům, aby vykonali rozsudek v rámci soukromí rodiny.¹²

Pater familias tedy zpravidla trest nejtěžší ukládal v závažných případech, které byly posuzovány jako zločiny. Vedle výše uvedených jde např. o případy cizoložství. Tehdy mohl *pater familias* zabít svou dceru i jejího milence pokud je nachytl při činu ve svém nebo zet'ově domě. Musel ovšem usmrtit oba.¹³

Toto oprávnění souvisí s rolí otce rodiny jako soudce podřízených osob. Podle starých mravů (nikoli právních norem) měl *pater familias* před potrestáním smrtí svolat poradu nejbližších příbuzných a přátel (*consilium propinquorum*

⁹ FRANCIOSI, G., *op. cit.*, s. 56 an.

¹⁰ Sallust. Bellum Catilinae, 39, 5. Dostupný zde: <http://www.thelatinlibrary.com/sall.1.html> [10. 7. 2015].

¹¹ LEE, R. W., *The Elements of Roman Law*. 4. vyd. London: Sweet & Maxwell Limited, 1956, s. 61.

¹² Liv. 39, 18. LIVIUS, *Dějiny. VI*. Překl. KUCHARSKÝ, P. Praha: Svoboda, 1976. SKŘEJPEK, M., *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999, s. 193.

¹³ Blíže ROBINSON, O. F., *The Criminal Law of Ancient Rome*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995, s. 60 an.

et amicorum). Pokud otec rodiny své právo zneužil, mohl být v nejstarších dobách zasvěcen bohům (*sacer esto*), neboť jeho jednání způsobilo boží hněv.¹⁴ Za republiky mu mohla být udělena censorská důtka. V prvních dvou stoletích císařství se pak na poli restrikcí tohoto oprávnění jedná spíše o jakési individuální *ad hoc* císařské intervence. Císař Traianus vydal konstituci, v níž uzákonil, že příliš krutě jednající otec rodiny může být donucen emancipovat syna,¹⁵ a známý je i případ posuzovaný císařem Hadriánem, kdy byl otec potrestán za usmrcení dítěte (úkladné, na lovu), neboť moc otcovská má být vykonávána soucitně, nikoli krutě.¹⁶ Na přelomu druhého a třetího století se otcí přiznávala jen možnost mírnějšího potrestání (*ius leviter castigandi*), neboť v případě těžšího trestu (smrti) se musel obrátit na prefekta či správce provincie, kde se synovi dostalo slyšení.¹⁷ Mezi jednotlivými autory je ovšem sporné, od kdy je usmrcení dítěte trestáno jako *parricidium*.¹⁸

14 SKŘEJPEK, M., *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě. Op. cit.*, s. 122.

15 D. 37, 12, 5 (Papinian. 11 quaest.): *Divus traianus filium, quem pater male contra pietatem adficebat, coegit emancipare. quo postea defuncto, pater ut manumissor bonorum possessionem sibi competere dicebat: sed consilio neratii prisci et aristonis ei propter necessitatem solvendae pietatis denegata est.*

16 D. 48, 9, 5 (Marcian. 14 inst.): *Divus Hadrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse, quod latronis magis quam patris iure eum interfecit: nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.*

17 D. 48, 8, 2 (Ulp. 1 de adult.): *Inauditum filium pater occidere non potest, sed accusare eum apud praefectum praesidentem provinciae debet.* C. 8, 46, 3 (Alex.): *Si filius tuus in potestate tua est, res adquisitas tibi alienare non potuit: quem, si pietatem patri debitam non agnoscit, castigare iure patriae potestatis non prohiberis, artiore remedio usurus, si in pari contumacia perseveraverit, eumque praesidi provinciae oblaturus dicturo sententiam, quam tu quoque dici volueris.* (a. 227). Avšak dle Bonfanteho jsou texty intepolovány. BONFANTE, P., *op. cit.*, s. 173, pozn. p. čarou 28.

18 C. 9. 17. 1. (Constantin.): *Si quis in parentis aut filii aut omnino adfectionis eius quae nuncupatione parricidii continetur fata properaverit, sive clam sive palam id fuerit enisus, poena parricidii punietur neque gladio neque ignibus neque ulla alia sollemni poena subingetur, sed insutus culleo et inter eius ferales angustias comprehensus serpentium contuberniis miscetur et, ut regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat, ut ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur* (a. 318-319). Též I. 4. 18. 6. Jak uvádí LEE, R. W., *op. cit.*, s. 61, praktikování *ius vitae neisque* bylo dle jeho názoru formálně zakázáno Konstantinem, jak dokládá odkazem na výše uvedený fragment, nicméně existují i názory, že moc nad životem a smrtí zanikla (její výkon byl právně zakázán) až v r. 365 konstitucí Valentiniána I. (k tomu C. 9. 15. 1). Pro trestání *poena parricidii* od Konstantina se vyjadřuje i HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém soukromého práva římského. Díl II*. 5. vyd. Praha: Nakladatelství J. Otto, spol., s. r. o., 1921, s. 269, VANČURA, J., Úvod do studia soukromého práva římského. Díl II. Praha: nákladem vlastním, 1923, s. 408, DU PLESSIS, P., *op. cit.*, s. 112. Avšak BONFANTE, P., *op. cit.*, s. 170 an., uvádí, že za Konstantina rozhodně ještě usmrcení dítěte za *parricidium* pokládáno být nemohlo, což dokládá např. fragmenty D. 48, 9, 9; D. 48, 9, 1, v nichž nejsou mezi oběťmi zločinu jmenovány děti, a dále pak C. Th. 4, 8, 6.

Pro úplnost lze doplnit, že naopak vražda otce, resp. jiného předka (*parricidium*) patřila mezi nejstarší *crimina publica*.¹⁹

Ad b)

Ius exponendi úzce souviselo svou původní podstatou s právem nad životem a smrtí. Bylo-li dítě odloženo, mohlo zemřít, ale typicky bylo pokládáno na místa, kde jej mohl někdo najít a vzít si ho. V takovém případě bylo pak dítě vychováváno jako otrok, ačkoli zcela teoreticky bylo svobodným římským občanem.²⁰ Důvody takového odložení jsou svým původem opět náboženského charakteru. Jde o zachování čistoty rodiny, které měl na starosti právě *pater familias*, jako nejvyšší rodinný velekněz.²¹ Narození znetvořeného dítěte, pokud je porod doprovázen neblahými znameními, či má-li otec rodiny dokonce podezření, že dítě není jeho – to vše může vést k odložení. Dále platilo, že dívky byly „méně chráněny“ před oprávněním otce je odložit.^{22, 23}

¹⁹ BARTOŠEK, M., Encyklopedie římského práva. Praha: Academia, 1994, heslo: *parricidas*.

²⁰ Velmi zajímavý je v tomto případě rozpor mezi postavením dítěte narozeného v řádném manželství, avšak odloženého, s nímž je pak zacházeno jako s otrokem (vzal-li si ho někdo), a postavením nemanželského dítěte, které je od narození *sui iuris*, případně dítěte narozeného po smrti *patriis familias* (*postumus*), které bylo do rodiny přijato vždy, protože jen nositel moci mohl rozhodnout, zda jej přijme či ne. Dále lze také zkoumat otázku možnosti mít jako otroka toto novorozené dítě i přes zákaz zotročení římského občana na území Říma. Zajímavá je též otázka změny postavení odloženého dítěte, které je považováno za otroka, protože se však jeho postavení mění. Císař Justinian také děti prohlašuje za svobodné.

²¹ SKŘEJPEK, M., *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě. Op. cit.*, s. 122.

²² DE COULANGES, F., *op. cit.*, s. 95. Právo odmítnout dítě vychází z náboženských představ, kdy kult předků může obstarávat pouze syn, stejně tak, jako pouze člen rodiny může být pohřben v rodinném hrobě. Obojí pak bylo narušováno cizoložstvím. Proto byla dána otci rodiny možnost odmítnout narozené dítě a cizoložství bylo trestáno.

²³ Ilustrací budíž Romulův zákon: (Dionysios 2, 15: „Romulus stanovil občanům povinnost vychovat všechny potomky mužského pohlaví a prvorozené dcery a zakázal zabíjet děti mladší tří let. Bezprostředně po narození směly být zabity pouze ty, které se narodily zmrzačené nebo znetvořené. V tom případě nebránil rodičům, aby je odkládali, pokud je předtím ukázali pěti nejbližším sousedům a ti tento čin schválili. Těm, kteří se nebudou řídit těmito zákony, uložil tresty, mezi nimi i odnětí poloviny jejich majetku.“ SKŘEJPEK, M., *Prameny římského práva. Fontes iuris romani. Op. cit.* FRANCIOSI, G., *op. cit.*, s. 57, pozn. p. čarou 25 uvádí několik důvodů proč byly dívky méně chťené než chlapci: muži byli ti, kteří zajišťovali obživu a byli pro skupinu užitečnější; mužští potomci zůstávali s rodiči a mohli se tak o ně postarat ve stáří; lov a války snižovaly mužskou populaci. A další důvod, obavu ze zatížení rodového majetku nutností zřizovat věno, přidává SKŘEJPEK, M., Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek. In: BUBELOVÁ, K. (ed.), *Ius romanum. Sborník příspěvků ze VI. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu konané 2. a 3. 11. 2001 v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002, s. 51-61. Také náboženské důvody mohly hrát svou roli, např. to že mužský potomek bude ten, kdo uctívá předky a pečuje o jejich hrob.

Zmínky o skutečném odložení dětí jsou ale řídké.²⁴

Paulus ve svých Sentencích citovaných v Digestech uvádí, že odložení dítěte má být posuzováno jako vražda.²⁵ Avšak současní autoři se svými názory rozcházejí v tom, zda již v době Paulově bylo právně zakázáno odložení dítěte, nebo se tento zákaz datuje až od r. 374.²⁶

Ad c)

Prodej potomka *trans Tiberim* do otroctví se stal obsolentním již za republiky. Prodej dětí byl dále za císařství omezován, za Konstantina byl pak umožněn pouze prodej novorozených, ovšem jen v případě největší chudoby rodiny, a byla připuštěna možnost nabytí svobody a římského občanství vykoupením.²⁷

²⁴ Případy jsou vyjmenovány v: CORBIER, M., Child exposure and abandonment. In: *Childhood, class and kin in the Roman World*. DIXON, S. (ed.). London, New York: Routledge, 2001, s. 60 an. Poukaz (jen obecný) na odkládání dětí nalezneme např. u Aula Gellia v jeho Attických nocích (AULO GELLIO, *Notti Attiche*. Překl. RUSCA, L. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli, 2007. Dále jen „NA“. NA 12, 1, 23) v souvislosti s důležitostí kojení dítěte přímo matkou. Odkládání dětí se dostalo i do příběhů komedií, např. do Plautových děl Komedie o skřínce (Cistellaria) a Casina, což svědčí o tom, že nešlo o institut zcela nevyužívaný.

²⁵ D. 25, 3, 4 (Paul. 2 Sent.), Paul. Sent. 2, 24, 10.: *Necare videtur non tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse non habet.*

²⁶ V tom roce byla vydána konstituce císařů Valentiniána, Valense a Gratiana C. 8, 51, 2pr. *Unusquisque subolem suam nutriat. quod si exponendam putaverit, animadversioni quae constituta est subiacebit.* LEE, R. W., *op. cit.*, s. 61, uvádí, že zde existuje právě výše v textu příspěvku uvedený spor o to, kdy bylo odkládání dětí zakázáno. NICHOLAS, B., *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1962, s. 67, se domnívá, že k zákazu došlo až rokem 374 n. l. Taktéž BUCKLAND, W.W., *A Text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*. 3. vyd. Cambridge: University Press, 1963, s. 103. Proti tomu BONFANTE, P., *op.cit.*, s. 172, pozn. p. čarou 25), uvádí, že pouhý začátek uvedené konstituce přísluší Valentiniánovi, a zákaz odložení dítěte byl tedy do právního řádu uveden až Justinianem. Buckland se též věnuje proceduře uznání novorozeného dítěte za legitimní (s. 102), kterou odlišuje od práva dítě odložit či prodat, neboť obě tato práva podle něj implikují již právo s dítětem disponovat. Podle něj byla praxe uznání novorozeněte za své (*ius tollendi*) obsolentní již za císařství a právně byla ukončena již před působením právníka Juliana řízením o uznání otcovství. Na tuto legislativu odkazuje i C. 8, 46, 9.

²⁷ C. 4, 43, 1 (Diocletian., Maximian.): *Liberos a parentibus neque venditionis neque donationis titulo neque pignoris iure aut quolibet alio modo, nec sub praetextu ignorantiae accipientis in alium transferri posse manifesti iuris est.* (a. 294); C. 4, 43, 2 (Constantin.): *Si quis propter nimiam paupertatem egestatemque victus causa filium filiamve sanguinolentos vendiderit, venditione in hoc tantummodo casu valente emptor obtinendi eius servitii habeat facultatem. Liceat autem ipsi qui vendidit vel qui alienatus est aut cuiuslibet alii ad ingenuitatem propriam eum repetere, modo si aut pretium offerat quod potest valere, aut mancipium pro huiusmodi praestet* (a. 329). Dle Bonfanteho (BONFANTE, P. *op. cit.*, s. 172, pozn. p. čarou 27) je výše uvedený fragment interpolován a normu v tomto znění tak má na svědomí Justinian, nikoli Konstantin.

I v Theodosiově kodexu nalézáme právní normu týkající se otázky navrácení do původního stavu ingenuity.²⁸

Co se týče provedení obrazného prodeje pomocí mancipace, může se tak dít např. kvůli rozvázání otcovské moci z důvodu adopce či emancipace v souladu s ustanovením Zákona XII desek o trojím prodeji syna,²⁹ nebo *ex noxali causa* tomu, komu toto dítě spáchalo škodu, (to se pak dostává u poškozeného do postavení *in mancipio*).³⁰

Vedle moci otcovské, jejíž rozsah byl nastaven mravy a náboženskými představiteli, potvrzen právem, a všemi těmito regulativními celky taky limitován, byly vztahy mezi rodiči a dětmi ovlivněny i dalšími právními normami a společenskými mravy, které s nastavením struktury rodiny pomocí otcovské moci souvisí. Naše pozornost se nyní upře (příkladmo) právě na ně.

1.2 Výchova

Otec rodiny je oprávněn vychovávat dítě a rozhodovat o jeho výchově, a to i pro dobu po své smrti. Není-li však stanoveno jinak, zabezpečuje výchovu po smrti otce matka dítěte (stejně tak v případě, že se dítě nenarodilo v řádném manželství).³¹ Již od dob Antonina Pia má však matka i za života otce rodiny a trvání jeho moci otcovské (při rozvodu) možnost získat děti do své péče, je-li to ve jejich prospěch, a to pokud bude v řízení o vydání dítěte shledáno, že otec má zkažený charakter.³²

²⁸ C. Th. 3, 3, 1: *Omnes, quos parentum miseranda fortuna in servitium, dum victum requirit, addixit, ingenuitati pristinae reformatur. Nec sane remunerationem pretii debet exposcere, cui non minimi temporis spatio servitium satisfacit ingenui.*

²⁹ Lex XII tab. 4, 2 b: „Jestliže otec třikrát prodá syna, budiž syn osvobozen od otcovské moci.“ K tomu také zákon připisovaný Numovi Pompilioví: Dionysios 2, 27: „z Numových zákonů, mezi nimiž je také tento: pokud otec dovolil synovi vzít si manželku, která se podle práva účastní na náboženských obřadech a majetku (zřízení moci nad manželkou konfarrací, pozn. aut.), otci již více nepřísluší právo syna prodat.“ SKŘEJPEK, M., *Prameny římského práva. Fontes iuris romani. Op. cit.*

³⁰ Noxální ručení potomky bylo Justiniánem zakázáno, viz I. 4, 8, 7.

³¹ GARDNER, J. F.: *Family and Familia in Roman Law and Life*. Oxford: Clarendon Press, reprint 2004, s. 209.

³² D. 43, 30, 3, 5 (Ulp. 71 ad ed.): *Etiamsi maxime autem probet filium pater in sua potestate esse, tamen causa cognita mater in retinendo eo potior erit, idque decretis divi pii quibusdam continetur: optinuit enim mater ob nequitiam patris, ut sine deminutione patriae potestatis apud eam filius moretur.* HEYROVSKÝ, L., op.cit., s. 296.

1.3 Výživa

Vzájemná vyživovací povinnost mezi rodiči a dětmi byla uznávána od principátu. Alimentační povinnost však vzniká pouze tehdy, pokud vyživovaný nemá dostatečné prostředky na svou výživu a povinný má dostatečné jmění na zajištění výživy.³³

1.4 Příklady dalších právních otázek vztahu rodičů a dětí

Lze zmínit např. povinnost rodičů zřídít dceři věno a synovi *donatio ante nuptias*; výkon opatrovnictví synem nad matkou v případě, že trpí duševní chorobou,³⁴ aj.

1.5 Mravní povinnosti dětí vůči rodičům a rodičů vůči dětem

Úctou (*reverentia erga parentes*) a poslušností (*obsequium*) byly děti povinny vůči rodičům. Z toho vyplývala nemožnost podávat proti rodičům některé žaloby (*actio doli, actiones famosae*), a i jinak mohly děti zahájit proti rodičům řízení jen se svolením praetora. Rodičům bylo dále vůči dětem poskytnuto *beneficium competentiae*.³⁵ Konstantin umožnil pro hrubý nevděk dítěte podrobit emancipovaného zpět otcovské moci.³⁶

Úcta a poslušnost byly též vlastnosti, jichž si na dětech rodiče cenili. To vyjadřovali i pomocí nápisů na náhrobcích svých předemřelých dětí, např. náhrobku věnovaném Publiu Iuliu Nomaevovi (*filio optumo, reverentissimo, obsequentissimoq.*; ILS 8430), a dvěma hochům z chudé rodiny, kteří zemřeli při epidemii (*pupus Torquatianus filius bonus qui semper parentibus obsequens... item alius pupus Laetianus qui idem fil. bonus et obsequens idem parentibus*; ILS 8473).³⁷

³³ BARTOŠEK, M., *op. cit.*, heslo *alere*. Dále k tomu C 5, 25 (*De alendis liberis ac parentibus*) a D. 25, 3, 5 (Ulp. 2 de off. cons.).

³⁴ D. 27, 10, 4 (Ulp. 38 ad Sab.): *Furiosae matris curatio ad filium pertinet: pietas enim parentibus, etsi inaequalis est eorum potestas, aequa debebitur*.

³⁵ HEYROVSKÝ, L., *op. cit.*, s. 296.

³⁶ BARTOŠEK, M., *op. cit.*, heslo: *emancipatio*.

³⁷ ILS = DESSAU, H., *Inscriptiones Latinae selectae*. Volume 2, part 2. Berlin: Berolini Apud Weidmannos, 1892. Dostupné na: <https://archive.org/details/inscriptioneslat22dessau-oft>. Anglický překlad a komentáře k nápisům viz GARDNER, J. F., WIEDEMANN, T., *The Roman Household. A Sourcebook*. London, New York: Routledge, 1991, s. 47 an.

Poslušností vůči otci se zabývá i Aulus Gellius, který řeší, zda je vždy nutné poslechnout veškeré otcovy příkazy či nikoliv.³⁸ V jiné části textu nám též nabízí posouzení povinností syna-magistráta a otce-soukromé osoby, přičemž uvádí, že v soukromí má funkce syna ustoupit stáří otce.³⁹

Na druhé straně na náhrobních nápisech najdeme i vyjádření pocitů, které děti měly či se od nich vůči rodičům očekávaly, jako kupř. náhrobek od syna císaře Maxentia a Valerie Maximilly, Valeria Romula (*domino patri M. Val. Maxentio viro claris., Val. Romulus c.p., pro amore caritatis eius, patri benignissimo; ILS 666; dominae matri Val. Maximillae, nob. fem., Val. Romulus c.p., pro amore adfectionis eius, matri carissimae; ILS 667*).⁴⁰

2

Obraz o zkoumaném tématu si můžeme udělat i z různých dalších (neprávních) textů antických autorů.

2.1 Dedikace děl synům

Na počátku mnohých slavných děl nalezneme věnování synům, což souvisí úzce s odpovědností otců za jejich výchovu a vzdělání. Tato dedikace, jak uvádí i filoložka Katarina Petrovičová,⁴¹ byla jistě, alespoň zpočátku, obrazem reálné situace, kdy díla byla skutečně adresována synům. Takováto věnování nalezneme namátkou v Ciceronově spisu O povinnostech, Quintilianových Základech rétoriky, v Attických nocích Aul Gellia či v Macrobových Saturnáliích.

2.2 Názory na rodinné svazky

Marcus Tullius Cicero ve svém výše uvedeném spise věnovaném synovi Markovi na několika místech uvádí důležitost příbuzenských svazků, kdy

³⁸ NA 2, 7.

³⁹ Jedná se o případ, kdy se řeší, zda si na návštěvě má sednout syn s veřejnou funkcí nebo otec. NA 2, 2.

⁴⁰ ILS = DESSAU, H., *Inscriptiones Latinae Selectae*. Volume 1. Berlin: Berolini Apud Weidmannos, 1892. Dostupné na: <https://archive.org/details/inscriptioneslat01dessuoft>.

⁴¹ PETROVIČOVÁ, K., *Docere ac delectare. Porměny římské naukové literatury*. 1. vyd. Brno: Host, 2008, str. 12 an.

samou lidskou přirozeností je dána láska k dětem,⁴² a poutem společnosti je manželství a dále děti,⁴³ přestože paralelně při srovnání toho, komu je člověk nejvíce zavázán společně s rodiči jmenuje vlast. Lásku ke svým dětem vyjadřuje i ve své korespondenci.⁴⁴ Taktéž Macrobius na počátku svého edukativního díla vyjadřuje přesvědčení, že nejsilnějším poutem, jímž lidi příroda obdařila, je láska k těm, které přivedli na svět, a těm je také potřeba zajistit výchovu a vzdělání.⁴⁵

V textu Attických nocí Aula Gellia nalezneme taktéž pasáž, v níž se vyjadřuje k povinnosti matky kojit své vlastní dítě, místo toho, aby jej dávala kojné,⁴⁶ přičemž kárá ty, které tak dělají, neboť tím ničí či alespoň narušují pouto mateřské něhy a lásky, kterou příroda obdařila rodiče a děti.

Z trochu jiného soudku pak můžeme uvést Senecův názor, že selhání v zajištění vyhovujícího manželství pro dceru, stejně tak určení synovi za poručníka někoho, kdo okrádá sirotky, je jeden ze znaků, že muž není dobrým otcem rodiny.⁴⁷

2.3 Truchlení

Mnoho dětí zemřelo velmi mladých. To, že součástí rodičovské náklonnosti je i smutek v případě jejich úmrtí dokládají opět nápisy na hrobech od truchlících rodičů (např. *dis man. Philete Epitynchanus Hesychi dispensatoris fiscii castrensis arcarius filiae dulcissimae, quae vivit ann. VI, obit natali suo, intrans annum septimum*; ILS 1660).⁴⁸

42 CICERO, M.T., *O povinnostech: rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi*. Překl. Ludvíkovský, J. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970. Antická knihovna; Sv. 6, s. 27 an.

43 CICERO, M. T., op.cit., s. 46 an.

44 CICERO, M.T., *Lísty přátelům I*. Překl. MAREK, V. 1. vyd. Praha: ARISTA, BASET, 2001, Antická knihovna; Sv. 61., s. 34 („miláček Tulliola“ – Ciceronova dcera), str. 139 an., str. 158 an. (dopisy manželce a dětem do Říma z vyhnanství), aj.

45 MACROBIUS, *Saturnálie*. Překl. HLAVÁČEK, J. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 71.

46 NA 12, 1. Dávání dítěte kojným bylo typické u žen s vyšším společenským postavením už od 2. stol. př.n.l., a v císařské době šlo již o zvyk obecný. GROH, V., *Starý Řím*. Praha: Jednota českých filologů, 1931, s. 408.

47 SENECA, *O dobrodincích*. Překl. BAHNÍK, V. Praha: Svoboda, 1991, s. 133 (4, 27).

48 ILS = DESSAU, H., *Inscriptiones Latinae selectae*. Volume 1. *Op. cit.*

3

3.1 Očekávaná délka života (life-expectancy)

Různé studie se zabývají odhadem očekávaného věku dožití při dosažení určitého věku. Např. Gardner a Wiedeman uvádějí statistiku, že narodilo-li se dítě živé, pravděpodobnost dožití byla 21 let, 1/3 dětí zemřela ještě před svými 1. narozeninami, méně než 1/2 se dožila 5 let, u 40 % se dalo očekávat, že oslaví 20. narozeniny, a pouze 1/10 dosáhla věku 60 let. Jedna třetina populace byla mladší 15 let a pod 5% starších 60 let. Zároveň však mapují důvody, proč není vůbec snadné zjistit průměrný věk, jehož se lidé dožívali, a uvádějí z jakých ukazatelů je tyto hodnoty možné odvodit.⁴⁹

Jiné výpočty shrnuje Brutti, když uvádí výzkum B.W. Frieria k věku dožití. U toho, kdo dosáhne 5 let, lze očekávat, že bude žít do 42 let, kdo se dožije 20-25 let, ten by podle něj měl oslavit padesátiny. Co se týče osob starších 60 let, těch je v populaci kolem 6%. Míra odchýlení u výše uvedených čísel však podle Bruttioho může být velká.⁵⁰ Výzkum na toto téma vedl i Richard Saller.⁵¹

Pro ilustraci velké úmrtnosti dětí lze uvést opět jeden z hrobních nápisů, a to na hrobě Veturie, která porodila šest dětí. Z inskripce se dále dozvídáme, že pouze jedno z dětí ji přežilo (CIL III, 3572).⁵²

Římští rodiče si tedy museli být vědomi vysoké úmrtnosti dětí. Lze se pouze domnívat, zda tato skutečnost mohla vést k určité odtažitosti, snaze vytvořit jakýsi odstup od malých dětí, aby rána spojená s jejich případným úmrtím nebyla tak citelná.

Závěr

Výše uvedený text si klade za cíl poskytnout podklad pro valuaci vztahu rodič-dítě jak z hlediska právního, tak z hlediska neprávních textů

⁴⁹ GARDNER, J. F., WIEDEMANN, T., *op. cit.*, s. 88.

⁵⁰ BRUTTI, M., *Il diritto privato nell'antica Roma*. 2. vyd. Torino: G. Giappichelli Editore, 2011, s. 194.

⁵¹ SALLER, R., *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge: University Press, 1994.

⁵² CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Anglický překlad a komentář k nápisu viz GARDNER, J. F., WIEDEMANN, T., *op. cit.*, s. 99.

hodnotících každodenní fungování rodinných vztahů. Je nutné podotknout, že vynecháno je zcela zhodnocení vlivu křesťanství na přístup k dětem uvnitř rodiny, což je téma nepochybně poutavé, avšak v rámci omezeného rozsahu textu jej již nelze blíže analyzovat.⁵³

Ani přes výše uvedený rozbor norem upravujících moc otcovskou, které výslovně dovolovaly v určitých konkrétních případech zabití dětí či jejich odložení, nelze učinit premisu, že Římané byli bezcitnými rodiči, neprojevovala se u nich otcovská či mateřská láska a děti neměly dětství. Na několika příkladech z antické literatury a náhrobních inskripcí bylo ukázáno, že vztahy rodičů a dětí ve starověkém Římě byly založeny i citově.

Lze tak souhlasit s názorem Jacka Goodyho, který vyjadřuje pochybnost nad tím, že by vznik takových „jevů“ jako je nukleární⁵⁴ či citová rodina, rodičovská či manželská láska, dětství, náklonnost mezi manželi, rodiči a dětmi, a truchlení nad jejich ztrátou, byla otázka až doby novověké či dokonce moderní.⁵⁵ Lze říci, že již ve starověkém Římě se tyto jevy ve větší či menší míře projevovaly.

Život v době starověkého Říma rozhodně nebyl procházkou růžovým sadem, podmínky pro přežití byly drsné, společnost podléhala mnohdy svazující ekonomické nutnosti či striktním náboženským myšlenkám. Na naše představy o podobě starověké rodiny však stěží můžeme aplikovat moderní standardy chování a právní úpravy. Mnoho autorů varuje nad tím, že se sotva vyhneme omylům a chybným hodnocením starověkých společností, pokud je budeme nazírat optikou současnosti. Naše myšlení se za dvacet staletí vyvinulo a posunulo, prosadila se ochrana lidských práv, stejně tak jako vysoké standardy v lékařství, zemědělství a jiných oborech, které prodělaly neuvěřitelný skok od antických společností k dnešku.

⁵³ Existuje však literatura, která se této otázce blíže věnuje: MACDONALD, M. Y., *The Power of Children. The Construction of Christian Families in the Greco-Roman World*. Waco, Texas: Baylor University Press, 2014.

⁵⁴ GOODY, J., *op. cit.*, s. 209. Glosář: „Nukleární (elementární) rodina – matka, otec, děti. Přesně řečeno má jednotlivec takové rodiny dvě, rodinu orientační, do níž se narodil, a rodinu prokreační, kterou zakládá sňatkem a narozením dětí.“ Někteří autoři (např. Richard Saller) uvádějí, že nukleární rodina v římském světě převládala. BRUTTI, M., *op. cit.*, s. 195.

⁵⁵ GOODY, J., *op. cit.*, s. 14.

I přesto, zůstaneme-li u posouzení vztahu rodičů a dětí, můžeme konstatovat, spolu s citovanými starověkými autory, že emocionální charakter tohoto vztahu je dán samotnou přírodou, je to něco, co je lidem přirozené, vlastní, a tak citový vztah rodičů vůči svým dětem a dětí vůči svým rodičům samozřejmě, přes všechny tvrdosti právního řádu a starých mravů, nalézáme i u Římanů.

Summary

Relationship between Parent and Child in Ancient Rome

The aim of the paper is to analyse the character of the parent-child relationship in ancient Rome. The first part deals with the individual specific personal powers of the head of the family over children that create the contents of the *patria potestas*, and with other different legal and moral aspects of the relationship between the parents and the children as the up-bringing, alimentation, and various other duties. The second part focuses on the works of ancient authors and the tomb inscriptions which demonstrate the feelings of parents towards children and *vice versa*. The third part informs briefly about the research on the life expectancy in ancient Rome.

PRÁVNÍ REŽIM NAPLAVENINY A STRŽE V SOUČASNÉM ČESKÉM PRÁVU

Lenka Šmídová Malárová*

Úvod

Nový občanský zákoník vrací do českého právního řádu nemalé množství právních norem, institutů a termínů, které byly, v souvislosti s nástupem komunistického režimu, ze soukromého práva vytěsněny. Tato změna se dotkla v podstatě všech oblastí upravených občanským zákoníkem. V rovině věcných práv, konkrétně v oddíle věnovaném otázce nabývání vlastnického práva, lze ve srovnání s předchozím občanským zákoníkem zaznamenat podrobnější úpravu systematicky rozdělenou do tematických pododdílů. To je patrné zejména u těch pododdílů, které upravují nabývání vlastnického práva přírůstkem (akcesí).¹ Zákonodárce do nového občanského zákoníku zavedl kategorizaci přírůstku tak, jak je uvedena ve Všeobecném občanském zákoníku, včetně jejích podkategorií. Podstatou této klasifikace na přírůstek přirozený, umělý a smíšený je zohlednění skutečnosti, na základě které k akcesi došlo.² Zatímco podmínkou u přirozeného přírůstku je fakt, že ke spojení musí dojít bez lidského zásahu, umělý

* Mgr. et Mgr. Lenka Šmídová Malárová, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

¹ V této souvislosti je nutné zdůraznit, že se skutečně jedná o nabývání vlastnického práva přírůstkem nikoliv k přírůstkem. K této problematice z literatury viz text Petra Dostalíka, ve kterém autor upozornil na terminologické nesrovnalosti v předchozím občanském zákoníku z roku 1964 (se zohledněním pozdějších znění). P. Dostalík na konkrétních příkladech poukázal na nedostatky tohoto zákona i související literatury, zejména odborného komentáře k příslušnému předpisu, kde jsou termíny „plod“, „užitek“ a „přírůstek“ chybně používány jako synonyma. Předmětem kritiky se stal zejména fakt, že někteří autoři zaměňovali plody a užitky s přírůstkem, přestože v případě přírůstku se nejedná o věc v právním smyslu ale o způsob, kterým se nabývá vlastnické právo. Viz DOSTALÍK, P., *Judikatura nejvyššího soudu z pohledu Digest císaře Justiniana na příkladu přírůstku, užitku a plodu* [online]. Římské právo [cit. 2015-07-10]. Dostupné z: <<http://www.rimskepravo.cz/file/74/prirustek-a-plod-final4.pdf>>.

² Vedle této kategorizace lze přírůstek (akcesi) rozlišovat také podle jiných kritérií. Z římskoprávní literatury je například známé dělení přírůstku do následujících kategorií, dle toho, zda k akcesi došlo 1) spojením dvou movitých věcí, 2) spojením dvou nemovitých věcí, 3) spojením věci movité a nemovité, 4) smíšením nebo slitím, 5) zpracováním. Viz BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva*. Praha: Academia, 1994, s. 18.

přírůstek je vyloženě dílem člověka.³ Kombinaci obou kategorií představuje přírůstek smíšený, pro který je charakteristické jak působení přírodních vlivů, tak lidské přičinění.

Předkládaný příspěvek je zaměřen na dvě konkrétní podkategorie přirozeného přírůstku, naplaveninu a strž, a jejich právní regulaci v novém občanském zákoníku. Smyslem tohoto příspěvku je poukázat na specifika nabývání vlastnického práva k nově vytvořené půdě, která vznikla vlivem přírodních sil na břehu vodního toku. V závěru textu se autorka zamyslí také nad možnými negativními aspekty, které plynou pro vlastníka pozemku dotčeného strží nebo naplaveninou.

1 Naplavenina a strž v novém občanském zákoníku

1.1 Základní vymezení pojmů

Naplavenina a strž jsou dva relativně nové termíny, které se v domácí občanskoprávní (resp. soukromoprávní) úpravě znovu objevují po více jak půlstoletí.⁴ Oba pojmy mají kořeny v římském právu a náleží do tzv. pobřežního

³ Do kategorie umělého přírůstku patří například zřízení stavby na vlastním nebo cizím pozemku. K tomu z literatury viz například ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, L., *Rímskoprávní „inaedificatio“ v režimu nového občanského zákoníku*. In: ILYOVÁ, Z. – ŠTEFANICA, J. (eds.), *II. česko-slovenské stretnutie doktorandov a postdoktorandov v obore právnych dejín a rímskeho práva*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 162-172.

⁴ Jazykovou stránku nového občanského zákoníku kritizoval např. Stanislav Křeček. Přestože se v případě „naplaveniny“ a „strže“ jedná o pojmy, které domácí právní řád zná z minulosti, S. Křeček ve svém článku mylně uvádí, že se jedná o termíny zcela nové. K tomu viz KŘEČEK, S., *Zamyšlení nad návrhem nového občanského zákoníku*. *Bulletin advokacie*, 9/2008, s. 19. S termíny „naplavenina“ a „strž“ v zákonné rovině naposledy operoval Všeobecný občanský zákoník (zákon č. 946/811 ř. z.), konkrétně v § 411, 412 a 413. Občanský zákoník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.), tzv. Střední kodex, právní úpravu nabývání vlastnického práva k půdě získané v důsledku naplaveniny a strže zcela vypustil, stejně jako vládní osnova občanského zákoníku z roku 1937, která kvůli politické situaci v předválečném Československu nebyla nikdy přijata. Vládní osnova z roku 1937 sice převzala tradiční kategorizaci přírůstku na přirozený, umělý a smíšený (§ 174-186), naplavenina a strž, jako jedna z podkategorií přirozeného přírůstku, však recipována nebyla. Podle Středního kodexu bylo možné nabýt vlastnické právo přírůstkem pouze k úrodě rostlin a stromů, případně k mláďatům nebo k zvířecím produktům (ve smyslu mléka, vlny atd.). Uvedená kategorizace přírůstku byla logicky zrušena. Srov. § 124 písm. c) příslušného zákona: „Co se na pozemku urodí, přibude tomu, čím je pozemek; mláďata a jiné užítky pocházející od zvířete přibudou tomu, čím je zvíře.“ Pozdější občanský zákoník z roku 1964 (ve znění jeho pozdější novelizace po roce 1991) upravoval otázku nabývání vlastnického práva přírůstkem v § 135 písm. a), podle kterého: „Vlastníku věci náležejí i přírůstky věci, i když byly odděleny od věci hlavní.“ Z literatury k právní úpravě přírůstku v domácích občanských zákonících počínaje Všeobecným občanským zákoníkem viz např. PETR, B., *Nabývání vlastnictví originárním způsobem*. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 31-34.

práva, které je zaměřeno na otázku nabytí vlastnického práva ke kusu, případně částem půdy, která se za absence lidského úsilí vytvořila na březích vodního toku nebo uprostřed vodního koryta.⁵ Do oblasti pobřežního práva bývají řazeny, vedle zmíněné naplaveniny a strže, také ostrov a vodní koryto přirozeně vzniklé následkem strže nebo vzniku ostrova.⁶ Naplaveninu, jakožto přírodní jev, zákonodárce nepřímo definuje v § 1068 nového občanského zákoníku (dále jen „NOZ“). Naplaveninou se podle předmětného ustanovení obecně rozumí zemina, kterou voda pozvolna naplaví na břeh.⁷ V rámci téhož ustanovení je nicméně připomenuto, že živlem, který stojí za vytvořením naplaveniny, může být jakákoliv jiná přírodní síla, např. vítr.⁸ Oproti tomu strž je v následujícím paragrafu charakterizována jako „velká a rozeznatelná část pozemku“ oddělená od pobřeží a odplavená k břehu jiného pozemku. Rozdíl mezi naplaveninou a strží nicméně nespočívá v kvantitě odplavené zeminy, ale v době, tj. časovém okamžiku, během kterého ke spojení půdy s břehem cizího pozemku došlo (srov. první větu § 1068 NOZ: „*Zemina naplavená poznenáhla na břeh náleží vlastníkovi pobřežního pozemku.*“).⁹ Vždy bude totiž rozhodující, zda zemina byla od původního

⁵ Latinským ekvivalentem pro naplaveninu je „alluvio“, strž je v pramenech označována jako „avulsio“.

⁶ K pojmu „pobřežní právo“ více viz ROUČEK, F. - SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl druhý*, (§ 285-530). Praha: CODEX Bohemia, 1998, s. 423.

⁷ Přestože zákon pojem „zemina“ nedefinuje, lze usuzovat, že za zeminu lze po praktické stránce považovat kterýkoliv typ hornin, jako je pisek, štěrk, jíl, rašelina a prach, případně jejich směsi. Vyloučit nelze ani valouny a balvany, které mohou být součástí naplavenin zejména ve velkých vodních tocích.

⁸ Srov. druhou větu § 1068 NOZ: „*To platí i o přírůstcích vzniklých působením větru nebo jiných přírodních sil.*“ Mezi tyto přírodní síly může proto patřit také zemětřesení, které vzhledem ke geologickým podmínkám na území České republiky není příliš pravděpodobné.

⁹ Skutečnost, že postupný nános zeminy je pojmovým znakem naplaveniny, reflektují již římskoprávní *Digesta*, kde je současně výslovně uvedeno, že podstatou tohoto typu akcese není kvantita půdy, která k cizímu pozemku přibude, ale fakt, že se tak děje pozvolna. Srov. *Dig. 41. 1. 7.1*: „*Praeterea quod per alluvionem agro nostro flumen adicit, iure gentium nobis acquiritur. Per alluvionem autem id videtur adicit, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possimus, quantum quoquo momento temporis adiciatur.*“ Překlad: Ostatně to, co řeka naplaví k našemu pozemku, získáme z titulu práva národů. Zdá se, že skrze naplavení je získáno to, co přibýlo znenáhla, proto [tento jev] nemůžeme chápat podle množství, které v [určitém] časovém okamžiku přibýlo. (Vlastní překlad autorky). Zákonodárce v případě § 1068 NOZ vycházel z ustanovení § 411 zákona č. 946/1811 ř. z. Všeobecného zákoníku občanského, kde se též pravidlo nachází v obdobném znění: „*Země, kterou voda znenáhla naplaví na břeh, náleží vlastníkovi břehu.*“

pozemku (nebo pozemků) odplavována postupně nebo náhle v důsledku odtržení zpravidla jedolitého kusu půdy.

1.2 Vlastnický režim k naplavenině a strži

Ohledně vlastnického režimu k půdě vzniklé následkem naplaveniny a strže stanovuje NOZ následující pravidla. V případě naplaveniny se vlastníkem zeminy, o kterou se rozšířila hranice cizího břehu pozemku, stává vlastník tohoto pozemku (§ 1068 NOZ). Na obdobné konstrukci sestává také § 1069 NOZ, který určuje, kdo se stane vlastníkem pozemku odděleného strží. Stejně jako v případě naplaveniny bude za vlastníka strže považován ten, k jehož břehu voda odplaví příslušný kus sesuté zeminy. To platí nicméně pouze tehdy, jestliže původní vlastník pozemku stíženého strží neuplatní své právo k odtržené části půdy v jednoleté prekluzivní lhůtě (srov. znění § 1069 NOZ: „*Velká a rozestnatelná část pozemku, kterou vodní tok odplaví ke jinému břehu, se stává součástí pobřežního pozemku, pokud původní vlastník k odplavenému pozemku neuplatní své právo po dobu jednoho roku.*“).¹⁰ Tímto opatřením zákonodárce zřejmě reaguje na skutečnost, že při strži dochází k sesuvu a odplavení velkého množství zeminy ze břehu, jejíž absence může mít za následek

¹⁰ Také v případě právní úpravy strže lze zaznamenat výrazné vlivy Všeobecného zákoníku občanského, odkud bylo níže uvedené ustanovení recipováno v částečně modifikované podobě. K tomu srov. § 412 zákona č. 946/1811 ř. z.: „*Byl-li však značný kus země návalem řeky vržen na cizí břeh, pozbude k němu dřívější držitel svého vlastnického práva jen tehdy, když ho do roka nevykoná.*“ Nevykonáním vlastnického práva se dle Jaromíra Sedláčka měla na mysli situace, kdy původní vlastník strže odplavený kus zeminy přestal obhospodařovat nebo jiným způsobem přestal dávat najevo, že mu příslušný kus odplavené půdy nadále patří. Jako příklad autor uvádí absenci zájmu u původního vlastníka o zohlednění strže v katastrální mapě. Viz SEDLÁČEK, J., *Vlastnické právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 262 (Ed. reprintu J. Spáčil). Podle komentáře k novému občanskému zákoníku se oproti tomu za neuplatnění práva původního vlastníka ke strži (dle § 1069 NOZ) rozumí nepodání žaloby k příslušnému soudu. Autoři komentáře tento závěr uzavřeli odkazem na § 12 NOZ, kde je stanoveno, že osoby, které jsou zkráceny na svých právech, se mohou domáhat ochrany u orgánu veřejné moci, kterým je, není-li stanoveno jinak, soud. Viz ŠVESTKA, J. a kol., *Občanský zákoník. Komentář. Svazek III. (§ 976 až 1474)*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 197. Jinak řečeno, v případě současné právní úpravy nebude v praxi postačovat, aby původní vlastník v průběhu jednoleté lhůty pouze vykonával vlastnické právo k odplavené půdě (např. údržbou odplaveného kusu), a výslovně se bude vyžadovat, aby se vydání příslušného množství zeminy domáhal na základě žaloby podle § 1040 NOZ.

ztrátu podstatné části výměry pozemku, na kterém se břeh nachází.¹¹ Vedle toho je nicméně nutné si uvědomit, že při náhlém sesuvu půdy ztrácí břeh původní oporu a může tak ohrozit stabilitu sousedního pozemku.¹²

Vzhledem k tomu, že zákonodárce blíže nespécifikuje, co považuje za „velkou část pozemku“, otevírá se zde prostor pro diskusi spojený s otázkou, kde vlastně začíná spodní hranice výměry odtržené části pozemku, kterou lze ve smyslu tohoto ustanovení považovat za velkou. Nutno podotknout, že důvodová zpráva o tomto problému mlčí, nabízí se proto úvaha, zda základní a současně minimální jednotkou pro určení, zda je sesutý kus pozemku dostatečně velký, bude např. 1 m². S ohledem na fakt, že se cena pobřežního pozemku může v lukrativních lokalitách pohybovat v řádech několika stovek korun za 1 m², je možnost reivindikace odtržené půdy

11 V římském právu docházelo k nabytí vlastnického práva k půdě získané strží již v okamžiku úplného spojení sesuté zeminy s půdou cizího břehu. Např. zapuštěním kořenů stromu do cizího břehu, a to za předpokladu, že tento strom byl součástí strže. Viz Dig. 41. 1. 7.2: „*Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et meo praedio attulerit, palam est eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo meo haeserit arboreaque, quas secum traxerit, in meum fundum radices egerint, ex eo tempore videtur meo fundo adquisita esse.*“ Překlad: Jestliže silou řeky bude z tvého pozemku oddělena nějaká část a ta bude k mému pozemku [následně] připojena, není pochybu o tom, že patří tobě. Ovšem jestliže můj pozemek bude [s tvým] po delší době spojen s kořenem stromu, který byl odtržen současně, v ten okamžik bude původně odtržená část pozemku považována za mou. (Vlastní překlad autorky).

12 Vlastníci břehů mají ze zákona povinnost udržovat své pozemky v takovém stavu, aby nebyl narušen výkon vlastnického práva vlastníka sousedního pozemku a plynulý odtok vody ve vodním korytu. Tuto povinnost stanovoval Všeobecný občanský zákoník přímo v pododděle, který upravoval nabývání vlastnického práva k strži. Srov. § 413 zákona č. 946/1811 ř. z.: „*Každý držitel pozemku jest oprávněn upevniti svůj břeh, aby ho řeka neprotrhla. Nikdo však nesmí zřizovati taková díla nebo porosty, které by řádný tok řeky měnily nebo které by mohly býti na újmu plavbě, mlynům, rybářství nebo jiným cizím právům. Vůbec může se něco podobného zřizovati jen s povolením politického úřadu.*“ Nový občanský zákoník v rovině tzv. sousedských práv zakazuje, aby vlastníci prováděli na svých pozemcích takové úpravy, které by způsobily ztrátu dostatečné opory sousedního pozemku (§ 1018). Povinnost údržby břehů pak plyne přímo z vodního zákona, který vlastníkům pozemků, na kterých se nacházejí koryta vodních toků, stanovuje povinnost „*udržovat břehy koryta vodního toku ve stavu potřebném k zajištění neškodného odtoku vody, odstraňovat překážky a cizorodé předměty ve vodním toku, s výjimkou nánosů, pokud tyto činnosti neznamenají vynaložení zvláštních nákladů, zvláštní odbornou způsobilost nebo použití speciální techniky*“ (§ 50 písm. b).

ve shora uvedené výměře skutečně nasnadě.¹³ Současně by však musela být dodržena podmínka, že se bude jednat o jednorázový sesuv půdy (tj. strž), nikoliv pozvolný nános. V opačném případě by se totiž jednalo o naplaveninu a příslušné pravidlo o reivindikaci zeminy by nebylo aplikovatelné.

Nabývání vlastnického práva přírůstkem, ať již se jedná o kteroukoliv z jeho podkategorií, patří mezi originární nabývací způsoby. K nabytí vlastnictví k naplavenině a strži proto není zapotřebí projev vůle původního vlastníka ani zápis do veřejného seznamu (katastru nemovitostí). Vlastnické právo k naplavené zemině se nabývá ex lege v okamžiku spojení půdy s břehem, zákon žádnou další podmínku nestanovuje. V případě strže je okamžik nabytí vlastnického práva navíc vázán na marné uplynutí jednoho roku od doby, kdy ke spojení došlo. Samotné spojení jako takové nemá účinky na nabytí vlastnického práva, protože vlastní nabývací proces je limitován zákonnou odkládací podmínkou.¹⁴

Závěr

Naplavenina a strž, dva pojmy, které v soukromém právu představují jednu z kategorií nabývání vlastnického práva přirozeným přírůstkem, ztělesňují skutečnost, že břeh cizího pozemku se bez lidského přičinění zvětšil, co do plochy a objemu, o zeminu, která dříve tvořila půdu jiného pozemku. Vzhledem k tomu, že zákon a povaha tohoto typu akcese přímo vylučují, aby k nabytí naplaveniny nebo strže došlo prostřednictvím vědomého zásahu člověka, je možné uvažovat o obou uvedených jevech pouze tam,

¹³ Je však otázkou, do jaké míry bude pravidlo o reivindikaci zeminy vůbec aplikovatelné v praxi. V tomto směru zajímavá je úvaha Milana Pekárka, který upozornil na to, že v praxi mnohdy vůbec nebude možné, aby vlastník pozemku postiženého strží dokázal, že zemina, která se naplavila na cizí pozemek, náležela k jeho břehu. K tomu více viz PEKÁREK, M., Pozemek jako objekt právních vztahů z pohledu nového občanského zákoníku – několik poznámek. In: *Dny práva 2012 – Days of Law 2012*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 2389.

¹⁴ Přestože se v obojím případě vlastnické právo k takto získané půdě nabývá ipso facto, skutečnost, že se stávající pozemek zvětšil o cizí kus (části) zeminy (tj. nikoliv samotný akt nabytí vlastnictví) bude podléhat evidenci v katastru nemovitostí. Autoři komentáře k novému občanskému zákoníku se domnívají, že takto nabyté vlastnické právo se do katastru bude zapisovat vkladem. Viz ŠVESTKA, J. a kol., *Občanský zákoník. Komentář. Svazek III. (§ 976 až 1474)*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 195 a 197. Autoři „konkurenčního“ komentáře vydaného nakladatelstvem C. H. Beck se touto otázkou nezabývali. Srov. SPÁČIL, J. a kol., *Občanský zákoník. Komentář III, Věcná práva (§ 976-1474)*. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 286-287.

kde odtržení zeminy nebo její postupné uvolňování, bylo způsobeno klimatickými změnami podnebí. S tím se lze v praxi nejčastěji setkat v případě povodní, kdy se zvýší hladina vodního toku a zesílí proud vody, který odtrhne nebo odemele část pozemku, vyloučen nicméně není ani postupný nános půdy tzv. vzduchem způsobený vlivem povětrnostních podmínek, atd.

Je nicméně otázkou, zda v případě nánosu nebo sesuvu zeminy na cizí pozemek lze vůbec hovořit o nějaké výhodě pro vlastníka tohoto pozemku. Ačkoliv oba jevy potenciálně mohou, ve větší či menší míře, mít pozitivní vliv na stávající velikost dotčeného pozemku, neznamená to, že se nutně zhodnotí také kvalita půdy. Lze si totiž poměrně snadno představit situaci, kdy v důsledku ekologické havárie, způsobené např. povodní nebo větrnou bouří, dojde k naplavení kontaminované půdy, která negativně ovlivní úrodnost břehu. V obdobném duchu je možno uvažovat o případech, kdy naplavenina nebo strž poškodí vodní dílo, které se nachází na břehu cizího pozemku apod.

Summary

The Legal Regime of the Alluvia and Gulch in the Actual Czech Law

Recodification of domestic private law, which occurred in 2012, into the Czech legal system returns a number of terms and legal institutions that have been omitted from the civil legislation in the 50 s of last century. Among these changes is also included the legislation of the acquisition of property rights by increase, which was, compared to the previous Civil Codes, significantly expanded. This paper is focused on the question of the acquisition of ownership right to the alluvia and gulch located on the banks of the watercourse in the new Civil Code. The author focuses on legal aspects of these phenomena which have roots in Roman law. In conclusion, the author thinks about the impact of these rules into the current legal practice.

PRIEBEH, OSOBITOSTI A VÝSLEDKY RETRIBUČNÉHO TRESTNÉHO KONANIA NA SLOVENSKU

Ján Štefanica *

1 Úvod

Pojem retribúcia vychádzal zo svojej latinskej pôvodiny znamenajúcej odplatu. Vzhľadom na povojnové právne i spoločenské okolnosti, malo ísť o retribúciu voči osobám a jednotlivcom, ktorí sa svojím postojom a konaním previnili voči územnej celistvosti a zvrchovanosti Československej republiky. Právny stav v Československu po skončení druhej svetovej vojny bol voči predvojnovnej situácii špecifický, najmä kvôli silnejšiemu a suverénnejšiemu postaveniu slovenských národných orgánov. Vzhľadom na túto skutočnosť, bola retribúcia na Slovensku upravená najmä prostredníctvom retribučného nariadenia Slovenskej národnej rady č. 33/1945 Sb. n. zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov. V českých krajinách vychádzalo retribučné súdnictvo z dekrétu prezidenta E. Beneša č. 16/1945 Zb. z dňa 16. júna 1945.

2 Zriadenie Národného súdu, Ľudových súdov a ich pôsobnosť

Na základe retribučnej normy boli zriadené tri druhy Ľudových súdov na Slovensku: Národný súd so sídlom v Bratislave, okresné Ľudové súdy so sídlami v mestách, kde existovali okresné súdy a miestne Ľudové súdy so sídlami v obciach pri miestnych národných výboroch. Na rozdiel od situácie v Čechách, kde boli okrem Národného súdu zriadené mimoriadne Ľudové súdy v sídlach krajských súdov, boli na Slovensku zriadené Ľudové súdy aj v menších mestách a obciach. Minister spravodlivosti J. Stránsky upozorňoval na košickom rokovaní vlády v apríli 1945 na riziko retribučných

* JUDr. Ján Štefanica, PhD., Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

súdov, zvlášť pre jednotlivé obce, ktoré môže nabrat' nekonečný rozmer. Obával sa hrozby, že medzinárodná verejnosť neuzná kvôli tomu inštitúciu ľudových súdov ako skutočných súdov.¹

Národný súd bol zriadený v Bratislave dňa 23. mája 1945, ale jeho predsedu menovalo predsedníctvo Slovenskej národnej rady až 15. júna 1945. Stal sa ním I. Daxner. Činnosť súdu bola oficiálne začatá dňa 22. júna 1945 a už dňa 9. júla vznikli prvé dva senáty. Národný súd mal 11 sudcov a žalobcov. Do jeho pôsobnosti patrilo súdne konanie proti politickým predstaviteľom Slovenského štátu, ktorí boli vymenovaní v § 12 retribučného nariadenia SNR.² V bode h) § 12 retribučného nariadenia SNR č. 33/1945 Sb. n. sa uvádza, že pred Národný súd sa mali dostať aj vedúci členovia národných skupín, pod ktorými sa myslela nemecká a maďarská menšina. Zákonodarcovia chceli dať týmto najavo negatívnu rolu, ktorú zohrali tieto minority pri rozbití Československa, ako aj ich úzku spoluprácu s vojnovým režimom. Podľa niektorých autorov, keď zoberieme do úvahy fakt, že v oboch skupinách jestvovali nielen radikálne smery hlásajúce nacistické myšlienky, ale aj umiernené prúdy, ktoré síce navonok deklarovali podporu ľudáckej vláde, ale v skutočnosti ich úsilie smerovalo k presadeniu vlastných cieľov, tak musíme konštatovať, že princíp kolektívnej viny nezodpovedal demokratickým zásadám, ku ktorým sa hlásila povojnová ČSR.³ V skutočnosti však, retribučné právne normy postihovali kolaborantov a nepriateľov štátu konajúcich proti jeho celistvosti plošne, bez akcentu na ich národnosť. Národný súd bol súdom pre určitý okruh páchatel'ov bez ohľadu na ich retribučné delikty, to znamená, že jeho pôsobnosť bola určená povahou obvineného. Rozhodoval v sedem člennom senáte, ktorého predseda a podpredseda museli byť sudcami z povolania. Predsedu senátu, jeho podpredsedu, prísediacich a žalobcov menovalo predsedníctvo Slovenskej národnej

1 BORÁK, M., *Spravedlnosť podľa dekretu. Retribučný súdnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948)*. Ostrava: Tilia, 1998, s. 83.

2 § 12 nariadenia SNR č. 33/1945 Sb. n. hovoril o jednotlivých predstaviteľoch Slovenskej republiky, ktorých trestná činnosť spadala pod právomoc Národného súdu. Medzi nich patrili: bývalý prezident Slovenskej republiky, členovia slovenských vlád od 14. 3. 1939, poslanci snemu Slovenskej republiky od 14. 3. 1939 a iní vysoko postavení funkcionári dobového politického režimu.

3 MASKAL, R., *Ľudové súdnictvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1947*. Banská Bystrica: dizertačná práca SAV, 2008, s. 59.

rady.⁴ Podľa stanovených kritérií sa prísediacim mohol stať jedine: občan Československej republiky, mravne a politicky bezúhonný, ktorý dovŕšil 21 rokov, vedel čítať a písať. To isté platilo aj pre ostatné druhy ľudových súdov.⁵ Do pôsobnosti okresných ľudových súdov spadali trestné činy podľa § 1 až § 4 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR, okrem tých, ktoré boli výlučne prikázané do pôsobnosti Národného súdu a tie, ktoré boli predsedníctvom Slovenskej národnej rady z pôsobnosti okresných ľudových súdov vyňaté a prikázané Národnému súdu.⁶ Okresné ľudové sudy súdili v päť člennom senáte, ktorý sa skladal z predsedu a štyroch prísediacich. Jeho predseda a podpredseda museli byť sudcami z povolania a menovalo ich spolu s obžalobcom predsedníctvo Slovenskej národnej rady na návrh príslušného Okresného národného výboru, ten zas vymenúval prísediacich.⁷ Prvý okresný ľudový súd začal fungovať dňa 20. júla 1945 v Bratislave. Na Slovensku ich celkovo existovalo 77 a bolo im súhrnne pridelených 213 súdnych úradníkov. Do pôsobnosti miestnych ľudových súdov patrili trestné činy podľa § 5 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR.⁸ Miestne ľudové sudy rozhodovali v 5 až 11 člennom senáte, ktorý sa skladal z predsedu a 4 až 10 prísediacich. Predsedu a žalobcu miestneho ľudového súdu menoval okresný národný výbor, ktorý na návrh miestneho národného výboru menoval aj sudcov z ľudu.⁹ Pri miestnych ľudových súdoch však častokrát absentoval profesionálny právnický element, ktorý znamenal pri vykonávaní ľudového súdnictva určitú rutinovanosť, pohotovosť a iniciatívnosť, čo všetko zaručovalo urýchlený výkon súdnictva. Na priebeh úspešného výkonu miestnych ľudových súdov vplývali výrazne aj medziľudské vzťahy na slovenskom vidieku, ktoré významne ovplyvňovali ich priebeh. Keďže niektoré miestne ľudové sudy ani nezačali svoju činnosť, tak bola ich agenda prenesená na okresné ľudové sudy. Tým

⁴ § 13 nariadenia č. 33/1945 Sb. n. SNR.

⁵ K problematike procesov na Národnom súde pozri: DAXNER, I., Ľudáctvo pred Národným súdom (1945-1947), Bratislava: SAV, 1961, s. 27 – 29 a s. 44 - 50. SYRNÝ, M., Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta Historica Neosolitensia*. 6/2003, s. 141 - 147. BARNOVSKÝ, M., Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol. In: *Historický časopis*, roč. 40, č. 4, 1992, s. 457 - 472, ŠUTAĽ, Š., *Občianske politické strany na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999, s. 218 - 221.

⁶ § 22 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR.

⁷ § 23 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR.

⁸ § 27 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR.

⁹ § 28 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR.

dochádzalo často k situácii, kedy okresné ľudové sudy rozhodovali o náležitostiach, ktoré patrili do pôsobnosti miestnych ľudových súdov, čo však bolo v rozpore so znením § 27 retribučného nariadenia č. 33/1945 Sb. nar. SNR.

3 Jednotlivé časti retribučného trestného konania

Retribučné trestné konanie malo tieto štádiá: stopovanie, obžaloba, konanie pred súdom a výkon rozsudku. Pri vykonávaní stopovania, zadováženie potrebných dôkazov a zaistení obvinených, ak k tomu boli zákonné dôvody, boli pomocníkom úrady a orgány Národnej bezpečnosti. Podľa vykonávacieho nariadenia č. 55/1945 Sb. n. SNR sa stopovanie malo vykonať urýchlene a nemalo trvať dlhšie ako osem dní. Po jeho skončení bolo potrebné predložiť trestné oznámenie s patričnými prílohami obžalobcovi príslušnému na zastupovanie obžaloby. Ak bol obžalovaný zaistený, oznámili to obžalobcovi a odovzdali obvineného príslušnému ľudovému súdu. Po zaistení obvineného a dôkazovom konaní bolo povinnosťou obžalobcu i ľudového súdu presne a svedomite vyšetriť skutkový stav a všetky podstatné okolnosti spáchania trestného činu, ako aj okolnosti odôvodňujúce zmiernenie trestu podľa § 6 nariadenia č. 55/1945 Zb. Obžalobný spis mal obsahovať tieto časti: meno, miesto a čas narodenia, bydlisko, povolanie, národnosť, náboženstvo a štátnu príslušnosť obvineného, presné, stručné a vecné označenie skutkového stavu, ktorý mal byť základom obvinenia a označenie príslušného ustanovenia nariadenia, pod ktoré spadal čin, obvineným spáchaný.¹⁰

Obvinený mal počas pokračovania pred obžalobcom a pred ľudovým súdom vždy možnosť zvoliť si obhajcu sám. Funkcia obžalobcu podliehala priamo predsedníctvu Slovenskej národnej rady. Trestné oznámenie spadajúce do kompetencie ľudového súdu podávali buď jednotlivci, alebo kolektívy, najmä spoločenské organizácie. Ak dôvod trestného oznámenia bolo prezentované dosiahnutie satisfakcie za ujmu, odplaty za perzekúciu, avšak v niektorých prípadoch aj osobné konflikty či pomsta, alebo len samotná možnosť podať trestné oznámenie. Mnohé trestné oznámenia boli vymyslené, často sa udávalo pre veci z počutia a bez dôkazov. Práve úlohou ľudových súdov

¹⁰ § 8 nar. č. 55/1945 Sb. n. SNR.

bolo tieto oznámenia prešetriť a trestné stíhanie ak bolo neopodstatnené tak zastaviť, alebo nariadiť stopovanie. Predseda súdu doručil obžalobný spis obvinenému s určením termínu hlavného pojednávania, ktorý bolo potrebné určiť do 14 dní od podania obžaloby. Obvinený mal právo navrhnúť dôkazy pre hlavné pojednávanie. Návrh bolo potrebné predložiť v takom čase, aby predseda súdu mohol navrhnúť dôkaz na hlavné pojednávanie doručiť.¹¹

Po podaní žaloby a určení termínu súdneho pojednávania nasledovalo hlavné pojednávanie pred súdom, ktoré bolo verejné. Hlavné pojednávanie sa skladalo z týchto častí: úvodná reč predsedu súdu, reč obžalovaného, dokazovanie, tajná porada súdu a vynesenie rozsudku. V úvodnej reči predsedu súdu zhrnul hlavné body obžaloby a vyzval obvineného, aby sa k nej vyjadril. Obžalovaný sa po úvodnom slove, či sa cíti, alebo necíti vinný vyjadril k obžalobe. Obžalovaný svoju vinu obvykle poprel, alebo sa priznával k jednotlivým bodom obžaloby iba čiastočne, čo vyplývalo jednak z povahy trestného činu a potom aj z charakteru jedinca a dôkazov proti nemu. Po vypočutí obžalovaného nasledovalo dokazovanie, v ktorom boli vypočutí svedkovia obžaloby a obhajoby. Svedkovia buď dosvedčili, že sa obžalovaný dopustil trestných činov, uvedených v obžalobe, alebo svedčili v jeho prospech. V prípade, ak sa výpoveď svedka nezhodovala s výpoveďou obžalovaného, mohol predseda súdu z vlastného podnetu nariadiť konfrontáciu obvineného a dotyčného svedka. Po vypočutí svedkov boli prečítané písomné dôkazy, alebo iné dôkazné predmety, pričom mal obvinený právo predniesť svoje dôkazy nevinoty. Potom nasledovala tajná porada súdu, na ktorej sa zúčastnili iba členovia súdneho senátu a zapisovateľ. Ak skutkový stav nebol jasný, ale bolo ho možné osvetliť novými dôkazmi, súd sa uzniesol na odklade pojednávania a na zadovážení príslušných dôkazov. Odklad sa mal stať na čo najkratší čas. Ak sa zistilo, že rozhodovať o veci nepatrilo do pôsobnosti ľudového súdu, uzniesol sa súd na odstúpení veci príslušnému súdu, alebo úradu. Ak bol skutkový stav zrelý na oslobodenie, alebo na odsúdenie obvineného, vyniesol súd oslobodzujúci, alebo odsudzujúci

¹¹ § 11 nar. č. 55/1945 Sb. n. SNR.

rozsudok. Súd rozhodoval o vine, či nevine obžalovaného väčšinou hlasov. Najprv hlasovali prísediaci, a to v poradí: mladší pred starším a po nich hlasoval predseda súdu.¹²

Rozsudok obsahoval tieto body:

- vyhlásenie, že bol vyneseny v mene republiky a slovenského národa,
- zloženie súdu s označením mien predsedu, prísediacich a obžalobcu,
- meno, dátum narodenia, povolanie, prípadne v minulosti zastávanú politickú funkciu obvineného, jeho bydlisko a štátnu príslušnosť,
- dátum vynesenia rozsudku a podpisy všetkých členov rozhodujúceho súdu,
- stručné odôvodnenie v prípade odsudzujúceho rozsudku,
- označenie skutku, pre ktorý bol obvinený odsúdený,
- označenie príslušného ustanovenia, ktorý obvinený svojim skutkom porušil,
- uloženie trestu,
- započítanie väzby v prípade oslobodzujúceho rozsudku,
- označenie skutku, ktorý bol predmetom obžaloby.

Oznámenie o vyhotovení rozsudku sa malo obvinenému a obžalobcovi doručiť do lehoty 24 hodín. Konečným štádiom retribučného procesu bol výkon rozsudku. O väzbe obvineného, po začatí trestného konania, rozhodoval súd na tajnej porade. Návrh na uvalenie väzby vždy podával súdu obžalobca. Väzbu bolo možné nariadiť súčasne so začatím konania, alebo aj neskôr. Väzba každého druhu sa započítala do uloženého trestu v plnom rozsahu.¹³

Predseda okresného ľudového súdu bol povinný po vynesení odsudzujúceho rozsudku zariadiť, aby boli vykonané všetky opatrenia súvisiace s evidenciou trestu. Trest odňatia slobody mohol sa vykonávať vo väznici, alebo v pracovnom tábore, no boli aj situácie, kedy došlo k rozdeleniu stanoveného trestu na výkon trestu odňatia slobody vo väznici a po uplynutí stanovenej doby, zvyšok si odpykal v pracovnom tábore. Trest býval rozdelený na hlavný, ktorým bolo odňatie slobody a vedľajším trestom bola

¹² Priebeh hlavného pojednávania viz § 12 až § 34 nar. č. 55/1945 Sb. n. SNR.

¹³ V konaní pred miestnym ľudovým súdom nebolo možné vziať obvineného do väzby. § 35 nar. č. 55/1945 Sb. n. SNR.

strata občianskych práv a konfiškácia majetku. Ak sa Národný súd alebo okresný ľudový súd vyslovil trest smrti, ihneď sa na verejnom zasadnutí uzniesol, či odporúča udeliť milosť odsúdenému a zároveň o tom, aký trest by bol primeraný namiesto trestu smrti v prípade udelenia milosti. Keď súd odporúčal odsúdenca na udelenie milosti tak, prostredníctvom Povereníctva spravodlivosti predložil spisy so svojim návrhom a spolu s návrhom predsedníctvu Slovenskej národnej rady. Ak samotný odsúdený, alebo iná osoba, podali v jeho prospech žiadosť o milosť, bola k spisom pripojená aj táto žiadosť. V takom prípade sa výkon trestu smrti odložil až do finálneho rozhodnutia o milosti. V prípade, že sa udelenie milosti neodporúčalo, alebo ak predsedníctvo Slovenskej národnej rady vrátilo spisy s tým, že sa milosť neudeľuje, tak Národný súd zaslal trestné spisy Krajskému súdu v Bratislave a okresný ľudový súd krajskému súdu, v obvode ktorého mal sídlo. Tieto krajské sudy potom zariadili výkon trestu smrti podľa ustanovení trestného poriadku tak, ako keby boli trest sami uložili. Po výkone trestu sa spisy vrátili ľudovému súdu.¹⁴

Retribúcia na Slovensku, i keď v nej pracovali profesionálni sudcovia, nebola celkom nezávislá. Jej chod priamo ovplyvňovali bezpečnostné orgány a to nielen 3. odbor Povereníctva vnútra, ktorý naň oficiálne dohliadal, ale aj Štátna bezpečnosť. Práve na tieto skutočnosti upozorňovali niektorí predsedovia ľudových súdov. Na porade o ľudovom súdnictve, ktorá sa konala dňa 3. novembra 1945 na Povereníctve spravodlivosti jeden z prítomných sudcov konštatoval:

„... ŠtB rozhoduje, kto má zostať vo väzbe a kto má byť prepustený, trebárs toto podľa zákonného ustanovenia prislúcha iba súdom.“¹⁵

4 Prehľad výsledkov retribučného trestného konania na Slovensku

Súdne konanie pred ľudovými súdmi na Slovensku prebiehalo len počas účinnosti nariadenia č. 33/1945 Sb., teda od 23. mája 1945 do 31. decembra 1947. Počas tejto doby na okresných ľudových súdoch a na Národnom súde

¹⁴ Opatrenia po vynesení rozsudku. § 36 nar. č. 55/1945 Sb. n. SNR.

¹⁵ LEITZ, R., *Slovensko v rokoch 1945-1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, s. 81.

došlo celkovo 38244 trestných vecí, z čoho bolo vybavených 27838 vecí. Rozsudkov bolo spolu 11945 a týkali sa 20550 obvinených. Odsúdených bolo 8058 osôb, t. j. 39,20 % a oslobodených 12495 osôb, t. j. 60,80%.¹⁶

Do konca mája 1947 dostali bezpečnostné orgány na Slovensku 109296 udaní, týkajúcich sa retribúcie. Počas pôsobenia ľudových súdov na Slovensku bolo podaných 38244 trestných oznámení, obžaloba však bola podaná na 20550 osôb. V ostatných prípadoch retribučné súdy nenašli podklad pre podanie obžaloby. Keď porovnáme počet udaní s počtom trestných oznámení a podaných žalôb, zistíme, že sa výrazne odlišujú. Pred bezpečnostnými orgánmi sa teda ocitlo veľké množstvo nevinných ľudí, ktorí sa stali obeťami falošných udaní. Z 20550 obžalovaných ľudové súdy odsúdili 8058 osôb, t. j. 39,2% obžalovaných, zvyšok oslobodili.¹⁷ Z toho vyplýva, že ani podaná žaloba nebola vo väčšine prípadov smerodajná, to znamená, že nemusela viesť k začatiu súdneho procesu. Slovenská tlač sa pozastavovala nad faktom, že z celkového počtu obžalovaných osôb bolo 41,44% oslobodených a 58,56% odsúdených. I. Bukovčan ponúkol nasledovné dva pohľady na celú situáciu retribúcie na Slovensku. Ak je možné, že sa pred ľudové tribunály sa dostala skoro polovica nevinných ľudí, to znamená, že na Slovensku sa v neslýchanej miere rozhojnilo udavačstvo a pokým trvalo zaistenie oslobodených osôb, udavači brali ich byty, majetky, miesta a pozície. Alebo, ak ľudové tribunály oslobodili takmer polovicu vinných ľudí, postupovali protizákonne, či už pre úplatkárstvo, alebo pre politické zásahy, ktorými si strany vedeli uchrániť svojich kolaborantov pred odsúdením. Autor sa osobne priklonil k prvému pohľadu. Východisko z tejto situácie videl v prehĺbovaní a nie obmedzovaní sudcovskej nezávislosti.¹⁸ A. Rašla uvádza nasledovnú celkovú bilanciu činnosti Národného súdu a Okresných ľudových súdov na Slovensku v rokoch 1945 - 1947.

¹⁶ RAŠLA, A., *Ľudové súdy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava: SAV, 1969, s. 152-153.

¹⁷ LETZ, R., *Slovensko v rokoch 1945-1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, s. 82.

¹⁸ BUKOVČAN, I., *Ľudové súdnictvo na rozpakoch*. In: Národná obroda, roč. 3, č. 281, 1946, s. 3.

Tabuľka č. 1: Udelené tresty smrti a skutočne vykonané popravy¹⁹

Počet trestných vecí	38 244
Z toho vybavených	27 838
Počet rozsudkov	11 945
Počet obvinených	20 550
Odsúdených	8058
%	39,20
Oslobodených	12 945
%	60,80
Trest smrti	65
Vykonaný trest smrti	29
Trest odňatia slobody od 20 do 30 rokov	127
Trest odňatia slobody od 10 do 20 rokov	202
Trest odňatia slobody od 5 do 10 rokov	294
Trest odňatia slobody od 2 do 5 rokov	593
Trest odňatia slobody od 1 do 2 rokov	619
Trest odňatia slobody do 1 roku	2950
Trest verejného pokarhania	2737
Konfiškácia majetku	105
Strata občianskych práv	306
Upustené od potrestania	57

5 Záver

Zakotvenie problematiky retribúcií v našom právnom poriadku poskytovalo možnosť vysporiadania sa s vojnovými previnilcami a zločincami. Vo vtedajších právnych pomeroch neboli v Európe ojedinelými, keďže už v priebehu druhej svetovej vojny vydali spojenci niekoľko retribučných noriem na potrestanie nacistických zločinov. Po vypuknutí Slovenského národného povstania predstavitelia Slovenskej národnej rady uvažovali o vydaní retribučných predpisov, ktoré by sankcionovali vojnové zločiny a kolaborantov. Pre krátkosť času a porážku povstania k ich vydaniu došlo až neskôr. Retribučné nariadenie bolo jednohlasne schválené na zasadnutí Slovenskej národnej rady dňa 15. mája 1945. Došlo k zriadeniu Národného súdu so sídlom v Bratislave, ktorý súdil najvyšších predstaviteľov slovenskej

¹⁹ RAŠLA, A., *Ľudové súdy v Československu po 2. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava: SAV, 1969, s. 152-153.

republiky a iných významných predstaviteľov uvedený v nariadení. Zriadené boli aj okresné a miestne ľudové sudy, ktoré mali súdiť vojnových prevínilcov menšieho významu. Retribúcia na Slovensku nebola celkom nezávislá. Priamo ju ovplyvňovali bezpečnostné orgány a to nielen 3. odbor Povereníctva vnútra, ktorý naň oficiálne dohliadal, ale aj Štátna bezpečnosť. Pred bezpečnostné orgány sa dostalo aj veľké množstvo nevinných ľudí, ktorí sa stali obeťami falošných udaní. Napriek tomu, že boli do nej zaangažovaní profesionálni sudcovia, pôsobili v nej aj mnohí laici, z ktorých niektorí využili retribúciu nielen na osobné obohatenie sa, ale aj ako akt pomsty, čo sa však nezlučovalo s jej skutočným cieľom.

Summary

The Course, Specific Features and Results of Retributive Criminal Proceedings in Slovakia

This study focuses on providing an overview of historical - legal course, the specificities and the results of retributive criminal proceedings in Slovakia after World War II. Based retribution of the Slovak National Council no. 33/1945 Sb. n. published set three kinds of people's courts in Slovakia: National Court seated in Bratislava, the district People's Courts based in the city, where there were the district courts and the local People's Courts with locations in communities at the local National Committee. The National Court was established in Bratislava on 23 May 1945. The national court was the court for a certain group of offenders, regardless of their retribution offenses, meaning that its scope was defined by the nature of the accused. Definitely in the seven-member Senate, the President and Vice-President had to be professional judges. President of the Senate, the Vice-Presidents, lay judges and prosecutors appointed by the Presidency of the Slovak National Council. The proceedings before the courts of the Slovak folk take only force of Regulation No. 33/1945 Coll., Ie from 23 May 1945 until 31 December 1947. During that time, the district people's courts and the National Court has a total of 38,244 criminal cases of which were equipped with 27,838 cases. Judgments were together 11,945 and 20,550 related to the accused. 8058 persons were sentenced which is 39.20% and liberated 12,495 people, that is 60.80%.

RAKOUSKÝ SPRÁVNÍ SOUD (Z. Č. 36/1876 Ř. Z.)

*Pavel Vetešník**

1 Úvodem

Tématem mého příspěvku je vymezení Rakouského správního soudu a to především s ohledem na skutečnost, že historie správního soudnictví v Československu za první republiky vycházela právě z právní úpravy rakouského správního soudnictví¹. V příspěvku bude popsána jak věcná příslušnost tohoto soudu, složení a další skutečnosti organizační povahy, tak i veškeré právní instituty, které zákon o zřízení správního soudu stanovoval jak stěžovateli, správnímu úřadu, tak i samotnému soudu a soudcům, tedy veškeré fáze soudního řízení.

2 Vznik správního soudu

Rakouský správní soud vznikl na základě zákon 22. října 1875² č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, který byl novelizován zákony ze dne 19. března č. 53/1894 ř. z., a zákonem ze dne 21. září č. 149/1905 ř. z. (dále jen „zákon o zřízení správního soudu“). Zpracovatelem osnovy tohoto zákona byl Karel Lemayer, který byl později i II. Prezidentem tohoto správního soudu³. Ačkoliv byl zákon o zřízení správního soudu poměrně stručný, byl považován: „za příklad brilantní legislativní techniky“⁴. K období vzniku tohoto soudu Hácha uvedl, že: „Instituce vznikla v oné době politického přerodu, kdy ve střední

* JUDr. Bc. Pavel Vetešník, Ústav právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.

1 VETEŠNÍK, P., Vývoj správního soudnictví na území České republiky. In.: VOJÁČEK, L., SALÁK, P., VALDHANS, J. (eds), *DŇY PRÁVA 2013 – DAYS OF LAW 2013. Část VII. Soudy a soudnictví v historickém kontextu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 381.

2 V literatuře je často označován jako tzv. říjnový zákon.

3 MAZANEC, M., *Správní soudnictví*. Praha: Linde Praha, 1996, s. 28.

4 PRINC, M., *Soudnictví v českých zemích v letech 1848-1938 (soudy, soudní osoby, dobové problémy*. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2015, s. 23.

*Evropě vítězství myšlenky ústavního státu nad absolutní monarchií se dovršovalo, a kdy ve stopách tohoto vítězství vytvářela se jako reakce proti t. zv. Státu policejnímu představa státu právního.*⁴⁵

Vzniku správního soudu předcházelo vydání základního zákona státního ze dne 21. prosince 1867 č. 144/1867 ř. z., o moci soudcovské, který v čl. 15 odst. 2, který měl zaručit všeobecnou právní kontrolu v oboru správy⁶, stanovil, že: „*Měl-li by se mimo to někde rozhodnutím nebo nějakým nařízením úřadu správního ve svých právech za zkrácena, má toho vůli, domáhati se práva svého před soudem správním ve veřejném a ústním řízení proti zástupci úřadu správního.*“⁷. Zmíněný čl. 15 dále uváděl, že zvláštní zákon upraví, v jakých případech bude správní soud rozhodovat, jaké bude mít složení a jak bude probíhat řízení před ním. Tím zvláštním zákonem je právě výše uvedený zákon o zřízení správního soudu.

Rakouský správní soud byl zřízen pro království a země radou říšskou zastoupené a sídlo měl ve Vídni. Protože byl správním soudem jediným, měl však povahu výlučného orgánu, který nebyl vrcholem v hierarchii řádných správních soudů, nýbrž mimořádnou institucí revizní⁷. S tím souhlasí i Macur a dále dodává, že: „*Pro organizaci rakouského správního soudnictví bylo charakteristické vytvoření jediné soudní instance představované jediným státním orgánem, totiž Nejvyšším správním soudem.*“⁸. Od účinnosti zákona o zřízení správního soudu⁹ bylo zavedeno správní soudnictví a od této chvíle: „*se stala veřejná správa na místě dosavadní jednostranné vlády nalézáním práva v dvojstranném poměru mezi občanem a zájmy veřejnými. Objevila se tu poprvé v plné ostrosti konstrukce veřejných subjektivních práv, podobných soukromým subjektivním právům, vyzbrojeným státním civilním procesem.*“¹⁰

⁵ HÁCHA, E., Nejvyšší správní soud. HÁCHA, E., HOETZEL, J., LAŠTOVKA, K., WEYR, F. (ed.), *Slovník veřejného práva československého*. Sv. II. Brno: Polygrafia - Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 827.

⁶ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo ústavní. Část třetí. Ústava říšská*. Praha: Jednota právnická v Praze, 1902, s. 351-2.

⁷ KLAPKA, O., *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Nakladatelství Parlament Praha Sněmovna, 1923, s. 95.

⁸ MACUR, J., *Správní soudnictví a jeho uplatnění v současné době*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1992, s. 113.

⁹ Podle § 47 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu, správní soud počne úřadovati tři měsíce od toho dne, kterého bude tento zákon zákoníkem říšským vyhlášen.

¹⁰ KLIMENT, J., ZEIS, E., *Československé správní řízení*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937, s. 18.

3 Příslušnost správního soudu

Věcná příslušnost správního soudu byla stanovena v § 2 zákona o zřízení správního soudu v případech kdy někdo tvrdil, že mu bylo v jeho právech ublíženo nezákonným rozhodnutím nebo opatřením některého správního úřadu¹¹, a jak k tomu dodává Pražák, věcná příslušnost správního soudu se vztahovala na všechny obory správy¹². K vymezení příslušnosti správního soudu Klapka uvádí, že: „*Jeho úloha spočívá v kontrole administrativních rozhodnutí měřítkem zákonnosti (revisio in iure). Což znamená: správní soud rozhoduje toliko, odpovídá-li správní opatření zákonu, nerozhoduje však ve věci samé.*“¹³. K této pravomoci správního soudu Hoetzel dodává, že: „*Správní soud rakouský byl omezen na pravomoc zrušovací (kasační): měl-li stížnost za odůvodněnou, nemohl napadené rozhodnutí nebo opatření měnit, nybrž jen zrušiti.*“¹⁴.

Věcná příslušnost byla určena generální klauzulí¹⁵ a z této příslušnosti stanovilo ustanovení § 3 zákona o zřízení správního soudu rozsáhlé výluky. Správnímu soudu tak nepřislušela pravomoc: v záležitostech o kterých náleželo rozhodovat soudům řádným; v záležitostech, které podle základního zákona státního ze dne 21. prosince 1867 č. 143/1867 ř. z.¹⁶, příslušely ke kompetenci soudu říšského; v záležitostech, které podle zákona ze dne 21. prosince 1867 č. 146/1867 ř. z.¹⁷, se v obou polovinách říše společně spravovaly; v záležitostech, které podle zákona ze dne 21. prosince 1867 č. 146/1867 ř. z., se v obou polovinách říše spravovaly podle stejných pravidel, pokud rozhodnutí nebo opatření vůči kterému byla podána stížnost, spočívalo na volném uvážení správního úřadu; v záležitostech disciplinárních; v záležitostech stížností na rozhodnutí administrativní, které

¹¹ Úřadové správní, na jichž rozhodnutí neb opatření se může u správního soudu vésti, jsou jak orgánové správy státní, tak i orgánové správy zemské, okresní a obecní.

¹² PRAŽÁK, J., *Rakouské právo ústavní. Část třetí. Ústava říšská*. Praha: Jednota právnická v Praze, 1902, s. 359.

¹³ KLAPKA, O., *Samospráva a zřízení župní*. Praha: Nakladatelství Parlament Praha Sněmovna, 1923, s. 95-6.

¹⁴ HOETZEL, J., *Soudní kontroly veřejné správy (se zákony o Nejvyšším soudu správním, jeho jednacím řádu, soudu volebním a patentním)*. Praha: Nákladem spolku českých právníků „Všehrd“, 1924, s. 8.

¹⁵ HOETZEL, J., *Československé správní právo. Část všeobecná*. Praha: Melantrich, a. s., 1937, s. 422.

¹⁶ Zákon č. 143/1867 ř. z., o zřízení soudu Říšského.

¹⁷ Zákon č. 146/1867 ř. z., ježto se týče záležitostí, všem zemím mocnářství Rakouského společných a toho, jak se mají vyřizovati.

učinil v poslední instanci nejvyšší soud a také na rozhodnutí, která učinila některá instance, složená z úředníků správních a ze soudců; a v záležitostech stížností na rozhodnutí a opatření komisí ke vkládání pozemků do výměr tarifových. Výluka z příslušnosti správního soudu byla dále vymezena v § 48 zákona o zřízení správního soudu, kdy příslušnost správního soudu v trestních věcech policejních byla upravena zároveň s trestním zákonodárstvím policejním. K podrobnostem vymezení jednotlivých výluk z příslušnosti správního soudu lze odkázat na odborné pojednání od Pražáka¹⁸.

K této příslušnosti měl správní soud povinnost přihlížet z úřední povinnosti¹⁹. Zákon o zřízení správního soudu v § 4 odst. 2 a § 9 obsahoval i postup, pokud byla učiněna námitka nepřislušnosti. K rozhodování rozepří a kompetenci, které vzešly mezi správním soudem a řádnými soudy, a také mezi správním soudem a soudem říšským, byl vydán zákon ze dne 22. října 1875 č. 37/1875 ř. z., jímžto se ustanovuje, kdo má rozhodovati v příčině sporů, vzešlých o kompetenci mezi správním soudem a řádnými soudy a mezi správním soudem a soudem říšským, čímž se z části změňuje základní zákon státní, daný dne 21. prosince 1867 (č. 143 zák. říšsk.). Spory o kompetenci mezi správním soudem a řádnými soudy rozhodoval soud říšský a spory o kompetenci mezi správním soudem a soudem říšským rozhodoval senát složený ze čtyř soudců z každého soudu, kterému předsedal prezident správního soudu nebo jeho náměstek.

4 Obecná pravidla soudní moci

Zákon o zřízení správního soudu dále v § 5 až 8 obsahoval obecná pravidla soudní moci. Správní soud jednal, pouze když některá ze stran o to požádala a tedy nikoliv ex offo²⁰ a stížnost ke správnímu soudu mohla být podána, pouze pokud byla administrativním způsobem vyřízena, tedy bylo u posuzované věci dovoláno se: „*všech instancí správních, ke nimž ve věci, o níž jde, vůbec lze sobě stěžovati cestou řádnou*“²¹, tedy po využití stanovených oprav-

18 PRAŽÁK, J., *Rakouské právo ústavní. Část třetí. Ústava říšská*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1902, s. 359-374.

19 § 4 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

20 PRAŽÁK, J., *Rakouské právo správní. Část první. Všeobecná část práva správního*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1905, s. 202.

21 PRAŽÁK, J., *Rakouské právo ústavní. Část třetí. Ústava říšská*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1902, s. 357.

ných prostředků²². Správní soud rozhodoval podle skutkového stavu, který byl posuzován poslední instancí administrativní (odvolacím správním úřadem). Pokud však správní soud zjistil nesrovnalosti mezi skutkovým stavem a správním spisem, nebo bylo-li zapotřebí doplnění, anebo nebyly dodrženy podstatné formy řízení administrativního (procesní postup), správní soud rozhodnutí nebo opatření správního úřadu zrušil a vrátil je tomuto úřadu k vydání novému rozhodnutí nebo opatření. Jestliže správní soud shledal, že stížnost proti rozhodnutí nebo opatření je důvodná, takové rozhodnutí nebo opatření jako nezákonné zrušil a svoje rozhodnutí odůvodnil²³. Při zkoumání platnosti zákonů a nařízení měl správní soud stejné postavení, jako soud řádný²⁴.

5 Složení správního soudu

Podle § 10 zákona o zřízení správního soudu se správní soud skládal z prezidenta, senátních prezidentů a radních a jejich postavení co do hodnosti třídy a příjmů bylo rovnocenné prezidentovi, senátním prezidentům a radním nejvyššího soudu. Dr. Hoetzel k tomu uvádí, že: „*Rakouský správní soud byl organizován jako soud složený ze soudců z povolání*“²⁵. Služba u správního soudu byla placeným státním úřadem a nemohla být spojena s jiným veřejným úřadem. Soudce správního soudu, kdy nejméně polovina z nich musela mít kvalifikaci k soudcovskému úřadu, tedy k výkonu funkce soudce řádného soudu, jmenoval na návrh ministerské rady císař. Soudci byli jmenováni: „*definitivně a na čas životá*“²⁶. Na soudce správního soudu se vztahovali předpisy vztahující se na soudní úředníky²⁷ a zejména čl. 6 základního zákona státního

²² Byl-li běh instancí administrativních zameškán, nemá stížnost u správního soudu místa.

²³ Úřadové správní jsou povinni, u věci další opatření učiniti, spravující se při tom miněním právním, na kterém správní soud nález svůj založil.

²⁴ § 8 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

²⁵ HOETZEL, J., Československé správní právo. Část všeobecná. Praha: Melantrich, a. s., 1937, s. 422.

²⁶ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo ústavní. Část třetí. Ústava říšská*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1902, s. 354.

²⁷ § 11 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

ze dne 21. prosince 1867 č. 144/1867 ř. z., o moci soudcovské²⁸ a zákon ze dne 21. května 1868 č. 44/1868 ř. z., ježto se týče disciplinárního vyšetřování a trestání úředníků soudcovských a mimovolného jich překládání na jiné místo nebo dávání na odpočínutí.

Podle § 13 zákona o zřízení správního soudu správní soud jednal a rozhodoval v senátech, složených ze čtyř radních a senátního prezidenta. O platnosti nařízení mohl rozhodovat pouze v senátech složených ze šesti radních a senátního prezidenta. K vyřizování věcí týkajících se daní a poplatků byly zřízeny stálé senáty správního soudu. Přípravná opatření a rozhodnutí incidenční se mohly vykonávat také v senátech složených ze dvou radních a senátního prezidenta. Je proto zapotřebí dodat, že správní soud byl orgánem kolegiálním²⁹. Nejméně polovina radních přidělených ke každému senátu musela mít kvalifikaci k soudcovskému úřadu, tedy k výkonu funkce soudce řádného soudu. Podle § § 46 zákona o zřízení správního soudu si správní soud měl sám zpracovat jednací řád a předložit ho prostřednictvím ministerské rady císaři ke schválení. Jednalo se o nařízení ze dne 5. srpna 1876 č. 94/1876 ř. z., jímžto se vyhlašuje jednací řád c. k. správního soudu. Zmíněné ustanovení dále stanovilo, že nařízením se měla stanovit vnitřní organizace správního soudu a „*kteřé úřednictvo bude při něm ustaveno*“. Jednalo se o nařízení ze dne 5. srpna 1876 č. 85/1876 ř. z., o vnitřním zařízení správního soudu a o osobách při něm zřízených.

6 Řízení před správním soudem

Zákon o zřízení správního soudu dále v § 14 až 44 obsahoval ustanovení týkající se řízení před správním soudem. Podle § 14 zákona o zřízení správního soudu mohla být stížnost proti rozhodnutí nebo opatření správního úřadu vydané v poslední instanci podána ke správnímu soudu pouze do 60dnů

²⁸ Soudcové jsou u vykonávání svého úřadu soudcovského samostatní a nezávislí. Oni mohou toliko v případech v zákoně ustanovených a toliko řádným nálezem soudcovským s úřadu svého ssazení, a jedině z nařízení správce soudu nebo vyššího soudu na čas úřadu zbavení býti, když se zároveň ta věc na příslušný soud vznese; na jiné místo konečně mohou přeloženi aneb mimo svou vůli na odpočínutí dáni býti jen v případech zákonem ustanovených usnešením soudním a šetříc forem předepsaných. Tato nařízení však nevztahují se k případnostem, když toho vyhledávají změny v organizaci soudní, aby některý soudce jinam byl přeložen nebo aby byl dán na odpočínutí.

²⁹ ČÍZEK, K., *Obrys řízení správního*. Praha: Jindř. Mercy-ho sklad v Praze, 1888, s. 90.

od doručení takového rozhodnutí nebo opatření. Den tohoto doručení musel být ve stížnosti uveden. K této lhůtě Pražák uvedl, že: „*Dotčená lhůta 60denní jest určena ke podání samé stížnosti: praxe správního dvoru soudního pokládá však i vznesení jednotlivých důvodů stížnosti touto lhůtou vázané, tak že nelze při ústním líčení nové důvody odporu ke platnosti přiváděti, když té doby lhůta 60 dní, již byla uplynula.*“³⁰. Do 60denní lhůty se nezapočítávala doba poštovní přepravy, a pokud na poslední den lhůty připadla neděle nebo svátek, končila tato lhůta až následující pracovní den. Až na stanovené výjimky³¹ se tato lhůta neprodlužovala. Navrácení 60denní lhůty v předešlý čas nebylo možné a takové žádosti byly ze strany správního soudu odmítány³². Podle § 17 zákona o zřízení správního soudu neměla stížnost podávaná ke správnímu soudu odkladný účinek, ale stěžovatel měl možnost obrátit se s žádostí o odkladný účinek na správní úřad. Zákon o správním soudu v ustanovení § 18 uváděl, že: „*Ve stížnosti, která se podá správnímu soudu, má býti zjevně vytknuto rozhodnutí nebo opatření, proti němuž stížnost směřuje, též mají v ní býti vyznačeny veškeré články stížnosti.*“³³, a ke stížnosti, která musela být podepsána advokátem, musely být přiloženy všechny důkazy, na které se odkazovalo. Stížnost se podávala ve dvojím vyhotovení, včetně příloh, a pokud byly ve stížnosti uvedeny i další osoby, kterých by se případné zrušení napadené rozhodnutí nebo opatření správního úřadu týkalo, tak i dostatečný počet stejnopisů³³. Stěžovatel však neměl povinnost, aby podal stížnost i proti těmto dotčeným osobám, protože tuto povinnost měl samotný správní soud³⁴.

Pokud vyřízení stížnosti nepříslušelo správnímu soudu, nebo nebyla dodržena 60denní lhůta k jejímu podání ke správnímu soudu, anebo měla formální nedostatky (§ 14, 18, 20 zákona o zřízení správního soudu), byla ze strany správního soudu podle § 21 zákona o zřízení správního soudu bez dalšího řízení odmítnuta. Pouze u formálních nedostatků podle § 18 a § 20 zákona o zřízení správního soudu mohl správní soud podle § 21 zákona o zřízení správního soudu vrátit stížnost stěžovateli a stanovit mu krátkou

³⁰ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo správní. Část první. Všeobecná část práva správního*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1905, s. 203.

³¹ § 21 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

³² § 16 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

³³ § 19 a § 20 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

³⁴ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo správní. Část první. Všeobecná část práva správního*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1905, s. 203.

a neprodlužitelnou lhůtu k odstranění vad³⁵. Pokud nebyla stížnost odmítnuta, byla předána správnímu úřadu a dalším dotčeným osobám k vyjádření³⁶. V ustanoveních § 23 až 27 zákona o zřízení správního soudu byl dále stanoven postup přípravy správního soudu k samotnému jednání soudu. Jednalo se o tzv. předběžné řízení³⁷. V ustanoveních § 28 až 36 zákona o zřízení správního soudu byl dále stanoven postup při ústním přelíčení a vydávání nálezů. Podle § 28 zákona o zřízení správního soudu prezident správního soudu po písemném přípravném řízení stanovil termín veřejného a ústního přelíčení, na který obeslal účastníky řízení. Výjimku z veřejného přelíčení mohl soud povolit pouze z důvodu mravopočestnosti a veřejného pořádku³⁸, avšak účastníci řízení měli právo soud požádat, aby se přelíčení zúčastnili jejich „důvěrníci“.

Ustanovení § 30 a § 31 zákona o zřízení správního soudu stanovovalo, kdo se za správní úřad nebo stěžovatele může zúčastnit přelíčení. Ustanovení § 32 až 36 zákona o zřízení správního soudu upravovalo průběh samotného ústního přelíčení, včetně jeho případného přeložení, jeho uzavření a vynesení nálezu. Ustanovení § 37 až 39 zákona o zřízení správního soudu upravovalo podmínky vydání nálezu včetně jeho vyhlášení. Zákon o zřízení správního soudu dále upravoval podmínky hrazení nákladů soudního řízení a ukládání pokut, za svévolné podání stížnosti, nebo za podání stížnosti proti jasnému znění zákona³⁹. K tomu Pražák uvádí, že: „*Nábrada dobývá se exekucí politickou (§ 40); tím však není vyloučeno dobývání cestou soudní, byla-li přirčknuta eráru, a nikoli straně jiné.*“⁴⁰. V ustanovení § 42 zákona o zřízení správního soudu byly upraveny náležitosti protokolu a v § 44 situace, kdy v průběhu soudního řízení odpadl důvod vedení tohoto řízení. V ustanoveních § 45 až 50 zákona o zřízení správního soudu byly dále upraveny ustanovení obecná, přechodná a vykonávací. K výkonu nálezů správního soudu

³⁵ O tom, má-li se některá stížnost odvrhnouti nebo vrátiti, učiní správní soud usnešení v sezení nevěřejném. Stalo-li se usnešení, že se má stížnost odvrhnouti, má se o tom dáti vědět úřadu správnímu, proti jehož rozhodnutí neb opatření stížnost směřuje.

³⁶ § 22 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

³⁷ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo správní. Část první. Všeobecná část práva správního*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1905, s. 204.

³⁸ § 29 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

³⁹ § 40 a § 41 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu.

⁴⁰ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo správní. Část první. Všeobecná část práva správního*. Praha. Jednota právnická v Praze, 1905, s. 205.

Pražák uvedl, že: „záleží v tom, že se záležitost vrátí úřadu správnímu, jenž posléze o ní byl rozhodl. Byla-li stížnost zamítnuta, netřeba u věci ničehož opatřiti: bylo-li však naříkané rozhodnutí správním soudem zrušeno, náleží úřadu správnímu, by učinil, čeho třeba a to dle tobo, byly-li příčinou rozhodnutí vady formální neb materiální nezákonnost, odstraněním vytknutých vad neb vynesením nálezu nového, se zákonem se srovnávajícího.“⁴¹. K podrobnostem vymezení jednotlivých ustanovení zákona o zřízení správního soudu odkazují na odborné pojednání Hartmanna⁴².

7 Závěrem

Stejně jako ostatní autoři⁴³ i já se domnívám, že zákon o zřízení správního soudu, který byl vzorem pro prvorepublikové správní soudnictví, byl na vynikající úrovni. Z tohoto důvodu tak pravděpodobně došlo k recepci rakouské úpravy správního soudnictví⁴⁴. Ačkoliv měl zákon o zřízení správního soudu pouhých 50 paragrafů, obsahoval vše potřebné. Stejně jako v současné době, tak i v minulosti byl vhodně doplňován judikатурní činností samotného správního soudu.

Summary

Austrian Administrative Court (Act. No. 36/1876 Reich Code)

This article deals with the definition of the Austrian Administrative Court, especially considering the fact that the history of the judiciary in Czechoslovakia during the First Republic was based on the Austrian law of administrative justice. The article describes how substantive jurisdiction of this court, composition and other matters of an organizational nature, as well as all the legal institutions that the law establishing Administrative Court setting out how the complainant, administrative office and the court itself and the judges, that all stages of judicial proceedings. In preparing this article, I came primarily from the text of legislation and literature.

⁴¹ PRAŽÁK, J., *Rakouské právo ústavní. Část třetí. Ústava říšská*. Praha: Jednota právnická v Praze, 1902, s. 376.

⁴² HARTMANN, A., *Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1933, s. 1219-1388.

⁴³ BUREŠ, J., DRÁPAL, L., MAZANEC, M., *Občanský soudní řád*. Komentář. 5. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001, s. 1038.

⁴⁴ MACUR, J., *Správní soudnictví a jeho uplatnění v současné době*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1992, s. 113.

TRESTNOPRÁVNE USTANOVENIA V ŽILINSKEJ MESTSKEJ KNIHE

*Alica Virdzeková**

1 Úvod

Ako napovedá názov príspevku, venovať sa bude trestnému právu a jeho úprave v Žilinskej mestskej knihe. Táto významná právna pamiatka je tiež výnimočná svojím jazykom, pretože pre dané obdobie boli na území vtedajšieho Uhorska typicky používané pre písomnosti tohto typu latinčina či nemčina. Jedná sa o mestskú knihu zmiešaného typu, t.j. skladajúcu sa z dvoch častí. Prvá, normatívna, pochádza z roku 1473 a ide o preklad¹ magdeburského mestského práva,² ktoré vychádzalo zo Saského zrkadla, niekoľkých písomností dolnosliezsko – poľského pôvodu, Saského vikpildu a ďalších zdrojov.³ Je nutné poznamenať, že sa jedná miestami o preklad

* Mgr. Bc. Alica Virdzeková, Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

1 Ide o opis nemeckého originálu z roku 1379, ktorý bol zrejme vyhotovený pre Žilinu v Krupine, od ktorej mala Žilina na príkaz panovníka brať právne naučenia. Viacerí autori sa zamýšľali nad otázkou autorstva tohto prekladu, s najväčšou pravdepodobnosťou sa javí, že ním bol pisár Václav z Kroměříže. Ako upozorňuje i Ryšánek, zrejme sa jednalo o pisárov dvoch, prípadne troch podľa Chaloupeckého. Títo však doposiaľ neboli identifikovaní. Z literatúry RYŠÁNEK, F., *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s.8 a nasl.; CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Kniba žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. XI, XXXVII.

2 Jeho šírenie na Slovensko sa uskutočňovalo cez severné Čechy a Moravu, do Sliezska a odtiaľ na severozápadné až stredné Slovensko. V literatúre sa jeho genézou zaoberajú napr. BADA, M., *Život v Žiline v zrkadle jej mestskej knihy. Každodennosť Žilincanov na základe analýzy zápisov Žilinskej mestskej knihy na prelome stredoveku a raného novoveku*. Bratislava: Veda, 2011, s. 11 – 17, alebo SPÁČIL, V., SPÁČILOVÁ, L., *Míšeňskáprávní kniha: historický kontext, jazykový rozbor, edice*. 1. vydání. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2010, s. 84 – 112. Samozrejme, magdeburskému právu sa venuje už Rauscher: CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Kniba žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. LVII a nasl.

3 SPÁČIL, V., SPÁČILOVÁ, L., *Míšeňskáprávní kniha: historický kontext, jazykový rozbor, edice*. 1. vydání. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2010, s. 53. Podľa nových prameňov sú niektoré ustanovenia pridané už priamo z krupinského práva: RYŠÁNEK, F., *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s. 6. O vplyvoch na ustanovenia Žilinskej právnej knihy pojednáva už Rauscher: CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Kniba žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. LXI – LXIV.

chybný, ako poukazuje už vo svojom slovníku k Žilinskej knihe František Ryšánek.⁴ Druhá časť obsahuje zápisy zo súdnych jednaní v latinčine, nemčine i slovakizovanej češtine, ktoré vznikali približne od konca 14. storočia do roku 1561.

Metodika spočívala v analýze Žilinskej mestskej knihy, a to tak jej normatívnej časti, ako i súdnych zápisov. Pri rozbere prvej časti obsahujúcej právne regule boli najskôr vybrané ustanovenia trestného práva, ktoré boli následne pre väčšiu prehľadnosť popísané rovnako, ako tomu býva zvykom dnes v trestných poriadkoch, t.j. najskôr všeobecné ustanovenia riešiace problematiku trestného práva, jednotlivé inštitúty a zásady, a následne bola vyčlenená a rozvedená zvláštna časť podľa jednotlivých skutkových podstatí.

2 Normatívna časť

Z právneho hľadiska je možné v normatívnej časti nájsť najrôznejšie odvetvia práva, okrem už zmieneného trestného práva, ktorého počet ustanovení tvorí takmer tretinu z celkového počtu 369 pravidiel, výrazne zastúpené je tiež právo občianske, s jednotlivými ustanoveniami týkajúcimi sa práv vecných, záväzkových, rodinných, dedičských a obligančných. Menej prítomné sú normy práva správneho. V preklade sa dá nájsť i niekoľko ustanovení, ktoré by sa dnes dali označiť ako ustanovenia s medzinárodným prvkom. Zaradenie jednotlivých pravidiel správania nemá logickú štruktúru, ba naopak, sú radené pomerne chaoticky. Rovnaká vec, ktorá je upravovaná na začiatku knihy, sa potom vyskytuje uprostred či ku koncu, i keď rieši prakticky totožnú problematiku.⁵

2.1 Všeobecná časť

Pre predmetné obdobie je charakteristické nerozdeľovanie hmotnoprávnych a procesno-právnych ustanovení. Nachádzajú sa buď spojené, alebo sa proces odvíja od spáchaného činu, čo znamená, že je určená skutková podstata, ale tá nie je podľa očakávania definovaná hmotnoprávne, ale nasledujú procesné podmienky žaloby či dokazovania. Dokazovanie obvykle prebiehalo prísahou, a to buď jednotlivých strán sporu, alebo svedkov. Pre rôzne

⁴ RYŠÁNEK, F., *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s. 14.

⁵ Napr. ujednania o ublížení na zdraví sa nachádzajú v ustanoveniach č. 16 – 19, 23 – 35, 34 – 44, a potom 265 – 266, 362 – 363, 367.

skutkové podstaty bol určený iný počet svedkov. Často sa tieto počty líšili aj podľa konkrétnych okolností prípadu, najmä podľa miesta spáchania činu alebo typicky času. Za prít'azujúcu okolnosť boli očividne považované zločiny spáchané v noci.⁶

Naopak za poľahčujúcu okolnosť sa dalo považovať, ak čin spáchali ženy, deti či blázni. Títo mali osobitné postavenie, ktoré je upravené v mnohých ustanoveniach. Dôležitým aspektom v jednaní pred súdom bolo ich zastúpenie tzv. rečníkom, v iných písomných prameňoch vtedajšieho Uhorska nájdeme tiež synonymum orátor či neskôr od 16. storočia bežne prokurátor.⁷ Za deti bez otca zodpovedá poručník, nazývaný tiež správca, ktorý má byť v prípade súdu taktiež ich rečníkom, napr. ustanovenie č. 331 alebo tiež č. 317, kedy je rečník ustanovený i za života otca, ak otec musí na nejaký čas deti opustiť.

Ustanovenie č. 355: „*O řečníkách, co mají míti ženy a panny: Panny i vdovy mají míti v každé při a u každé žaloby řečníka, aby jich nepřesvědčili... Opět řečník pro spravedlnost a pro právo má za něsbíti a poručník za něbyti na jich základ...*“⁸

Ženy tak mohli dostať nižší trest alebo tiež bola vylúčená exekúcia tehotnej ženy. Vtedy bolo nutné počkať do pôrodu a spravodlivosť bola vykonaná až následne. Rovnako deti nemohli dostať hrdelný trest. V § 285 sa spomína vek 12 rokov, čo zrejme značí hranicu trestnej zodpovednosti. Podobne i blázni sa vyhli trestnosti svojho jednania, pretože ako hovorí ustanovenie č. 175: „*nemá byt' na nich žiadne právo, pretože ich ospravedlňuje ich nedostatok.*“⁹

Už v tomto období bol známy inštitút v dnešnej dobe označovaný ako nutná obrana či krajná núdza. V takomto prípade, keď niekto zabraňoval útoku

⁶ Napr. ustanovenie č. 27, 273 či 303.

⁷ Blížšie v: KUCHAR, R., *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 1998, s. 115, alebo tiež RYŠÁNEK, F., *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s. 531 – 532.

⁸ Ukážka, rovnako ako aj všetky nasledujúce, pochádza z edície CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Knihy žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. 76, predmetná edícia bola použitá kvôli väčšej zrozumiteľnosti. Jazykovo presnejšia je však druhá, novšia edícia: KUCHAR, R., *Žilinská právna kniha*. Preklad Magdeburgského práva, zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov. Bratislava: Veda, 2009, 208 s.

⁹ CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Knihy žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. 43.

na seba či svoj majetok a útočník bol zranený či dokonca zabitý, neniesol napadnutý vinu, tzn. nebol trestne zodpovedný za zabitie či ublíženie na zdraví.

Ustanovenie č. 366: O tom, „*keď božejníka bojem potká: Jestli který božejník domuov jdiúc bude potkán bojem a on se nůze brání svého žívota přemoci muož svého protivníka a jeho raní...a na svú božbu smí vzíti, že se svéjpravéj nůze a kvaltu bráníl, tomu jisté mu žádne právo za to nebude.*“¹⁰

Zásady pri ukladaní trestov boli v stredoveku pomerne komplikované a nejednotné. Trest vystupoval ako sankcia za spáchaný skutok. Jeho primárnou úlohou by mala byť regulatívna funkcia, čiže podľa zákonom stanovených požiadaviek trestnej zodpovednosti by mali byť upravované i podmienky uloženia trestu. Avšak v stredoveku tieto podmienky záležali hlavne na uvážení súdu a neboli dané jednotne. Tresty mali najčastejšie represívny charakter a boli chápané ako pomsta páchatel'ovi. V neposlednom rade mal trest i funkciu ochrannú a preventívnu, a to nasmerovanú tak proti samotnému páchatel'ovi, ako i proti potenciálnym páchatel'om v spoločnosti.¹¹ Preto boli ukladané tresty často prehnane kruté a neúmerne k spáchanému skutku.

2.2 Zvláštna časť

V krátkosti boli zhrnuté najdôležitejšie ustanovenia zo všeobecnej časti hmotného práva. Väčšiu časť však tvorili konkrétne skutkové podstaty, s ktorými sa mestské právo vo svojej legislatíve zaoberalo. Vzhľadom na objekt trestného činu sa dajú rozdeliť do niekoľkých skupín, ako ich poznáme i dnes v platnom právnom poriadku. Ide o trestné činy proti životu a zdraviu, proti ľudskej dôstojnosti, proti slobode, osobnosti a súkromiu, proti majetku a trestné činy proti všeobecne ohrozujúce v kombinácii s trestnými činmi vo veciach verejných. Problémom pri identifikácii jednotlivých skutkov v prameni je nejednotnosť terminológie.

¹⁰ Ibid, s. 78.

¹¹ Problematikou trestov v histórii sa venuje najmä FICO, M., *Historický vývoj trestov*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2012, s. 21 – 24. Veľmi podrobnú analýzu slovenských historických prameňov z hľadiska udeľovaných sankcií obsahuje článok GÁBRIŠ, T., Mikrosonda do sankčného systému Arpádovského súdництва. In: *Historický časopis*, roč. 56, č. 4, 2008, s. 599 – 623.

2.2.1 Trestné činy proti životu a zdraviu

Názorne je možné demonštrovať rozdielnosť v nomenklatúre v skupine trestných činov proti životu a zdraviu. Vražda a zabitie sa v prameni zjavne nerozlišovali, ale na druhej strane je v niektorých prípadoch možné rozdiel identifikovať na základe kontextu. Vyslovene neúmyselné zabitie či skôr zabitie z nedbalosti je riešené v jedinom prípade pod číslom 21, keď by niekto strieľal vtáky a zasiahol človeka.¹² Okrem zabitia sa synonymicky používajú výrazy ako zamordovať, dobiť či smrteľné rany. To však tiež neplatí explicitne a v niektorých ustanoveniach sa vražda a mord odlišujú. Táto skupina úmyselných skutkových podstát bola považovaná za zvlášť závažnú, o čom svedčí i trestnosť samotného pokusu, prípadne často i úmyslu. V ustanovení č. 22 je riešená problematika pokusu o vraždu, za ktorý nebolo možné dostať milosť.¹³ Asi najpočetnejším skutkom upraveným v Žilinskej mestskej knihe je ublíženie na zdraví, často sa spája i s prípadnou smrťou. Býval zaň udeľovaný trest straty ruky či v prípade zabitia strata hrdla, nie je však nikde bližšie špecifikované, o ktorý konkrétny trest smrti išlo.¹⁴ Konkrétny spôsob je uvedený iba v dvoch prípadoch, ktoré budú popísané nižšie. Ďalšími trestami bola finančná náhrada,¹⁵ teda vykúpenie sa či náhrada škody, napr. za vypichnutie oka či odseknutého údu.¹⁶ Rozlišoval sa aj spôsob, akým ublíženie na zdraví nastalo. Rozlišuje sa druh zbrane a podľa nej sa ukladali rôzne tresty.¹⁷

Z procesného hľadiska pri tomto trestnom čine bolo primárne riešené podávanie žaloby. Bolo to potrebné najmä v prípadoch, kedy nebolo úplne jasné,

¹² Ibid, s. 14.

¹³ Ibid, s. 14. V takom prípade totiž môže svedčiť priamo napadnutá osoba, ide v podstate o pristihnutie pri čine. Zaujímavé v tomto prípade je aj zdôraznenie, že nie je rozdiel medzi tým, či sa skutok uskutoční cez deň, alebo v noci.

¹⁴ Ibid, s. 15.

¹⁵ Tzv. krvavý peniaz je známy právny inštitút pretrvávajúci už z dávnej minulosti, kedy sa za tzv. wergeld dalo vykúpiť z krvnej pomsty. Objavuje sa bežne v barbarských zákonníkoch, ale i v stredovekých a rane novovekých prameňoch. Z literatúry napr. BEDNÁŘIKOVÁ, J., *Stěhování národů*. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 378 – 379, alebo tiež v I. knihe nariadení kráľa Štefana I., v ustanovení XIV. *O vraždách*, dostupné v: HUBENÁK, L., *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska I*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1997, s. 19.

¹⁶ Napr. ustanovenia č. 17, 24, 26 a i.

¹⁷ Napr. v ustanovení č. 26 sú stanovené tresty pri vzájomnej žalobe o ublížení na zdraví. Ten, čo bojoval mečom, príde o ruku, ale ten, čo použil nôž, príde o hrdlo, pretože sa takýto skutok považoval za „*krádežský mord*.“

ktorá zo strán je aktívne legitimovaná, teda v prípade, že sa napadnú dvaja ľudia navzájom.¹⁸ Rovnako je veľmi komplikovane riešený spôsob dokazovania na základe konkrétnych okolností prípadu, koľko je potrebných svedkov. Tiež sa neodlišuje bitka, radí sa opäť k ujednaniam o ranách, ale označuje sa v niekoľkých prípadoch ako boj, kvalt či núza.¹⁹ Ďalším činom, ktorý by sa dal priradiť do tejto skupiny, ale aj do trestných činov proti ľudskej dôstojnosti, bolo bitie paholka.

2.2.2 Trestné činy proti ľudskej dôstojnosti

Do ďalšej skupiny trestných činov, patrí skutková podstata znásilnenia, prípadne zneužitia, spomínaná celkom v 4 ustanoveniach knihy,²⁰ za ktoré patrila strata hrdla. Ako dôkazy takéhoto jednania sa považovali rozstrapené vlasy a potrhane rúcho, a poškodená panna mala prísť s volaním k súdu.²¹ Tento typ skutku sa obvykle podľa dobového delenia priradil k činom všeobecne ohrozujúcim, do ktorých patrili tzv. mravnostné delikty.²² Sem sa okrem zmieneného znásilnenia radilo ešte cudzoložstvo či smilstvo. To obsahuje žilinská kniha iba v jedinom ustanovení,²³ ktoré ako trest v prípade smilstva nariaďovalo manželstvo, a v prípade cudzoložstva súboj s poškodeným manželom. Ak sa z takéhoto jednania narodili deti, boli im odobraté práva a boli vylúčené na okraj spoločnosti, pričom boli doslovne prirovnávané k zlodejom a lúpežníkom.

¹⁸ Napr. ustanovenia č. 25, 29, 33 a i.

¹⁹ Napr. ustanovenia č. 252, 295, 302 a i. Z terminologického hľadiska nastáva opäť problém pri slove núza, toto slovo totiž môže znamenať núdzu, ale aj znásilnenie. Pre porovnanie RYŠÁNEK, F., *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s. 351. Kvalt je chápaný ako násilie – Ibid, s. 267, a tento termín sa objavuje aj v neskorších prameňoch, pojednáva o ňom i samotný Koldínov zákonník zo 16. storočia, ktorý bol vytvorený za účelom kodifikácie a zjednotenia mestských práv na území Českých krajín: MALÝ, K., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 560.

²⁰ Jedná sa o ustanovenia č. 7, 144, 365 a čiastočne 295.

²¹ Ustanovenie č. 365. Veľmi podobné ustanovenie je možné nájsť aj v ustanovení č. 24 mestskej knihy Banskej Štiavnice: VOZÁR, J. *Kódex městského a banského práva Banské Štiavnice: znenie podľa skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572*. 1. vyd. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 43.

²² Delenie obsahuje Koldínov zákonník, bližšie v edícii: MALÝ, K., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 651 – 654. K problematike sa tiež predtým venovala autorka: VIRDZEKOVÁ, A., Sexuálne trestné činy vo svetle mestského práva. In: SCHELLE, K., TAUCHEN, J. a kol., *Sexuální trestné činy věra a dnes*. 1. vydání. Ostrava: Key Publishing, 2014, 73-83.

²³ Ustanovenie č. 352.

2.2.3 Trestné činy proti právu a poriadku

Katégoria trestných činov proti právu a poriadku je označená podľa dobového členenia.²⁴ Dnes by sa do nej radili skutkové podstaty zaradené do skupiny všeobecne ohrozujúcich trestných činov prelínajúc sa s trestnými činmi vo veciach verejných. Zaujímavým je najmä tzv. rušenie pokoja, pričom sa môže jednať prakticky o akékoľvek skutky narušujúce pokojný, mierový stav mesta - od bitky, cez lúpež až po výtržníctvo. Bližšie charakteristiky takýchto poburujúcich deliktov sa v Žilinskej mestskej knihe nenachádzajú, definuje však predstavu o tomto stave.²⁵

Ďalším trestným činom bolo falšovanie mier a váh, za ktoré patril pomerne ľahký trest, a to strata cti a polepšenie mestu a richtárovi, čo je možné chápať ako zaplatenie pokuty.²⁶ Je však zaujímavé, že sa nikde v knihe nezmiňuje falšovanie mincí, ktoré sa v stredoveku trestalo veľmi kruto.²⁷ Iným skutkom bolo krivé obvinenie či svedectvo.²⁸ Trestom mohol byť rovnaký trest, aký náležal za žalovaný skutok alebo iba pokuta mestu. Pre krivoprišažníka bol ako trest stanovená strata cti a vyhnanstvo z mesta.²⁹ Jedno ustanovenie obsahuje i nadávanie boženikom³⁰ pri súde čiže v podstate urážku

24 Vychádzajúc z členenia podľa Malého, ktoré bolo aplikované tiež na Koldínov zákonník. MALÝ, K., *Práva mestská Kráľovstvá českého: edice s komentářem*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 650 a nasl.

25 Ustanovenie č. 141. Z literatúry tiež: BADA, M., *Život v Žiline v zrkadle jej mestskej knihy. Každodennosť Žilinčanov na základe analýzy zápisov Žilinskej mestskej knihy na prelome stredoveku a raného novoveku*. Bratislava: Veda, 2011, s. 67 – 71. Keby sme siahli na ďalší prameň magdeburského mestského práva, používaný na území Českých krajín, našli by sme podobné ustanovenie i v Míšeňskej knihe v ustanovení 4. 15. SPÁČIL, V., SPÁČILOVÁ, L., *Míšeňská právní kniha: historický kontext, jazykový rozbor, edice*. 1. vydání. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2010, s. 686 - 687.

26 Ustanovenie č. 193. Tento trest má opäť analógiu i v práve Banskej Štiavnice, kde je v čl. 6 určená pokuta jedna hrivna, pri opakovaní dve, a až pri treťom má prísť prichytený o ruku alebo sa vykúpiť desiatimi hrivnami: VOZÁR, J. *Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice: znenie podľa skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572*. 1. vyd. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 34.

27 Obvykle náležal trest upálenia, prípadne odseknutie ruky a pod. Z literatúry napr. Oslanský, F., *Z písomných prameňov Európy o falšovaní mincí v stredoveku*. In: *Historický úsopis*, roč. 56, č. 4, 2008, s. 587 – 598.

28 Ustanovenie č. 197.

29 Ustanovenie č. 275.

30 Jedná sa o prisažného na súde - RYŠÁNEK, F., *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s. 83 – 84, alebo tiež KUCHAR, R., *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 1998, s.111.

verejného činiteľa, za ktorú náležala opäť pokuta.³¹ Ďalej sa do predmetnej skupiny trestných činov radí aj nepovolené ozbrojovanie a trestom bola opäť pokuta.³²

Jedným z najzávažnejších skutkov bolo podpaľačstvo, a to i len pokus oň alebo vyhrážanie sa ním, bolo trestané šibenicou a zlamaním v kolese.³³ Tento trest sa radí medzi najtvrdšie z celej knihy a je to tiež jeden z dvoch presne určených spôsobov trestu smrti. Ďalšou, dnes už nejestvujúcou skutkovou podstatou, ktorá by sa dala do tejto kategórie zaradiť, bolo čarodejníctvo, upravené v jedinom ustanovení,³⁴ ktoré za trest určovalo upálenie.

2.2.4 Trestné činy proti slobode, osobnosti a súkromiu

Medzi trestné činy proti slobode, osobnosti a súkromiu patrili tri skutkové podstaty. Prvou bolo neoprávnené vniknutie do cudzieho domu, často je v ustanoveniach spojené aj s lúpežou. Druhou je únos, pričom z obsahu dvoch predmetných ustanovení je možné predpokladať i tzv. krvnú pomstu. Spomínaný článok hovorí:

„... který člověk jednoho člověka obžalovaného pro nespravedlivost mocí unese, a bude-li on jat ve čtrnácti dnech, má rovnú míru v utrpení míti jako onen...“³⁵

Posledným činom, zastúpeným veľmi početne, je lúpež. Problém opäť nastáva v terminológii, pretože je často spájaná i zamieňaná s krádežou,

³¹ Ustanovenie č. 195.

³² Ustanovenie č. 271.

³³ Ustanovenie č. 301. Tento skutok sa radí medzi najtvrdšie postihované v celom mestskom práve, a to nielen na území Uhorska, ale i Českých krajín. Vyplýva to z jeho nebezpečnosti pre spoločnosť ako celok, pretože mestá v stredoveku boli postavené z väčšej časti z dreva, navyše domy stáli blízko pri sebe a ulice boli tiež úzke, takže hrozilo, že i z menšieho požiaru ľahne popalom celé mesto, čo sa koniec-koncov nejednakrát i stalo.

³⁴ Ustanovenie č. 204. Opäť sa jedná o typický trest rozšírený v mestskom práve, napr. VOZÁR, J. *Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice: znenie podľa skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572*. 1. vyd. Košice: Banská agentúra, 2002, s. 42, MALÝ, K., *Práva mestská Kráľovstvá českého: edice s komentářem*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 562. Pomerne zaujímavé je pojmávanie trestu za čarodejníctvo v staršom prameni, a to v 1. knihe poučení kráľa Štefana I., kedy sa má prichytená žena doviest' ku kňazovi, ten ju má poučiť o pravej viere a má sa podrobiť pôstu. Pri prichytení druhýkrát sa má proces zopakovať a má jej byť vypálený ciach kríža. Ak to žena zopakuje i tretíkrát, má sa odovzdať súdu: HUBENÁK, L., *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska I*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1997, s. 20.

³⁵ Ustanovenie č. 347, CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Knihy žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s.75.

a všeobecne sa z kontextu javí, že bola radená skôr medzi zločiny ohrozujúce majetok. Niekedy je popisovaná aj ako vniknutie do domu so zbraňou v ruke, prípadne ublíženie na zdraví spojené s krádežou. Náležal za ňu trest straty hrdla.³⁶

2.2.5 Trestné činy proti majetku

Krádež bola posudzovaná rovnako prísne. Páchateľ bol obvykle odsúdený k trestu smrti, a to v prípade, že ukradnutá suma presiahla hodnotu 3 šilingov, prípadne 6 peňazí.³⁷ Krádež sa označovala aj ako „trhanie mešcov“.³⁸ V prípade prichytenia mohol okradnutý zlodeja beztrestne zabiť, za predpokladu, že boli okolo svedkovia. Niekoľko ustanovení sa zaoberá prechovávaním kradnutej veci a dokazovaním komu vec patrí, či bola odcudzená, alebo nie. Zvlášť zaujímavým je dokazovanie vlastníctva koňa podľa článku č. 201: „... pakli by byl kuon, a že by se jeho člověk jial, a řekl by, že jest jemu zlodějsky vzat, tedy to má vedle práva přesvědčiti: má svú nobú koniovi na levú nobu napřed vstúpiti a má svoji levú rukú koniovi k pravému uchu sáhnúti a má se na hlavě koniovi přísahati, že ten kuon jeho vlastní byl i jest ještě nyní...“³⁹

Zaujímavé bolo i chápanie kradnutej veci. V prípade nevrátenia požičanej veci sa postupovalo, akoby sa jednalo o krádež. Ak bol obvinenému dokázaný úmysel, bol popravený.⁴⁰ Podobne sa postupovalo i v prípade nálezu veci a neohlásenie takejto udalosti mestskej rade či richtárovi. Ak sa dodatočne zistila takáto skutočnosť, považoval sa tento skutok za krádež.⁴¹ V takom prípade však obvinenému nenáležal trest straty hrdla, ale iba vrátenie veci a zaplatenie pokuty. V prípade, že nálezca svoj objav ohlásil, začala bežať lehota o dĺžke 6 týždňov, počas ktorej sa majiteľ veci mohol k vlastníctvu prihlásiť. V prípade, že sa tak nestane, 2/3 hodnoty veci prípadnú richtárovi a 1/3 nálezcovi.⁴²

³⁶ Zaoberá sa ňou množstvo ustanovení, napr. č. 181, 184, 206, 213 a i. Ustanovenie č. 273 stanovuje trest smrti.

³⁷ Ustanovenia č. 179 a 180.

³⁸ Ustanovenie č. 278.

³⁹ CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Kniha žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. 48.

⁴⁰ Ustanovenie č. 235.

⁴¹ Ustanovenie č. 220.

⁴² Ustanovenie č. 298.

Ďalšie z ustanovení súviselo s pitím alkoholu v krčme.⁴³ Ak by niekto odniesol prepité peniaze, zaplatí trojnásobnú hodnotu a k tomu pokutu richtárovi. Je však otázne či sa jednalo skutočne o krádež a požitie alkoholu značilo poľahčujúcu okolnosť, alebo šlo len o omyl strany v dôsledku alkoholu, a preto sa takýto skutok mal treatať iba mierne. Medzi trestné činy proti majetku sa tiež radila lichva, ktorá však bola riešená skôr procesne a o veci mal právomoc rozhodnúť richtár.⁴⁴

3 Súdne zápisy

V druhej časti Žilinskej mestskej knihy nájdeme zápisy súdnych sporov a iných právnych skutočností. Vzhľadom na jej prvú časť by bolo možné predpokladať, že zastúpenie zápisov popisujúcich kriminalitu v meste bude aspoň približne pomerné k počtu normatívnych zápisov. Avšak napriek očakávaniam prevažnú väčšinu z celkových 118 zápisov tvoria testamenty, prevody majetku, zaplatenie dlhov, záznamy o prevode a kúpe nehnuteľností a tak ďalej. Trestných vecí sa týka iba 7 zápisov, pričom dva z nich sú oznámenia o očistení cti kvôli nespravodlivému odsúdeniu, ktorých účelom bolo očistenie cti pôvodne odsúdených strán.⁴⁵ Zabránilo sa tak ich následnému ohováraniu ostatnými mešťanmi. Ako svedčia i zachované zápisy, strata cti predstavovala významný problém a degradáciu vo vtedajšej spoločnosti, preto bolo nevyhnutné krivo odsúdených očistiť verejne. V zápise č. 102 sa preto presne vymenováva, že nemá byť škodené ani dotýčnej Marte Ševcovej, ani jej manželovi, jej matke, ich deťom, ani žiadnemu budúcemu potomstvu. A kto by toto nariadenie porušil, má povinnosť zaplatiť pokutu kostolu.⁴⁶ Podobný zápis rieši krivé obvinenie vtedajšieho fojta⁴⁷ z vraždy, ale nakoniec sa nepreukázala vina, práve naopak, súd prihliadol na príbuzenstvo medzi zavraždeným a obvineným, taktiež na dobrú povesť obvineného

⁴³ Ustanovenie č. 272.

⁴⁴ Ustanovenia č. 319 a 332.

⁴⁵ Zápis č. 31 a 102.

⁴⁶ CHALOUPECKÝ, V., RAUSCHER, R., *Knihy žilinská*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1934, s. 142-143.

⁴⁷ Synonymum od slova richtár či starosta, z literatúry: RYŠÁNEK, F., *Slovník ke Žilinské knize*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1954, s. 164 – 165, alebo KUCHAR, R., *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 1998, s. 108 – 109.

a nakoniec stranám nariadil zmier a pokojný stav. Opäť v zápise možno nájsť doložku o prípadnej pokute, ak by mu chcel niekto utrhať na cti kvôli predmetnému obvineniu.⁴⁸

V jednom zápise sa pojednávalo o vražde, ale šlo len o zápis udalostí, meno obete a vysporiadanie majetku s pozostalým bratom. Ďalší zápis, bez presného dátumu, spadajúceho zrejme do 15. storočia, hovoril pravdepodobne o zločineckej organizácii, ktorá lúpila pocesťných na cestách. Celkom bolo obvinených 7 páchatel'ov, z toho jeden i za pokus o vraždu. Zápis však neobsahoval rozsudok.⁴⁹ Ďalší zápis pochádzal z roku 1460 a obsahoval výpovede svedkov o nevhodnom správaní sa istého občana, ktorý kradol (odtrhal mešce), odlákal niečiu manželku, pohoršoval okolie, lebo chodil nahý a dopustil sa ďalších násilností.⁵⁰ Posledný trestnoprávny zápis knihy popisuje výtržnosti na jarmoku, ale páchatelia po krátkom pobyte vo väzení oľutovali svoje činy a ospravedlnili sa a boli prepustení.⁵¹

4 Zhrnutie

Po porovnaní oboch častí Žilinskej mestskej knihy vyvstáva otázka, či zápisy v nej naozaj zrkadlia kriminalitu Žiliny v období stredoveku. Mohla byť miera kriminality reálne tak nízka, alebo sa nezachovali všetky zápisy, prípadne neboli mnohé skutky ohlásené či žalované? Taktiež jednou z možností, ktorá sa ponúka, je, že zápisy boli skôr pamätného rázu a trestné činy sa zapisovali zvlášť, prípadne sa nezapisovali vôbec. Na základe zachovaných zápisov nie je možné určiť či súd, resp. mestská rada dodržiavali procesné postupy uvedené v preklade magdeburského práva, ktorým sa mesto malo riadiť.

Problémom je terminológia, nesprávny preklad a definície trestaných skutkov, pričom väčšina z nich nie je jasne vysvetlená, iné naopak nie sú pomenované, ale iba popísané. Určité skutkové podstaty boli riešené veľmi podrobne a objavovali sa v normatívnej časti mnohokrát, avšak iné, na prvý pohľad nemenej dôležité, boli spomenuté len raz či dvakrát a obsah bol pomerne strohý. Je samozrejme nutné prihliadnuť na skutočnosť, že text normatívnej

⁴⁸ Zápis č. 116.

⁴⁹ Zápis č. 69.

⁵⁰ Zápis č. 59.

⁵¹ Zápis č. 117.

časti bol prebratý od iného mesta a o samotnom meste nevytvára v podstate nič. Na druhej strane tento nedostatok následne vynahradzujú právne zápisy, ktoré poskytujú pohľad na mentalitu danej doby, riešené problémy a celkovú spoločenskú situáciu a zostávajú tak veľmi cenným prameňom poznania stredovekého práva.

Summary

Criminal Assignations in Zilina's Municipal Book

Paper is dealing with a criminality captured in the municipal book of the medieval town Žilina. This book consists from two parts. First of them contains legal regulations assumed from Magdeburg municipal law and the second one is created with the juridical protocols. There are also another departments of law in the book. Paper examines the main legal institutes of the criminal law, describes their fundamentals and specificity. Some of them are mentioned to give an illustration. There is also a tract about the punishments naturally, their purpose and the process of their classify to the concrete crime.

NESPRAVODLIVÉ A SPRAVODLIVÉ TITULY ŠPANIELSKÉJ CONQUISTY NOVÉHO SVETA PODĽA FRANCISCA DE VITORIU

Peter Vyšný *

1 Úvod

Zaujímavým javom španielskych právnych dejín približne 16. storočia bolo seriózne úsilie predstaviteľov španielskej akademickej, cirkevnej, ako aj politickej sféry ospravedlniť španielsku *conquistu* (vojenskú okupáciu) Nového sveta a jej závažné dôsledky, ktorými boli pripojenie prevažnej časti územia amerického kontinentu, Španielmi nazývaného *Indie*, ku Kastílskej (Španielskej) Korune a podriadenie pôvodných obyvateľov kontinentu – *Indiánov* jej vládnej moci, dobovo označovanej ako *dominium*. Toto úsilie nemalo za cieľ *conquistu* iba *legalizovať*, ale aj *legitimizovať*, čo znamená, že nespočívalo iba na mechanickej aplikácii určitých dobových španielskych pozitívno-právnych konceptov a noriem na *conquistu* a situáciu Indiánov, ale bolo aj formulovaním téz a teórií ospravedlňujúcich *conquistu*, ktoré presahovali rámec právnej regulácie ako takej - smerom k teológii, filozofii či etike – a ktoré sa do značnej miery uznávali v dobovom kresťanskom svete. Tieto tézy a teórie sa po španielsky súhrnne nazývali *justos títulos*, t.j. *spravodlivé tituly (dôvody) conquisty*.

Analýzu problematiky *justos títulos* je možné nájsť v dielach viacerých dobových španielskych intelektuálov alebo tzv. *teológov - juristov*. Z nich svojou systematickosťou, komplexnosťou, ako aj hĺbkou argumentácie vyniká analýza dominikána Francisca de Vitoriu (1483/1486 - 1546), ktorou sa stručne zaoberám v tomto príspevku. Príspevok má vzhľadom na svoj limitovaný rozsah prehľadový charakter; celistvejší výklad Vitoriovho myslenia o *conquiste* podávam na inom mieste.¹

* Doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD., Katedra dejín práva, Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave.

¹ Pozri VYŠNÝ, P., *Historicko-právne súvislosti dobytia Nového sveta Španielmi*. Vedecká monografia v tlači.

2 Vitoriovo vymedzenie a rozbor nespravodlivých a spravodlivých titulov *conquisty*

Vitoria napísal okolo roku 1539 dve *Relecciones² de Indis* (= *Relecciones o Indiánoch*) - prvá sa nazýva *Relectio prior de Indis recenter inventis* (= *Prvá relectio o nedávno objavených Indiánoch*), druhá *De Indis relectio posterior, sive de iure belli hispanorum in barbaros* (= *Druhá relectio o Indiánoch, alebo o práve Španielov viesť vojnu proti barbarom*). Prvá *relectio* sa zaoberala vzťahmi, resp. vzájomnými právami a povinnosťami Indiánov a Španielov v čase mieru, druhá *relectio* v čase vojny.³ Problematiku *justos títulos* Vitoria spracoval vo svojej prvej *relectio*, v ktorej rozlíšil nespravodlivé (nelegitímne) a spravodlivé (legitímne) tituly španielskej *conquisty* Indii, pričom nespravodlivými titulmi rozumel tie, ktoré podľa jeho názoru *conquistu* neospravedlňovali, hoci v dobovej praxi sa na jej ospravedlnenie vo väčšom či menšom rozsahu využívali.

K *nespravodlivým titulom conquisty* Vitoria zaradil nasledujúce tvrdenia a skutočnosti:⁴

1. Cisár (Karol V.), ktorý je zároveň španielskym kráľom (ako Karol I.), je zvrchovaným pánom (vládcom) celého sveta (*dominus totius mundi/orbis*), takže mu patrí *dominium* aj nad indiánskymi krajinami.
2. Pápež ako pán celého sveta (*dominus totius mundi/orbis*), majúci nad ním nielen spirituálnu, ale aj temporálnu (sekulárnu) moc, môže ustanoviť nekresťanom kresťanských vládcov; preto pápež Alexander VI. (1431-1503) tzv. *Alexandrovskými bulami* (1493)⁵ mohol španielskym kráľom poskytnúť *dominium* nad Indiami a Indiánmi a mohol

² *Relectio* bola súhrnným spracovaním priebežných univerzitných prednášok o určitej téme.

³ BROWN SCOTT, J., *The Catholic Conception of International Law*. Washington: Georgetown University Press, 1934, reprint Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., 2008, s. 1.

⁴ VITORIA, F. de, De los indios recientemente descubiertos. Relección primera. In: Vitoria, F. de, *Relecciones del estado, de los indios, y del derecho de la guerra*. México: Editorial Porrúa, 1985, s. 37 a nasl.

⁵ K tzv. Alexandrovským bulám patrili dve buly *Inter caetera* (prvá bola vydaná 3. 9. 1493, druhá 28. 6. 1493, avšak antedatovaná na 4. 5. 1493), bula *Eximiae Devotionis* (bula bola vydaná 2. 7. 1493, avšak antedatovaná na 3. 5. 1493) a bula *Dudum siquidem* (bula bola vydaná 26. 9. 1493). Bližšie pozri VYŠNÝ, P., *Historicko-právne súvislosti dobytia Nového sveta Španielmi*. V tlači.

tiež týmto kráľom spolu s poskytnutím *dominia* uložiť povinnosť systematicky christianizovať Indiánov, ktorej plnenie (teoreticky) podmieňovalo trvanie španielskeho *dominia*.

3. *Ius inventionis*.
4. Odmietanie kresťanskej viery nekresťanmi, a to aj po tom, ako boli o tejto viere poučení a vyzvaní, aby ju prijali.
5. Hriechy barbarov (nekresťanov, Indiánov), ich závažnosť a vysoká frekvencia páchania.
6. Dobrovoľné podriadenie sa Indiánov španielskej moci.
7. Indie sú zvláštnym Božím darom Španielsku.

Pozrime sa v krátkosti na dôvody, pre ktoré Vitoria považoval uvedené tituly *conquisty* za nespravodlivé.

Vitoria vyhlásením prvých troch titulov *conquisty* za nespravodlivé odmietol možnosť, že by španielske *dominium* nad Indiami mohlo vzniknúť originárne. *Dominium* vo význame vládnej moci sa podľa Vitoriu môže zakladať na Božom, prirodzenom, ako aj na ľudskom pozitívnom práve, pričom však žiadne z týchto práv *dominium* nikdy nezverilo, a ani vo Vitoriovej súčasnosti nezveruje, jedinej osobe – cisárovi, ktorý by ho vykonával nad celým svetom.⁶ Vitoria tiež odmietol právomoc pápeža poskytnúť španielskemu kráľovi *dominium* nad Indiami na účel christianizácie ich pohanských obyvateľov. Tvrdil, že pápež nemá nad nekresťanskými (indiánskymi) krajinami temporálnu (sekulárnu) moc, tým viac, že aj v kresťanských krajinách túto moc môže vykonávať iba v obmedzenom rozsahu, resp. spravidla iba v súvislosti s výkonom svojej spirituálnej moci, t.j. s dosahovaním náboženských cieľov.⁷

Konečne, Vitoria odmietol aj *ius inventionis*, t.j. právo objaviteľa na to, čo objavil, resp. prvotnú okupáciu, t.j. princíp *res nullius cedit occupanti*. Vitoria bol presvedčený, že Indie neboli *res (terra) nullius*, resp. že Indiáni boli skutočnými (legitímnymi) *domini* svojich území a majetkov, preto Španieli nemohli nadobudnúť indiánske územia a majetky prvotnou okupáciou.

⁶ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 38-42.

⁷ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 42-47.

Aplikácia princípu prvotnej okupácie v priebehu *conquisty* bola možná, ak dobýjané americké územia boli *terra nullius*. Tvrdiť o Indiách, že sú *terra nullius*, sa však dobovo javilo ako problematické, keďže takmer celé ostrovné i kontinentálne Indie boli v čase príchodu Španielov osídlené a indiánske kultúry mali určité systémy vlády, ktorými účinne ovládali a spravovali svoje životné priestory. Preto sa ukázalo potrebné preskúmať, či Indiáni sú alebo nie sú *domini* území, na ktorých žili. Výsledok, ku ktorému sa pri tom dospelo, nebol jednoznačný – objavili sa názory, ktoré existenciu *dominia* Indiánov k ich územiám obhajovali, ale aj také, ktoré ju popierali.

Tézu, že Indie sú *terra nullius*, vo všeobecnosti podporovala tzv. *teória pontifikálnej teokracie*: ak má pápež najvyššiu duchovnú i svetskú moc nad svetom, má aj najvyššiu všeobecnú moc nad územiami nekresťanov (ktorí preto majú svoje územia iba v držbe) a môže tak nimi disponovať v prospech kresťanských vládcov,⁸ t.j. v našom prípade španielskych kráľov.

Neexistenciu *dominia* Indiánov k územiám, na ktorých žili, bolo ďalej možné založiť na názoroch viacerých stredovekých teológov, najmä Aegidia Romana, Alonsu de Cartagena a kardinála Hostiensia, na právny status nekresťanov. Spoločným menovateľom týchto názorov bolo presvedčenie, že neveriaci (t.j. v našom prípade Indiáni) nemali, resp. stratili *dominium* k územiám, na ktorých žili, a to kvôli ťažkým (smrteľným) hriechom, ktoré dlhodobo a vo veľkom rozsahu páchali. V stredovekom kánonickom práve totiž existoval názor, neskôr, pravda, odmietnutý Kostnickým koncilom (5. 11. 1414 – 22. 4. 1418), že *nullus est dominus civilis, quam est in peccato mortali* (= nikto nie je vlastníkom podľa práva, ak je v stave smrteľného hriechu) -, pričom tieto hriechy sa cháпали ako závažné porušenia všeľudského („rozumných“ či „civilizovaných“ ľudí celého sveta zaväzujúceho) prirodzeného práva.⁹

Naproti tomu Vitoria po preskúmaní otázky, či Indiáni sú/ nie sú *domini* svojich území dospel k jednoznačnému záveru, že „...*pred príchodom* Španielov [Indiáni] *boli skutočnými pánmi vo verejnoprávnom i súkromnoprávnom zmysle,*“¹⁰ t.j. boli skutočnými vládcami svojich území a vlastníkami svojich majetkov.

⁸ DÍAZ REMENTERÍA, C., La constitución de la sociedad política. In: SÁNCHEZ BELLA, I. – HERA, A. DE LA – DÍAZ REMENTERÍA, C., *Historia del derecho indiano*. Madrid: MAPFRE, 1992, s. 168-169.

⁹ GREWE, W. G., *The epochs of international law*. Berlin, New York: De Gruyter, 2000, s. 53.

¹⁰ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 36.

Vitoria svoj záver založil na spochybnení a odmietnutí tvrdení, ktoré, ak by sa ukázali ako opodstatnené, mohli by v dobovom chápaní dokazovať, že Indiáni nie sú *domini*. Konkrétne išlo o tri tvrdenia, a to - že „barbari“ (t.j. Indiáni) sú 1) hriešnici, 2) neverci a 3) šialenci (blázni) alebo idioti¹¹ (t.j. duševne chorí alebo mentálne zaostalí).

Vitoria najskôr odmietol tézu, že osoby nachádzajúce sa v stave smrteľného hriechu nemôžu byť subjektmi *dominia*, keďže biblická tradícia i cirkevná história poznajú mnoho veľmi hriešnych až vyslovene zlých ľudí, ktorým však Boh dal, resp. neodňal vládcovské posty, majetky či právomoc platne uskutočňovať náboženské úkony a pod.¹²

Tézu, že neverectvo zbavuje *dominia*, Vitoria odmietol o. i. odkázaním na sv. Tomáša Akvinského, ktorý tvrdil, že *dominium* môže byť inštitúciou prirodzeného (= všeľudského), ako aj ľudského pozitívneho práva (v tej ktorej krajine), pričom samotné neverectvo ani jedno z týchto práv, nezakladajúcich sa na kresťanskej viere, ale na ľudskom rozume, nederoguje.¹³

Indiáni podľa Vitoriu nie sú ani tzv. *insensati*, t.j. iracionálne bytosti, ktorým nepatrí *dominium* (resp. ktorých možno legitímne zbaviť *domina*), a nie sú ani šialencami alebo idiotmi, hoci ak by aj šialencami alebo idiotmi boli, nebolo by ich preto možné zbaviť *dominia* (iba obmedziť v dispozícii s jeho predmetom). Vitoria ďalej poukazuje na to, že spôsob života Indiánov sa vyznačuje istou „civilizovanosťou“, racionálnym poriadkom (*ordo*) a organizovanosťou, že Indiáni nežijú ako zvieratá v prírode, ale v sídlach a mestách, ktoré si plánovite budujú, že Indiáni majú svojich vládcov a komplexné politické systémy, rozvinuté právne poriadky a pod., čo podľa neho dostatočne dokladá, že Indiáni sú „rozumnými ľuďmi“, a tak aj destinatármi *dominia* a iných prirodzených práv patriacich všetkým „rozumným ľuďom“ sveta (kresťanom aj nekresťanom). Na druhej strane, Vitoria pripúšťal, že racionalita Indiánov nie je úplná.¹⁴

Ďalej Vitoria odmietol štvrtý a piaty titul, ktoré videli spravodlivosť *conquisty* v tom, že smerovala proti hriešnym nekresťanom. Podľa Vitoriu Indiáni

11 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 28.

12 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 28-30.

13 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 30-33.

14 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 33-36.

boli Ľudia, ktorí nepoznali Krista, no ani ho objektívne nemohli spoznať (kým ich s ním neoboznámili kolonizátori), preto tým, že neverili v Krista, nepáchali hriech pohanstva (neverectva). Vitoria tiež tvrdil, že Indiáni neboli povinní uveriť v Krista hneď po tom, ako sa im o ňom po prvýkrát kázalo, o to viac, ak kázanie nebolo dostatočne zrozumiteľné a presvedčivé, neuvádzalo dôkazy o pravdivosti (pravosti) katolíckej viery a pod. Avšak aj v prípade, že sa Indiánom kresťanstvo hlásalo riadne (čo sa však v Indiách, ako právom konštatuje Vitoria, dialo len v obmedzenom rozsahu), a oni ho napriek tomu neprijali, čím sa dostali do stavu smrteľného hriechu, nebolo to podľa Vitoriovho názoru dostatočným dôvodom na vedenie vojny proti nim a na zhabanie ich majetkov, pretože viera sa má prijímať úplne dobrovoľne a úprimne.¹⁵

Podľa Vitoriu kresťanskí vládcovia nemôžu, a to ani na základe poverenia pápežom, Indiánov násilne odvracať od páchania hriechov proti prirodzenému právu, ani ich za ne trestať. Súdiť a trestať nekresťanov za ich hriechy proti prirodzenému právu pritom podľa Vitoriu nemôže ani samotný pápež.¹⁶ (Takú právomoc má vlastne iba Boh, lebo nekresťania nehrešia proti pápežovi alebo kresťanským vládcom, ale „iba“ proti Bohu.)

Šiesty nespravodlivý titul považoval Vitoria v prípade *conquisty* Nového sveta za nepoužiteľný, keďže v Novom svete neboli vytvorené faktické podmienky na úplne slobodné (dobrovoľné) rozhodnutie Indiánov prijať španielsku vládu. Nie je bez zaujímavosti, že Vitoria odmietol titul, ktorým sa práve zaoberáme, aj argumentom, v ktorom sa sprítomňuje určitá teória suverenity ľudu - Vitoria uvádza, že Indiáni si nemôžu bez závažného dôvodu vybrať nového vládcu, keďže majú vlastných legitímnych vládcov, takže ak by si odrazu ako vládcu dobrovoľne vybrali španielskeho kráľa, zásadne by sa previnili voči svojim vládcom; na druhej strane, ak by o podriadení samostatne rozhodli indiánski vládcovia, previnili by sa voči svojmu ľudu, ktorý by s podriadením mal vopred prejaviť súhlas.¹⁷

Tézu, že *Indie sú zvláštnym Božím darom*, podľa ktorej mal Boh vydať Indiánov – kvôli ohavnostiam, ktoré páchali (napr. ľudské obete, rituálny

¹⁵ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 48-54.

¹⁶ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 54-57.

¹⁷ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 57.

kanibalizmus, promiskuita, sodomia) - do rúk Španielov, rovnako ako kedysi vydal Kanaánčanov – z toho istého dôvodu – do rúk Izraelitov, dobýjajúcich a obsadzujúcich Kanaán po odchode z Egypta, Vitoria odmietol, pretože mala povahu proroctva, ktoré však v rozpore s biblickou tradíciou nebolo podporené nejakým Božím zázrakom.¹⁸

Po Vitoriovom vymedzení a rozборе nespravodlivých titulov nasleduje v texte jeho prvej *relectio* výklad o spravodlivých tituloch *conquisty*. Tieto tituly spočívali na myšlienke, že vzťahy medzi kresťanskými, ale aj kresťanskými a nekresťanskými krajinami, teda aj medzi Španielskom a indiánskymi krajinami, zahŕňajú určité vzájomné práva a povinnosti (tieto vzťahy, resp. práva a povinnosti boli podstatou *iuris gentium* a chápaní sa ako prirodzene a celosvetovo dané a platné; pozn. P. V.), pričom *conquista* mohla byť podľa Vitoriu legitímna len v prípadoch, v ktorých Indiáni porušili, príp. upreli určité práva¹⁹ (Španielov). Povedané inak, *conquista* bola vo Vitoriovom chápaní legitímnym aktom len vtedy, ak bola reakciou Španielov na predchádzajúce správanie sa Indiánov spočívajúce v porušovaní či upieraní práv považovaných za prirodzené a univerzálne (= patriace všetkým ľuďom).

Spravodlivými titulmi conquisty podľa Vitoriu sú:²⁰

1. Titul prirodzenej spolupatričnosti (partnerstva, solidarity) všetkých ľudí a spoločností sveta a ich prirodzenej vzájomnej komunikácie, resp. právo ľudí a spoločností sveta navzájom komunikovať (*ius communicationis*).
2. Šírenie kresťanskej (katolíckej) viery v nekresťanských krajinách.
3. Ochrana Indiánov, ktorí už konvertovali na kresťanstvo.
4. Právo ustanoviť indiánskym konvertitom kresťanského vládcu, ak ich pohanskí indiánski vládcovia im bránia vyznávať ich novú vieru.
5. Smrť alebo závažné ujmy spôsobené nevinným ľuďom (Indiánom) tyranským správaním sa indiánskych vládcov či aplikáciou nehumánnych indiánskych zákonov.
6. Skutočne slobodné (dobrovoľné) rozhodnutie Indiánov mať španielsku vládu.

¹⁸ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 57-58.

¹⁹ BROWN SCOTT, J., *The Catholic Conception of International Law*, s. 16.

²⁰ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 59 a nasl.

7. Právo Španielov vojensky pomôcť ich indiánskym spojencom, ktorí vedú spravodlivú vojnu proti iným Indiánom, na žiadosť týchto spojencov.
8. Právo „civilizovaných“ Ľudí (Španielov) kolonizovať územia obývané „zaostalými“ spoločnosťami (Indiánmi) a prevziať starostlivosť o ich príslušníkov.

V súvislosti prvým spravodlivým titulom *conquisty* Vitoria hovorí, že Španieli majú právo cestovať na i cez územia Indiánov, ako aj zotrvať na nich, čo im Indiáni nemôžu zakázať, pokiaľ im Španieli nejakým konkrétnym spôsobom neškodia. Vitoria videl základ tohto práva Španielov vo viacerých skutočnostiach, napr. vo všeľudskom zákaze bez spravodlivého dôvodu zle zaobchádzať s cudzincami, počestnými či hosťami, alebo v nutnosti uskutočňovať obchod medzi krajinami, keďže je prirodzené obstarávať si v zahraničí obchodom (výmenou) zdroje či výrobky nedostupné vo vlastnej krajine.

Ak by Indiáni odmietali prirodzenú komunikáciu so Španielmi, ktorá by mala povahu obchodu, poskytnutia pohostinstva, umožnenia tranzitu a pod. a nespôsobovala by Indiánom žiadne ujmy či škody, znamenalo by to podľa Vitoriu, že Indiáni Španielom svojvoľne odňali práva, ktoré im patria podľa *ius gentium*, proti čomu by sa Španieli mohli brániť silou (viest' spravodlivú vojnu), to však až po tom, ako by zlyhalo ich úsilie vyriešiť situáciu pokojnou cestou, t.j. presvedčaním Indiánov, aby Španielom priznali ich práva.²¹

Šírenie kresťanstva v nekresťanských krajinách sa od čias apoštolov chápalo ako mimoriadne významné poslanie kresťanov. Na území Indií toto poslanie malo plniť výlučne Španielsko, a to na základe výslovného poverenia pápežom, ktorý, ako tvrdil Vitoria pri druhom spravodlivom titule *conquisty*, mal právomoc zveriť takúto úlohu Španielsku, keďže pápež v súvislosti s realizáciou duchovných cieľov disponuje svetskou mocou. Viest' vojnu proti Indiánom a okupovať ich územia by však podľa Vitoriu bolo dovolené, len ak by Indiáni bránili slobodnému hlásaniu Evanjelia na ich územiach; ak by tomu nebránili, nebolo by dovolené viesť proti nim vojnu a okupovať ich územia, a to bez ohľadu na to, či by kresťanskú vieru prijali, alebo nie.²²

²¹ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 60-65.

²² VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 65-68.

Pri tretom spravodlivom titule *conquisty* Vitoria hovorí, že ak by v nejakej indiánskej spoločnosti časť jej príslušníkov prijala kresťanstvo, avšak elity tejto spoločnosti usilovali by sa vrátiť ich k ich pôvodnej viere zastrašovaním či násilím, mohli by si Španieli podrobiť túto spoločnosť spravodlivou vojnou, ktorá by sa v tomto prípade chápala ako pomoc súvercom (kresťanom).²³

O štvrtom spravodlivom titule *conquisty* Vitoria uvádza, že ak určitá väčšia časť Indiánov prijme a riadne vyznáva kresťanstvo, pápež im môže ustanoviť nových – kresťanských vládcov, a to osobitne vtedy, ak ich pôvodní pohanskí vládcovia odmietajú kresťanstvo, potláčajú ho u svojich poddaných a pod.²⁴

Piaty spravodlivý titul *conquisty* Vitoria založil na odsúdení určitých prvkov životného štýlu Indiánov, napr. ľudských obetí bohom či rituálneho kanibalizmu, v ktorých videl tyranské a nehumánne zaobchádzanie s nevinnými ľuďmi, ktoré je potrebné potrestať. Tvrdil preto, že Španieli mohli aj bez schválenia pápežom zakázať ľudské obete, keďže mali právo brániť nevinných pred nespravodlivou smrťou, ako aj iné zlé obyčaje Indiánov, a to bez ohľadu na to, či Indiáni chceli/nechceli poslúchať svojich tyranských vládcov alebo boli/neboli uzrozmenní so svojimi nehumánymi zákonmi. Na účel odstránenia zlých prvkov indiánskeho spôsobu života, resp. účinnej ochrany nevinných Indiánov, mohli Španieli viesť proti Indiánom spravodlivú vojnu, zosadiť ich vládcov, okupovať ich územia a pod.²⁵

Pri šiestom spravodlivom titule *conquisty* Vitoria tvrdil, že každý ľud (*orig. república*) má právo slobodne si ustanoviť svojho vládcu, takže aj Indiáni (indiánske elity spolu s radovými Indiánmi) sa môžu slobodne rozhodnúť, že sa podriadi vláde španielskeho kráľa (také rozhodnutie Indiánov by podľa Vitoriu mohli motivovať výhody ako humánne zaobchádzanie či efektívny výkon správy, ktoré by im údajne priniesla španielska vláda). Rozhodnutie Indiánov podriaďiť sa španielskej vláde by podľa Vitoriu bolo platné, ak by s ním súhlasila väčšia časť Indiánov, t.j. nemuseli s ním súhlasiť všetci Indiáni.²⁶

23 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 68.

24 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 68-69.

25 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 69.

26 VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 69-70.

V súvislosti s ôsmym spravodlivým titulom *conquisty* je potrebné zdôrazniť, že Vitoria považoval jeho legitimitu za diskutabilnú, hoci pripúšťal, že mentálna a kultúrna úroveň Indiánov je nižšia ako Španielov a že španielska vláda by mohla byť pre Indiánov prospešná, t.j. Španieli by si mohli legitímne podriaďiť Indiánov s cieľom všeobecne zlepšiť ich život, priviesť ich ku kresťanstvu a tak aj k spásu a pod. V tomto prípade by podľa Vitoriu *conquista* bola aktom milosrdnej lásky (*caritas*), užitočnou pomocou „barbarom“, Vitoriom považovaných za blížnych kresťanov.²⁷

3 Záver

Možno konštatovať, že Vitoriove vymedzenia a rozbery jednotlivých nespravodlivých a spravodlivých titulov *conquisty*, ktoré v tomto príspevku mohli byť priblížené iba v krátkosti, obsahujú určité zreteľné rozpory. Tie sa konkrétne prejavujú v tom, že Vitoria:

- a) odmietol materiálnu intervenciu Španielov v Indiách, t.j. rozšírenie suverenity pápeža alebo cisára (= španielskeho kráľa) na Indie, ktoré nepovažuje za *terra nullius*, resp. odmietol použitie španielskej vojenskej sily na ovládnutie Indíí, avšak iba za určitých okolností (nespravodlivé tituly číslo 1, 2, 3), a súčasne takúto intervenciu za iných okolností pripustil (spravodlivé tituly číslo 2, 3, 4, 7);
- b) odmietol kultúrnu intervenciu Španielov v Indiách, t.j. zasahovanie do spôsobu života, kultu, správy a pod. Indiánov, avšak iba za určitých okolností (nespravodlivé tituly číslo 4, 5, 6, 7), a súčasne takúto intervenciu za iných okolností pripustil (spravodlivé tituly číslo 5, 6, 8).

Naznačené rozpory však možno vysvetliť, ak prijmeme názor Antonia-Enriqueho Péreza Luñu, ktorý tvrdí, že Vitoria v skutočnosti vymedzil iba jeden spravodlivý titul *conquisty*, a to – porušenie *iuris communicationis* Indiánmi (= spravodlivý titul číslo 1)-, pričom ostatné spravodlivé tituly sú len kazuistickými konkretizáciami (variantmi) tohto všeobecného titulu. Povedané inak, Vitoria pripúšťal spravodlivosť *conquisty* iba v prípadoch, v ktorých Indiáni svojvoľne (bezdôvodne) a závažne bránili prirodzenej slobodnej nenásilnej komunikácii medzi nimi a Španielmi. Pritom Vitoria pod komunikáciou rozumel nielen pre komunikujúcich obojstranne výhodné

²⁷ VITORIA, F. de, *De los indios recientemente descubiertos. Relección primera*, s. 70-71.

obchodovanie či výmenu znalostí a pod., ale aj povinnosť jednych pomáhať druhým (odtiaľ právo Španielov vojensky zakročiť na účel ochrany nevinných Indiánov určených na obetovanie bohom či zosadenia indiánskych pohanských vládcov brániacich ich už konvertovaným poddaným vyznávať ich nové – kresťanské náboženstvo a pod.). Pérez Luño v tejto povinnosti dokonca vidí predobraz recentného názoru, že ľudské práva a ich ochrana, resp. porušovanie nie sú výlučne vnútornou záležitosťou štátov, ale aj záležitosťou (zodpovednosťou) medzinárodného spoločenstva ako celku, ktoré má právo diplomaticky, ale príp. aj vojensky zakročiť proti štátu výraznejšie porušujúcemu ľudské práva svojich občanov.²⁸

Možno tiež konštatovať, že Vitoriove rozborov spravodlivých a nespravodlivých titulov *conquisty* obsahujú určitú koncepciu ľudských práv. Základné ľudské práva ako právo na slobodu či právo mať *dominium* Vitoria chápal ako práva vyplývajúce z prirodzeného práva, ktoré vzhľadom na rovnakú prirodzenosť kresťanov a nekresťanov (čiže aj Indiánov), ktorej jadrom je racionalita, patria ako kresťanom, tak aj nekresťanom, čiže aj Indiánom. Základné ľudské práva však podľa Vitoriu nie sú len univerzálne (patriace všetkým „rozumným“ ľudom sveta), ale na báze konceptu *iuris communicationis* sú aj kdekoľvek, t.j. globálne uplatniteľné.

Summary

Unjust and Just Titles of the Spanish Conquest of the New World according to Francisco de Vitoria

The paper briefly presents an analysis of the legitimacy of the Spanish conquest of the New World, conducted by leading contemporary Spanish intellectual Francisco de Vitoria. Vitoria defined and analyzed seven unjust and eight just titles of the conquest (*justos títulos*). He accepted the justice (legitimacy) of the conquest only in situations in which indigenous peoples of the New World - Indians broke or denied certain rights of Spaniards which were based on natural law and *ius gentium* and were concretizations of so-called *iuris communicationis* of the Spaniards.

²⁸ PÉREZ LUÑO, A.-E., *La polémica sobre el Nuevo Mundo. Los clásicos españoles de la Filosofía del Derecho*. Madrid: Editorial Trotta, 1992, s. 87 a nasl.

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.; Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.;
Mgr. Michaela Hanousková; doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.;
doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.; doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.;
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.; prof. PhDr. Petr Macek, CSc.;
PhDr. Alena Mizerová; doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.;
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.; Mgr. David Povolný;
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.; prof. RNDr. David Trunec, CSc.;
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.; Mgr. Iva Zlatušková;
doc. Mgr. Martin Zvonář, Ph.D.

III. ČESKO-SLOVENSKÉ PRÁVNĚHISTORICKÉ SETKÁNÍ DOKTORANDŮ A POSTDOKTORANDŮ

Sborník z konference

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.,
JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M. Eur. Int. (eds.)

Vydala Masarykova univerzita v Brně roku 2015
Spisy Právnické fakulty MU č. 529 (řada teoretická, Edice Scientia)

Ediční rada: J. Kotásek (předseda), J. Bejček, J. Hurdík, V. Kalvodová,
V. Kratochvíl, P. Mrkývka, R. Polčák, N. Rozehnalová

Tisk: Point CZ, s.r.o., Milady Horákové 890/20, 602 00 Brno
1. vydání, 2015

ISBN 978-80-210-7938-0